

Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ

Π. - Χ. ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΘΕΙΚΗ

002
ΚΛΣ
ΣΤ2Β
266

ΝΙΚΗΜΟΣ εκδοσεως διδακτικων βιβλιων

ΑΘΗΝΑΙ 1967

ΙΓ

25

X 144

Ταϊσσαράγιάνη(κ)-Σεργιαράσης(πχ)

ΟΡΗΓΕΥΤΙΚΑ $r/h =$
 $= 10^7$

XΗΗ

Παπαπαναγιώτον (κ) - Σορούσαντος (πρεσβ.)

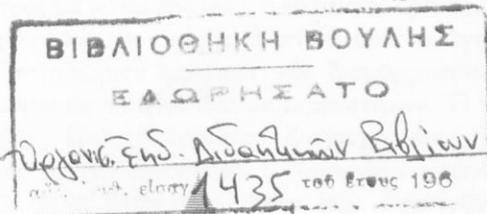
Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ — Π. Χ. ΔΟΡΜΠΑΡΑΚΗ
Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Μ. Ἐπίτροπος Τῆς Βαρβακείου Προτύπου Σχολῆς

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΗΘΙΚΗ

1-2 1-7

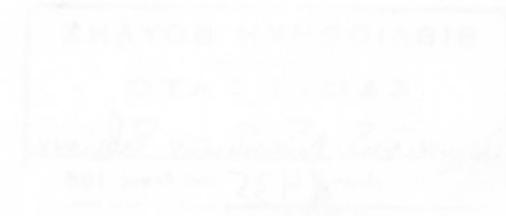
Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑΙ 1967

002
ΛΔΕ
ΕΤ28
266

ΗΛΕΝ ΦΩΚΑΙΑ ΤΟΥ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ε Ι Σ Α Γ Ω Γ Η

1. "Εννοια τῆς Ἡθικῆς καὶ ἀντικείμενον αὐτῆς.

"Αν δέ κόσμος ποὺ μᾶς περιβάλλει εἶναι μέγα μυστήριον, δέ ἐσωτερικός μας κόσμος εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερον. Καὶ δέ ἔξω κόσμος καὶ δέ ἐντὸς ἡμῶν ὑφαίνουν τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Δημιουργοῦ. Πλάσμα τοῦ Θεοῦ κατ' εἰκόνα καὶ δόμοιώσιν δέ ἄνθρωπος, ἀποτελεῖ τὴν κορωνίδα τῆς Δημιουργίας. Εἶναι τὸ μοναδικὸν ἐπὶ τῆς γῆς δὲν τὸ διαθέτον συνείδησιν καὶ λογικόν. "Ο, τι περιστοιχίζει αὐτὸν τὸν ἐκπλήττει, δέ, τι κλείει ἐντὸς αὐτοῦ τὸν συγκινεῖ. Ἀντιλαμβάνεται δῆτι ὑπάρχει εἰς τὰ ἔγκατα αὐτοῦ δὲ θεῖος σπινθήρ. Αὔτὸν τὸν ἐνδυναμώνει εἰς τὸν δύσκολον ἀγῶνα τῆς ζωῆς. Ἐμπρός του δέ εὐρεῖα δόδος τῆς ἀμαρτίας, δέ πρὸς τὰ κάτω ἄγουσα, δέ κατάντης δρόμος. Ὅπεράνω αὐτοῦ δέ ἀνάντης δρόμος τῆς ἀρετῆς, δέ στενὴ δόδος δέ ἄγουσα πρὸς τὴν σωτηρίαν. "Ἐν πελώριον ἐρωτηματικὸν διαμορφώνεται ἐνώπιον αὐτοῦ, διασχιζόμενον εἰς πλήθιον ἄλλων μερικωτέρων. Τί νὰ κάμω; Τίως πρέπει νὰ ζῶ; Ποία δέ δρθοτέρα διαγωγή μου; Τί εἶναι δέ εύτυχία; Καὶ πῶς θὰ τὴν ἀποκτήσω; "Υπάρχουν πράγματα ποὺ εὐχαριστοῦν, ἀλλ' ἵσως βλάπτουν, ἀλλα ποὺ ἀπαιτοῦν σκληράν προσπάθειαν, ἀλλ' ἵσως ὠφελοῦν. Πρέπει νὰ κάμω δέ, τι μὲ τέρπει δέ δέ, τι μὲ ὠφελεῖ; "Η δέ, τι ὠφελεῖ τοὺς ἄλλους καὶ προσήγει τὴν κοινωνικὴν ζωήν; Ποῖον πρέπει νὰ εἶναι τὸ μέτρον ἐκτιμήσεως τῶν πράξεών μου καὶ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων; Εἰς τί πρέπει νὰ ἀποβλέπω δέσχατην ἐπιδίωξιν, ὡς ὑψιστὸν ἀγαθόν; Ποῖος δέ σκοπὸς τῆς ζωῆς μου; Εἰς τί συνίσταται αὐτὴ δέ τόσον πολυύμητος ἔξις δέ διαγωγή, τὴν δποίαν δύνομάζουν ἀρετὴν;

"Η πρᾶξις περιμένει νὰ τὴν φωτίσῃ δέ νοῦς καὶ νὰ τὴν κατευθύνῃ δέ συνείδησις. Η γνῶσης καὶ δέ πρᾶξις εἶναι αἱ διπλαῖ πτέρυγες, μὲ

τὰς ὄποιας ὁ ἀνθρωπος θὰ δυνηθῇ νὰ ἀπαγκιστρωθῇ ἀπὸ τὰ γῆινα καὶ νὸ πετάξῃ ὑψηλότερον, εἶναι τὰ ὅπλα, μὲ τὰ ὄποια θὰ πραγματοποιήσῃ τὸν ὑψηλὸν προορισμόν του. "Ολα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν πρᾶξιν, ἥτοι τὴν ὁρθὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου, θέματα καὶ προβλήματα ἔχετάζει ἡ Ἡθική, εἰς ἀπὸ τοὺς μεγάλους κλάδους τῆς ὅλης Φιλοσοφίας. Ἀλλὰ δὲν εἶναι βεβαίως πᾶσα πρᾶξις ἡμῶν ἀντικείμενον ἔχετάσεως ἐκ μέρους τῆς Ἡθικῆς. "Η Ἡθικὴ ἐνδιαφέρεται δι' ἕκείνας μόνον τὰς πράξεις, αἱ ὄποιαι τελοῦνται τρόπον τινὰ καθ' ἔξιν, ἥτοι κατὰ μόνιμον τρόπον, ἀφ' ἔτερου δὲ χωρὶς οἰνδῆπποτε καταναγκασμόν, προερχόμεναι ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν τοῦ ἀνθρώπου βούλησιν. Ἐπειδὴ δὲ δ μόνιμος τρόπος τοῦ πράττειν ἐλευθέρως καὶ ἀβιάστως εἶναι τὸ ἥθος, Ἡθικὴ εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἡ ἔχετάζουσα τὰ ἥθη. Καὶ ἐπειδὴ πρᾶξις γινομένη ὑπὸ καταναγκασμὸν ἡ χάριν συμφέροντος ἡ ἔνεκα ἀλλης ὥφελείας ἡ σκοπιμότητος δὲν εἶναι ἡθική, δυνάμεθα νὸ δρίσωμεν τὴν Ἡθικὴν ὡς τὴν φιλοσοφικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὄποια ἔχετάζει τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῆς ἀξίας ἡ ἀπαξίας των καὶ διατυπώγει κανόνας καὶ ἀρχάς, συμφώνως πρὸς τὰς ὄποιας ὁ ἀνθρωπος διφείλει νὰ ρυθμίζῃ τὴν ζωὴν του.

Διότι τρεῖς εἶναι, ὡς γνωστόν, αἱ μεγάλαι περιοχαὶ τῆς φιλοσοφικῆς ἔρευνης, τρία τὰ μέρη τῆς Φιλοσοφίας. Τὸ πρῶτον ἀπαρτίζεται ἀπὸ τὴν Θεωρίαν τῆς Γνώσεως καὶ ἔχετάζει ἀν εἶναι κατ' ἀρχὴν δυνατὸν νὰ γνωρίσωμεν τὴν ἀλήθειαν καὶ ὑπὸ ποίας προϋποθέσεις ἡ γνῶσις μας εἶναι ὁρθή. Τὸ δεύτερον ἀσχολεῖται μὲ τὰ ὄντα ἐν τῷ συνόλῳ των καὶ ἀναζητεῖ τὸ βαθύτερον, τὸ ἀληθὲς νόημα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς ὀνομάζεται Ὁντολογία ἡ Μεταφυσικὴ ἡ Πρώτη Φιλοσοφία. Τὸ τρίτον εἶναι ἡ λεγομένη Πρακτικὴ Φιλοσοφία. Εἰς αὐτὴν τὴν ὁμάδαν ἐπιστημῶν κατάτασσεται, ὡς ἡ σπουδαιοτάτη μεταξύ ὄλων, ἡ Ἡθική, διότι ἔχει θέμα τὴν ἀνθρωπίνην συμπεριφοράν, τὴν ἀνθρωπίνην πρᾶξιν.

"Η συμπεριφορὰ αὕτη τοῦ ἀνθρώπου ρυθμίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιδίωξιν ἀξιῶν.

"Ἐνεργοῦμεν διὰ νὰ ἀποκτήσωμεν κάτι, τὸ ὄποιον φαίνεται ἔχον δι' ἡμᾶς ἀξίαν. Ὁ πλοῦτος, ἡ ἀρετή, ἡ κοινωνικὴ ἀναγνώρισις, ἡ πολιτικὴ ἐπικράτησις εἶναι διὰ τὸν ἔνα ἡ διὰ τὸν ἄλλον ἀνθρωπὸν

σκοποί πλήρεις ἀξίας. Καὶ διὰ τὸν ἐαυτόν μας θέλομεν νὰ εἰμεθα φορεῖς ἀξιῶν, νὰ γίνωμεν ἡθικαὶ προσωπικότητες. Ἐξ ἄλλου πολλὰ πράγματα ἀποφεύγομεν καὶ ἀποστρεφόμεθα, διότι δὲν ἔχουν δι' ἡμᾶς ἀξίαν. Ἐπειδὴ δὲ τὰ θέματα τῶν ἀξιῶν μελετᾷ ἡ νεαρὰ ἐπιστήμη τῆς Ἀξιολογίας, λέγομεν ὅτι ἡ Ἡθικὴ συνδέεται στενῶς μὲ τὴν Ἀξιολογίαν.

Δὲν ταύτιζεται ὅμως μὲ αὐτὴν ἡ Ἡθική. Διότι ἡ Ἀξιολογία ἔξετάζει καὶ τὰς καλλιτεχνικὰς ἀξίας (τὸ ὥραῖον, τὸ ἀσχημον) καὶ τὰς θεωρητικὰς ἡ ἐπιστημονικὰς (ἡ ἀλήθεια, τὸ ψεῦδος) καὶ τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας. Ἄλλα δὲν εἰναι ἐπίσης καὶ ὑποτεταγμένη εἰς αὐτὴν ὡς τμῆμα ἡ κλάδος αὐτῆς. Διότι ἡ Ἡθικὴ δὲν σταματᾷ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἀξιῶν. ἔξετάζει τὸν τρόπον, μὲ τὸν δποτοῖον ὁ ἀνθρώπος πραγματοποιεῖ τὰς ἀξίας, καθὼς καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἡθικῆς του συμπεριφορᾶς. Τοιαῦτα πράγματα δὲν ἔξετάζει ἡ Ἀξιολογία. Εἰναι λοιπὸν ἡ Ἡθικὴ ἴδιαιτέρα, αὐτόνομος φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη, συγγενής πρὸς τὴν Ἀξιολογίαν. Πόθεν ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς;

2. Ἰστορικὴ ἀναδρομή.

Ἀφορμὴν λαμβάνων ἀπὸ τὰς σφαλεράς δοξασίας τῶν Σοφῶν, τὰς δοπίας μίαν ἀνιστεῖ διάμεγας φιλόσοφος τῆς προχριστιανικῆς περιόδου, δὲ Σωκράτης, οἰκοδομεῖ τὴν ἡθικὴν ζωὴν καὶ τὴν ἡθικὴν διδασκαλίαν ἐπάνω εἰς ἓν στερεὸν θεμέλιον, τὸ θεμέλιον τῆς γνώσεως. Οἱ Σοφισταὶ δηλαδὴ εἰχον διδάξει διτὶ τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἀδίκον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν εἶναι τρόποι συμπεριφορᾶς χωρὶς καθωρισμένον καὶ ἀπὸ ὅλους ἀποδεκτὸν περιεχόμενον. Εἰναι ἔννοιαι, αἱ δποῖσι ὑφίστανται παραλλαγὰς κατὰ τόπους καὶ κατὰ καιρούς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν εἴτε δλίγων Ισχυρῶν εἴτε τῆς ἀνθρωπίνης μάζης. Μία τοιαύτη θεωρία καὶ διδασκαλία ἦτο Ικανὴ νὰ φέρῃ πλήρη ἔξαρθρωσιν τοῦ ἡθικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων. Ἀντιμέτωπος αὐτῆς τῆς βιοθεωρίας δρθοῦνται δὲ Σωκράτης. Εἰναι δὲ πρῶτος δότις ἔξήτασε μὲτ' ἐπιστήμης τὰ ἡθικὰ προβλήματα καὶ ἐστήριξεν εἰς ἀσφαλεῖς βάσεις τὴν ἡθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου.

Ο Σωκράτης θεωρῶν ὡς θεμέλιον πάσης ἀληθοῦς σοφίας τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὸ παράγγελμα «γινῶθι σαυτόν», ἐδίδαξεν διτὶ ἀγαθὴ εἶναι πᾶσα συνετὴ πρᾶξις, κακὴ δὲ ἡ ἀπερίσκεπτος καὶ ἄφρων. Καὶ ἐπειδὴ οὐδεὶς εἶναι δυνατόν νὰ πράξῃ τὸ κακόν, ἐν γνώσει του διτείναι κακόν («οὐδεὶς ἐκάνων κακός»), δὲν μένει παρὰ νὰ διδαχθῇ καὶ φωτισθῇ καταλλήλως περὶ αὐτοῦ. Η ἀρετὴ λοιπὸν εἶναι κατὰ τὸν Σωκράτη γνώσις. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα ('Απομν. Στ' 9, 4) δὲ Σωκράτης «σοφίαν καὶ σωφροσύνην οὐ διώλιζεν», «ἔρη δὲ καὶ τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀληην πᾶσαν ἀρετὴν σοφίαν εἶναι». Οτι δὲ περὶ πλεῖστα θέματα τῆς Ἡθικῆς διέτρι-

ψεν δὲ Σωκράτης φαίνεται ἐξ ἀλλου χωρίου τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως: «περὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἀεὶ διελέγετο σκοπῶν τί εὐσεβές, τί ἀσεβές, τί καλόν, τί αἰσχρόν, τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί σωφροσύνη, τί μανία τί ἀνδρεία, τί δειλία» (Ξεν.-'Απομν. Α', 1, 16).

“Υστερὸν δὲ ἐπιστήμη τῆς ἡθικῆς ἐπροχώρησε περαιτέρῳ μὲ τὸν Πλάτωνα, καὶ τὸν Ἀριστοτέλη (τοῦ δευτέρου ἔχομεν πλέον καθαρῶς ἡθικὰ συγγράμματα), ὡς καὶ μὲ τοὺς ἐπειτα φίλοσοφοῦντας.

Κατὰ τὸν Πλάτωνα αἱ αἰσθήσεις μᾶς γνωρίζουν ἀντικείμενα παροδικά καὶ ἐφήμερα, φευγαλέας ἀπομιμήσεις τῶν πραγματικῶν καὶ ἀληθινῶν. Πέραν δημοσίου ἀπὸ τὸν μεταβαλλόμενον καὶ ρέοντα αὐτὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν ὑπάρχει δόκομος τῶν ἰδεῶν, αἱ ὅποισι εἶναι τὰ ἀγένητα καὶ ἀνώλεθρα, τὰ αἰώνια καὶ ἀναλλοίωτα ἀρχέτυπα τῶν φυσικῶν ὅντων. Υψίστη μεταξὺ τῶν ἰδεῶν εἶναι δὲ ἡ Ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Εὔδαιμων εἶναι μόνον δὲ ἀποβλέπων πρὸς αὐτὴν καὶ πρὸς τὸν δόκον κόσμου τῶν ἰδεῶν. Εἶναι δὲ εὔδαιμων δὲ ζῶν κατ' ἀρετὴν, καὶ προϋπόθεσις τοῦ κατ' ἀρετὴν ζῆν εἶναι τὸ κατὰ λόγον τὸν ζῆν.

Ο δέ Ἀριστοτέλης ἡ ἐνδιέτριψεν εἰς πλεῖστα ἡθικὰ προβλήματα. Κατὰ δι' αὐτὸν δὲ κατὰ λόγον ἐνέργεια εἶναι ἐνέργεια κατ' ἀρετὴν καὶ ταύτης ἐπακόλουθη μεταξὺ εἶναι δὲ εὐδαιμονία. Τὰς ἀντιλήψεις ὅμως τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς καὶ τῶν ὄλλων μεγάλων φίλοσοφων θὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τὸ περὶ ὑψίστου ἀγαθοῦ κεφάλαιον.

‘Ἀργότερον δὲ ἡ Ἡθικὴ ἐδέχθη τὴν γόνιμον ἐπίδρασιν τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ ἐπειτα παρουσίασε νέαν ἀνθησιν ὡς Ἡθικὴ φίλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων.

3. ‘Η ἔννοια τῆς ἡθικότητος.

‘Ως λέξις δὲ ἡ Ἡθικὴ παράγεται βεβαίως ἀπὸ τὸ δόκον, ὅπερ ὑποδηλοῖ ἐν ἐσωτερικὸν ψυχικὸν περιεχόμενον. Ἡθος εἶναι δὲ βαθύτερα οὐσία τῆς προσωπικότητός μας. Εἶναι δὲ ἐσωτερικὴ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡτις ἀποτελεῖ ὑπέρτατον ρυθμιστὴν τῶν πράξεών του καὶ δημιουργεῖ τὴν εὐτυχίαν δὲ τὴν δυστυχίαν του.

Συνήθως μὲ τὴν λέξιν αὐτὴν δηλώνομεν τὴν σταθερὰν διάθεσιν δὲ ἔχουν ἐνὸς ἀνθρώπου δὲ μιᾶς κοινωνίας νὰ συμπεριφέρεται κατὰ ὡρισμένον τρόπον καὶ νὰ συμμορφοῦται πρὸς ὡρισμένας ἀρχάς. ‘Αλλ’ ἐνῷ τὰ πάθη θεωροῦνται ὡς βιαία καὶ ἀνελευθέρα ἐκδήλωσις τοῦ θυμικοῦ καὶ τῆς ψυχῆς, τὰ δημητριῶνται συνέπεια τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς λογικότητος τοῦ ἀνθρωπίνου ὄντος. Δι’ αὐτὸν καὶ κρίνεται καὶ βαθμολογεῖται δὲ ἀνθρωπος ἀπὸ τὸ δόκον αὐτοῦ. Τὰ δημητριῶνται καὶ γίνεται λόγος διὰ καλὰ δὲ ἀγαθὰ δὲ χρηστά, διὰ κακὰ δὲ

πονηρά ἡ φαυλακήθη. Οι Λατίνοι διὰ τὰ ἡθικά εἶχον τὴν λέξιν ποσ, mores. Ἐντεῦθεν δὲ ὅρος Philosophia moralis (Ἡθικὴ φιλοσοφία), δὲ δόποιος ἐπέρασεν εἰς τὰς περισσοτέρας ξένας γλώσσας μὲ τὸν ἀνάλογον εἰς ἑκάστην τύπον. Ἀλλὰ παραλλήλως πρὸς αὐτὸν οἱ ξένοι χρησιμοποιοῦν καὶ τὸν ὅρον Ἡθική, μεταγραμματιζόμενον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς γλώσσης των.

Τὸ διαφέρει ἀπὸ τὸ ἔθος. Τὸ τελευταῖον τοῦτο φανερώνει μίαν κανονικήν, δμοιόμορφον συμπεριφορὰν ποὺ ἥμπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ἀποτέλεσμα μηχανικῆς ἐπαναλήψεως ἢ ἐπιβολῆς. Ὁπου διώμως ὑπάρχει μηχανικὴ ἐπαναλήψις ἢ καταναγκασμός, δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἡθους καὶ ἡθικῆς. Τότε δίδομεν ἡθικὴν ἀξίαν εἰς μίαν πρᾶξιν, ὅταν ἀκριβῶς γίνεται χωρὶς ἐπιβολὴν καὶ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν θέλησιν τοῦ πράττοντος. Τὸ περίφημον χωρίον τοῦ Ἀριστοτέλους (Ἡθ. Νικ. Β', 1), «ἡ γὰρ ἡθικὴ ἐξ ἔθους παραγίγνεται, δθεν καὶ τονύμα ἐσχηκε, μικρὸν παρεκκλῖνον ἀπὸ τοῦ ἔθους» δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξενίζῃ, διότι εἰς τὸ μέρος τοῦτο δὲ ὅρος ἡθικὴ λαμβάνεται μὲ τὸ πρακτικόν του περιεχόμενον, ὡς ἡθικὴ διαγωγή, ὅχι ὡς ἐπιστήμη.

Σαφής εἶναι κατόπιν τῶν ἀνωτέρω καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἡθικότητος, τῆς δόποιας συχνὴ γίνεται χρῆσις εἰς τὰ ἐπόμενα.

Ἄν δὲ ἀνθρώπος ἡτο ἀπλῶς φυσικόν, ύλικὸν σῶμα, ὅπως τὰ ἀψυχα, ἢ ἔστω μόνον ὄργανισμός, ὅπως τὰ φυτά ἢ τὰ ζῷα, δὲν θὰ προέκυπτε δι' αὐτὸν ζήτημα ἡθικῆς ἐκτιμήσεως τῶν πράξεων καὶ ἡθικῆς διαγωγῆς. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ὃν πνευματικόν, διακρινόμενον σαφῶς ἀπὸ κάθε γήινον ὃν, αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ ὑπόκεινται εἰς ἡθικὴν ἐκτίμησιν καὶ ἡ διαγωγὴ αὐτοῦ εἶναι ἀντικείμενον κριτικῆς. Διότι αἱ πράξεις του δὲν εἶναι μόνον φυσικαὶ πράξεις, ἐπακόλουθα φυσικῆς ἀνάγκης καὶ ὄρμης, ἀλλὰ καὶ προϊόντα ἐλευθέρας σκέψεως καὶ ἐκλογῆς. Ἐπειδὴ δὲ τὸ καθ' ἔξιν μέν, ἀλλὰ χωρὶς καταναγκασμὸν ἐνεργεῖν ὠνομάσαμεν ἡθος, ἢ ἔξις τοῦ πράττειν τὸ ἀγαθὸν ὑπὸ τοῦ ἐλευθέρως ἐνεργούντος καὶ ὑπὲρ τὰ ύλικὰ καὶ ζωώδη τείνοντος ἀνθρώπου ὠνομάσθη ἡθικότης αὐτοῦ. Ἡ ἡθικότης εἶναι γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου καὶ μόνον.

Καὶ ἀπὸ τὸ ἔθιμον διαφέρει πάρα πολὺ τὸ ἡθος. Εἰς τὴν συνήθη φράσιν «τὰ ἡθη καὶ τὰ ἔθιμα» ἐνὸς λαοῦ τὰ μὲν ἡθη φανερώνουν τὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ψυχικὴν ιδιοσυστασίαν τοῦ λαοῦ

τούτου, π.χ. μεγαλοπράγμων, φιλελεύθερος, φιλόξενος· ἐνῷ τὰ ἔθιμα περιλαμβάνουν τὰς σταθερὰς συνηθείας τῶν κατοίκων εἰς περιστάσεις τῆς δημοσίας ή ιδιωτικῆς ζωῆς, ἑορτάς, πανηγύρεις καὶ τὴν ἔξωτερικήν ἔμφάνισιν. Τὰ ἔθιμα ἔξετάζει ή Λαογραφία, μὲ τὰ ἡθη ἀσχολεῖται ἡ Ἡθική. Ἀλλὰ δὲν ἔξετάζει ἡ Ἡθικὴ ποιαὶ εἰναι, ἀλλ' ὁ ποιαὶ πρέπει νὰ εἰναι τὰ ἡθη τῶν ἀνθρώπων.

‘Η Ἡθικὴ λοιπόν μελετᾶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς ἐνεργητικότητος τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀξιολογεῖ αὐτάς. Διότι ἀπὸ αὐτὰς ἔξαρτάται τόσον ἡ ἀτομική μας εὔτυχία, ὅσον καὶ ἡ εὔτυχία τοῦ συνόλου. Ἄκομη περισσότερον, μὲ τὴν ἔξετασιν καὶ ἀξιολόγησιν αὐτῶν ζητοῦμεν νὰ συλλαβωμεν τὸν τελικὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρχειας μας, νὰ εὕρωμεν ποιὸν σκοπὸν καὶ ποίαν ἀξίαν ἔχει τοῦ ἀνθρώπου ἡ ζωή.

4. “Εννοια τῆς Χριστιαν. Ἡθικῆς. Πηγαὶ καὶ βοηθήματα.

Εἴδομεν (εἰς τὸ πρῶτον μάθημά) ὅτι ἡ Ἡθικὴ ὁρίζει τὰς ἀρχάς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὅποιων πρέπει νὰ ρυθμίζωμεν τὴν ζωήν μας. Τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα, ὅσα ἀσχολοῦνται μὲ ἡθικὰ προβλήματα, μᾶς παρέχουν κανόνας διαβιώσεως καὶ συμπεριφορᾶς. Ἀλλ' εἶναι συστήματα ἀνθρώπινα καί, ὅπως κάθε τι ἀνθρώπινον, ὑπόκεινται εἰς πλάνας. Ἐχομεν ὅμως καὶ κανόνας, ποὺ ρυθμίζουν τὰς πράξεις μας, προερχομένους ἀπὸ πηγὴν θεόπνευστον, δηλαδὴ τὴν ‘Αγίαν Γραφήν. Αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ Ἡθική, ἡ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν, καλεῖται Χριστικὴ Ἡθική.

‘Η Φιλοσοφική, ἣτοι ἡ κατὰ κόσμον Ἡθική, ἔχει πηγὰς τὴν πεῖραν τῆς φυσικῆς ζωῆς καὶ τὴν λογικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου. Δὲν δέχεται τὴν αὐθεντίαν τοῦ Θεοῦ. Δέχεται πολλάκις θεὸν δημιουργὸν τοῦ κόσμου. Ἀλλὰ δὲν θεωρεῖ αὐτὸν ἐπεμβαίνοντα εἰς τὰ ἀνθρώπινα. Δὲν θεωρεῖ αὐτὸν ὀδηγὸν καὶ σκεπαστὴν τοῦ ἀνθρώπου, ρυθμιστὴν τῆς ζωῆς μας. Ἐγκάταλείπει τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὰς ἴδιας του δυνάμεις.

‘Η Χριστιανικὴ Ἡθικὴ δὲν παραβλέπει τὰ διδάγματα τῆς πείρας, δὲν περιφρονεῖ τὴν δύναμιν τῆς λογικῆς, δὲν παραγνωρίζει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὸν ὅποιον μάλιστα θεωρεῖ ὡς τὸ ἔξοχώτατον ἔργον τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐν τούτοις δὲν ἀρκεῖται εἰς αὐτὰ καὶ δὲν δέχεται ὅτι ὁ ἀνθρωπὸς ἀβοήθητος καὶ μόνος δύναται νὰ σωθῇ. Καταφεύγει

λοιπὸν εἰς τὸν Θεόν, ἀναζητεῖ τὸ "Ἄγιον Αὔτοῦ θέλημα καὶ τὸ προβάλλει ως σταθερὸν καὶ ἀπόλυτον κριτήριον, ως τὸν πέρα τῆς προσωρινότητος τοῦ κόσμου τούτου δίδιον καὶ ἀκατάλυτον νόμον· συμφώνως πρὸς αὐτὸν πρέπει νὰ ρυθμίζεται τοῦ ἀνθρώπου ἡ ζωὴ. Κάθε ἄλλος τοῦ βίου σκοπὸς πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ. «Πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὁφθαλμῶν καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρός, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἔστι. Καὶ ὁ κόσμος παράγεται (ἥτοι παρέρχεται περνᾷ) καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὃ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰώνα», λέγει ἡ 'Αγία Γραφή (Α' Ιω. β', 16). Καὶ ὅτι μὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸ θεῖον θέλημα εἶναι ὀρθὸν καὶ δίκαιον καὶ ἥθικόν, ὅτι δὲ διαφωνεῖ καὶ ἀντιφάσκει κακόν. **Χριστιανικὴ 'Ηθικὴ** λοιπὸν εἶναι ἡ 'Ηθικὴ ἔκείνη, ἡ ὅποια διατυπώνει ὑποδείξεις καὶ κανόνας, καθ' οὓς ὀφείλει νὰ ζῇ ὁ ἀληθῆς χριστιανός, διὰ νὰ δώσῃ εἰς τὴν ζωὴν του νόημα σύμφωνον μὲ τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ.

Ποῦ ὅμως στηρίζεται, διὰ νὰ συγκροτηθῇ εἰς πλῆρες σύστημα, ἡ Χριστιανικὴ 'Ηθική;

Διὰ νὰ συγκροτηθῇ π.χ. ως ἐπιστήμη ἡ 'Ιστορία, βασίζεται εἰς τοὺς παλαιοὺς συγγραφεῖς ιστορικῶν ἔργων, εἰς τὰς ἐπιγραφὰς, εἰς τὰ μνημεῖα· αὐτὰ εἶναι αἱ πηγαὶ τῆς 'Ιστορίας. Ποιαὶ αἱ πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς 'Ηθικῆς;

Πηγαὶ τῆς Χριστιανικῆς 'Ηθικῆς εἶναι ἕκεινα τὰ βιβλία, εἰς τὰ ὅποια ἔχει ἀποτυπωθῆ τὸ θεῖον θέλημα. Εἶναι λοιπὸν ἡ 'Ἄγια Γραφὴ καὶ ἡ 'Ιερὰ Παράδοσις τοῦ Θεοῦ. Διότι διὰ τὸν χριστιανὸν ἀποτελεῖ ἀκράδαντον πίστιν ὅτι δεῖ μόνον ἡ ἀποκάλυψις τῶν θρησκευτικῶν ἀληθειῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ τελειοτάτου ἥθικοῦ κώδικος πάσης ἐποχῆς ἀνευρίσκεται εἰς τὴν διπλῆν αὐτὴν πηγήν.

Εἰς τὴν ἔννοιαν 'Αγία Γραφὴ συνανήκουν ἡ Καινὴ Διαθήκη μὲ τὰ 'Ιερὰ Εὐαγγέλια, τὰ ἐκθέτοντα τὴν ζωὴν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Σωτῆρος, τὰς 'Επιστολὰς καὶ τὰ λοιπὰ ιερὰ βιβλία καὶ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ἡ ὅποια περιέχει τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἐφανερώθη εἰς τοὺς 'Ιστρατητας. Διὰ τοῦ λαοῦ τούτου, ως γνωστόν, ὁ Θεὸς ἡτοίμασε τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Λυτρωτοῦ.

'Η δὲ 'Ιερὰ Παράδοσις συμπληρώνει καὶ ἐρμηνεύει τὴν 'Αγίαν Γραφήν. 'Υπὸ τὸν ὄρον αὐτὸν νοοῦνται τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως,

αἱ ἀποφάσεις τῶν τοπικῶν καὶ Οἰκουμενικῶν Συνόδων, τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων τῆς Ἑκκλησίας. Εἶναι λοιπὸν καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις μεγίστης ἀξίας πηγὴ διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἡθικήν.

Ἐπὶ τῶν πηγῶν στηρίζονται τὰ βοηθήματα. Βοηθήματα διὰ τὴν Χριστιανικὴν Ἡθικὴν εἶναι ἀφ' ἐνὸς μὲν ἔργα κατάλληλα νὰ διευκολύνουν τὴν χρῆσιν τῶν πηγῶν ἢ θίγοντα ἐμμέσως ἥθικά ζητήματα. Τοιαῦτα εἶναι π.χ. τὰ βιβλία Δογματικῆς καὶ ἡ Ἱερὰ Κατήχησις. Ἀμεσώτατα δὲ βοηθήματα εἶναι τὰ μέχρι σήμερον ἐκδόθέντα βιβλία καὶ ἑγχειρίδια Χριστιανικῆς Ἡθικῆς. Τὸ παλαιότερον ἔγραφη κατὰ τὸ ἔτος 1849.

Ἐσημειώθῃ ἡδη ὅτι ἡ Ἱερὰ Κατήχησις ἀποτελεῖ ἀναγκαιότατον βοήθημα διὰ τὴν Ἡθικήν. Πράγματι Κατήχησις καὶ Ἡθικὴ περιστρέφονται εἰς τὸ αὐτὸ σχεδὸν ἀντικείμενον, τὴν ἀληθῆ θρησκείαν καὶ τὴν θείαν βούλησιν. Ἄλλ' ἐκείνη μὲν διατρίβουσα περὶ τὸν Θεὸν καὶ τὰς βουλὰς Αὐτοῦ ἔχει τὸ θέμα τοῦτο ὡς σκοπόν, ἡ δὲ Ἡθικὴ ἔχει αὐτὸ ὡς ἀφετηρίαν ἀσχολουμένη κυρίως μὲ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὰ ἀνθρώπινα.

Ἄλλὰ καὶ τῆς κατὰ κόσμον Ἡθικῆς καὶ τῆς ἐν γένει Φιλοσοφίας τὰ πορίσματα δὲν ἀρνεῖται νὰ συζητήσῃ ἡ Χριστιανικὴ Ἡθική. Ἐπιφυλάσσει μόνον τὸ δικαίωμα νὰ θέτῃ ταῦτα ὑπὸ ἔλεγχον μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ εὐαγγελικοῦ φωτὸς καὶ νὰ κρατῇ ὅσα φαίνονται ὁρθά, κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν «πάντα δὲ δοκιμάζετε, τὸ καλὸν κατέχετε». (Α' Θεσ. ε', 21).

5. Σχέσις τῆς Χριστιαν. Ἡθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικήν. Διαιρέσις τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς.

Περισσότερον προσεκτικὴ σύγκρισις τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικήν δίδει τὰ ἀκόλουθα πορίσματα.

Τὸν ὄρθὸν λόγον καὶ τὴν πεῖραν τῆς ζωῆς ἀποδέχονται ἀμφότεραι. Ἄλλὰ διὰ μὲν τὴν Φιλοσοφικὴν Ἡθικὴν ταῦτα ἀποτελοῦν πηγάς, τὰς μόνας πηγάς, ἀπὸ τὰς ὅποιας αὐτὴ ἀντλεῖ τὸ κῦρος τῶν διδαγμάτων της, διὰ δὲ τὴν Χριστιανικὴν Ἡθικὴν ἀπλᾶ δεδομένα, ἀνεπαρκῆ πάντως διὰ νὰ στηρίζωμεν ἐπ' αὐτῶν σαφὲς πρόγραμμα ζωῆς. Πηγὴ δὲ δι' αὐτὴν εἶναι ἡ θεία ἀποκάλυψις, εἶναι ὁ γραπτὸς καὶ παραδεδομένος Νόμος τοῦ Θεοῦ, ὁ περιεχόμενος εἰς τὰ Ἱερὰ βι-

βλία. 'Η συμβολή τοῦ δρθοῦ λόγου καὶ τῆς πείρας ἀναγνωρίζεται, ἀλλὰ μόνον ὡς συμβουλευτική.

'Η Φιλοσοφική 'Ηθική εἶναι διαπεποτισμένη ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἔηρᾶς λογικῆς, παραγνωρίζουσα ὅτι δ ἀνθρωπος δὲν εἶναι μόνον διανόησις, ἀλλὰ καὶ αἴσθημα, ψυχή, καρδία. 'Αντιθέτως ἡ Χριστιανική 'Ηθική, δρθῶς κατανοοῦσα τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν, δὲν διδάσκει μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐνισχύει αὐτὸν εἰς τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς καὶ παρηγορεῖ καὶ πληροῖ αὐτὸν ἐλπίδος διὰ μίαν ἐπέκεινα τοῦ τάφου ζωῆς.

Τέλος, ἐνῷ ἡ Φιλοσοφική 'Ηθική εἶναι μία ἀφ' ὑψηλοῦ διδασκαλία ἡθικῶν κανόνων, ἡ Χριστιανική 'Ηθική ἔρχεται κοντὰ εἰς τὸν συγκεκριμένον ἀνθρωπον, συμπαρίσταται εἰς τὰς ψυχικὰς αὐτοῦ ἀνάγκας καὶ τὸν χειραγωγεῖ εἰς τὸν δρθὸν δρόμον, διατυπώνουσα ὑποδείξεις αἰώνιου κύρους καὶ προβάλλουσα πρὸς καθοδήγησιν καὶ ἐνίσχυσιν αὐτοῦ ἐν ὑπέροχον πρότυπον αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστόν, ἐνανθρωπίσαντα καὶ σταυρωθέντα χάριν τῶν ἀνθρώπων.

'Αλλὰ δὲν πρέπει ἐκ τῶν ἀνωτέρων νὰ συμπεράιωμεν ὅτι τὸ μεταξὺ Χριστιανικῆς καὶ Φιλοσοφικῆς 'Ηθικῆς χάσμα εἶναι ἀγεφύρωτον.

'Η Χριστιανικὴ συνείδησις ἀναγνωρίζει καὶ προϋποθέτει τὴν ἡθικὴν συνείδησιν τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου. 'Ο Νόμος τοῦ Εὐαγγελίου δὲν διίσταται πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον τὸν φύσει ἐνυπάρχοντα εἰς τὸν ἀνθρωπον. Διάφορος εἶναι κυρίως ἡ δύναμις τὴν δποίαν χορηγεῖ εἰς τὸν χριστιανὸν ἐν τῇ ἐκτελέσει τῶν ἡθικῶν παραγγελμάτων ἡ πίστις εἰς τὸν Χριστόν, τὴν δποίαν δύναμιν οὐδεμίᾳ φίλοσοφικὴ διδασκαλία δύναται νὰ ἀντικαταστήσῃ. 'Ο Χριστιανισμὸς δέχεται (Ρωμ. β', 14-15) ὅτι αἱ ἡθικαὶ ἔννοιαι εἶναι προσιταὶ εἰς πάντα ἀνθρωπον πάσης ἐποχῆς, πρᾶγμα φυσικόν, ἀφοῦ καὶ δ γραπτὸς νόμος τῆς ἀποκαλύψεως καὶ δ ἄγραφος ἡθικὸς νόμος κοινὴν ἔχουν πηγήν, τὸν Θεόν. Δι' αὐτὸ τὰ ἡθικὰ παραγγέλματα τῆς Φιλοσοφικῆς καὶ τῆς Χριστιανικῆς 'Ηθικῆς δὲν εἶναι δυνατὸν κατ' ἀρχὴν νὰ ἀντιφάσκουν. 'Αν ὑπάρχουν φιλοσοφικὰ συστήματα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα πρὸς τὴν Χριστιανικὴν 'Ηθικήν, εἶναι μόνον ὅσα ἀρνοῦνται τὴν πνευματικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Μία ὅμως τοιαύτη ἐκδοχή, καταβιβάζουσα τόσον χαμηλὰ τὸν ἀνθρωπὸν καὶ ἀποστεροῦσα αὐτὸν πάσης ἐλπίδος, εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν κοινὴν πίστιν τῶν ἀνθρώπων καὶ

έξω ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Οὐδὲ δικαιοῦται νὰ ὄνομασθῇ Φιλοσοφία.

Οὕτω ἡ Χριστιανικὴ Ἡθική, συμπληροῦσα τὴν Φιλοσοφικὴν Ἡθικὴν καὶ ἀναιροῦσα τὰς πλάνας αὐτῆς, δίδει ἵκανοποιητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ πρόβλημα τοῦ προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου καὶ φωτίζει τὸν δρόμον τῶν ἀτόμων καὶ τῶν λαῶν πρὸς τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν λύτρωσιν. Εἶναι λοιπὸν ὑπερτέρα τῆς Φιλοσοφικῆς Ἡθικῆς κατὰ τὴν ἀξίαν.

Ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη. Εἰς τὸ πρῶτον, τὸ Γενικὸν ἡ Θεωρητικὸν, ἔξετάζονται αἱ ἥθικαι ἀρχαὶ, συμφώνως πρὸς τὰς ὅποιας ὀφείλει ὁ χριστιανὸς νὰ ρυθμίζῃ τὴν ζωήν του, τὰ κριτήρια τῆς ἥθικότητος, αἱ προϋποθέσεις τοῦ ἥθικοῦ βίου. Ὁνομάζεται ἄλλως Ἀρχολογία.

Εἰς τὸ δεύτερον, τὸ Ειδικὸν ἡ Πρακτικὸν, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν εἰς τὸ πρῶτον μέρος εὑρεθεισῶν ἀρχῶν, ἔξετάζονται τὰ εἰδικὰ καὶ συγκεκριμένα καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Δημιουργὸν τοῦ παντὸς καὶ τὰ δημιουργήματα αὐτοῦ. Ἐξετάζεται δηλαδὴ ὅποια ὀφείλει νὰ εἴναι ἡ κατὰ Χριστὸν ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωή, ἡ ζωὴ μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν, τὴν κοινωνίαν, τὴν πολιτείαν καὶ τὴν Χριστιανικὴν κοινότητα. Καλεῖται ἐπίσης καὶ Καθηκοντολογία.

6. Ἡ ἀξία τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς.

Ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τοῦ μαθήματος τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς εἶναι φανερὰ ἔξι ὄσων μέχρι τοῦδε ἐσημειώσαμεν. Ἀκριβεστέρα ἔξέτασις τοῦ πράγματος μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα :

1. Ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ δὲν ταλαντεύεται μεταξὺ τῆς μιᾶς ἡ τῆς ἄλλης λύσεως τοῦ ἥθικοῦ προβλήματος, δὲν βασανίζεται ἀπὸ ἀμφιβολίαν, δὲν ἀγωνιᾷ. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς κατὰ κόσμον Ἡθικῆς καὶ τῆς Φιλοσοφίας ἄλλοτε ἄλλην δίδουν λύσιν εἰς τὸ ἐρώτημα ποιος ὁ ἀριστος τρόπος ζωῆς. Καὶ ἄλλοτε μὲν ἐκθειάζουν τὰς ἡδονάς τοῦ βίου καὶ τὸς τέρψεις, ἄλλοτε ἀποβλέπουν πρὸς τὴν κοινὴν ὀφέλειαν, κάπτο τε στρέφονται πρὸς τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀρετήν. Ἄλλοι,

περισσότερον καινοτόμοι, δὲν δέχονται καὶ δὲν ἀναγνωρίζουν κανένα εἰδικὸν σκοπόν, ἀφήνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ εῦρῃ τὸν δρόμον μόνος του, ἐλπίζουν ἀκόμη—μετὰ τόσας ἀπογοητεύσεις καὶ διαψεύσεις—ὅτι ἡ πεῖρα τῆς καθημερινῆς ζωῆς εἶναι ἱκανὸς διδάσκαλος. Ἐναντὶ τῆς ἀστασίας αὐτῆς καὶ ἀβεβαιότητος ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ στηρίζει ἐπάνω εἰς τὴν θείαν διδασκαλίαν τοῦ Χριστοῦ τὸ ἀρραγές οἰκοδόμημα τῆς ἡθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ τῆς ἡθικῆς ἀνακαινίσεως τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας : « Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολούθων ἔμοι οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς » (᾿Ιω. η', 12). Αἱ ἐκ τῆς θείας ἀποκαλύψεως πηγάζουσαι δογματικαὶ ἀλήθειαι ἀποτελοῦν, κατὰ ταῦτα, τοὺς ἀπαραίτητους ὅρους ἡθικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, τὰς ἀναγκαίας προϋποθέσεις αὐτῆς.

2. Η σαφήνεια τῶν διδαγμάτων τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς δὲν εἶναι μικρότερον προσόν. Δὲν περιορίζεται δηλαδὴ εἰς ἀσαφεῖς καὶ ἀορίστους ὑποδείξεις περὶ τοῦ πρακτέου. Δὲν ἐπαφίεται ἄλλοτε εἰς τὸ ἐλαστήριον ἡθικῆς διαγωγῆς καὶ ἄλλοτε εἰς τὸ ἄλλο, τώρα εὐρίσκουσα τὸ συναίσθημα ἀρκετόν, ὕστερον ἐμπιστευόμενή εἰς τὸ ἔνστικτον, ἄλλοτε νομίζουσα ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος θὰ διδάξῃ αὐτὸ ποὺ εἶναι ἑκάστοτε ὀρθὸν νὰ πράξωμεν. Η Χριστιανικὴ Ἡθικὴ διδάσκει σαφῶς καὶ συγκεκριμένως τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, ποιητὴν τοῦ παντὸς καὶ νομοθέτην, καὶ πρὸς τὰ δημιουργήματα Αὐτοῦ. Η σαφήνεια αὕτη ἀποκλείει κάθε πλάνην καὶ κάθε ἔνοχον δικαιολογίαν.

3. Ἀπαντῷ μὲν θετικότητα εἰς τὸ ἔρωτημα περὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προορισμοῦ. Ὁ ἡθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου ἀποβλέπει εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἄνθρωπος ὁφείλει νὰ ἀναγνωρίζῃ τὴν ἄφθαστον δύναμιν Του καὶ τὴν ἀπέραντον σοφίαν Του καὶ τὴν πανάγαθον βούλησίν Του. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται, ἂν ζῇ χριστιανικῶς, ἂν τιμῇ καὶ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, ἂν τηρῇ τὰς ἐντολὰς καὶ συμμορφώνεται πρὸς τὸ εὐαγγελίον τῆς ἀγαθότητος καὶ τῆς ἀγάπης : « Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐγγάγαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν » (Α' ᾿Ιω. β', 3). Η συμμόρφωσις πρὸς τὸ θείον θέλημα καὶ ἡ προσπάθεια πρὸς ἔξομοίωσιν μὲ τὸν Θεόν παρηγέλθη ἐπίστης καὶ εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου (Γεν. α', 26).

Κατὰ τὴν προσπάθειαν αὐτὴν καὶ χάρις εἰς αὐτὴν ὁ ἀνθρωπός γίνεται καλύτερος, συντελεῖ εἰς τὴν ἔξυψωσιν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ προσεγγίζει κατὰ τὸ ἀνθρωπίνως δυνατὸν τὴν θείαν τελειότητα. Καὶ ἐνῷ ἡ ἄψυχος φύσις διὰ μόνης τῆς συγκροτήσεώς της ἀποδεικνύει καὶ διακηρύσσει τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας — «οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα» κατὰ τὸν ψαλμῳδὸν (Ψ. 18, 1) —, ὁ ἀνθρωπός καὶ διὰ τῆς διαπλάσεώς του καὶ διὰ τῆς σκοπίμου καὶ ἡθικῶς ρυθμισμένης ζωῆς του ἀποδεικνύει τὴν πανσοφίαν τοῦ Θεοῦ καὶ κατατείνει πρὸς Αὐτόν.

4. ‘Η κατὰ κόσμον Ἡθικὴ οὐδὲν παρουσιάζει πρότυπον, κατὰ τὸ ὅποιον ἥθελε ρυθμισθῆ τοῦ ἀνθρώπου ἡ διαγωγή, πᾶσα δὲ ἄλλη, θρησκευτικὴ Ἡθικὴ παρέχει τὰ ἴδικά της ἀτελῆ πρότυπα, ἀνάλογα μὲ τὸ ποιὸν τῶν περὶ Θεοῦ ἀτελεστέρων ἀντιλήψεών της. ‘Η Χριστιανικὴ ὅμως Ἡθικὴ δίδει ὡς ἐν ἀναγλύφῳ τὸ πρότυπον τῆς ἡθικῆς ζωῆς. Είναι δὲ τοῦτο ὁ ἀγνός, ὁ ἄμωμος, ὁ γλυκὺς Ἰησοῦς, ὁ ἰδρυτὴς τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας. ‘Ο Ἰησοῦς Χριστὸς είναι τὸ ἴδιανικὸν ὑπόδειγμα καὶ πρότυπον ἡθικοῦ βίου, καὶ ὅστις θέλει νὰ εὕρῃ τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας καὶ τῆς θείας μακαριότητος δὲν ἔχει. νὰ πράξῃ ἄλλο παρὰ νὰ μιμηθῇ τὸ ὑπέροχον παράδειγμά Του. Οἱ λόγοι Του, αἱ πράξεις Του, ἡ ὅλη Του ζωή, μελετώμενα καὶ κατανοούμενα δρθῶσι, ἀποτελοῦν τὸ ἀριστον ἐφόδιον διὰ τὰς παντοειδεῖς περιστάσεις τοῦ βίου, δίδουν τὴν ἀσφαλῆ ἀφετηρίαν διὰ τὸν δύσκολον δρόμον πρὸς τὴν ἀληθῆ εὐδαιμονίαν. “Οταν αὐτὸ τὸ θεῖον πρότυπον ἔχωμεν πρὸ διφθαλμῶν, ἡ πρόσκαιρος ζωή μας καταξιώνεται, ὁ βίος ἀποκτᾶ νόημα καὶ σημασίαν.

‘Η ώφέλεια ποὺ προκύπτει δι’ ἡμᾶς ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς καὶ τὴν συνειδητοποίησιν τῶν διδαγμάτων τῆς είναι, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω ὀφθαλμοφανής.

Εἰς τὴν Κατήχησιν ἐδιδάχθημεν τὴν ἀληθῆ θρησκείαν, τὸν ἀληθινὸν Θεόν, τὰ ἀληθῆ δόγματα τῆς Πίστεως. ‘Ἐδιδάχθημεν τί πρέπει νὰ πιστεύωμεν. ‘Ἐπειδὴ είναι φανερὸν ὅτι «ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρὰ ἐστιν» (’Ιακ. β’, 26), πρέπει νὰ διδαχθῶμεν καὶ τὴν Ἡθικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ, δηλαδὴ τί πρέπει νὰ πράττωμεν, νὰ θέλωμεν νὰ πλησιάσωμεν εἰς τὸν Θεόν, ἀν θέλωμεν νὰ βαδίσωμεν τὸν δρόμον τῆς ἀπολυτρώσεως καὶ τῆς σωτηρίας. Χωρὶς τὴν Κατήχησιν ἡ Ἡθικὴ θὰ ἥτο βεβαίως ἀκέφαλος, ἀλλὰ καὶ ἡ Κατήχησις χωρὶς τὴν Ἡθικὴν ἐλλιπής. ‘Η ‘ιερὰ

Κατήχησις μᾶς ἡρμήνευσε τὸ μυστήριον τῆς οἰκουνομίας τοῦ Θεοῦ, δοτις ἐν τῇ ἀπειρῷ Αὐτοῦ ἀγαθότητι « ἔξαπέστειλε τὸν νὺν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ύπὸ νόμου, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμου ἔξαγοράσῃ, ἵνα τὴν νίοθεσίαν ἀπολάβωμεν » (Γαλ. δ', 4). Ἀλλὰ ποία ἡ πρὸς τὴν θείαν δωρεάν ἀρμόζουσα πολιτεία τοῦ χριστανοῦ, θάδιδάξῃ ἡ Χριστιανικὴ Ἡθική. Αὐτὴ θὰ δείξῃ εἰς ἡμᾶς τὸν δρόμον τῆς σωτηρίας, θὰ μᾶς καταστήσῃ ἀνταξίους τῆς κλήσεώς μας. Δι' αὐτῆς θὰ γίνωμεν ἀξία μέλη τῆς Ἔκκλησίας τοῦ Χριστοῦ καὶ μέτοχοι τῆς αἰωνίου ζωῆς.

Οἱ δὲ μαθηταὶ εἰς τὴν Χριστιανικήν Ἡθικήν θὰ διαγνωρίσουν τὸ μάθημα ἔκεινο, τὸ ὅποιον ἀποτελεῖ συνδετικὸν κρίκον δλῶν τῶν δλλῶν μαθημάτων. Δι' αὐτοῦ θὰ ἐννοήσουν διτὶ ἡ σοφία, δὲ δὲν δόηγῇ εἰς τὴν ἀρετήν, εἰναι φορτίον περιττὸν καὶ ἐπιβλαβές, πανουργία μᾶλλον ἡ σοφία, κατὰ τὴν ρῆσιν τοῦ ἀρχαίου σοφοῦ διτὶ Ισχύουν διὰ κάθε ἐνθρωπον, πάσης ἐποχῆς, τὰ ρήματα τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν « καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν..., ἀγάπην δὲ μη ἔχω, οὐδέν εἰμι » (Α' Κορ. γ', 2).

Τοιαύτη εἶναι ἡ ἀξία τῆς χριστιανικῆς Ἡθικῆς καὶ ἡ ἐκ τοῦ μαθήματος ὠφέλεια.

7. Τὰ μεγάλα ἡθικὰ προβλήματα καὶ ἡ Φιλοσοφία. Ποιὸν τὸ ὑψιστον ἀγαθόν.

Ἡ Ἡθική, πᾶσα Ἡθική, παραγγέλλει νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθόν.

“Οτι δὲ ἐνθρωπος πρέπει νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν, νὰ ἀποστρέφεται καὶ νὰ φεύγῃ τὸ κακόν, εἶναι κοινὸν δίδαγμα ὅλων σχεδὸν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ θεωριῶν. Ποιὸν ὅμως εἶναι καὶ εἰς τί συνίσταται τὸ ἀγαθὸν τοῦτο ; Καὶ ἐπειδὴ τὰ θεωρούμενα ὡς ἀγαθὰ εἶναι πολλά, ὑλικὰ καὶ πνευματικὰ καὶ δλλα, ποιὸν μεταξὺ αὐτῶν τὸ μέγιστον ; Ποιὸν τὸ ὑψιστον, τὸ ἄκρον ἀγαθόν ; Καὶ ἄλλως : Ποίος δὲ ὑψιστος τῆς ἡθικῆς ζωῆς σκοπός, πρὸς τὸν δποῖον δφείλει δ καθεὶς νὰ ρυθμίζῃ τὰς πράξεις του ;

Εἰς τὸ θέμα τοῦτο οἱ σοφοὶ διαφωνοῦν. Οἱ δρόμοι τοὺς δποίους μᾶς ὑποδεικνύουν, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς αὐτό, ἀκολουθοῦν ἐντελῶς διαφόρους κατευθύνεις. Αἱ ἀπόψεις των ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι ἀντιφατικαὶ καὶ ἀσυμβίβαστοι. Αἱ λύσεις, τὰς δποίας προτείνουν, συγκρούονται μεταξὺ των, ἡ μία ἀναιρεῖ τὴν ἄλλην. Ἀντιθέτως, ἡ δόδος τὴν δποίαν ἡ Χριστιανικὴ Ἡθικὴ δεικνύει εἶναι ἀσφαλής καὶ μία, ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα σαφής, ἡ λύσις θετικὴ καὶ βεβαία.

Αἱ κυριώτεραι θεωρίαι ἔξ εκείνων ποὺ ἐπιχειροῦν νὰ δώσουν λύσιν εἰς τὸ σοβαρὸν τοῦτο πρόβλημα εἶναι αἱ ἀκόλουθοι.

1. Παλαιοτάτη είναι ή ή δονική θεωρία. ³ Επιδίωκε ό,τι παρέχει ήδονήν, ιδού τὸ μοναδικὸν πάραγγελμά της. Ή ήδονή θὰ ἔξασφαλίσῃ τὴν ἀτομικήν μας εὐδαιμονίαν, σύτη είναι ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς. Ο μοναδικὸς δρόμος πρὸς τὴν εὔτυχίαν είναι ή ήδονή, τὸ μοναδικὸν ἐμπόδιον ή λύπη. Επομένως ἀγαθὸν είναι τὸ παρέχον ήδονήν, κακὸν δὲ τὸ δυσάρεστον. Ο νοῦς, ή φρόνησις, θὰ μᾶς διδηγήσῃ νὰ ἑκλέγωμεν ἀπὸ τὰς ήδονὰς τὰς περισσότερον καταλήλους καὶ μονιμωτέρας. Καὶ κατὰ τοῦτο ἀκριβῶς είναι ή φρόνησις ἀγαθή, διότι εύρισκει τὰ μέσα μὲ τὰ ὄποια ἔξασφαλίζεται ή ήδονή. ⁴ Άλλην ἀξίαν δὲν ἔχει. Κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς ήδονικῆς θεωρίας είναι δοκός Κυρηναῖος φιλόσοφος Αρίστης τοῦ Σωκράτους. «Ἀγαθὸν ή ήδονή», διεκρύπτει, κατὰ Διογένη τὸν Λαέτριον (2,88 Β'), δοκός Αρίστιππος, καὶ «δι' αὐτὴν αἰρετη», ήτοι πρέπει νὰ ἐπιζητῆται ή ήδονή χάριν τῆς ήδονῆς καὶ δχι δι' ἄλλον, ἀπότερον σκοπόν. Αὐτὴν τὴν μονομερῆ ἐρμηνείαν ἔδωσεν δοκός Αρίστιππος εἰς τὴν Σωκρατικὴν διδασκαλίαν, ὅτι ἀνώτατον τέλος τῆς ζωῆς είναι ή εὐδαιμονία καὶ ἀγαθὸν δοκός, δηγεγει εἰς αὐτήν.

Μετριωτέρα είναι ή ήδονοθηρία τῶν Επικουρίων.
Διακηρύσσει μὲν δοκός Επίκουρος: «τὴν ήδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος λέγομεν τοῦ μακαρίως ζῆν· ταύτην γὰρ ἀγαθὸν πρῶτον καὶ συγγενικὸν ἔγνωμεν» (Διογ. Λαερ. I', 128). Ονομάζει δηλαδὴ τὴν ήδονὴν ἀρχὴν καὶ τέλος τοῦ εὐδαιμονος βίου, διότι αὐτὴν γνωρίζει ὡς πρωταρχικὸν καὶ ἀρχώριστον ἀπὸ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ἀγαθόν. Άλλα δὲν νομίζει δοκός Επίκουρος ὅτι κάθε ήδονή είναι ἀγαθόν. Πρὶν ἀπὸ κάθε πρᾶξιν πρέπει νὰ ὑπολογίζωνται τὰ ὀφέλιμα ή ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματά της καὶ νὰ προτιμῶνται ἀπὸ τὰς ήδονὰς ὅσαι διδηγοῦν εἰς τὴν εὐδαιμονίαν. Αἱ ψυχικαὶ ήδοναι ἔχουν προτεραιότητα ἔναντι τῶν σωματικῶν, τὰς δόποιας ἐπροτίμα δοκός Αρίστιππος. Καὶ ή ἀταραξία δὲ τῆς ψυχῆς καὶ ή «ἀτονία», ήτοι ή ἀπουσία πόνου, είναι καὶ αὐτὴ πολλάκις ἀξία λόγου. Διότι καὶ αὐτὴ είναι μία ήδονή ήρεμος, «καταστηματική», καὶ πρέπει νὰ ἐπιζητῆται.

Αἱ ἀνωτέρω ἀντιλήψεις δὲν είναι ὄρθαι.

Η ήδονὴ μὲ κανένα τρόπον δὲν ἀρμόζει νὰ θεωρηθῇ ὑπέρτατος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου. Διότι ὁ ἀνθρωπός δὲν είναι μόνον ὕλη, διὰ νὰ ἀρκῆται εἰς τὸν κορεσμὸν τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ

σώματος. Είναι δν μὲ ἀνάγκας πνευματικάς καὶ ὡς τοιοῦτος εἶναι εἰς θεσιν νὰ χαίρεται μίαν ἀνωτέρας ποιότητος χαρὰν καὶ νὰ ζῇ ὑψηλοτέρας ἀξίας. Αἱ ἀπολαύσεις ἔξ ἄλλου δὲν ρέουν εἰμὴ πρόσκαιρον μόνον ἰκανοποίησιν. Συνήθως τὴν ἡδονὴν διαδέχεται λύπη. Ἀλλοτε πάλιν εἰς τὴν θέσιν μιᾶς ἐπιθυμίας πού ἐκορέσθη γεννᾶται ἄλλη ἥ ἄλλαι, ὅπως εἰς τὴν θέσιν ἐκάστης ἀποκοπείσης κεφαλῆς τῆς λερναίας ὕδρας. Ὁρθῶς παρωμοιάσθη ἥ ἐκζήτησις τῆς ἡδονῆς μὲ τὴν ματαίαν προσπάθειαν τῶν θυγατέρων τοῦ Δαναοῦ νὰ γεμίσουν τὸν διάτρητον ἐκεῖνον πίθον. Ἐὰν αἱ ἡδοναί, καὶ μάλισται αἱ ἀπὸ τῶν αἰσθήσεων, ἡσαν δὲ μόνος σκοπὸς τοῦ ἀνθρώπου, ἥ ζωὴ του δὲν θὰ διάφερεν ἀπὸ τὴν ζωὴν τῶν βοσκημάτων.

“Ο, τι ἐλέχθη διὰ τὴν ἡδονοθηρίαν τοῦ Ἀριστίππου ἴσχυει καὶ διὰ τὸν ἡδονισμὸν τῶν Ἐπικουρείων. Βεβαίως ἥ ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἡδονὴ ὡς σκοπὸς τῆς ζωῆς εἶναι δλιγάτερον ἀποκρουστική παρὰ ἥ ἡδονὴ ἀπὸ τὴν ἰκανοποίησιν τῶν ὄρμῶν τοῦ σώματος καὶ μεγαλυτέρας διαρκείας καὶ πληρεστέρα. Ἀλλ’ οὔτε πάντοτε εἶναι εὔκολος ἥ διάκρισις μεταξὺ σωματικῆς καὶ πνευματικῆς ἡδονῆς οὔτε κατ’ ἀρχὴν ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῶμεν τὴν ἡδονὴν ὡς κάτι πρωταρχικὸν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν. Ἀν αὐτὴ εἶναι ἐπακολούθημα τοῦ ἐναρέτου βίου, δὲν τὴν ἀποκρούομεν. Αλλὰ νὰ τεθῇ ὡς βάσις τῆς ζωῆς μας, ἀσχέτως μὲ τὸ ποῦ δύναται νὰ δηγήσῃ τοῦτο οὔτε δρθὸν εἶναι οὔτε πρέπον.

2. Ἐπὶ ἄλλης βάσεως τοποθετεῖ τὴν εὔδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου ἥ χρησιμοθηρικὴ σχολή. Σκοπὸς τῶν πράξεων μας ἥ ἐπιδίωξις τοῦ χρησίμου. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἥ θεωρία αὕτη διασχίζεται εἰς δύο. “Αν ἥ ὠφέλεια ἀποβλέπη εἰς τὸ ἀτομόν μας, ἀν προάγῃ τὴν ἀτομικήν μας εὔτυχίαν, τότε χαρακτηρίζεται ὡς ἀτομικὸς εὔδαιμος μόσ. Ἡ ὠφέλεια μοιράζεται καὶ τοῖνων τοῖνοι μόσ. Ἀν παρατρέψωμεν τοὺς “Ελληνας προδρόμους τῆς θεωρίας, θὰ φθάσωμεν εἰς μίαν σειρὰν Ἀγγλῶν ἡθικολόγων καὶ οἰκονομολόγων, ποὺ εἶναι οἱ κήρυκες τοῦ ὠφελιμισμοῦ. Οὗτοι κυρίως ἀποβλέπουν εἰς τὴν κοινωνικὴν ὠφέλειαν καὶ διὰ τοῦτο ἥ διδασκαλία των φέρεται καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ κοινωνικοῦ εὔδαιμονισμοῦ. Δύο εἶναι τὰ ἀντιπροσώπευτικώτερα ὀνόματα εἰς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν, ὁ Μπένθα μ

(J. Bentham) καὶ ὁ Μίλλ (J. St. Mill). Ἀγαθὸν εἶναι, λέγουν, ὅτι προξενεῖ χαρὰν καὶ μεγαλώνει τὴν εὔτυχίαν μας, κακὸν δὲ τὴν ἐλαττώνει. Εἶναι ἀνωφελές νὰ δミλῶμεν διὰ καθήκοντα. Ὁπίσω ἀπὸ τὸ καθῆκον κρύπτεται τὸ συμφέρον. Ἡ ἡθικὴ ἀξία μᾶς πράξεως ἔχαρταται ὅχι ἀπὸ τὰς προθέσεις μας, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα. Ἀγαθαὶ λοιπὸν εἶναι αἱ ὡφέλιμοι, κακαὶ δὲ αἱ ἐπιζήμιοι πράξεις. Ὁ φωτισμένος νομοθέτης πρέπει νὰ συνυφαίνῃ τὴν ὡφέλειαν καὶ τὴν εὔτυχίαν κάθε πολίτου μὲ τὴν εὔτυχίαν καὶ τὴν ὡφέλειαν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου. Ὅψιστη ἐπιδίωξις ἀς εἶναι ἡ μεγίστη εὐδαιμονία τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ ἀτόμων.

Ἡ ἀκριβῆς ὅμως ἔξέτασις τῶν πραγμάτων καταδεικνύει ὅτι οὕτε τὸ χρήσιμον ἡμπορεῖ νὰ γίνη δεκτὸν ὡς ὑπέρτατος σκοπός. Πρῶτον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθῇ μὲ ἀκριβειαν τοῦτο. Εἶναι τὸ οἰκονομικῶς, τὸ βιολογικῶς, τὸ κοινωνικῶς χρήσιμον; ἢ τί ἄλλο; Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ συμφωνία μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀτόμων, τῶν διαφόρων τάξεων, τῶν διαφόρων λαῶν ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ ὡφελίμου; Ἄν πάλιν καθεὶς εἶναι ἐλεύθερος νὰ ἐκδέχεται τὸ ὡφέλιμον κατὰ τὸ δοκοῦν, τί σημασίαν θὰ εἴχεν ὡς ἀρχὴ καθοδηγοῦσα τὰς πράξεις μας; Ἡ παρὰ τῶν ἀτόμων ἢ τῶν κοινωνικῶν τάξεων ἐπιδίωξις τοῦ δι' ἑαυτὰς καὶ δι' ἑαυτὰ ὡφελίμου θὰ ὀδήγει — ὅπως ἔξ ἄλλου καὶ ἡ ἐπιδίωξις τῆς ἡδονῆς — εἰς καταστροφὴν καὶ εἰς πόλεμον πάντων πρὸς πάντας, εἰς bellum commune omnium contra omnes. Ἰδίως εἶναι δύσκολος ὁ συμβιβασμὸς τοῦ ἀτομικοῦ πρὸς τὸ κοινωνικὸν συμφέρον. Ἐν συμπεράσματι λέγομεν ὅτι ἡ εὐδαιμονία τὴν ὅποιαν ὡς ὑπέρτατον σκοπὸν προβάλλει ὁ εὐδαιμονισμός, ἀτομικὸς ἢ κοινωνικός, δύναται μὲν νὰ εἶναι — καὶ συνήθως εἶναι — τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἡθικότητος, οὐδέποτε ὅμως ὑπέρτατος τοῦ βίου σκοπός.

Ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ ὡφέλεια, εἴτε πηγάζει ἀπὸ τὰ ἔξωτερικὰ καὶ τυχαῖα ἀγαθά, ὑγείαν, πλοῦτον, κάλλος, εὐγενῆ καταγωγήν· εἴτε ἀπορρέει ἀπὸ τὴν δόξαν καὶ τὰ κοινωνικὰ ἀγαθά· εἴτε τέλος προέρχεται ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πνεύματος καὶ τὴν παιδείαν, ἢ ὅποια εὐλόγως τάσσεται εἰς ἀνωτέραν μοῖραν, δὲν ἀποτελεῖ ποτὲ — ἡ ἀπ' αὐτῶν ἡδονὴ καὶ ὡφέλεια — τὴν οὐσίαν τοῦ ὑπέρτατου ἀγαθοῦ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παλαιούθεν ἔχαρακτηρισθησαν τὰ ἔγκοσμια ταῦτα ἀγαθὰ ὡς λόγου ἀξία. Αλλ' ἡ ἀξία λ.χ. τῆς ὑγείας εἶναι μεγάλη,

μόνον ἂν θεωρηθῇ ὡς βάσις τῆς εὐζωίας καὶ τῆς εύποιίας καὶ ὡς συντελεστὴς ἡθικοῦ βίου. Ἀπόδειξις ὅτι καὶ αὐτὴ καὶ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ θυσιάζεται πολλάκις χάριν ἄλλων σκοπῶν. Καθ' ἐαυτὴν ἡ σιδηρᾶ ὑγεία π.χ. τοῦ ἔγκληματίου ἡ ἡ ὑψηλὴ σοφία τοῦ κακοῦ ἐπιστήμονος δὲν ἀξίζει τίποτε. Καὶ τὸ κυριώτερον, τὰ ἀγαθὰ ταῦτα δὲν ἔξαρτωνται τόσον ἀπὸ ἡμᾶς αὐτούς, ὅσον ἀπὸ τὴν τύχην καὶ τὰς περιστάσεις ἡ — προκειμένου περὶ τῆς τιμῆς καὶ τῆς δόξης — ἀπὸ τὴν γνώμην τοῦ ἀσταθοῦς πλήθους, ἡ ὁποία μεταβάλλεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν. Ἐν τούτοις δὲν στεροῦνται πάσης ἀξίας. Αὐτὸς δὲ Εἰκληπ-σιαστὴς δὲν συμβουλεύει τὴν τελείαν περιφρόνησίν των, ἀλλὰ συνιστᾶ ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀπολαύῃ τούτων μετὰ σοφίας καὶ φρονήσεως εἰς τὸν προσήκοντα τόπον καὶ καιρόν, ἐνθυμούμενος πάντοτε τὴν θητήν την του φύσιν. Αἰώνιον δὲ ἀξίαν καὶ ὑπόστασιν δίδει εἰς ἐν καὶ μόνον ἀγαθόν, τὸν Θεόν καὶ τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ.

3. Ἡ ἡθικὴ τοῦ Γερμανοῦ φιλοσόφου Νίτσε (Fr. Nietzsche) οἰκοδομεῖται ἐπάνω εἰς μίαν τάσιν, ποὺ ὁ ἴδιος ὀνομάζει δίψαν δυνάμεως.

Εἰσαι, λέγει, μία νέα δύναμις, ἐν νέον δίκαιον, εἰς τροχὸς ποὺ κυλᾶ μόνος του; Ἡμπορεῖς νὰ ἀναγκάσῃς τὰ ἀστρα νὰ στρέφωνται γύρω σου; Ἡμπορεῖς νὰ εἰσαι κριτής τοῦ ἐαυτοῦ σου καὶ ἐκδικητής τοῦ νόμου σου; Ἄν ὅχι, παραμέρισε ἡ σκύψε νὰ περάσουν ἀπὸ ἐπάνω σου οι Εκλεκτοί, ποὺ ἡξεύρουν ὡς ἴδικόν σου καλὸν τὸ καλὸν τὸ ἴδικόν των.

Ο Νίτσε διὰ τοῦ «Ζαρατούστρα» ἐπαγγέλλεται μίαν νέαν ζωήν. Εἰς αὐτήν, τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ καταλάβῃ δὲ «ὑπερ-άνθρωπος». Αὐτὸς εἶναι ἡ ὑψίστη ἀνθρωπίνη ἀξία.

Ἀνάλογος εἶναι καὶ ἡ ἡθικὴ του διδασκαλία. Ο Νίτσε διακρίνει σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων ἡθικὴν τῶν κυρίων καὶ ἡθικὴν τῶν δούλων, τῶν ταπεινῶν καὶ τῶν πασχόντων, ὡς χαρακτηρίζει οὗτος τὴν ἡθικὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Διατυπώνων περαιτέρω τὴν θεωρίαν του ὑποστηρίζει ὅτι πᾶν ὅ, τι συντελεῖ εἰς ἀπόκτησιν δυνάμεως εἶναι ἀγαθόν, ὅ, τι προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀδυναμίαν κακόν. Οἱ ἄνθρωποι τοῦ μέλλοντος πρέπει νὰ εἶναι δυνατοί, δημιουργικοί, σκληροί, πρὸ πάντων σκληροί. Οἱ ἀδύνατοι καὶ οἱ δειλοί δὲν ἔχουν θέσιν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καὶ πρέπει κατ' αὐτὸν νὰ ἔξαφανισθοῦν.

‘Η Ἡθικὴ τῆς δυνάμεως εἶναι μία Ἡθικὴ τῶν ὀλίγων καὶ ὡς τοιαύτη εύρισκει τὴν πλήρη ἀποδοκιμασίαν μας. Διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ὅχι μόνον δὲν μεριμνᾷ, ἀλλὰ καὶ ρητῶς ἐκφράζει τὴν περιφρόνησίν της. ‘Ως θρησκεία τῆς σκληρότητος εἶναι ξένη πρὸς τὴν ψυχήν μας καὶ πρὸς κάθε ίδεαν ἀνθρωπισμοῦ. Θά ἔπρεπε νὰ μὴ εἶχεν ἔλθει ποτὲ εἰς τὸν κόσμον ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἰησοῦς μὲ τὸ παρήγορον κήρυγμα «μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται» (Ματθ. ε', 4), διὰ νὰ ἔχουν ἀκόμη ἀπήχησιν εἰς τὴν καρδίαν μας ἀνάλογοι διδασκαλίαι. Σήμερον ίδιαιτέρως ἐδιδάχθημεν ἀπὸ τὴν δύσην τηράν πεῖραν τῶν τελευταίων ἐτῶν νὰ εἴμεθα πολὺ δύσπιστοι εἰς τὸ κήρυγμα τοῦτο τῆς Δυνάμεως.

8. "Αλλαι ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἡθικοῦ ίδεώδους.

4. ‘Υψηλότερον προορισμὸν δίδει εἰς τὸν ἀνθρωπὸν ἡ θεωρία τῆς τελείωσεως. Συμβουλεύει νὰ ἔπιδιώκωμεν διαρκῶς τὴν πνευματικήν καὶ ἡθικήν μας προαγωγήν. Πολλόύς δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν ὀπαδούς τῆς θεωρίας. ‘Ο Σωκράτης εὗρισκεν ὅτι τίποτε δὲν παρέχει τόσην ἡδονήν, ὅσον τὸ «έαντοῦ ἥγεισθαι βελτίω γίγνεσθαι» (Ξ. Ἀπομ. Α', 6, 9). ‘Η σοφία καὶ αἱ ἄλλαι ἀρεταὶ θὰ μᾶς δείξουν τὸν δρόμον πρὸς τὴν τελείωσιν ἡμῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων. Καὶ κατὰ τὸν Πλάτωνα μόνος εὔδαιμων εἶναι ὁ σοφός, διότι μόνος αὐτὸς ἀποβλέπει πρὸς τὸν τέλειον κόσμον τῶν ιδεῶν, μεταξὺ τῶν δποίων ὑπερτάτη εἶναι ἡ ίδεα τοῦ ἀγαθοῦ. ‘Ο ἀνθρωπὸς ποὺ θεᾶται τὸ ὑψιστὸν τοῦτο ἀγαθὸν καὶ συμμετέχει αὐτοῦ εἶναι ὡς νὰ γίνεται ἀθάνατος. Ἀρκούμεθα εἰς τὴν μνείαν ἐνὸς μόνον χωρίου: «Ἐνταῦθα τοῦ βίου γενήσεται αὐτῷ, δρῶντι τὸ καλὸν τίκτειν....., τεκόντι δὲ ἀρετὴν ὑπάρχει θεοφιλεῖ γενέσθαι καί, εἰπερ τω ἄλλῳ ἀνθρώπῳ, ἀθανάτῳ» (Συμπόσ. 211 δ.).

Εἰς τὸ ἡθικὸν ίδεῶδες τῆς τελειώσεως καὶ εἰς τὴν ἔνωσιν μὲ τὸν Θεὸν πιστεύει καὶ ὁ ‘Ολλανδὸς φιλόσοφος τοῦ 19ου αἰώνος Σπινόζα (B. Spinoza). ‘Η ὑπερτάτη εὔδαιμονία καὶ μακαριότης διὰ τὸν Σπινόζα δὲν εἶναι ἄλλο τίποτε παρὰ ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὴν γνωριμίαν μὲ τὸν Θεόν. “Οσον ἡ γνῶσις τελειοποιεῖται, τόσον ὁ ἀνθρωπὸς ἐννοεῖ τὰ ἐπὶ μέρους πράγματα καὶ τὴν

σχέσιν των πρὸς τὴν θείαν φύσιν, μαντεύει τὸν ἐσωτερικὸν ρυθμὸν τοῦ κόσμου.

Συμφωνοτέρα πρὸς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πρὸς τὸν ἀνώτερον προορισμὸν του φαίνεται ἡ θεωρία τῆς τελειώσεως. Διότι δίδει σκοπὸν εἰς τὴν ζωὴν καὶ βοηθεῖ τὸν ἀνθρωπὸν, συμφώνως καὶ μὲ τὴν εὔχὴν τοῦ Γκάιτε, « πάντα ὑψηλότερα ν' ἀνεβαίνῃ, πάντα μακρύτερα νὰ πηγαίνῃ ». Ἀλλ' ἔχει τὸ μειονέκτημα τῆς ἀβεβαιότητος. Ὑπὸ ποίαν ἔννοιαν θὰ ἐκληφθῇ ἡ τελείωσις; καὶ πρὸς ποιὸν πρότυπον θὰ ἀποβλέπῃ; Ἰδού τί δὲν καθορίζει σαφῶς ἡ θεωρία αὐτῆς. Δι' αὐτὸν καὶ κατὰ διαφόρους τρόπους ἐκλαμβάνουν τὴν τελείωσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς θεωρίας. Οἱ μὲν ἀποβλέπουν εἰς τὸ τέλειον σῶμα, οἱ δὲ εἰς τὴν πνευματικὴν ἔξυψωσιν, ἄλλοι εἰς τὴν ἀρμονίαν σώματος καὶ ψυχῆς. Οὗτοι εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ἔκεινοι εἰς τὴν ἡθικὴν βελτίωσιν τοῦ ἀτόμου καὶ τὴν ἔξημέρωσιν.

5. Οἱ Ἀριστοτέλης ἐπίστης ἡσχολήθη μὲ τὸ θέμα ποιὸς ὁ ἔσχατος σκοπὸς τῆς ζωῆς. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀνθρωπίνη εύδαιμονία δὲν ἔγκειται οὕτε εἰς τὴν τελείαν ἀπραξίαν οὕτε εἰς τὴν ἔντονον ἀπόλαυσιν, ἀλλὰ εἰς τὴν σύμφωνον μὲ τὴν ἀρετὴν ἐνεργητικότητα ταῦτα τοῦ ἀνθρώπου. Ὅψιστη ἐνεργητικότης εἶναι ἡ ἐνεργητικότης τοῦ νοῦ. Δι' αὐτῆς λοιπὸν πραγματοποιεῖται ἡ εύδαιμονία. Εἰς τὸν νοῦν, ὡς γνωστόν, ἔδιδε τὴν πρώτην θέσιν καὶ διὰ Πλάτωνος. Μὲ τὴν ἐνέργειαν τοῦ νοῦ ἐναρμονίζεται ἡ φρόνησις καὶ ἡ ἡδονή. Ἡ φρόνησις μόνη ἡ μόνη ἡ ἡδονὴ δὲν ἔξασφαλίζουν εύδαιμονα βίον. Τὰς ἀπόφεις τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εύρισκομεν εἰς τὰ « Ἡθικὰ Νικομάχεια » αὐτοῦ (Βιβλίον Α', 1 κ. ἔξης).

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους διάσημος (F. Paulsen), ἀκολουθῶν τὰ διδάγματα τοῦ Ἀριστοτέλους, ἔδιδαξεν ὅτι σκοπὸς τοῦ ἡθικοῦ βίου εἶναι ἡ ἀνάπτυξις καὶ τελείωσις τῶν λειτουργιῶν τῆς ζωῆς, ἴδιως τῶν ἀνωτέρων. « Οσαι πράξεις μᾶς προάγουν τὴν ζωὴν εἶναι ἀγαθαί, ὅσαι τὴν βλάπτουν κακαί. Μεταξύ τῶν λειτουργιῶν αὐτῶν ὑπάρχουν μερικαὶ ἀνώτεραι, ὅπως τὸ λογικόν, καὶ αὐτὰς πρέπει κυρίως νὰ καλλιεργῶμεν. Τὸ σύστημα τοῦτο ὀνομάσθη ἐνεργειοκρατία ἢ ἐνεργισμός.

Ούτε ή ἐνεργειοκρατία ὅμως εἶναι πειστική ὡς θεωρία περὶ τοῦ ὑπερτάτου ἀγαθοῦ. Δὲν εἶναι ὄρθδων νὰ ἀποχωρίζωμεν ἀπὸ τὸ σύνολον τοῦ ψυχικοῦ βίου ὡρισμένας λειτουργίας καὶ νὰ θεωρῶμεν αὐτὰς ὡς ἀξίας ὅλως ἴδιαιτέρων τιμῶν. Βεβαίως η λογική δύναμις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τι σημαντικόν, ἀλλ' εἰς τὸν ἀνθρωπὸν συναντῶμεν ἐπίσης καὶ συναίσθημα καὶ βούλησιν καὶ χαρακτῆρα, καὶ εἶναι περισσότεροι ἔκεινοι οἱ ὅποιοι εὔηργέτησαν τὴν ἀνθρωπότητα μὲ τὴν ἀρετὴν τῶν παρὰ μὲ τὴν σοφίαν τῶν.

Ἐκάστη λοιπὸν τῶν ἀπόψεων τούτων εἶναι μονομερής καὶ ἀσταθής. Ἐναντὶ τῆς τοσαύτης ἀβεβαιότητος η Χριστιανικὴ Ἡθικὴ προσφέρει ἐν ἀδιάσειστον κριτήριον πρὸς ἐκτίμησιν τοῦ ὑπερτάτου σκοποῦ. Εἴπεν ὁ Σωτήρ : «Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ· οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα εἰλῇ δὲ ἐμοῦ » (Ἰω. 16', 6). Καὶ πάλιν : «Ἐσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὃ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι » (Ματθ. ε'. 48). Ὑπέρτατος λοιπὸν σκοπὸς τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς δὲν εἶναι ἄλλος παρὰ ἡ δόμοιωσις μὲ τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, τὸν Θεὸν τῆς ἀγάπης. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ του αὐτῆς ὁ ἀνθρωπὸς οὔτε τὸ σῶμα θὰ παραμελήσῃ, διότι εἶναι κατοικητήριον τῆς ψυχῆς, οὔτε τὸ πνεῦμα θὰ καταφρονήσῃ οὔτε ἄλλην ἐκδήλωσιν τῆς προσωπικότητός του θὰ ἀγνοήσῃ. Δὲν θὰ εἶναι ἔχθρὸς τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς προόδου οὔτε κατὰ πρόγραμμα ἔχθρὸς τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν. Οὔτε ξένος πρὸς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν οὔτε περιφρονητής τῶν προβλημάτων τῆς καὶ σαρκαστής τῶν ἀξιῶν τῆς. Ἀπεναντίας η συνείδησις ὅτι εἶναι συνεργός Θεοῦ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν θὰ τοῦ δίδῃ πτερά καὶ θὰ τὸν ἐνδυναμώνῃ εἰς τὴν προσπάθειαν πρὸς ἡθικὴν ἐξύψωσιν τῆς ζωῆς.

9. Αὐτόνομα καὶ ἔτερόνομα φιλοσοφικὰ συστήματα. Καντιανὴ Ἡθικὴ.

Ἐν ἄλλῳ πολὺ σημαντικὸν ἡθικὸν πρόβλημα εἶναι αὐτὸ ποὺ ὁνομάζομεν γένεσις τῆς ἡθικῆς συνειδήσεως. Πῶς ἐσχηματίσθη μέσα εἰς τὴν ψυχήν μας η Ἀρχὴ αὐτή, η ὅποια προστάζει μὲ τόσον αὐστηρὸν καὶ ἀμείλικτον τρόπον : « Πρέπει ! » — « Δὲν πρέπει ! » καὶ ἐλέγχει τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐντολῶν τῆς μὲ τὴν τύψιν

καὶ τὴν μεταμέλειαν ; Ἐτέθη ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἴδιους ; Ἐτέθη ὑπὸ ἄλλου ; Εἰναι αὐτοδημιούργητος ; Δύο κυρίως θεωρίαι προσπαθοῦν νὰ δώσουν ἀπάντησιν εἰς αὐτὴν τὴν ἀπορίαν, ἡ τῆς ἐτερονόμου ἡθικῆς συνείδησεως καὶ ἡ τῆς αὐτονομίας.

Κατὰ τὰ ἔτερά τοῦ μαζί φιλοσοφικὰ συστήματα ὁ ἀνθρωπός ἐνεργεῖ ἡ κρίνει ἐπὶ τῇ βάσει ἐντολῶν, αἱ δποῖαι προέρχονται ἀπὸ παράγοντας ἔξω τοῦ ἀνθρώπου κειμένους. Κυρίως ἡ ἐτερόνομος ἡθική φιλοσοφία εἶναι θεονομική. Ἀποδίδει τὸν ἡθικὸν νόμον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὅποιου ρυθμίζομεν τὰς ἐνεργείας μας καὶ κρίνομεν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, εἰς μίαν ὑπερτάτην ἀρχήν, ἥτις ἐδημιούργησε τὸν κόσμον καὶ τὸν ἀνθρωπὸν, ἐνδιαφέρεται δι' αὐτὸν καὶ κατευθύνει τὰ διαβήματα αὐτοῦ. Ὁ ἡθικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένος μὲ τὸν Θεόν, ἡθικὴ ἄνευ Θεοῦ εἶναι τι ἀκατανόητον.

Μία ἄλλη ἀποψις, συγγενής πρὸς αὐτήν, δέχεται ὅτι αἱ ἡθικαὶ ἰδέαι εἶναι ἐμφυτοί εἰς τὸν ἀνθρωπὸν, ἡ συνείδησις εἶναι ἐν ἀρχέγονον μέσα αἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν στοιχεῖον.

Πελλοὶ μεταξὺ τῶν μεγίστων παλαιῶν καὶ τῶν νεωτέρων φιλοσόφων εἶναι ὀπαδοὶ τῆς ἐτερονομίας ἡ ἀποκλίνουν πρὸς αὐτήν. Ἐμφύτους τὰς ἡθικὰς ἀρχὰς καὶ δώρημα τοῦ Θεοῦ ἔθεώρει ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων. Ὁ Σπινόζα λέγει ὅτι τὰ πάντα πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἀπειρονομοσίαν τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ "Ἐγελός θεωρεῖ τὸν ἡθικὸν νόμον ἀποκάλυψιν τοῦ θείου θελήματος.

Κατὰ δὲ τὴν αὐτονομίαν τὸ ὅργανον τῶν ἡθικῶν πράξεων δὲν ἐτέθη ἐντὸς ἡμῶν ἀπὸ κανένα, ἀλλ' ἐδημιούργηθη μικρὸν κατὰ μικρόν. Οἱ ἀνθρωποὶ ἔφθασαν εἰς τὸν καθορισμὸν τῶν ἡθικῶν ἀξιῶν βοηθούμενοι ἀπὸ τὴν πειράν των. Ὁ ἡθικὸς κῶδιξ εἶναι ἀνθρώπινον δημιούργημα, ὀφείλεται εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ἀνθρωπὸν.

Τῆς αὐτονομίας ὀπαδοὶ εἶναι ὅλοι ὅσοι τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν ἐμπειρίαν τοποθετοῦν ἐπάνω ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν νόησιν, οἱ θιασῶται τῆς ὀφελιμοκρατίας καὶ τοῦ εύδαιμονισμοῦ καὶ δλόκληρος ἡ χορεία τῶν ὑλιστῶν φιλοσόφων. Τέλος πρέπει νὰ κατατάξωμεν εἰς τὴν φιλοσοφικήν αὐτὴν αἵρεσιν τὸν Γάλλον φιλόσοφον Κόντ (Aug. Comte), τὸν ιδρυτὴν τῆς Θετικῆς Φιλοσοφίας, καὶ τὸν μνημονευθέντα ἥδη εἰς τὰ προηγούμενα μαθήματα Φρ. Νίτσε.

Ἄλλ' ὁ κυριώτερος ἀντιπρόσωπος τῆς αὐτονόμου ἡθικῆς εἶναι

δό μέγας φιλόσοφος τῶν νεωτέρων χρόνων Κάντιος (Im. Kant). Μὲ τὸ ἔργον του «Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ λόγου» (1781) ἡνοίξε νέους ὁρίζοντες εἰς τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν, εἰς τρόπον ὥστε καμμία μεταγενεστέρα φιλοσοφία νὰ μὴ ἡμπορῃ νὰ ἀγνοήσῃ τί ἐδίδαξεν ὁ μέγας ἑκεῖνος σοφός. ‘Ο Κάντιος ἡσχολήθη μὲ ὅλα τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας γενικῶς, ἀλλὰ καὶ ἰδιαιτέρως μὲ τὰ ἡθικὰ προβλήματα. Τὸ σπουδαιότερον εἰς τὴν Ἡθικὴν ἀναφερόμενον ἔργον του εἶναι ἡ «Κριτικὴ τοῦ Πρακτικοῦ λόγου» (1788).

Δεχεται ὅτι ἡ ἡθικὴ ἀξία ἡ ἀπαξία τῶν πράξεών μας δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὴν θείαν βούλησιν ἡ ἀπὸ ἄλλην θέλησιν ἔξω ἡμῶν, ἀλλὰ ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἴδιους καὶ ἀπὸ νόμους ποὺ ὑπάρχουν ἐντὸς ἡμῶν. ‘Η Ἡθικὴ του λοιπὸν εἶναι αὐτόνομος, δὲν ζητεῖ νὰ στηριχθῇ εἰς κάποιαν αὐθεντίαν. ‘Η ἀρετὴ δι’ αὐτὸν εἶναι αὐθυπόστατος καὶ αὐτάρκης.

‘Αλλὰ τί εἶναι ἑκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ διὰ τὸν Κάντιον κριτήριον διὰ τὴν ἡθικότητα τῶν πράξεών μας; Πότε μία πρᾶξις μας ἡμπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῇ ἡθική;

‘Υπάρχουν, λέγει ὁ Κάντιος, πράξεις ὡφέλιμοι ἵσως, ποὺ ἔχουν ὅμως ὡς ἐλατήριον τὴν φίλαυτίαν καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν. Αὔται δὲν ἡμποροῦν ποτὲ νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἡθικαὶ πράξεις. ‘Αλλαι γίνονται ἀπὸ κάποιαν κλίσιν ἡ ὀρμὴν ἡ ἐπιθυμίαν – οὔτε αὐταὶ εἶναι γνησίως ἡθικαί. Καὶ αὔται ἀκόμη ποὺ γίνονται ἀπὸ οἰκτὸν ἡ συμπόνιαν δὲν ἡμποροῦν νὰ ὀνομασθοῦν ἡθικαί. Οὔτε ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα κρίνονται αἱ πράξεις, διότι αὐτὰ δὲν ἔχαρτῶνται μόνον ἀπὸ ἡμᾶς. Οὔτε ἀπὸ τὰς προθέσεις μας, διότι εἶναι ἀγνωστον ποία κλίσις ἡ συμφέρον μᾶς ὡθεῖ πρὸς αὐτάς. ‘Ἡθικαὶ πράξεις εἶναι μόνον ἑκεῖναι ποὺ γίνονται ἀπὸ τὴν καθαρὰν συναίσθησιν τοῦ χρέους, ἀπὸ καθαρὸν σεβασμὸν πρὸς τὸ Καθῆκον. ‘Αγαθὴ πρᾶξις εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ ἀγαθὴν Βούλησιν, ἀλλ’ ἀγαθὴ Βούλησις εἶναι ἑκείνη ποὺ λειτουργεῖ μὲ τὸ πρόσταγμα ἐνὸς ἀδυωπήτου Νόμου. ‘Η προσταγὴ αὐτὴ τοῦ νόμου εἶναι κατηγορική. ‘Η πρᾶξις δηλαδὴ ποὺ παραγγέλλει νὰ ἐκτελεσθῇ δὲν εἶναι μέσον δι’ ἓνα ἄλλον σκοπόν, ἀλλὰ αὐτὴ καθ’ ἔαυτὴν ἀποτελεῖ σκοπόν. ‘Ετσι ὁ Κάντιος ἔφθασεν εἰς τὴν περίφημον κατηγορικὴν προσταγὴν του, ποὺ εἶναι ὁ θεμελιώδης νόμος τῆς ἡθικῆς διαγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου. Διατυπώνεται ὡς ἀκολούθως: «Πράττε συμφώνως πρὸς ἓνα τοιοῦτον κανόνα, ὥστε δ

κανών αὐτὸς νὰ ἡμπορῷ ταῦτοχρόνως νὰ χρησιμεύσῃ — καὶ σὺ ὁ ἕδιος νὰ τὸ θέλῃς νὰ χρησιμεύσῃ — ὡς κανών μᾶς παγκοσμίου νομοθεσίας ».

Αἱ πράξεις μᾶς λοιπὸν πρέπει νὰ ὑποτάσσωνται εἰς ἓνα κανόνα, τοῦ ὅποιού τὸ κῦρος νὰ εἶναι ὀπόλυτον καὶ ὁ ὅποιος νὰ ἔχῃ ἐφαρμογὴν εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις καὶ εἰς ὅλους τούς ἀνθρώπους.

Ἡ ὑποταγὴ εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ Νόμου δὲν περιορίζει, λέγει ὁ Κάντιος, τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπεναντίας μάλιστα τὴν προϋποθέτει. Διότι ὁ ἕδιος ὁ ἀνθρωπός, ὡς λογικόν ὄν, αὐτόνομον καὶ ἐλεύθερον, εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔθεσε τὸν νόμον, πρὸς τὸν ὅποιον ἀπαιτεῖ νὰ πειθαρχῶμεν. "Οταν ἡ ἡθικότης κρίνεται κατὰ νόμους ἄλλους, ποὺ δὲν ἔθεσεν ἡ ἡθικὴ Βούλησις τοῦ ἀνθρώπου, τότε ἡ Βούλησις καὶ ἡ ἡθικὴ εἶναι πλέον ἐτερόνομος καὶ αὐτὴ ἀκριβῶς ἀντιφάσκει μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐλευθερίας. Διότι ἐλευθερία, λέγει, δὲν εἶναι ἡ ἀναρχία καὶ ἀσυνδοσία εἰς τὴν ἑκλογὴν τοῦ πρακτέου, ἀλλὰ ἡ δύναμις τῆς ψυχῆς νὰ λυτρώνεται ἀπὸ τὰ πάθη καὶ νὰ στρέφεται πρὸς τὸ ἀγαθόν. "Ετσι ὁ ἀνθρωπός ἀποβαίνει συγχρόνως νομοθέτης καὶ ἔκτελεστής τοῦ νόμου του.

10. Κριτικὴ τῆς Ἡθικῆς τοῦ Καντίου.

Μολονότι ἡ ἔξοικείωσις πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ μεγάλου τούτου φιλοσόφου δὲν εἶναι τόσον εὔκολος, θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν σύντομον κριτικὴν τῆς ἡθικῆς του διδασκαλίας.

1. 'Η Ἡθικὴ τοῦ Καντίου παραγγέλλει νὰ πράττωμεν συμφώνως μὲ τοὺς κανόνας, τῶν ὅποιων δὲν μᾶς δίδει τὸ περιεχόμενον. Μᾶς λέγει ὅτι οἱ κανόνες τῆς διαγωγῆς μᾶς πρέπει νὰ ἔχουν γενικὸν κῦρος καὶ ἀναγκαιότητα, ἀλλὰ ποιοὶ εἶναι αὐτοὶ οἱ κανόνες δὲν τὸ μανθάνομεν. Μᾶς λέγει πῶς πρέπει νὰ ἐνεργῶμεν γενικῶς, ἀλλὰ δὲν μᾶς λέγει τί πρέπει νὰ κάμνωμεν εἰς τὰς διαφόρους περιπτώσεις. Σχεδὸν ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ μᾶς ὑποδηλώσῃ τί δὲν πρέπει νὰ κάμνωμεν. Ποῖος ἀρά γε θὰ μᾶς δείξῃ τί εἶναι καὶ τί δὲν εἶναι πρέπον;

2. 'Η κατηγορικὴ του προσταγὴ μᾶς βοηθεῖ ἵσως νὰ ἀξιολογήσωμεν ἡθικῶς τὰς πράξεις τῶν ἄλλων, ἀλλὰ δὲν μᾶς ἔξυπηρετεῖ εἰς τὴν κρίσιμον στιγμήν, ποὺ πρέπει ἡμεῖς οἱ ἕδιοι νὰ λάβωμεν ἀπο-

φάσεις. Ὁ ἐγωιστὴς π.χ. δὲν αἰσθάνεται ὡς καθολικὸν νόμον τὴν ἀλληλοιθοήθειαν, ἀλλὰ τὴν αὐτοβοήθειαν. Οὕτε θέλει νὰ ἴσχυσῃ ὁ νόμος τῆς ἀλληλοιθοήθειας, διότι εὔτυχῶν τώρα, δὲν δύναται νὰ ὑπεισέλθῃ εἰς τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ ἐνδεοῦς. Κάποιο λοιπὸν ἄλλο στήριγμα πρέπει νὰ εὑρωμεν διὰ τὴν κρίσιμον ὥραν. Ποῖον εἶναι ἄρα γε αὐτό;

3. Πιθανὸν μερικὰ προνοιοῦχα πνεύματα, μερικὰ ὅλως ἐκλεκτὰ καὶ ἐλεύθερα ἄτομα, νὸς ἔχουν σαφῆ συνείδησιν αὐτοῦ τοῦ καθολικοῦ κανόνος μιᾶς παγκοσμίου νομοθεσίας. Πιθανὸν νὰ ἔχουν τὴν δύναμιν κάθε φορὰν νὰ ἀνάγωνται μέχρι τοῦ ὑψους τῆς ὑπερτάτης αὐτῆς Ἀρχῆς καὶ νὰ συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ἐπιταγάς της. Ποῖος ὅμως θὰ ἔγγυηθῇ ὅτι αὐτὴν τὴν ἱκανότητα θὰ ἔχωμεν ὅλοι, ὅλον τὸ πλῆθος τῶν κοινῶν ἀνθρώπων; Πρόκειται νὰ συγκροτήσωμεν καμμίαν ἀριστοκρατικὴν Ἡθικήν, προοριζομένην δι' ὀλίγους; ἢ μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ ἀνθρωπος γενικῶς; Διὰ ποίους ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς; Μήπως διὰ τοὺς ὀλίγους;

4. Ὁ Κάντιος δὲν εἶναι εἰς τυχαῖος ἡθικολόγος. Προσέφερε τὴν μεγάλην ὑπηρεσίαν ὅτι ἐλύτρωσε τὴν Ἡθικὴν ἀπὸ κάθε εἰδους εὐδαιμονισμὸν καὶ ἡδονοθηρίαν καὶ καθιέρωσεν ἔνα ἡθικὸν κώδικα, ὃ ὅποιος ἐπιβάλλει διαρκῆ ἀγῶνα κατὰ τῆς φιλαυτίας καὶ τῶν κατωτέρων ἐπιθυμιῶν μας καὶ ἀπαιτεῖ ἀπεριόριστον ὑποταγὴν εἰς τὸ Καθῆκον. Ἐστησεν ὁ Κάντιος τὴν ἀρετὴν εἰς ὑψηλότατον βάθρον, εἰδεν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἡθικοῦ χρέους τὸν βαθὺν σεβασμὸν πρὸς τὸν Νόμον, ποὺ ἐπιτάσσει μὲ ἀδυσώπητον αὐστηρότητα. Ἄλλ' ἄφησε τὸν ἀνθρωπὸν ἀβοήθητον εἰς αὐτὸν τὸν δύσκολον δρόμον, ποὺ ἡρκέσθη νὰ τοῦ δείξῃ ἀπὸ μακράν. Δὲν ἡμπόρεσε νὰ τοῦ δώσῃ τὸ σωτήριον ὀδηγητικὸν φῶς. Πῶς εἶναι, ἀλήθεια, δυνατὸν νὰ ἐκτελῇ τὸ χρέος του ὁ ἀνθρωπος ὑπακούων εἰς αὐτὴν τὴν ἀσύλληπτον σκιάν τοῦ Καντιανοῦ Νόμου; Πῶς χωρὶς νὰ αἰσθάνεται ὅπισθέν του μίαν Δύναμιν ποὺ νὰ δίδῃ τὴν ἐντολήν, πῶς χωρὶς τίποτε νὰ ἐλπίζῃ διὰ τὴν ζωὴν αὐτὴν ἢ νὰ προσδοκᾷ διὰ τὴν ἄλλην, θὰ εὕρῃ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ἀρετὴν; Ἰδού τί δὲν ἔξήγησεν ὁ Κάντιος.

5. Ὁ Κάντιος ἀνεβίβασε τὸν ἀνθρωπὸν εἰς πολὺ ὑψηλὸν ἐπίπεδον

έν σχέσει πρός ἄλλους σοφούς. 'Ο ἀνθρωπος, εἶπεν, είναι ὅν λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, δὲν ἡμπορεῖ ποτὲ νὰ είναι μέσον, τὸ δποῖον νὰ μεταχειρίζεται κατ' ἀρέσκειαν ὁ εἰς καὶ ὁ ἄλλος, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ διαφόρους σκοπούς. 'Ο ἀνθρωπος είναι σκοπὸς ὁ ἴδιος, είναι αὐτοσκοπός. 'Απὸ ὅλα τὰ φυσικὰ πράγματα είναι ὁ μόνος ποὺ δικαιοῦται νὰ ὀνομασθῇ πρόσωπον. Τὸν ἀνθρωπὸν λοιπὸν καὶ τὴν ἀνθρωπότητα, παραγγέλλει ὁ Κάντιος, νὰ τὸν μεταχειρίζεσαι πάντοτε ὡς σκοπόν, ποτὲ ὡς μέσον, καὶ ἀναλόγως νὰ ρυθμίζῃς τὰς πράξεις σου. Ποίαν ἀξίαν ἔχει ὁ ἀφορισμὸς αὐτὸς ἐννοοῦμεν πολὺ καλῶς, ὅταν βλέπωμεν ὀλόκληρα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα καὶ ἰδεολογίας νὰ μεταχειρίζωνται τὸν ἀνθρωπὸν ὡς μέσον διὰ τοὺς φανεροὺς ἢ ἀνομολογήτους σκοπούς των, ὅταν βλέπωμεν ὅτι εἰς κοινωνίας ἀνθρώπων καλλιεργεῖται τὸ πνεῦμα τῆς ἀγέλης, ὅταν βλέπωμεν νὰ τὸν ὑποβιάζουν εἰς τὴν στάθμην ἑκίνην, ἀπὸ τὴν δποιαν ἔχει ἀπὸ αἰώνων ἀπομακρυνθῇ. 'Ο Κάντιος λοιπὸν είναι ἀξιος τῆς εύγνωμοσύνης μας διὰ τὴν ὑπηρεσίαν του αὐτήν. 'Αλλ' ἐστάθη ἔως ἑκεῖ. Δὲν κατῆλθε μέχρι τοῦ ἐνός, συγκεκριμένου, ζωντανοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἡσθάνθη τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν ἀγωνίαν του. Τὸν ἀφῆκε μόνον εἰς τὴν τραγικήν του προσπάθειαν νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὴν ἀμαρτίαν. Τὸν είδε μὲ ἐκτίμησιν, ἀλλ' ὅχι μὲ συμπόνιαν, μὲ διαφέρον, ἀλλ' ὅχι μὲ ἐπιείκειαν. 'Αλλο ἀποτέλεσμα δὲν ἡδύνατο κανεὶς νὰ ἀναμείνῃ ἀπὸ μίαν Ἡθικὴν ἄνευ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο ἔγινεν ἀμέσως αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη διὰ μίαν ἀνασύνδεσιν τοῦ Ἡθικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὴν πηγὴν τῆς ἡθικότητος. 'Επρεπε νὰ στηθῇ ἐκ νέου ἡ γέφυρα ποὺ συνδέει τὸν ἀνθρωπὸν μὲ τὸν Θεὸν καὶ μὲ τὸ 'Αγιον Αὔτοῦ θέλημα. Εἰς ἐπόμενα μαθήματα θὰ ἔξηγήσωμεν πῶς μὲ τὴν βοήθειαν τῆς πίστεως ἐπιτυγχάνεται ἡ σύνδεσις αὕτη καὶ θὰ καταδείξωμεν ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἡθικότητος είναι ἀρρέκτως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκευτικότητος.

11. 'Η κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς Ἡθικῆς. Κριτικὴ αὐτῆς.

'Η κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς Ἡθικῆς είναι μία νέα κατεύθυνσις εἰς τὴν ἔξετασιν τῶν ἡθικῶν προβλημάτων, ἡ δποία ἀντιτίθεται εἰς τὴν κατ' εἰδος ἐκδοχήν, ὅπως τὴν ὑπεστήριζεν ὁ Κάντ καὶ οἱ ὀπαδοί του. Δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τὴν

μίαν Ἡθικήν τῆς μορφῆς, τὴν δὲ ἄλλην Ἡθικήν τοῦ περιεχομένου.

Τὴν Ἡθικήν τοῦ περιεχομένου ἀντιπροσωπεύει ἡ φαινομενολογική σχολὴ ἡ φιλοσοφία, τὴν ὅποιαν ἴδρυσεν ὁ Χοῦσερ λ (Ed. Husserl), ἀνέπτυξαν δὲ εἰς τὰ συγγράμματά των οἱ Γερμανοὶ φιλόσοφοι Σέλαρε (Max Scheler) καὶ Χάρτμαν (Nic. Hartmann).

Κατὰ τὴν Ἡθικήν τοῦ Καντίου, τὸ συγκεκριμένον περιεχόμενον μιᾶς πράξεως δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει. Μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ὁ τρόπος τῆς Ἡθικῆς ἐνεργείας, ἡ μορφὴ ὑπὸ τὴν ὅποιαν συνδέω τὴν πρᾶξιν μὲ τὴν βούλησιν. Ἡ κατηγορική προσταγὴ τοῦ Κάντ (Πράττε συμφώνως κ.λ.π.) μᾶς φέρει ἔξω ἀπὸ τὴν δεδομένην ἐμπειρίαν, ἔξω ἀπὸ τὴν Ἡθικήν πραγματικότητα. Δὲν πράττω τὴν πρᾶξιν Α, διότι εἰναι εὐάρεστος ἢ ὠφέλιμος ἢ ὥραία ἢ ἄλλο τι, ἀλλὰ διότι τὸ ἐπιβάλλει μία ὡρισμένη λογική, ὁ «πρακτικὸς λόγος». Ἡ βούλησίς μου δὲν πρέπει διόλου νὰ ἐπτηρεάζεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῆς πράξεως, πρέπει νὰ είναι ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος, ητοι αὐτὴ ἢ ίδια νὰ θέτῃ εἰς τὸν ἔσυντον τῆς νόμους.

Κατὰ τὴν νέαν ὅμως ἐκδοχήν, ὁ κόσμος τῶν «ἀξιῶν», ἅρα καὶ ὁ κόσμος τοῦ ἀγαθοῦ ὑπάρχει καθ' ἔσυντον, προϋπάρχει τῆς πράξεως καὶ δὲν τὸν γεννᾷ ἢ βούλησίς μου, ἡ ἀγαθὴ βούλησις τοῦ Κάντ. Αἱ ἀξίαι ὑπάρχουν ἀσχέτως πρὸς τὸ ὑποκείμενον, ἀνεξαρτήτως δηλαδὴ πρὸς τὸν αἰσθανόμενον καὶ ἐνεργοῦντα ἄνθρωπον. «Υπάρχουν καὶ εἰναι προϋπόθεσις τῶν πάσης φύσεως ἐπιθυμιῶν μας. Ἡ ἀρετὴ δὲν είναι ζήτημα μορφῆς, δὲν είναι τι τὸ ἔξωτερικόν, ἀλλὰ κάτι ποὺ ἀναπτηδῷ ἀπὸ τὸ βάθος τῆς ὑποστάσεως μας, τοῦ είναι μας.

‘Αλλ’ είναι καιρὸς νὰ δώσωμεν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἔρωτημα. Τί είναι αἱ ἀξίαι;

‘Αξία είναι μία ἐσχάτη ἐκτιμητικὴ ἀρχή, ἐν ὑπέρτατον κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὅποιου ἐκτιμῶμεν τὰ δημιουργήματα τοῦ ἄνθρωπου καὶ τὰς πράξεις ἢ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ.

‘Απὸ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὰ ύλικὰ ἀγαθὰ ἢ ἔννοια τῆς ἀξίας ἐπέρασε βαθμηδὸν εἰς τὰς ψυχικὰς ίδιότητας καὶ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος γενικώτερον. Οὕτω ὅμιλοῦμεν διὰ ἐπιστημονικάς, Ἡθικάς, θρησκευτικάς ἀξίας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀξία είναι μία ἐσχάτη ἐκτιμητικὴ ἀρχή, ἐν ὑπέρτατον κριτήριον, ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ

δποίου ἐκτιμῶμεν τὰ δημιουργήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὰς πράξεις ἡ ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Ούτω ἡ ἀξία ἔχει ἀποβῆ περίπου ταῦτόσημος πρὸς ἐν ἴδαικὸν ἡ ἴδαιδες, ἢτοι πρὸς κάτι ύψηλὸν καὶ ὑπέροχον, τὸ δποίον ὁ ἀνθρωπός δινειρεύεται νὰ φθάσῃ.

Αἱ ἀξίαι διαφέρουν ἀπὸ τὰ ἀγαθά αθά. Τὰ ἀγαθὰ δὲν εἶναι ἀξίαι, ἐνέχουν ὅμως ἀξίαν, εἶναι φορεῖς ἀξιῶν. Ἐνίστε ἐν ἀγαθὸν ἔχει πολλαπλὴν ἀξίαν. Εἰς ζωγραφικὸς πίναξ π.χ. εἶναι κυρίως μὲν αἰσθητικῆς ἀξίας φορεύς ἐνδεχομένως ὅμως ἔχει καὶ ἴστορικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀξίαν, ἀν δὲ συντελῇ εἰς φρονηματισμὸν τῆς νεότητος, καὶ παιδιγωγικὴν ἡ ἡθικήν.

Τὰς ἀξίας δὲν ἀντιλαμβανόμεθα μὲ τὸ λογικόν. Δὲν «γνωρίζομεν» κυρίως εἰπεῖν τὰς ἀξίας, ἀλλὰ «ζῶμεν» αὐτάς, ἢτοι τὰς αἰσθανόμεθα μὲ ὅλην μας τὴν ψυχὴν καὶ τὰς προσοικειούμεθα μὲ ὅλην μας τὴν ὑπαρξίν. Κατὰ τὴν «βίωσιν» αὐτὴν τῶν ἀξιῶν μετέχει καὶ ἡ νόησις καὶ ἡ βούλησις καὶ τὸ συναίσθημα, ἴδιως τοῦτο. Ὁρθὴ ἐπίσης εἶναι ἡ ἐκφρασις «πραγματοποιοῦμεν ἡ ἐμπραγματοῦμεν τὰς ἀξίας».

Πολλοί ἐπεχείρησαν νὰ κάμουν μίαν ταξινόμησιν καὶ διαβάθμισιν τῶν ἀξιῶν.

Εἰς μίαν κατωτάτην βαθμίδα τοποθετοῦνται αἱ ἀξίαι τῶν αἰσθητηρίων (κυμαινόμεναι μεταξὺ τῶν ὄριων εύάρεστον - δυσάρεστον) καὶ αἱ βιολογικαὶ (ὑγεία - ἀσθένεια). Μετὰ ἀπὸ αὐτὰς τάσσονται αἱ θεωρητικαὶ καὶ καλλιτεχνικαὶ ἀξίαι, ἢτοι ὅσαι ἔχουν σχέσιν μὲ τὴν ἐπιστήμην καὶ τὴν γνῶσιν (ἀληθὲς - ψευδὲς) ἀφ' ἐνός, μὲ τὴν τέχνην ἀφ' ἐτέρου (καλὸν - αἰσχρόν). Υπεράνω αὐτῶν τάσσονται αἱ ἡθικαὶ καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἀξίαι. Θεμελιώδεις ἡθικαὶ ἀξίαι εἶναι τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν, θρησκευτικαὶ δὲ τὸ ἀγιον καὶ τὸ βέβηλον.

Αἱ ἡθικαὶ ἀξίαι διακρίνονται ἀπὸ ὅλας τὰς ἀλλας διὰ τῶν ἔξῆς γνωρισμάτων :

1. Ἀναφέρενται ἀποκλειστικῶς εἰς πρόσωπα καὶ πράξεις προσώπων, οὐδέποτε εἰς ἄψυχα.

2. Ἐχουν χαρακτῆρα κοινωνικόν. Τοῦτο βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι αἱ πράξεις μας πρέπει νὰ τυγχάνουν ἀπαραιτήτως τῆς ἐπιδοκιμασίας τῆς κοινωνίας· διότι ἔκαστος ἀνθρωπός, κεχωρισμένος τοῦ

συνόλου, δύναται νὰ βεβαιωθῇ ὑπὸ τῆς συνειδήσεώς του ἀν εἰναι
ἡθικὸς ἢ ὄχι.

3. Αἱ ἡθικαὶ ἀξίαι δὲν νοοῦνται χωρὶς ἐλευθερίαν. "Οπου δὲν
ὑπάρχει ἐλευθερία ἔκλογῆς, δὲν ὑπάρχει καταλογισμὸς οὔτε ἐπο-
μένως θέμα ἡθικῆς ἐκτιμήσεως μᾶς πράξεως. Μόνον ὁ ἐλεύθερος
δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἡθικὸς ἢ μὴ ἡθικός. Είναι ἀνάγκη νὰ ση-
μειώσωμεν ὅτι μερικοὶ δὲν δέχονται τὰς ἡθικὰς ἀξίας ὡς ίδιαν κατη-
γορίαν ἀξιῶν. 'Υποστηρίζουν ὅτι αὐταὶ παρακολουθοῦν ὅλας τὰς
ἄλλας καὶ ὑπεισέρχονται εἰς πᾶσαν ἀνθρωπίνην ἐκδήλωσιν.

Αἱ θρησκευτικαὶ τέλοις ἀξίαι θεωροῦνται σπουδαιότηται.
Είναι τὸ βάθρον ἐπὶ τοῦ ὅποιου οἰκοδομοῦνται αἱ λοιπαὶ. Διότι,
ἀν δὲν ἀποδίδωμεν ἀξίαν εἰς τὸν κόσμον ἐν τῷ συνόλῳ ὡς τέλειον
καὶ θεῖον δημιουργημα, δὲν είναι δυνατὸν νὰ δίδωμεν ἀξίαν εἰς ὅ, τι-
δήποτε ἀπὸ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. Καθὼς ὑπεστήριξεν ὁ ἐπιφανής σύγ-
χρονος φιλόσοφος Σπράγκερ (Ed. Spranger), τὸν ὑπέρτατον
σκοπὸν τῆς ζωῆς μόνον ἡ θρησκευτικὴ ἀνάτασις ἡμπορεῖ νὰ δώσῃ,
μόνον μία κοσμοθεωρία, ητις δονεῖται ἀπὸ θρησκευτικὸν παλμόν.
Αἱ κατώτεραι ἀξίαι, λέγουν οἱ φαινομενολόγοι φιλόσοφοι, ἀποκτοῦν
περιεχόμενον μόνον ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὰς ἀνωτέρας, καὶ μάλιστα τὰς
θρησκευτικάς. Εἰς τὰς ύλικὰς ἀπόλαυσεις δὲν εύρισκει
ὅριστικὴν ίκανοποίησιν. Δι' αὐτὸ τείνει νὰ ὑπερβῇ τὸ ζωικὸν στοι-
χείον καὶ νὰ « ἔξακοντισθῇ εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ θείου ». 'Ο ἀνθρωπός
είναι μία κίνησις πρὸς τὸ θεῖον.

Αὐταὶ λοιπὸν είναι αἱ ἀξίαι, αἱ ὅποιαι κατὰ τὴν Ἡθικὴν τοῦ
περιεχομένου προϋπάρχουν τῆς πράξεως καὶ τῆς βουλήσεώς μας.

'Ολόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τῆς Καντιανῆς Ἡθικῆς στηρίζεται,
κατὰ τὴν νέαν θεωρίαν, εἰς προϋποθέσεις ἀπαραδέκτους. 'Ο Κάντ
ἐπίστευσεν ὅτι ἡ εἰδολογική, ἡ μορφολογικὴ Ἡθικὴ του μᾶς ἀπαλ-
λάσσει ἀπαξ διὰ παντὸς ἀπὸ τὸν ἡδονισμόν, ποὺ είναι δι' αὐτὸν
ἡ ἀναγκαία κατάληξις κάθε Ἡθικῆς στρεφομένης πρὸς τὸ ἀντικεί-
μενον, πρὸς ἐν ὑπέρτατον ἀγαθόν. Κατ' αὐτὸν ὅμως τὸν τρόπον ἡ
Καντιανὴ Ἡθικὴ διακόπτει κάθε δεσμὸν μὲ τὴν ζωντανὴν Ἡθικὴν
πραγματικότητα καὶ καταντᾶ καθαρὸς τύπος. 'Η νέα Ἡθική, τοῦ
περιεχομένου, πιστεύει ὅτι οὔτε τὴν τυποποίησιν τῆς Καντιανῆς
Ἡθικῆς ἐμφανίζει οὔτε εἰς ἡδονισμὸν καταλήγει, τὸν ὅποιον ἀντι-
θέτως ἀποκρούει καὶ στηλιτεύει. Καὶ ἐνῷ δὲν είναι ἔτερόνομος,

Ενηλαδή δὲν καταφεύγει εἰς δυνάμεις ἔξω τοῦ ἀνθρώπου κειμένας, ἐξ ἄλλου δὲν παρουσιάζει τὰς ἀτελείας τῆς αὐτονόμου Ἡθικῆς. Ἡ βιούλησίς μας στρέφεται πρὸς τὰς ἀξίας, αἱ δόποιαι ὑπάρχουν, προϋπάρχουν ἡμῶν. Ἐν τῇ προσπαθείᾳ μας νὰ πραγματοποιήσωμεν τὰς ἀξίας, πραγμάτοποιοῦμεν τὸν ἡθικόν μας προορισμόν. Η προσωπικότης ἐπανακτᾷ οὕτω τὰ ἀπαράγραπτα δικαιώματά της, καταξιώνεται.

Παρὰ τὴν ἀναμφισβήτητον ἀξίαν της Ἡθικῆς τοῦ περιεχομένου ἀφήνει εἰς ἡμᾶς ἀρκετὰς ἀμφιβολίας. Ἀφοῦ αἱ ἀξίαι ὑπάρχουν καθ' ἑαυτὰς καὶ δὲν τὰς θέτει ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου, ἀπὸ ποιῶν ἐτέθησαν; Καὶ ἀφοῦ πᾶσα ἑτερονομικὴ καὶ θεονομικὴ λύσις ἀποκλείεται διὰ τὴν ἡθικὴν αὐτὴν φιλοσοφίαν, πῶς ἐτέθησαν καὶ πῶς ὑφίστανται ὡς ἀπόλυτοι ἐκτιμητικαὶ ἀρχαὶ τῶν πράξεών μας; Εἰς τοῦτο δὲν δίδει πειστικὴν ἀπάντησιν Ἡθικὴ τοῦ περιεχομένου.

Ἐπειτα πῶς αἱ ἀξίαι δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀπόλυτοι καὶ αὐθύπαρκτοι; Αἱ ἀξίαι προβάλλουν μόνον ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ συσχετίζομεν ἐν ὑποκείμενον πρὸς κάποιο πρᾶγμα, πρὸς ἐν ἀντικείμενον. Χωρὶς νὰ ὑπάρχουν οἱ δύο αὐτοὶ ὅροι, τὰ δύο ἀπαραίτητα δεδομένα, δὲν δύναμαι νὰ διηλῶ περὶ ἀξιῶν. Υπάρχει ωφέλιμον, ὠραῖον, ἀγαθόν, ἀν δὲν ἀναφέρεται εἰς κάτι καὶ ἀν δὲν ὑπάρχῃ ὁ κρίνων, ὁ ἀποφαινόμενος περὶ αὐτοῦ;

Καὶ ἐν κατακλεῖδι, πῶς αἱ φευγαλέαι αὔται καὶ ἀσύλληπτοι διὰ τὸν κοινὸν ἀνθρωπὸν ἐκτιμητικαὶ ἀρχαὶ, περὶ τῶν δποίων τόση γεννᾶται ἀμφισβήτησις, εἴναι δυνατὸν νὰ ἀποτελέσουν σημεῖα Ἑλξεως διὰ τὸν ἀνθρωπὸν καὶ τὴν διαγωγὴν αὐτοῦ; Πῶς ὁ ἀνθρωπὸς ἀβοήθητος, ἀκαθοδήγητος, « αὐτόνομος », θὰ ὀδηγηθῇ πρὸς αὐτάς;

12. Ἡ πίστις θεμέλιον τῆς ἡθικότητος.

Ἐξητάσαμεν εἰς τὰ προτιγούμενα μὲ κάθε συντομίαν τὰς ἀπόψεις τῶν κυριωτέρων φιλοσοφικῶν συστημάτων ὃσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ὑψιστὸν σκοπὸν καὶ τὰ ἄλλα προβλήματα τοῦ ἡθικοῦ βίου. Ἀπὸ τὴν μεγίστην μεταξὺ αὐτῶν ἀσυμφωνίαν, καθὼς καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτῶν συνάγεται τὸ ἀσφαλές συμπέρασμα ὅτι δὲν εἴναι δυνατὸν νὰ συγκροτηθῇ ἡθικὸν σύστημα καὶ κῶδιξ ἡθικῆς διαγωγῆς ἀνευ

Θεοῦ. Η ἡθικότης λοιπὸν μόνον ἐπὶ τῆς θρησκείας ἡμπορεῖ νὰ στηριχθῇ. Διὰ τὸν Χριστιανισμὸν ἡ ἔννοια τῆς ἡθικότητος εἶναι ἀδιασπάστως συνδεδεμένη μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς πίστεως καὶ τῆς θρησκευτικότητος.

Ἡ ἐπίδρασις τῆς πίστεως ἐπὶ τὸν ἡθικὸν βίον εἶναι μεγάλη καὶ ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος διὰ τὴν ζωὴν ἀτόμων καὶ λαῶν. Τοῦτο ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην τῆς Ἱστορίας. "Οτι γενναῖον καὶ μέγα κατωρθώθη, συνετελέσθη εἰς στιγμὰς ἐντόνου θρησκευτικῆς ζωῆς. Οἱ θαυμάσιοι πίνακες τοῦ Κρητὸς Θεοτοκοπούλου καὶ τῶν μεγάλων δημιουργῶν τῆς Ἀναγεννήσεως εἶναι κυρίως εἰκόνες ἀγίων μορφῶν. Ἡ χιλιετής ἀντίστασις τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν ἀγίων μορφῶν. Ἡ χιλιετής ἀντίστασις τοῦ Χριστοῦ. Ἀπεναντίας, βαρβάρων ἔχαλυβδώθη εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ. Ἀπεναντίας, ὅσον ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τῆς πίστεως εἶναι μεγαλυτέρα, ὅσον ἡ περὶ Θεοῦ ἴδεα εἶναι περισσότερον ἐσκοτισμένη, ὅσον τὸ θρησκευτικὸν βίωμα ἀσθενέστερον, τόσον ἡ κατάστασις ἐνὸς λαοῦ ὑπὸ ἡθικῆν ἐποψιῶν εἶναι χειροτέρα, ὁ ἡθικὸς βίος ἀτονώτερος, ἡ ἀρετὴ σπανιωτέρα.

"Οπου ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἔλαβε χαρακτῆρα ὄμαδικὸν καὶ προγραμματικόν, ἡ καταστροφὴ ἐπηκολούθησε φοβερά. Τὸ ἐν Γερμανίᾳ καθεστώς ἡθελησε νὰ κόψῃ κατὰ τὸν μεσοπόλεμον κάθε δεσμὸν μὲ τὴν χριστιανικὴν διδασκαλίαν. « Ἀπορρίψατε μακρὰν τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς χριστιανικῆς σας ἀνατροφῆς », ἔγραφεν ὁ διευθυντὴς Τύπου πρὸς τὴν Χιτλερικὴν νεολαίαν, « ρίψατε μακρὰν τὰς ιουδαιοχριστιανικὰς ἴδεας περὶ ἀμάρτωλῆς ζωῆς, ἐλέους καὶ ἀγάπης διὰ τοὺς ἔχθρούς σας. Πρέπει νὰ εἰμεθα σκληροί, ἀν θέλωμεν νὰ νικήσωμεν. Κατάρα εἰς τὸ ἔλεος καὶ τὴν συμπάθειαν ». Πῶς ἐπληρώθησαν πειραματισμοὶ καὶ κοσμοθεωρίαι αὐτοῦ τοῦ εἰδους, εἶναι εἰς ὅλους γνωστόν.

Ἡ πίστις λοιπὸν δίδει περιεχόμενον εἰς τὴν ἡθικότητα, ἡ ἀπιστία ἀποτελεῖ ἄρνησιν αὐτῆς. Τοῦτο διακηρύγτει ὁ Ἀπόστολος τῶν ἐθνῶν τονίζων ὅτι « ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται » (Γαλ. γ', 11).

Δύο ἀντιρρήσεις ἡμποροῦν νὰ προβληθοῦν κατὰ τοῦ κύρους τῆς ἀνωτέρω ἀληθείας.

1. 'Υπάρχουν ἄτομα, τὰ δόποια, ἐνῷ θρησκεύονται, δὲν ζοῦν βίον ἡθικὸν.

2. 'Υπάρχουν ἀνθρώποι, οἵτινες δὲν δεικνύουν κανὲν διαφέρον

διὰ τὴν θρησκείαν καὶ ἐν τούτοις ζοῦν μακράν πάσης ἡθικῆς παρεκτροπῆς.

Εἰς τὰ ἀνωτέρω ἐπιχειρήματα ὑπάρχει ἐπίφασις μόνον ἀληθείας. Οἱ χριστιανοὶ τῆς πιρώτης κατηγορίας κατ’ ὄνομα μόνον εἶναι χριστιανοί. Ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸν παρέλαβον μόνον τὸν τύπον τὸν ἔξωτερικόν, ἔμειναν ὅμως ξένοι πρὸς τὴν οὐσίαν του. Ὁ ἀληθὴς χριστιανὸς εἶναι ὁ χριστιανὸς τῶν ἔργων, ἀφοῦ « ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι » (Ἰακ. β', 26). Ἡμποροῦν βεβαίως νὰ καυχῶνται μαζὶ μὲ τὸν Φαρισαῖον τῆς παραβολῆς λέγοντες « ηττεύω δὲς τοῦ Σαμβάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι » (Λουκ. ιη', 12), ἀλλ’ εἶναι δλιγώτερον ἡθικοὶ καὶ ἀπὸ αὐτὸν τὸν Τελώνην, ποὺ ἔχει τουλάχιστον συναίσθησιν τῆς θέσεώς του. Τὰ πάντα κάμνουν « πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις » (Ματθ. κγ', 5). Οὗτοι δὲν ἡμποροῦν νὰ χρησιμεύσουν ὡς ἀπόδειξις περὶ δῆθεν ὑφισταμένου χάσματος μεταξὺ θρησκευτικότητος καὶ ἡθικῆς.

“Οσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, πτοῖς μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι τὰ ἄπομα αὐτοῦ τοῦ εἴδους δὲν συντηροῦν εἰς τὰ βάθη τῆς ὑποστάσεως των ἐν εἴδος θρησκευτικότητος, ποὺ δὲν ἡθέλησε ποτὲ νὸ φθάσῃ εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ νὰ φανερωθῇ ὡς θρησκευτικὴ πρᾶξις ; ”Ισως πιστεύουν μὲ τὸν ίδικόν των σιωπηλόν, ἀνεπίδεικτον τρόπουν. “Ισως πάλιν ἀπὸ ἀντίθεσιν πρὸς τὴν φαρισαϊκήν θρησκευτικότητα κατήντησαν ἀδιάφοροι πρὸς τοὺς τύπους τῆς λατρείας. Ζοῦν πιθανῶς κατὰ τρόπον ἔντονον τὰς θρησκευτικὸς ἀξίας μὲ τὸ βαθύτερον στρῶμα τῆς ψυχῆς των, παρ’ ὅλον ὅτι τὸν ἀληθῆ χριστιανὸν οὔτε ἡ φαρισαϊκὴ θρησκευτικότης τῶν ἄλλων οὔτε οἰαδήποτε ἄλλη πρόφασις ἡ πρόσχημα καθιστᾶ διστακτικὸν ὡς πρὸς τὴν ὀμολογίαν τῆς πίστεώς του διὰ τῆς ἐπιτελέσεως τῶν θρησκευτικῶν καὶ λατρευτικῶν αὐτοῦ καθηκόντων. « Πᾶς οὖν ὅστις ὀμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὀμολογήσω καγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς ὅστις δ’ ἂν ἀνήσηται με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀφήσομαι αὐτὸν καγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατούς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς » (Ματθ. ι', 32 - 33), εἰπεν ὁ Κύριος.

‘Η θρησκεία λοιπόν καὶ ἡ πίστις ὅχι μόνον ἔξηγεῖ καὶ στηρίζει τὴν ἡθικότητα, ἀλλὰ καὶ δίδει εἰς αὐτὴν καθωρισμένον καὶ σαφὲς περιεχόμενον. ’Ἐπιτυχῶς ἐλέχθη ὅτι, ὅπως θρησκεία ἄνευ ἡθικῆς

είναι φάσμα θρησκείας, ούτω καὶ ἡθική ἄνευ θρησκείας είναι χόρτος κακῶς φυτευθεὶς καὶ ἔτοιμος νὰ ξηρανθῇ προτοῦ φυτρώσῃ, οἰκοδόμημα θεμελιωμένον ἐπὶ τῆς ἄμμου, ἔτοιμον νὰ καταρρεύσῃ εἰς τὴν πρώτην ὁρμὴν τῶν χειμάρρων. Ἡ ἡθικότης είναι ὅντως ὁ εὐγενής καρπὸς τῆς πίστεως.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ — ΓΕΝΙΚΟΝ

(ΑΡΧΟΛΟΓΙΑ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ

ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

1. Ὁ ἐμφυτος ἡθικὸς νόμος.

Αἱ πράξεις μας εἶναι τὴθικαί, δσάκις εἶναι σύμφωνοι μὲ κάποιαν γενικωτέραν τὴθικὴν ἐπιταγὴν ἡ ἡθικὸν κανόνα. Ἀν καθεὶς πράττῃ κατὰ τὴν ἀρέσκειάν του εἴτε κατὰ τὰς ἐπιθυμίας του καὶ τώρα μὲν οὔτως, ὕστερον δὲ ἄλλως, ἢν τὰ ἐνεργήματά του ἔχουν κάτι τὸ ἀκανόνιστον καὶ ἄτακτον καὶ δὲν πειθαρχοῦν εἰς κάποιαν διέπουσαν ἀρχὴν ἡ νόμον, ὁ ἀνθρωπος αὐτὸς δὲν εἶναι τὴθικός.

Τὴν ύποχρέωσιν νὰ ἐνεργῇ πάντοτε καθ' ὥρισμένον τρόπον, συμφώνως πρὸς κάποιαν ἀσάλευτον ἐπιταγὴν, φύσει αἰσθάνεται ὁ ἀνθρωπος καὶ ἀναγνωρίζει, ἐξ ὀρμεμφύτου φέρεται πρὸς τὴν τήρησιν ὥρισμένων ἐντολῶν. Τὸ σύνολον τῶν ἐντολῶν ἡ ὀρθότερον τὴν γενικὴν συμπερίληψιν αὐτῶν, τὸν ὑψιστον καὶ τρόπον τινὰ συνταγματικῆς φύσεως νόμον, πρὸς τὸν ὅποιον πρέπει νὰ συμφωνοῦν αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ νὰ συμμορφώνωνται αἱ προθέσεις αὐτοῦ καὶ αἱ ἐνέργειαι, ὁνομάζομεν ἡθικὸν νόμον.

Νόμος εἶναι γενικῶς διάταξις κανονιστικὴ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων. 'Αλλ' ὁ ἡθικὸς νόμος, μολονότι ἔχει τὸ γενικὸν τοῦτο γνώρισμα, εἶναι διάφορος καὶ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπινον καὶ ἀπὸ τοὺς λεγομένους φυσικοὺς νόμους. Διότι οὕτε πιεστικὸς εἶναι, ὅπως οἱ ἀνθρώπινοι, οὕτε ἔχει τὴν τυφλὴν ἀναγκαιότητα τοῦ φυσικοῦ νόμου. Εἰς τοὺς φυσικοὺς νόμους ἡ κανονικότης τῶν φαινομένων εἶναι ἀποτέλεσμα

έξωτερικῶν συνθηκῶν καὶ δυνάμεων, οὐδεμίαν δὲ ἔχει θέσιν ἡ ἴδική μας θέλησις. ‘Υπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας τὰ αὐτὰ αἴτια ἄγουν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Προκειμένου ὅμως περὶ τῶν πράξεων, εἶναι δυνατὸν ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας νὰ ἔχωμεν ἄλλην ἔκβασιν, διότι ὑπεισέρχεται ὁ παράγων ἀνθρώπος καὶ ἡ ἐλευθέρα θέλεσίς του. Δι’ αὐτὸν ὡς πρὸς μὲν τὰ φυσικὰ ἀντικείμενα καὶ γεγονότα ἔξετάζομεν ποῖα εἶναι καὶ πῶς τελοῦνται, ἐνῷ διὰ τὰς προθέσεις καὶ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἔξετάζομεν ὅποιαι ὀφείλουν νὰ εἶναι. Εἶναι λοιπὸν ὁ ἡθικὸς νόμος ὑψιστος κανῶν ἐπιτάσσων τὸ πρακτέον καὶ φευκτέον. ‘Ως ἐκ τούτου εἶναι, καθὼς τὸν ὠνόμασαν, ἡγεμῶν τοῦ βίου καὶ διδάσκαλος τῶν καθηκόντων.

Πόθεν ὅμως ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξίς τοῦ ἡθικοῦ νόμου;

Εἶναι πρῶτον προσωπικὴ πίστις καὶ συνείδησις ὅλων τῶν ἀνθρώπων. ‘Ο καθεὶς ἡμπορεῖ νὰ παρατηρήσῃ εἰς τὸν ἔσατόν του περιπτώσεις ποὺ ἐνεργεῖ συμφώνως πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον ἢ ποὺ παρέβη αὐτόν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν αἰσθάνεται βαθεῖαν ψυχικὴν ἰκανοποίησιν, εἰς τὴν δευτέραν λυπεῖται καὶ ἀνησυχεῖ. Κάποτε πειθαρχεῖ εἰς τὰς ἐπιταγάς του παρὰ τὸ ἴδιον συμφέρον, παρὰ τὴν ἀτομικήν του εὐχαρίστησιν. ‘Ενιοτε τοῦ γίνεται καταθλιπτικός, ἀλλ’ ἐνῷ δύναται, δὲν θέλει ν’ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὴν τυραννίαν του. ‘Ο Σωκράτης ἀποκρούων τὰς προτάσεις τοῦ Κρίτωνος θὰ ἔχανε τὴν ζωὴν του — ὅπως καὶ ἔγινε. ‘Αλλὰ δὲν ἔδίστασε νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὸν νόμον τῆς πολιτείας καὶ εἰς τὸν ὑψιστὸν ἡθικὸν νόμον. ‘Η Ἱώαννα ντ’ ‘Αρκ τοῦ Σίλλερ τὴν στιγμὴν τοῦ μεγαλυτέρου θριάμβου της εἶναι δυστυχής. Διότι ἐνῷ ἔσωσε τὴν πατρίδα της ἀπὸ τὸν ὄλεθρον, ἐφείσθη ὅμως τῆς ζωῆς ‘Ἀγγλου στρατιώτου ὑποκύψασσα εἰς μίαν ἀδυναμίαν της. Κανεὶς δὲν γνωρίζει τὸ μυστικόν της. Μόνον ποὺ ἡ πρᾶξις της δὲν εἶναι σύμφωνος μὲ τὸν νόμον. Γενικῶς, ἂν αἱ στιγμαὶ ποὺ ὑποκύπτομεν εἰς τὰ πάθη μας εἶναι ἀναρίθμητοι, ὅμως δὲν εἶναι ὀλίγαι αἱ περιστάσεις ποὺ ἀψηφοῦντες τὴν πρόχειρον ἡδονὴν συμμορφούμεθα πρὸς μίαν ἀνωτέραν καὶ ἀπωτέραν ἐπιταγήν. Αἱ ὀλίγαι αὐταὶ περιστάσεις τιμοῦν τὴν προσωπικότητα καὶ καταξιώνουν τὴν ἀνθρωπίνην ζωήν.

‘Αλλὰ καὶ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου ἀποδεικνύει τὸ ἔμφυτον τοῦ ἡθικοῦ νόμου. ‘Αλλαχοῦ ἐλάβομεν τὴν εὔκαιρίαν νὰ καθορίσωμεν τὴν

ούσιαν τοῦ ἀνθρώπου, τῆς προσωπικότητος. Δὲν εἶναι μόνον φυσικὸν ὃν ἡ μηχανὴ ὁ ἀνθρωπός καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν διέπεται ἐν τῷ συνόλῳ του ἀπὸ φυσικοὺς νόμους. Οὔτε ἐν ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐνόργανα ὅντα καὶ τὰ ζῶα εἶναι ὁ ἀνθρωπός, διὰ νὰ ὑποκύπτῃ μόνον εἰς τυφλὸς ὄρμας καὶ ἔνστικτα. Εἶναι κάτι περισσότερον ἀπὸ φυσικὸν ἀντικείμενον, κάτι σημαντικότερον ἀπὸ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ζῶα. Τὸ ἀτομὸν θέτει σκοποὺς καὶ οἱ σκοποὶ αὐτοὶ εἶναι πολὺ μακρύτερα ἀπὸ τοὺς ἀμέσους, τοὺς ζωώδεις σκοποὺς τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἀμυναν καὶ τὴν αὐτοσυντήρησιν καὶ τὴν ἀναπαραγωγήν. Ἀλλὰ θὰ ἦτο τοῦτο ἀκατανόητον, ἂν δὲν εἶχεν ἐμφυτὸν τὴν δύναμιν νὰ ἔννοη ποῖαι πράξεις του ὑπηρετοῦν ἀνώτερον σκοπὸν καὶ ποῖαι εἶναι εὔτελεῖς καὶ χαμαίζηλοι. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις ποὺ ἀκούγονται τόσον συχνά, παρὰ τὰς θρηνῷδίας διὰ τὴν ἀνθρωπίνην μοχθηρίαν καὶ κατωτερότητα, δὲν θρωπός ξεχωρίζει ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα ὅντα μὲ τὸ ἥθικὸν του μεγαλεῖον.

Τέλος ἡ παγκόσμιος φιλολογία, ἡ θύραθεν καὶ ἡ χριστιανική, παρέχουν ἀψευδεῖς μαρτυρίας περὶ τοῦ ἐμφύτου ἥθικοῦ νόμου. Περίφημοι κατέστησαν οἱ λόγοι τῆς Ἀντιγόνης εἰς τὴν φέρουσαν τὸ ὄνομά της τραγῳδίαν τοῦ Σοφοκλέους. Παρήκουσα, λέγει πρὸς τὸν Κρέοντα, τὸν νόμον συν., διότι ἐπειθάρχησα εἰς τὴν προσταγὴν ἐνὸς ἄλλου, ἀγράφου, ἄλλα πανισχύρου νόμου. Εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ ἥθικοῦ νόμου ὑπήκουσεν ἡ ἡρωὶς ἐκείνη, ἂν καὶ ἐγνώριζε ποία τύχη τὴν ἀνέμενε.

Καὶ ὁ Κικέρων, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἐπικαλεῖται τὸν ἄγραφον ἥθικὸν νόμον κατὰ τὴν ὑπεράσπισιν μιᾶς σπουδαιοτάτης ὑποθέσεως φόνου.

Ἀκόμη σαφέστεραι εἶναι αἱ μαρτυρίαι ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. Μολονότι οἱ χριστιανοὶ ὅφείλουν νὰ συμμορφώνωνται πρὸς τὸν θεῖον νόμον, τὸν ἐξ ἀποκαλύψεως, ἐν τούτοις δὲν παραγνωρίζεται ἡ σημασία τοῦ ἐμφύτου ἥθικοῦ νόμου. Εἰς τὸ περίφημον χωρίον (β', 14 - 15) τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς του δὲ Παῦλος δέχεται ὅτι καὶ οἱ ἔθνικοὶ εἶναι δυνατὸν νὰ πράττουν τὸ ἀγαθόν, διότι ἐπικουρούμενοι ἀπὸ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως συμμορφοῦνται πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐμφύτου νόμου: « ὅταν γάρ ἔθνη τὰ μὴ νόμου ἔχοντα φέσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες ἔντοις εἰσὶ νόμος; οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν

ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως». Ο αὐτὸς δὲ πάλιν θεῖος Ἀπόστολος διμίλει ἀλλαχοῦ διὰ τὸν νόμον τοῦ νοῦ ὡς διὰ μίαν ἐσωτερικήν, ἔμφυτον δύναμιν, διὰ τῆς ὅποιας γνωρίζομεν τὸ καλὸν καὶ τὸ κακὸν καὶ ἀρεσκόμεθα εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ γραπτοῦ νόμου τῆς θείας ἀποκαλύψεως. Τοῦ νόμου τούτου ἀναγνωρίζομεν τὸ κῦρος, ἀν καὶ ἀντιστρατεύεται μὲ τὸ ζωῶδες ὑπόστρωμα τῆς ὑπάρχειώς μας· «συνίδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, βλέπω δὲ ἔτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσι μου ἀντιστρατεύμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου καὶ αἱχμαλωτίζοντά με ἐν τῷ γόμῳ τῆς ἀμαρτίας τῷ ὅντι ἐν τοῖς μέλεσι μου» (ζ', 22-23).

Εἰς αὐτὰς τὰς δόλιγας ἐκ πολλῶν μαρτυριας α ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρχεως τοῦ ἐμφύτου ἡθικοῦ νόμου.

«Οὐ γάρ τι νῦν γε κάχθες, ἀλλ’ ἀεὶ ποτε οἵτινα ταῦτα (Ἐνν. τὰ ἀγραπτά καὶ ὅμετακίνητα προστάγματα τῶν θῶν), κούδεις οἶδεν ἐξ ὅτουν 'φάρη'» (Σεφ. 'Αντιγ. 456-7. πρβ. καὶ Οἰδ. Τ. 865-70). «Ἐγώ μὲν οἴμαι θεοὺς τοὺς νόμους τούτους (τοὺς ἀγράφους καὶ ἐν πάσῃ χώρᾳ νομίζουμένους) τοῖς ἀνθρώποις θεῖναι» (Ξεν. 'Ἀπομν. Δ', 4, 19). «Ὑπάρχει, κ.κ. δικασταί, οὗτος οὐδέποτε ἀλλ’ ἐγγενῆς 'Ἀπομν. Δ', 4, 19). «Ὑπάρχει, κ.κ. δικασταί, οὗτος οὐδέποτε ἀλλ’ ἐγγενῆς νόμος, τὸν ὃποιον δὲν ἐσπούδασμεν οὕτε παρελάβομεν οὕτε ἀνεγνώσαμεν, ἀλλ’ ὑπὸ αὐτήν τὴν φύσιν ήρπάσαμεν, ἡντλήσαμεν, ἐξεθλίγαμεν δὲν ἐξεπαιδεύθημεν ἀλλ’ ἐγγενῆθημεν δι? αὐτὸν, δὲν εἰμεθα δεδιδαγμένοι, ἀλλὰ πεποτισμένοι μὲ αὐτὸν» (Cicer. pro Mil. 4, 10).

2. Ἀρνηταὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου καὶ ἐλεγχος αὐτῶν.

‘Ο ἔμφυτος ἡθικὸς νόμος εἶναι λοιπὸν γεγονὸς μεμαρτυρένου
καὶ γενικῶς παραδεκτόν.

‘Υπάρχουν ὅμως καὶ οἱ ἀρνηταὶ
ὑπαχθοῦν εἰς ὥρισμένας κατηγορίας.

“Αν κανεὶς δὲν παραδέχεται Θεὸν δημιουργὸν τοῦ παντός καὶ νομοθέτην, εἶναι φανερὸν ὅτι οὕτε ἔμφυτον νόμον παραδέχεται. Οἱ φιλοσοφοῦντες ἐκπρόσωποι τῆς ἀθεϊστικῆς καὶ οἱ ὄπαδοι των εἰναι οἱ κυριώτεροι τοῦ ἡθικοῦ νόμου ἀρνηταί. Εἰς αὐτοὺς πρέπει νὰ προστεθοῦν οἱ ύλισται ὅλων τῶν ἀποχρώσεων, οἱ ἐμπειρικοί καὶ αἰσθησιοκρατικοί φιλόσοφοι καὶ οἱ ὄπαδοι των καὶ οἱ ἐκπρόσωποι καὶ θιασῶται τῆς λεγομένης « θετικῆς » καὶ τῆς « ἐπιστημονικῆς » Ἡθικῆς. Τὴν ἡθικὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου θεωροῦν οὕτοι ὡς ἀποτέλεσμα τῆς

μακρᾶς πείρας καὶ τῆς πολυχρονίου κοινωνικῆς συμβιώσεως τῶν ἀνθρώπων καὶ ισχυρίζονται ὅτι αὕτη παραλλάσσει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ ἐποχῆς εἰς ἐποχὴν καὶ ἀπὸ ἔθνους εἰς ἔθνος καὶ ἀπὸ ἀτόμου εἰς ἄτομον. Αὐτό, λέγουν, ποὺ ὀνομάζομεν ἡθικὸν νόμον εἶναι μία ὁμοιόμορφος διαγωγή, ἐπιβαλλούμενη ἀπὸ ὡρισμενούς ἔξωτερικούς ὄρους, καὶ τὴν ἀκολουθοῦμεν, ἐπειδὴ ἀπεδείχθη ὡφέλιμος εἰς ἓν σύνολον ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τίποτε δὲν ἐμποδίζει νὰ τὴν μεταβάλωμεν αὔριον ἢ νὰ τὴν ἀντικαταστήσωμεν μὲν ἄλλην.

Ἄλλὰ τὰ πράγματα δὲν ἔχουν οὕτω. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ πᾶν μεταβάλλεται εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ ἡθικοῦ κόσμου. Ἰσως μάλιστα ἡ περιοχὴ αὕτη εἶναι ἑκείνη, ἢ ὅποια ὀλιγώτερον πάστις ἄλλης ὑπόκειται εἰς μεταβολὴν, ἢ ὅποια ὀλιγώτερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φοβεῖται τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. ‘Υπάρχουν μερικαὶ ἀμετακίνητοι ἡθικαὶ ἀρχαί, ἐν ἀπαρασάλευτον ὑπόβαθρον ἡθικῆς πίστεως, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι ίκαναὶ νὰ διασείσουν οὔτε αἱ μᾶλλον κοσμογονικαὶ μεταβολαί. ‘Η πίστις π.χ. εἰς θείαν δύναμιν καὶ ἡ λατρεία ἐνὸς ἔχουσίαν ἔχοντος θεοῦ εἶναι τόσον εὐρεῖα, ὥστε εύκόλως ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς καθολική. ‘Εθνικὸς συγγραφεύς, ὁ Πλούταρχος, ἀπευθύνομενος πρὸς κάποιον Ἐπικούρειον, διαπιστώνει τὴν καθολικότητα τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος.

‘Αλλη γενικῶς ισχύουσα ἡθικὴ ἐπιταγὴ εἶναι ὁ λεγόμενος χρυσοῦς κανών. Τὸν συναντῶμεν εἰς πολλούς λαούς διατυπούμενον κατὰ διαφόρους τρόπους. Εἰς τὴν ‘Αγίαν Γραφὴν εύρισκει τὴν ὁριστικὴν μορφὴν του. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην εύρισκομεν τὴν ἀρνητικὴν του διατύπωσιν : « ὁ μισεῖς, μηδενὶ ποιήσῃς » (Τωβ. δ', 15) εἰς δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην (Ματθ. ζ', 12) τὴν θετικὴν : « πάντα οὖν ὅσα ἄνθητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἀνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ».

‘Η στοργὴ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα καὶ ὁ σεβασμὸς τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ἐπίστης ἐκ τῶν ἀρχῶν ἑκείνων, ποὺ ἡμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν καθολικοῦ κύρους. Αἱ περιπτώσεις ἐγκαταλείψεως ἢ θυσίας τῶν γονέων, αἱ παρατηρηθεῖσαι εἰς μερικὰς καθυστερημένας φυλάς, δὲν ἀναιροῦν τὸν κανόνα. Διότι δὲν τιμᾶται αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἢ πρᾶξις τῆς ἀναιρέσεως τῶν γονέων, ἄλλα πιστεύεται, κακῶς, ὅτι ἔχυπηρετεῖται εἰς ἀνώτερος σκοπός, χάριν τοῦ ὅποίου καὶ αὐτὸ τὸ φυσικὸν φίλτρον πρέπει νὰ καταπνιγῇ.

Καὶ ἡ ἀνθρωποκτονία ἀναγνωρίζεται γενικῶς ὡς κακὸν καὶ ἀποτρόπαιον. 'Η παρατηρηθεῖσα εἰς μερικὰς περιόδους ἡ περιστάσεις ξενοκτονία, καθὼς καὶ ἡ πρὸς ἀόπλους κατοίκους ἡ ἡττήθέντας καὶ παραδοθέντας πολεμίους σκληρότης καὶ ἀπανθρωπία, μολονότι δικαιολογούμενα ἀπὸ τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς ἀμύνης ἡ ἔξιγούμενα ἀπὸ κατάστασιν ψυχικοῦ βρασμοῦ, ὡστόσον οὐδέποτε εύρισκουν τελικῶς ἐπιδοκιμασίαν καὶ συγγνώμην. 'Απεναντίας ἡ πρὸς τοὺς ἀδυνάτους φιλάνθρωπος συμπεριφορὰ ἐπαινεῖται πάντοτε ὡς εὐγενεστέρα καὶ θεοφιλής. Εἰς τὸν Ξενοφῶντα ('Ελλ. Β', 1, 32) ἀναγινώσκομεν ὅτι ὁ ἐφαρμόσας κατὰ 'Ἐλλήνων αἰχμαλώτων ἀπάνθρωπα μέτρα στρατηγὸς Φιλοκλῆς ἐτίμωρθη σκληρῶς κατόπιν γενικῆς κατακραυγῆς ἐναντίον του, ὅταν μετὰ τὴν πανωλεθρίαν ἐν Αἴγας ποταμοῖς συνελήφθη. Κατὰ δὲ τὸν 'Ηρόδοτον (Α', 167) ἀγρία συμφορὰ ἔξι οὐρανοῦ ἔπληξε τὴν περιοχὴν ὅπου οἱ Καρχηδόνιοι ἐφόνευσαν ἀπανθρώπως τοὺς συλληφθέντας Φωκαεῖς. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀληθὲς ὅτι παγία ἡθικὴ είναι ἀνύπαρκτος.

'Αρνηταὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου εἶναι καὶ οἱ ἀνθρωποι ἐκεῖνοι, εἰς τοὺς ὅποιος κάθε ἔννοια ἡθικοῦ χρέους καὶ ἡθικῆς εὐθύνης εἶναι ξένη, οἱ εύρισκόμενοι εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἡ θικῆς ἀναλγησίας. 'Ο ἀνήθικος, ἦτοι ὁ μὴ ἔχων ὑγιεῖς ἡθικὰς ἀρχάς, εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθῃ κάποτε εἰς θεογνωσίαν, νὰ μεταμεληθῇ καὶ ν' ἀλλάξῃ τρόπον ζωῆς. 'Ομως ὁ amoral, ἦτοι ὁ ἡθικῶς ἀνάλγητος, ὁ ἐντελῶς στερούμενος ἡθικοῦ διαφέροντος ἔχει τελειως ἀποξενωθῇ ἀπὸ τὴν σφαῖραν τῆς ἡθικῆς ζωῆς. 'Η μεγαλεια, ποὺ ἡμπορεῖ νὰ θεραπεύσῃ τὸν ἀνήθικον, εἶναι δι' αὐτὸν ἄγνωστος, ἡ ἡθικὴ συνείδησις ἔχει ἀπονεκρωθῆ, δὲν ἔχει τὴν αἰσθησιν τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Εἶναι κυνικὸς σαρκαστής κάθε ἡθικοῦ κριτηρίου καὶ κάθε εἴδους ἀρετῆς. 'Η πίστις εἰς τὴν κάποιαν ἀξίαν τῆς ζωῆς ἔχει δι' αὐτὸν χαθῆ καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς κατέχει εἰς στυγνὸς καὶ στεγνὸς ὄρθιογισμός, ἀνικανος νὰ γεμίσῃ τὴν ψυχήν του. Δι' αὐτὸ διάποστος τοῦ amoral αἰσθάνεται ἀντιπάθειαν ἡ κόρον ἀκόμη καὶ διὰ τὸν ἑαυτόν του.

'Η κατάστασις τῆς ἡθικῆς ἀναισθησίας εἶναι βαρυτάτη ἡθικὴ νόσος. 'Ο ἀμαρτωλὸς τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ἀδιάφορος πρὸς πᾶσαν νουθεσίαν, ἀνάλγητος πρὸς κάθε ἔλεγχον, ἀνεπίδεκτος διορθώσεως ἡ μετανοίας. Εἶναι εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων, διὰ τοὺς

όποιούς είπεν δὲ προφήτης Ἡσαΐας (ΣΤ', 9 - 10) « ἀκοῇ ἀκούσετε καὶ οὐ μὴ συνῆτε καὶ βλέποντες βλέψετε καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου (τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ) καὶ τοῖς ωσὶν αὐτῶν βιᾳότες ἥκουσαν καὶ τοὺς ὄφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμινσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὄφθαλμοῖς καὶ τοῖς ωσὶν ἀκούσωσι καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι καὶ ἐπιστρέψωσι καὶ ἵσομαι αὐτούς ».

Ἐπιστροφὴ λοιπόν, ἦτοι μετάνοια, καὶ ἵσις, τουτέστιν ἀπαλλαγὴ τῆς νόσου, δὲν εἶναι δυνατή. Μόνον προληπτικὰ μέτρα ὠφελοῦν.

Ἡ ἡθικὴ ἀναισθησία δὲν εἶναι σύστημα, τοῦ ὅποίου πρέπει ν' ἀντικρούσωμεν τὰς ἀρχάς. Εἶναι ἀπλούστατα μία κατάρα, ἀπὸ τὴν ὅποίαν πρέπει νὰ προφυλαχθῶμεν δι' ἔγκαίρου καὶ συνεχοῦς ἡθικῆς διαπαιδαγωγήσεως καὶ διὰ τῆς τηρήσεως τῶν θείων ἐντολῶν.

« Εὗροις δ' ἀν ἐπιών πόλεις ἀτειχίστονς, ἀγραμμάτους, ἀβασιλεύτονς, ἀοίκους, ἀζημμάτους, νομίσματος μὴ δεομένας, ἀπέιδοντος θεάτρων καὶ γημασίων ἀντιέροντος δὲ πόλεως καὶ ἀθέου, μὴ χρωμένης εὐχαῖς μηδὲ ὄντος μηδὲ ματείας μηδὲ θυσίας ἐπ' ἀγαθοῖς μηδὲ ἀποτροπαῖς κακῶν οὐδεὶς ἐστιν οὐδὲ ἔσται γεγονὼς θεατὴς » (Πλούτ. πρὸς Κολ. 31).

3. Ὁ ἔξ ἀποκαλύψεως ἡθικὸς νόμος.

Πλὴν τοῦ ἐμφύτου ἡθικοῦ νόμου ὑπάρχει καὶ ὁ νόμος, ὁ ὅποιος, τεθεὶς, ἦτοι θεσπισθεὶς διὰ τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὀνομάσθη θετικὸς ἡθικὸς νόμος ἢ νόμος ἐξ ἀποκαλύψεως. Τὸν ἔξ ἀποκαλύψεως νόμον ἐφανέρωσεν ὁ Θεὸς εἰς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, πληρέστερον δὲ καὶ ἐντελέστερον διὰ τοῦ ἐνανθρωπίσαντος Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ἐν τῇ ἀπείρῳ Αὔτοῦ ἀγαθότητι ὁ Θεὸς ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν Αύτοῦ εἰς τὸν κόσμον, δοστις, γενόμενος ἀνθρωπος χάριν τῆς σωτηρίας τῶν ἀνθρώπων, ἐδωρήσατο εἰς τὸν κόσμον διὰ τοῦ ἀπολυτρωτικοῦ Αύτοῦ θανάτου τὴν σωτηρίαν. Οὕτω δὲν ἀφῆκε τὸν ἀνθρωπὸν ἀβοήθητον, ἀλλὰ ὑπέδειξεν εἰς αὐτὸν τὴν δόδον τῆς σωτηρίας, ἥτις ἄγει εἰς τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ προορισμόν.

Διὰ πολλοὺς λόγους ἡ παραχώρησις τοῦ ἔξ ἀποκαλύψεως νόμου ἦτο ἀναγκαία.

1. Δι' αὐτοῦ ὁ ἐμφυτος ἡθικὸς νόμος προσέλαβε μέγα κύρος.

Καὶ ἀκριβῶς μὲ τὸ κῦρος ποὺ διαθέτει ὡς σύμφωνος μὲ τὸ θεῖον θέλημα ἵσχυρυποιεῖ καὶ κρατύνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἑκτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, τὸν βοηθεῖ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰ ἐμφανιζόμενα ἐμπόδια, ἐνδυναμώνει αὐτὸν εἰς τὰς στιγμὰς τῆς ψυχικῆς κοπώσεως ἢ τῆς ἀμφιβολίας. Πράγματι χωρὶς αὐτὸν δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἢ ἀπόλυτος ἢ ἀνατίρρητος βεβαιότης περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἡθικότητος.³ Απόδειξις ὅτι τίτιρρητος ἀπειλής περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ἡθικότητος.

Αντιθέτως ὁ ἡθικὸς νόμος, καθὼς ἀπεκαλύφθη ἀπὸ τὸν Θεὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους μὲ ἐνάργειαν καὶ κατηγορηματικότητα, καθορίζει ἐπακριβῶς τὸν προορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς.

2. Ἀλλὰ δὲν ἀρκεῖται διατελέσθησαν τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ ἡθικὸς νόμος μόνον εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ ὑψίστου σκοποῦ· δίδει καὶ τὰ μέσα, διὰ τῶν διποίων θὰ φθάσωμεν εἰς τὴν πραγματοποίησίν του. ‘Υποδεικνύει τὴν δρθὴν γραμμήν ποὺ πρέπει ν’ ἀκολουθήσωμεν, διὰ νὰ μὴ παραπλανηθῶμεν εἰς σκολιάς ὁδούς, διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς εύτυχες τέρμα. Χωρὶς τὴν ὑπόδειξιν τῶν μέσων τούτων ἡ γνῶσις τοῦ ὑπερτάτου σκοποῦ θὰ ἔτοι ἐλλιπής. Ποιος ἀκριβῶς εἶναι αὐτὸς ὁ δρόμος θὰ ἔχετασωμεν ἄλλοτε, ἀλλ’ ἀπὸ τοῦδε ἡμπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι δὲν δύναται νὰ φωτίζῃ ἄλλο φῶς ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἀγάπης πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

3. Τέλος ὁ θετικὸς νόμος θὰ μᾶς διδάξῃ πῶς αἱ γενικαὶ ἡθικαὶ ἀρχαὶ θὰ ἐφαρμόζωνται εἰς τὰς διαφόρους ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὰς ἐπὶ μέρους πράξεις του. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ τὸ γνωρίζωμεν σαφῶς. Διότι διαφέρει τὸν ἡθικὸν νόμον τὴρκεῖτο μόνον εἰς γενικὰς ἀπανσαφῶς. Δὲν ἔφθανεν εἰς τὰς λεπτομερείας. Εἴχομεν τὸ καθόλου, δὲν εἴχομεν ἀκόμη τὸ ἐπὶ μέρους.

‘Η ἀποκάλυψις τῆς θείας θελήσεως ὡς πρὸς τὴν ἡθικὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως εὑρίσκεται εἰς τὴν Παλ. Διαθήκην, ἔχει τὸ ὄνομα Μωσαϊκὸς Νόμος.

‘Ο ἡθικὸς οὗτος νόμος συνοψίζεται εἰς τὸν Δεκάλογον, ποὺ ἐδόθη ἐπὶ τοῦ ὅρους Σινᾶ εἰς τὸν Μωυσῆν. Καθὼς εἶναι γνωστόν, ἀρχίζει μὲ τὴν διακήρυξιν τοῦ ἐνὸς ἀληθινοῦ Θεοῦ « ἐγώ εἰμι κύριος ὁ Θεός σου, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἔτεροι πλὴν ἐμοῦ », προχωρεῖ εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῶν εἰδώλων καὶ τῆς ἀκαίρου χρήσεως τοῦ ὄντος ματος τοῦ Θεοῦ, δρίζει τὴν ἀργίαν τῆς ἐβδόμης ἡμέρας, νομιθετεῖ τὰ

πρὸς τοὺς γονεῖς καθήκοντα διὰ τῆς πέμπτης ἐντολῆς «Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ ἵνα μακροχρόνιος ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς». διὰ τῶν τριῶν ἐπομένων ἐντολῶν ἀπαγορεύει τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ζωῆς, τιμῆς, περιουσίας τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, τέλος καταδικάζει τὴν ψευδομαρτυρίαν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν ἀλλοτρίων ἀγαθῶν.

‘Ο Μωσαϊκὸς νόμος εἶναι ἀνεκτιμήτου ἀξίας ἡθικὸς κῶδις καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ ἄλλως, προκειμένου περὶ νόμου ἐξ ἀποκαλύψεως. ’Αλλ’ ἐδόθη δι’ ὥρισμένον λαόν, τὸν Ἰσραηλιτικόν, καὶ εἰς ὥρισμένην ἐποχὴν καὶ ἔχει προσαρμοσθῆ πρὸς τὴν ἡθικὴν κατάστασιν αὐτοῦ καὶ τὴν «σκληροκαρδίᾳ» του. ’Ἐν τούτοις τοῦ Μωυσέως ἡ νομοθεσία, ὡς καὶ αἱ θεόπνευστοι διδασκαλίαι τῶν προφητῶν τοῦ Ἰσραὴλ συνεκράτησαν τοὺς Ἰουδαίους εἰς τὴν πίστιν πρὸς τὸν ἑνα Θεὸν καὶ παρεσκεύασαν αὐτοὺς καὶ τὸν κόσμον διὰ τὴν ἔλευσιν τοῦ Σωτῆρος. ’Η Μωσαϊκὴ νομοθεσία ἀποκαλυφθεῖσα ἀπὸ αὐτὸν τὸν Θεὸν ἔχρησίμευσεν ὡς ποιά τις ὑποτύπωσις τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας. Δι’ αὐτῆς ἐννοοῦνται πληρέστερον αἱ χριστιανικαὶ ἀλήθειαι, αὐτῆς εἶναι συμπλήρωσις ὁ ὑπέροχος εὐαγγελικὸς νόμος. Δι’ αὐτὸν ρητῶς χαρακτηρίζεται ὁ Μωσαϊκὸς νόμος ὡς μέσον διαπαιδαγωγήσεως εἰς τὴν ἀληθῆ χριστιανικὴν πίστιν. «πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν ἵππο νόμου ἐφρουρούμεθα... ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιοθῶμεν» (Γαλ. γ', 23 - 24).

’Αλλ’ ὁ Μωσαϊκὸς νόμος δὲν εἶναι οὔτε ὁ μοναδικὸς οὔτε ὁ σαφέστατος τοῦ θείου θελήματος ἐρμηνευτής.

4. Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀγάπης.

Παρὰ τὸν Μωσαϊκὸν νόμον καὶ ὑπὲρ αὐτὸν ἴσταται ὁ εὐαγγελικὸς νόμος τῆς ἀγάπης. Τὸ ἔργον δηλαδὴ τῆς σωτηρίας προπαρασκευασθὲν μὲ τὴν Παλαιὰν συνετέλεσθη διὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης. ’Ο ὑψιστος νόμος ἐτέθη διὰ στόματος τοῦ Σωτῆρος, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. ’Ανευρίσκεται εἰς πᾶσαν φράσιν καὶ λέξιν τοῦ εὐαγγελίου του, ἀλλ’ ἐν δλῃ τοῦ τῇ καθαρότητι ἔχει ἀποτυπωθῆ εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὅρους δμιλίαν (Ματθ. ε' - ζ'). ’Ἐπιγραμματικῶς ἐπίσης ἔχει ὁ νόμος οὕτος διατυπωθῆ εἰς τὴν πρὸς τὸν νομικὸν ἀπάντησιν τοῦ

’Ιησοῦ (Ματθ. κβ', 37 - 40). ’Εκεῖ δὲ Σωτήρ, παραγγέλλει εἰς τὸν ἄνθρωπον ν' ἀγαπᾶ τὸν Θεὸν ἀπεριορίστως, μὲν ὅλην τὴν καρδίαν καὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν νοῦν, τὸν δὲ πλησίον ὅσον καὶ τὸν ἔαυτόν του. Καὶ ἐπιφέρει : « ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται ».

Κάθε πράξις μας εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἡθικῆς ζωῆς μοναδικὸν ἐλατήριον πρέπει νὰ είναι ἡ ἀγάπη . ’Ενιστέ δὲ ἄνθρωπος ἡμπορεῖ νὰ ἐνεργῇ καλῶς διὰ τὸν φόβον τοῦ νόμου ἢ τῆς πολιτικῆς ἔξουσίας ἢ ἀπὸ ἀνάγκην. ’Η τοιαύτη πρᾶξις, μολονότι σύμφωνος μὲ τὸν νόμον, δὲν ἡμπορεῖ νὰ ὀνομασθῇ ἡθική, ἀφοῦ τὸ ἐλατήριόν της δὲν ἔτοι ἡ ἀγάπη. Χωρὶς αὐτὴν καμμία ἀσφάλεια δὲν ὑπάρχει ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ πράττει πάντοτε τὸ ἀγαθόν. Μόλις ὁ ἀναγκασμὸς τοῦ νόμου ἀτονήσῃ ἢ ἐκλείψῃ, τὸ ἀτομον θὰ ἐκδηλώσῃ ὅλην αὐτοῦ τὴν ἀγριότητα, τὴν ὁποίαν διὰ τῶν ἔξωτερικῶν μέσων συνεκράτει. ’Αγάπη καὶ φόβος είναι ἀσυμβίβαστα « φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει » (Α' Ιω. δ', 18). ’Η πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη είναι ἐλαχίστη ἀνταπόδοσις τῆς πρὸς ἡμᾶς ἀπείρου ἀγάπης Αὐτοῦ, συνεπάγεται δὲ ἀναγκαίως καὶ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς πρὸς τοὺς ἀδελφούς μας ἀγάπης. ’Εὰν εἴπῃ κανεὶς ὅτι ἀγαπᾶ τὸν Θεόν, ἐνῷ μισεῖ τὸν ἀδελφόν του, είναι ψεύτης. ’Η ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν καὶ πρὸς τὸν πλησίον δὲν δύνανται νὰ νοηθοῦν κεχωρισμένως.

Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὄρους διμιλίαν γίνεται μία θαυμασία ὑποτύπωσις τῆς ὅλης χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ ἡθικῆς καὶ μία ώς ἐν ἀναγλύφῳ ἀντιπαράθεσις καὶ συσχέτισις τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου πρὸς τὸν Μωσαϊκὸν καὶ πᾶσαν ἄλλην προγενεστέραν ἡθικὴν διδασκαλίαν. Εἰς τὴν σύγκρισιν αὐτὴν φαίνεται καθαρὰ ὀλόκληρος ἡ κοσμοϊστορικὴ σημασία καὶ ὑπεροχὴ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας :

»Ηκούσατε, λέγει δὲ Σωτήρ, ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις. ’Εγὼ δὲ λέγω ὅτι πᾶς δὲργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει.

Πάλιν ἡκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ ἐπιορκήσεις. ’Εγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ δύοσατε ὅλως.

’Ηκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ὅφθαλμὸν ἀντὶ ὅφθαλμοῦ καὶ ὁδόντα ἀντὶ ὁδόντος. ’Εγὼ δὲ λέγω ὑμῖν... ὅστις σὲ ραπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην.

Ίηκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου καὶ μισήσεις τὸν ἔχθρον σου. Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς σας νῦν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπιφεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς· ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; (Ματθ. ε', 21 - 46).

Εἰς τὸ σωτήριον αὐτὸν κήρυγμα συγκλείεται ὅλον τὸ ὑπέροχον νόημα τῆς διδασκαλίας τοῦ Χριστοῦ. Οὐδέποτε προηγουμένως εἶχεν ἀκουσθῆ ἐν τόσον μεστὸν ἀληθείας προσκλητήριον. Οὐδέποτε ἕως τότε ἡθικὴ διδαχὴ εἶχε φθάσει εἰς τοιοῦτο ἀσύλληπτον ὑψος καὶ τοιοῦτο ἡθικὸν μεγαλεῖον. Ο «σοφώτατος πάντων τῶν ἀνδρῶν» Σωκράτης εἶχε κάμει τέσσαρας αἰῶνας πρὶν ἐν γενναῖον βῆμα πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ εἶχε παραδεχθῆ ὅτι ἀδικούμενος δὲν πρέπει κανεὶς ν' ἀντιδικῇ. Ἀλλὰ μίαν τοιαύτην συμβουλήν, ὅτι πρέπει κανεὶς ν' ἀγαπᾷ νὰ εὐλογῇ καὶ νὰ εὔεργετῇ τοὺς ἔχθρους του, συμβουλήν, ἥ ὅποια ἀνοίγει τὸν δρόμον εἰς μίαν νέαν ζωὴν καὶ μίαν «καινὴν κτίσιν», δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ δώσῃ εἰς τὸν κόσμον ἄλλος παρὰ αὐτὸς οὗτος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἀγαπητός.

Καὶ δὲν ἐδίδαξεν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπράξεις καὶ ἔζησε τὴν ἀγάπην ὁ Σωτήρ. Ἔγινε τὸ ἔξοχον πρότυπον τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα καὶ τὰ ἐπὶ γῆς πλάσματά του, τῆς ἀγάπης ποὺ φθάνει μέχρι τῆς αὐτοθυσίας. Διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων ὁ Ἰησοῦς ἔζησεν ὡς ἀνθρωπός, ἐπόνεσεν ὡς ἀνθρωπός, ὑπέμεινεν ἀγοργύστως ὑβρεῖς καὶ κολαφίσμους καὶ ἀνῆλθε τὸν Γολγοθᾶν σηκώνων τὸν σταυρὸν τοῦ μαρτυρίου Του. Ο Χριστιανισμὸς δὲν είναι θρησκεία λόγων, ἀλλὰ πράξεων.

Καὶ ἡ ἀληθής ἀγάπη δὲν ταυτίζεται πρὸς ἐν δσονδήποτε ἰσχυρὸν συναίσθημα. Ἡ ἀγάπη είναι σύνολον εὐγενῶν πράξεων ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν προσάρεσίν μας. Ἀγάπη ἐκδηλουμένη διὰ λόγων καὶ μόνον ἡ παραμένουσα ἀνενέργητος μέσα εἰς τὴν ψυχήν, χωρὶς νὰ ἐκδηλώνεται εἰς πράξεις δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας, δὲν ἀξίζει τὸ ιερὸν ὄνομα τῆς ἀγάπης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'
Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

1. "Εννοια τῆς συνειδήσεως.

"Υπάρχει ἐντὸς ἡμῶν μία ίκανότης, ἐν ἐσωτερικόν, ψυχικὸν κριτήριον, δυνάμει τοῦ ὅποιου ἐλέγχεται τὸ ποιὸν τῶν πράξεών μας. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦτο κριτήριον, ἡ ίκανότης τοῦ ἑκτιμᾶν ὑπὸ ἡθικὴν ἔποψιν τὰς πράξεις ἡμῶν αὐτῶν καὶ τὴν ὅλην ἡθικὴν μας συμπεριφορὰν εἶναι ἡ συνείδησις.

Τὴν συνείδησιν ἐγνωρίσαμεν ὡς ὄρον ψυχολογικόν. Εἶναι τὸ σύνολον τῶν ψυχικῶν ἐκδηλώσεων εἰς μίαν δεδομένην στιγμὴν καὶ ἡ ἀμεσος ἐσωτερικὴ γνῶσις αὐτῶν τῶν ἐκδηλώσεων ἡ γεγονότων. "Υπὸ ἡθικὴν ἔποψιν ἡ συνείδησις εἶναι κάτι διάφορον. "Η ἡθικὴ συνείδησις εἶναι πάλιν μία ἀμεσος ἐσωτερικὴ ἐπίγνωσις. 'Αλλ' ἀφορᾶ εἰς ὡρισμένην μόνον ποιότητα γεγονότων. Κρίνει τὴν ἡθικὴν ἀξίαν ἡ ἀπαξίαν μιᾶς πράξεως, διαπιστώνει τὴν ἡθικότητα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἡ τὴν ἀπουσίαν ἡθικότητος. Συνείδησις λοιπὸν εἶναι ἡ ίκανότης πρὸς ἑκτίμησιν τῆς ἡθικῆς ἀξίας ἡ ἀπαξίας τῶν πράξεών μας. "Εννοεῖται δτι, κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ συμβαίνοντα ἐντὸς ἡμῶν, ἡ συνείδησις δύναται μὲ ἀμεροληψίαν νὰ κρίνῃ καὶ περὶ τῶν πράξεων τῶν ἄλλων.

"Η ἡθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι μία ἀπὸ τὰς πολλὰς ψυχικὰς λειτουργίας, διότι συνυφαίνεται πρὸς ὅλας. Εἶναι ίκανότης γνωστική, διότι μανθάνομεν τὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὅποιας τελεῖται μία πρᾶξις, ἐνθυμούμεθα ἀναλόγους περιστάσεις ἡ φανταζόμεθα τὴν πιθανὴν ἔκβασιν μιᾶς ἐνέργειας. Εἶναι ίκανότης συναισθηματική, διότι τὴν πρᾶξιν συνοδεύει κατὰ τὴν ἑκτέλεσιν χαρὰ ἡ λύπη, προηγεῖται αὐτῆς προσδοκία ἡ φόβος, ἐπεται ίκανοποίησις ἡ συντριβή. Εἶναι τέλος ἐνέργεια βουλητική, διότι τὸ ἄτομον θέλει τοῦτο ἡ ἀποστρέτηνο καὶ τὸ μὲν πράττει, τὸ δὲ ἀποφεύγει. Προεξάρχων χαρακτήρα φαίνεται νὰ εἶναι ὁ συναισθηματικός. Μοῦ φέρει χαρὰν ἡ σκέψις ὅτι θὰ ἐνέργησω οὕτως — θὰ εἶναι ἐντροπή νὰ πράξω ἄλλως. Καλὰ ἔκαμες, εὔγε — δὲν ἔκαμες καλά, ἐντροπή σου !

Πράγματι ἡ συνείδησις εἰς δύο περιστάσεις σημειώνει τὴν παρουσίαν της· πρὸ τῆς πράξεως καὶ μετ' αὐτήν. ‘Ως ἡγουμένη τῆς πράξεως, ἦτοι ὡς προλαμβάνοντα, ἡ συνείδησις προτρέπει νὰ πράξωμεν κάτι ἢ ἀποτρέπει ἀπὸ αὐτό, εἶναι συνεπῶς προτρέπει πτικὴ ἢ ἀποτρεπτικὴ. ‘Η δὲ ἐπομένη ἢ ἐπακολούθησις, ἐμφανιζομένη μετὰ τὴν ἔκτελεσιν τῆς πράξεως, ἐπαινεῖ ἡμᾶς, ὅταν ἡ πρᾶξις κρίνεται σύμφωνος μὲ τὸν ἡθικὸν νόμον, ἦτοι ἀγαθή, ἐλέγχει δὲ καὶ κατακρίνει, ὁσάκις αὕτη εἶναι ἡθικῶς κακή. ‘Υπὸ τὴν ἐποψιν αὐτὴν εἶναι ἐπιδοκιμαστικὴ ἢ ἀποδοκιμαστικὴ. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν κατακλυζόμεθα ἀπὸ μίαν ψυχικὴν εὐεξίαν καὶ γαλήνην. Δοκιμάζομεν μίαν ἰκανοποίησιν ὅτι ἐνηργήσαμεν κατὰ τρόπον ἡθικὸν καὶ θεάρεστον. Εἰς τὴν δευτέραν ἐπακολουθεῖ τὸ δυσάρεστον ἑκεῖνο συναίσθημα, ποὺ ἀποκαλοῦμεν τύψιν τῆς συνειδήσεως, ἦτοι «κτύπημα» καὶ ἔλεγχον τῆς ἡθικῶς ἀτόπου ἐνεργειας ἢ παραλείψεως μας ἐκ μέρους τῆς συνειδήσεως. Εἶναι δὲ ἡ τύψις ἴσχυρότατον καὶ ὀδυνηρότατον συναίσθημα ὅπως ἐν γένει ἡ ἐπομένη συνείδησις εἶναι ἐντονωτέρα τῆς ἡγουμένης.

Κατὰ τὴν κατάστασιν τῆς ψυχικῆς γαλήνης μέσα μας βασιλεύει ἀδιατάρακτος ἡρεμία καὶ ἀταραξία, ποὺ ἀποτελεῖ διὰ τὸν ἀνθρωπὸν μίαν πραγματικὴν εὐδαιμονίαν. Τῆς τύχης δυσμένειαι καὶ συμφοραί, φθόνος καὶ ἐπιβουλὴ τῶν ἀνθρώπων, ταλαιπωρίαι καὶ ἀπογοητεύσεις, ὅλα τὰ πάσης φύσεως δεινὰ εἶναι ἀνίσχυρα νὰ ἐπισκιάσουν αὐτὴν τὴν εύτυχίαν. ‘Ἐχομεν τὴν ἡρεμον συναίσθησιν ὅτι ἐπράξαμεν τὸ καθῆκον, ὅτι ἡθικῶς ἴσταμεθα εἰς τὸ ὑψος ἑκεῖνο, τὸ δποῖον δὲν ἡμποροῦν νὰ φθάσουν οἱ ἔξωτερικοὶ καὶ ἐφήμεροι περισπασμοί. Καὶ ἀντιπετωπίζομεν μὲ θάρρος τὰς μεγίστας τῶν συμφορῶν καὶ αἰσθανόμεθα τὴν δύναμιν νὰ ἀναμετρηθῶμεν μὲ αὐτάς. Διότι, παρὰ τὸ ὄνομά της, τὸ ταύτοσημον πρὸς τὴν ἀκινησίαν, ἡ γαλήνη τῆς ψυχῆς εἶναι δυνατὸν νὰ καταστῇ κίνητρον πρὸς νέας ἡθικὰς πράξεις καὶ εὐποιίαν, νὰ παρακινήσῃ πρὸς δλονὲν ἀνωτέραν καὶ ὑψηλοτέραν ἡθικὴν δραστηριότητα. ‘Αντιθέτως ἡ τύψις τῆς συνειδήσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμαρώσῃ καὶ κατακαλύψῃ μὲ τὴν σκιάν της καὶ τὴν μεγίστην ἀκόμη εύτυχίαν, νὰ ἀφανίσῃ κάθε ἀφορμὴν χαρᾶς, ν' ἀποτελέσῃ τροχοπέδην εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου. Διότι μᾶς παρακολουθεῖ πάντοτε ἡ συναίσθησις ὅτι ἐπεριφρονήσαμεν τὸν ἡθικὸν νόμον, ὅτι γενόμενοι αἴτιοι θλιψεως καὶ συμφορᾶς ἄλλων ἀνθρώπων

έξεπέσαμεν ἀπὸ τὸν ἀνθρωπισμόν, ὅτι ἐδείχθημεν ἡθικῶς ὑποδεέστεροι. Τῆς συνειδήσεως ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ τύψις εἶναι διαρκὲς μαρτύριον.

Ἐν γένει ἡ συνείδησις εἶναι κάτι τὸ κυριαρχικὸν εἰς τὴν ψυχήν μας. "Οταν ὁμιλῶμεν διὰ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως εἶναι ως νὰ ὁμιλῶμεν διὰ μίαν ἔξουσιαστικὴν, καὶ μὴ δεχομένην ἀντιρρήσεις ἐπιταγῆν. Αὐτὴ μᾶς συγκρατεῖ εἰς τὸν δρόμον τοῦ καθήκοντος καὶ μᾶς ὑπενθυμίζει τὸ ἡθικὸν χρέος, τὸ δόπιον ἔχομεν κάθε φορὰν νὰ ἔξουσιον θείας φωνῆς αὐτῷ τούτου τοῦ Θεοῦ, τοῦ κυβερνῶντος τὸν κόσμον καὶ τὸν ἀνθρωπὸν.

Ποϊαὶ ὅμως πρέπει νὰ εἶναι αἱ ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως;

«Βροτοῖς ἄπασιν ἡ συνείδησις θεὸς» (Μενάνδρου Ἀποσπ.). «Οὔτε χρονίου πλῆθος οὔτε ἀξίωμα γένους οὔτε μέγεθος ἀρχῆς... εὑδίαν παρέχει βίῳ καὶ γαλήνῃ τοσαύτην, ὅσην ψυχῇ καθαρεύουσα βονλευμάτων πονηρῶν» (Πλούτ. π. Εὐθυμ. 477 α).

2. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως.

Ἡ συνείδησις, διὰ νὰ εἶναι ὑγιῆς καὶ νὰ ἀποτελῇ ὁδηγητικὸν φάρον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, πρέπει νὰ ἔχῃ τὰς ἀκολούθους ἰδιότητας.

Πρέπει πρῶτον νὰ εἶναι βεβαία, ἵτοι νὰ κρίνῃ μὲ ἀσφάλειαν τὴν συμφωνίαν τῶν πράξεών μας πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον. Πρὸς τοῦτο χρειάζεται συνεχῆς ἡθικὴ ἀγωγὴ καὶ θρησκευτικὴ διδασκαλία. Ἡ μακροχρόνιος ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὸν θεῖον νόμον καὶ τὰς θείας ἐντολάς, ἡ μονομερής καὶ λογοκοπικὴ ἡθικοθρησκευτικὴ διδασκαλία ἡ μὴ συνοδευομένη μὲ ἔμπρακτον ἀσκησιν ἡθικοῦ βίου, εἶναι μαζὶ μὲ πολλὰ ἄλλα, τὰ αἴτια, ἔνεκα τῶν δόπιών ἡ κρίσις τῆς συνειδήσεώς μας δὲν εἶναι πάντοτε ὀρθή, ἔνεκα τῶν δόπιών ἡ συνείδησις μας εἶναι πεπλανημένη.

Πρέπει ἐπίσης ἡ συνείδησις νὰ εἶναι νηφαλία καὶ ἄγρυπνος. Ἡ ἀντίφασις μεταξὺ τῶν δύο τούτων ὅρων, ἐξῶν ὁ εἰς ἐκφράζει στάσιν καὶ δἄλλος κίνησιν, εἶναι φαινομενική. Ἡ συνείδησις πράγματι πρέπει νὰ εἶναι ἡρεμος, διατηροῦσα ὅλην αὐτῆς τῆς διαύγειαν, συγχρόνως ὅμως καὶ ἐν ἐγρηγόρσει διαρκεῖ, ἵνα ἀσκῆ συνεχῆ καὶ ἀμείλικτον ἔλεγχον τῶν πράξεών μας, ἀξιολογοῦσα αὐτὰς πρὶν τελεσθοῦν καὶ παρακολουθοῦσα κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ ἀποτιμῶσα

μετ' αύτήν. Ἀποκτᾶται δέ ἡ τοιαύτη ίκανότης μὲ τὴν ἐπανάληψιν ἀγαθῶν πράξεων καὶ τὴν τακτικήν διερεύησιν τῆς ἡθικῆς διαγωγῆς μας ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἴδιους.

Τέλος ἡ συνείδησις διαρκῶς τελειοποιουμένη πρέπει ν' ἀποβῇ ἀ γαθή, καθώς λέγει ὁ θεῖος Παῦλος « ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμα » (Πράξ. κγ', 1), καὶ καθαρὰ (Α' Τιμ. γ', 9). Συνωνύμως πρὸς τὴν καθαρὰν συνείδησιν λέγομεν καὶ καθαρὰ καρδία.

Αἱ ἴδιότητες τῆς ὑγιοῦς συνειδήσεως θὰ φανοῦν καθαρώτερον, ὅταν ἔξετασθῇ ἡ νοσοῦσα ἡθικὴ συνείδησις. Εἰδη αύτῆς εἶναι :

1. Ἡ εὐρεῖα συνείδησις ἐλέγχουσα τὰ κτυπητὰ καὶ τὰ μεγάλα ἀδικήματα, παραβλέπουσα δὲ πλῆθος ἄλλων, τὰ ὅποια κρίνει ὑποδεέστερα. Καὶ ὅμως ἄλλοι ἀνθρωποι θὰ ἐταλαντεύοντο ἐπὶ πολὺ ἐνώπιον τῶν μικροτέρων τούτων καθηκόντων. Μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἴσοτιμα πρὸς πᾶν ἄλλο καθῆκον καὶ κάποτε κρίνουν κατὰ τρόπον ἀποφασιστικὸν τὴν ἡθικότητά μας.

2. Ἡ στενὴ συνείδησις. Βλέπουσα αὕτη παραβάσεις καὶ ἔκει ὅπου δὲν ὑπάρχουν χάνεται εἰς ἀσημάντους λεπτομερείας καὶ χάνει ἀπὸ τὸ ὅπτικόν της πεδίον τὰς γενικὰς γραμμὰς καὶ τὰς ὑψίστους τῶν ὑποχρεώσεων. Αἱ μεγάλαι ἐντολαὶ ἔχουν δι' αύτὴν ἀποσυντεθῆνεις ἀπειρίαν μερικωτέρων παραγγελμάτων, καὶ εἰς αὐτὰ ἀκριβῶς στρέφει τὴν προσοχήν του ὁ ἔχων στενὴν συνείδησιν. Ἡ πρόθεσίς του δὲν εἶναι φαρισαϊκή, εἶναι ἀπλῶς λανθασμένη, λόγω ἐλαττωματικῆς ἡθικῆς ἀγωγῆς καὶ προστηλώσεως εἰς τὴν τυπολατρείαν.

Τῆς στενῆς μορφὴ εἶναι ἡ περιδεήσ συνείδησις. Ὁ ἔχων τοιαύτην συνείδησιν βασανίζεται ἀπὸ διαρκῆ ἀμφιβολίαν, ἀν καὶ πρόκειται διὰ ζητήματα μικρά. Καθώς ὁ δειλὸς φοβεῖται τὴν σκιάν του, ὁ περιδεᾶς ἔχων συνείδησιν θορυβεῖται καὶ ἀγωνιᾷ ἐνώπιον καὶ τῆς πλέον ἀσημάντου ἐνεργείας.

3. Ἡ ἐλαστικὴ συνείδησις κρίνουσα ἄλλοτε ἄλλως. Ἀκολουθεῖ ἄλλα ἄλλοτε κριτήρια καὶ τώρα μὲν κρίνει αὐστηρῶς, ὕστερον δὲ ἐπιεικῶς, σήμερον ἐγκωμιάζει μίαν νόμιμον, ἀλλὰ τυπικήν ἐνέργειαν καὶ αὔριον καυτηριάζει μίαν ἀσημάντον ἡθικήν παρεκτροπήν. Τοῦτο γίνεται πολλάκις ἀλογίστως. Ἐνίστε ὅμως ὁ κρίνων ἀποβλέπει εἰς τὸ ἴδιον συμφέρον καὶ δὲν βαθμολογεῖ τὴν πρόθεσιν, ἀλλὰ τὸ ἀναμενόμενον ὡφέλιμον ἡ-ἐπιβλαβές ἀποτέλεσμα. Ψεῦδος λεχθὲν ἀπὸ ἄλλον

τὸ δύνειδίζει μὲ τὰς βαρυτέρας ἐκφράσεις. Ἀπὸ τὸν ᾖδιον λεγόμενον τὸ δικαιολογεῖ ὡς πρᾶξιν ἐπιβαλλομένην καὶ ἐπαινετήν.

Τῆς ἑλαστικῆς συνειδήσεως εἶδος εἶναι ἡ φαρισαϊκή. Οἱ ἔχων αὐτὴν φέρεται καθὼς οἱ Φαρισαῖοι τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν ὅποιών τὴν ὑποκρισίαν καὶ τὴν οἰησιν ἐμαστίγωσεν, ὅπως ἤξιζεν, δὲ Ἰησοῦς καὶ κατὰ τῶν ὅποιών ἀπήγγειλε τὸ ἀμείλικτον ἐκεῖνον κατηγορητήριον (Ματθ. κγ'). Εἶναι αὐστηροὶ κριταὶ τῶν ἀλλοτρίων πράξεων, ἀκόμη καὶ ὅταν αὗται δὲν συνιστοῦν σοβαρὸν ἀδίκημα. Εἶναι κήρυκες τῆς ἑδίας αὐτῶν ἀρετῆς, ἀν καὶ οὐδὲν ἐπράξαν ἄξιον ἐπαίνου, καί, ὅσακις τὸ πράττουν, τοῦτο γίνεται « πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀθρώποις ». Εἶναι οἱ πολυπραγμονοῦντες περὶ τὰ μικρὰ καὶ ἀδιαφοροῦντες διὰ τὰ μεγάλα, « οἱ δυλίζοντες τὸν κάνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες ! ». Εἶναι οἱ ὑποκριταί, οἱ δμοιάζοντες « τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίγονται ὥραῖσι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν δστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας ». Ἡ φαρισαϊκὴ συνειδήσις ἀδιαφορεῖ δι' ὅλα, ἐλαύνεται μόνον ἀπὸ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον καὶ τὴν ἄκρατον ἐπιθυμίαν τῆς ἐπιβολῆς ἔναντι τῶν ἀσθενεστέρων καὶ ἀφελεστέρων.

“Οταν ἡ διαστροφὴ τῆς συνειδήσεως συντελεσθῇ εἰς μέγιστον βαθμόν, φθάνομεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς ἀσυνειδήσιας. Ὁ ἀσυνείδητος ἀνθρώπος εἶναι στοιχεῖον ἐπικίνδυνον διὰ τὴν κοινωνίαν, διότι οὐδένα φραγμὸν θέτει εἰς τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις του, οὐδένα νόμον ἀναγνωρίζει, οὐδεμίαν ἄλλην βούλησιν σέβεται. Τὴν κατάστασιν τῆς ἀσυνειδήσιας διακρίνουν συνήθως εἰς δύο μερικωτέρας, ποὺ εἶναι καὶ αἱ δύο βαρύτατα ἡθικὰ νοσήματα. Ἡ μία εἶναι ἡ ἡθικὴ ἀναλγησία, τὴν ὅποιαν ἔγνωρίσαμεν, καὶ ἡ ἄλλη ἡ ἡθικὴ σκλήρυνσις ἢ πώρωσις. Ὁ ἡθικῶς πεπωρωμένος δὲν εἶναι μόνον ἀναίσθητος καὶ ἀνάλγητος πρὸς τὸ καλὸν καὶ τὸ κακόν, εἴτε πρόκειται νὰ τὸ πράξῃ αὐτὸς εἴτε ἄλλους βλέπει νὰ τὸ πράττουν, δὲν εἶναι μόνον ἡθικῶς ἀπαθής καὶ ἀδιάφορος, ἀλλὰ καὶ χαίρει, ὅταν πράττῃ τὸ κακόν. Κακὴ ἀνατροφή, ἀπουσία κάθε ἡθικῆς ἢ θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἢ διδασκαλία διεστραμμένη καὶ σοφιστική, περιβάλλον μίσους καὶ κακότητος, ἐντὸς τοῦ δποίου πιθανῶς τὸ ἀτομον ἔπεσεν ἐξ ἀπαλῶν δύνχων, ὅλα αὐτὰ καὶ ἄλλα τινὰ εἶναι ἵσως τὰ αἴτια τῆς τοιαύτης διαθέσεως, ἢ ὅποια εύτυχῶς συναντᾶται εἰς σπανίας περιπτώσεις. Ἡ διόρθωσις τῆς πεπωρωμένης συνειδήσεως εἶναι τόσον

δύσκολος, δύσον καὶ ἡ διόρθωσις ἐκείνων, διὰ τοὺς ὅποίους δὲ Παῦλος εἶπεν : « αἰρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν τονθεσίαν παριτοῦ » (Τίτ. γ', 10). Ἀλλοι δῆμοι νομίζουν ὅτι ἡ νόσος αὕτη τῆς ψυχῆς δὲν εἶναι βαρυτέρα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς ἡθικῆς ἀναλγησίας.

3. Μαρτυρίαι περὶ τῆς συνειδήσεως.

Ἡ ὑπαρξίς συνειδήσεως εἶναι γεγονὸς αὐτοπόδεικτον καὶ ἡμπορεῖ νὰ βεβαιώσῃ περὶ αὐτῆς κάθε ἀνθρώπος. Ἀλλ' ὑπάρχουν μερικαὶ χαρακτηριστικαὶ μαρτυρίαι ἀναφερόμεναι εἰς πρόσωπα ἐπιφανῆς ἢ δεδόμεναι ἀπὸ μεγάλους συγγραφεῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἢ τῆς θύραθεν φιλολογίας. Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ θὰ δειχθῇ ὅχι μόνον ἡ παρουσία, ἀλλὰ καὶ ἡ δύναμις τῆς συνειδήσεως.

1. Οἱ ἀρχαῖοι τὰς ταραχὰς καὶ ἀγωνίας τῆς ψυχῆς διὰ τὰς ἐγκληματικὰς πράξεις ἀπέδιδον εἰς τὴν ἐπήρειαν φοβερῶν δαιμόνων, ποὺ εἶναι γνωσταὶ ὡς Ἐρινύες. Τὸ ὄνομά των ἐπροκάλει τόσην φρίκην, ὥστε ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ ἀντικατασταθῇ κατ' εὐφημισμὸν μὲ τὸ ὄνομα Εὔμενίδες. Εἶναι ἀπαίσιαι γυναικεῖαι μορφαί, ὁφιπλόκαμοι κατὰ τὴν κεφαλήν, αἴματάρδεις κατὰ τὰ ὅμματα, μελανείμονες καὶ πτερωταί, ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν στυγεραὶ καὶ ἀποτρόπαιοι. Εἶναι ὅρσται μόνον ἀπὸ τὸν ἔνοχον, τὸν ὅποῖον καὶ διώκουν κατὰ πόδας, ἡμέραν καὶ νύκτα, εἰς τὴν ζωὴν καὶ μετὰ θάνατον. Τιμωροῦν τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν ἐπιορκίαν, τὴν μιαιφονίαν καὶ τὴν ἀσέβειαν, καὶ ἰδιαιτέρως κατατρέχουν τοὺς ἐγκληματοῦντας κατὰ γονέων ἢ συγγενῶν ἢ καὶ κατὰ προσώπων, τὰ ὅποια είχον τὴν κακήν τύχην νὰ καταφύγουν εἰς τὴν εὐσπλαγχνίαν των καὶ νὰ προδοθοῦν.

2. Εἰς τὸν Σωκράτη ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως φέρει τὸ ὄνομα Δαιμόνιον. Ἀμφότεροι οἱ μεγάλοι μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ συγγραφεῖς κάμνουν λόγον διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἐκείνην φωνήν, ἡ ὅποια εἰς τὰς σπουδαίας περιστάσεις ἔχρησίμευεν ὡς ὀδηγὸς τῶν πράξεων τοῦ σοφοῦ ἐκείνου ἀνδρός. Εἶναι, λέγει ὁ Ἰδιος, ἐν εἰδος φωνῆς, ποὺ ἀπὸ τὴν παιδικὴν ἥλικιαν ἥρχισε νὰ γεννᾶται μέσα μου, ἡ ὅποια, ὅταν ἐμφανισθῇ, πάντοτε μὲ ἀποτρέπει ἀπὸ ἐκεῖνο πυὲ σκοπεύω νὰ κάμω οὐδέποτε ὅμως προτρέπει νὰ κάμω κάτι. Κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους ἦτο καὶ προτρεπτικόν.

Οι Στωϊκοί δχι μόνον ἔδεχοντο τὴν συνείδησιν, ἀλλ’ αὔτοὶ εἶναι καὶ οἱ πρῶτοι ποὺ ἔχρησιμοποίησαν τὴν λεξιν, ὁ δὲ Κικέρων λέγει τὴν συνείδησιν δῶρον τῶν ἀθανάτων θεῶν, τὸ ὅποιον οὐδεὶς δύναται νὰ μᾶς ἀφαιρέσῃ.

Διὰ τὸν Ἑλληνα φιλόσοφον Ἐπίκτητον (Ἀπ. 97), ὁ θεὸς μᾶς παραδίδει εἰς τὴν ἔμφυτον συνείδησιν, διὰ νὰ μᾶς φυλάττῃ, ὅπως μᾶς φυλάττει κατὰ τὴν παιδικήν ἡλικίαν ὁ παιδαγωγός. "Οστις καταφρονεῖ αὐτὸν τὸν φύλακα, γίνεται δυσάρεστος εἰς τὸν θεόν.

Καὶ διὰ νὰ μὴ σταθῶμεν εἰς τοὺς φιλοσόφους, ὁ ἔξοχος ιστορικὸς Πολύβιος ὁ Μεγαλοπολίτης (Ἰστ. ιη', 26, 13) λέγει ὅτι κανεὶς δὲν εἶναι τόσον ἐπίφοβος μάρτυς καὶ τόσον δεινὸς κατήγορος, ὅσον ἡ συνείδησις, ποὺ κατοικεῖ ἐντὸς τῆς ψυχῆς ἑκάστου.

3. Καὶ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν οἱ μέγιστοι τῶν φιλοσόφων δέχονται τὴν ἔμφυτον ἡθικήν συνείδησιν. Τὸν λαμπρότερον ὕμνον εἰς τὴν συνείδησιν συνέθεσεν ὁ Ρουσσώ. Εἶναι δι’ αὐτὸν ἡ συνείδησις ἀσφαλῆς ὁδηγὸς ἐνὸς ὄντος εὐφυοῦς μὲν καὶ ἐλευθέρου — οὔτως ἀποκαλεῖ τὸν ἀνθρωπὸν — ἀλλὰ γεμάτου ἄγνοιαν. Χωρὶς αὐτὴν ὁ ἀνθρωπὸς αἰσθάνεται τὸ φοβερὸν προνόμιον ἔναντι τῶν λοιπῶν ζώων νὰ πίπτῃ ἀπὸ πλάνης εἰς πλάνην μὲ τὴν βοήθειαν « μιᾶς διανοήσεως χωρὶς κανόνα ».

Ἡ παγκόσμιος λογοτεχνία ἔχει πολλὰ ν’ ἀφηγηθῆ διὰ τὴν δύναμιν τῆς συνειδήσεως. Τὸν Ὁρέστην καταδιώκουν, κατὰ τὴν ἀρχαίαν τραγῳδίαν, αἱ Ἐρινύες, ἃν καὶ διέπραξε τὸν φόνον τῆς μητρὸς οὐχὶ ἄνευ τῆς γνώμης τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Μάκβεθ εἰς τὸ δόμωνυμον δράμα τοῦ Σαΐξπηρ δολοφονήσας τὸν φιλοξενούμενόν του βασιλέα ἔχει χάσει τὸν ὑπνὸν του. Εἰς τοὺς « Ἀδελφοὺς Καραμάζωφ » τοῦ Ντοστογιέφσκι ἔν αἴτομον ὑψηλῆς κοινωνικῆς περιωπῆς, τοῦ ὅποιου τὸ ἔγκλημα ἔχει ἀπὸ ἑτῶν παραγραφῆ καὶ λησμονηθῆ — ἔχει πρὸ 14 ἑτῶν δολοφονήσει μίαν νεαράν γυναῖκα — παρουσιάζεται εἰς κάποιον καὶ αὐτοκαταγγέλλεται. Δὲν τὸν τριστεύει κανεὶς, οὕτε αὐτὸς ὁ ἀνακριτής, εἰς τὸν ὅποιον προστῆλθεν, οὕτε αὐτὴ ἡ σύζυγός του. Τὸν νομίζουν παράφρονα, ἀλλ’ ἐκεῖνος ἐπιμένει. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἡσυχάσῃ, εύρισκεται εἰς τὰ χέρια τοῦ « ζωντανοῦ Θεοῦ », καὶ, καθὼς ὁμολογεῖ διδιος, « φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος » (Ἐερ. ι', 31). "Οντως ὁ ἐλεγχός τῆς συνειδήσεως εἶναι ἐν ἀτελείωτον βασανιστήριον.

‘Αλλ’ ἂς ἀντλήσωμεν τώρα ἀπὸ τὴν ἀκένωτον πηγὴν τῆς Ἀγίας Γραφῆς.

‘Ο Κάιν, ὁ φονεὺς τοῦ ἀδελφοῦ του, οὐδαμοῦ εύρίσκει ἡσυχίαν, τὸ χυθὲν ἀδελφικὸν αἷμα βιῷ καὶ τὸν καταδιώκει, ἀναγκάζεται νὰ φύγῃ εἰς ἔνην χώραν. ‘Ο Ούγκω περιγράφει τὸ μαρτύριόν του εἰς ἐν ποίημά του, ποὺ ἔχει τὸν χαρακτηριστικὸν τίτλον «Συνείδησις».

‘Ο βασιλεὺς Δαυὶδ μετὰ τὴν ἀχαρακτήριστον πρὸς τὸν Οὐρίαν διαγωγὴν του ἐλεγχόμενος ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἡσθάνθη ἀπέραντον συντριβήν, ἡ ὅποια καὶ τὸν ὠδήγησεν εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ γνωστοῦ ὑπερόχου Ν’ ψαλμοῦ του: «Ἐλεῆμον, ἐλέησόν με ὁ Θεὸς κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιզμῶν σου ἐξάλειψον τὸ ἀνόμημά μου...».

Αὐτὸς ὁ Ἰούδας, ὁ ὅποιος εὗρε τὴν δύναμιν νὰ προδώσῃ τὸν Διδάσκαλον, ἐδοκίμασε τὸν φρικτὸν ἐλεγχον τῆς συνειδήσεως: «Ιδὼν ὅτι κατεκριθῇ, ἀφηγεῖται ὁ Εὐαγγελιστής, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια λέγων ἡμαστὸν παραδοὺς αἷμα ἀθῷον, καὶ φίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ ἀτεχνώσης καὶ ἀπελθὼν ἀπίγγειτο» (Ματθ. κζ', 3-5). Τόση είναι ἡ δύναμις τῆς ἐπακολουθούσης συνειδήσεως, καὶ ἀλοίμονον εἰς ἔκεινους ποὺ δὲν τηροῦν ἐν ἐγρηγόρσει τὴν προλαμβάνουσαν!

‘Αναφέραμεν ἀλλαχοῦ τὸ χωρίον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς, ὅπου ὁ θεῖος Ἀπόστολος κάμνει λόγον διὰ τὸν ἔμφυτον νόμον, τὸν γραπτὸν εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων καὶ περὶ τοῦ ὅποιου συμμαρτυρεῖ ἡ συνείδησις. Εἰς τὴν ἴδιαν ἐπιστολὴν (θ', 1) ἐπικαλεῖται ὡς μάρτυρα τοῦ ὅτι λέγει τὴν ἀλήθειαν τὴν συνείδησιν, φωτιζούμενην ἀπὸ τὴν χάριν τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Ἀλλαχοῦ κάμνει λόγον περὶ τῶν ἀπίστων, τῶν ὅποιων τόσον πολὺ «μεμίανται ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις», ὥστε, ἐνῷ διμολογοῦν τάχα τὸν Θεόν, πράττουν πᾶσαν βδελυρὰν πρᾶξιν (Τίτ. α', 15). Ἡ ὑπαρξις τῆς συνειδήσεως δὲν ἀπαλλάσσει τοὺς ἀνθρώπους πάσης φροντίδος. Ἡ σύνειδησις δὲν εἴναι τι τὸ ἀποτετελεσμένον καὶ ὄριστικόν, ὑπόκειται εἰς συνεχῆ βελτίωσιν καὶ καθαρισμόν. Τὸ αἷμα, λέγει ὁ Παῦλος (Ἐβρ. θ', 14), τοῦ Χριστοῦ, ὅστις διὰ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων ἀνηλθεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, ἔχει τὴν σωτήριον δύναμιν νὰ καθαρίσῃ τὴν συνείδησιν καὶ νὰ τὴν στρέψῃ πρὸς τὴν ἐπίγνωσιν καὶ τὴν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως· δύο ἀντίθετοι θεωρίαι.

‘Ο ήθικὸς νόμος εἶναι ἡ ὑπερτάτη, θεία ἀρχὴ τοῦ ἄγαθοῦ, πρὸς τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ συμμορφώνωνται αἱ πράξεις μας, διὰ νὰ εἶναι ἡθικά. Ἡ συνείδησις εἶναι ἐν ἐσωτερικὸν κριτήριον τῆς ἡθικότητος, ποὺ ἐπικυρώνει τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἡθικοῦ νόμου καὶ παραγγέλλει τὴν πρὸς αὐτὸν συμμόρφωσιν τῶν ἐνεργειῶν μας. Ἡ ἀναγκαία ὅμως προϋπόθεσις τῆς ἡθικῆς ζωῆς εἶναι ἡ ἐλευθέρα βούλησίς μας.

Ἐὰν δὲ ἄνθρωπος συνεμφοῦτο πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον κατὰ κάποιον τρόπον μηχανικὸν καὶ ὁμοιόμορφον, ἐὰν τυφλῶς ὑπῆκουεν εἰς τὰς ἐπιταγάς του, ἐὰν δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, τότε δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἡθικότητος αὐτοῦ καὶ περὶ καταλογισμοῦ τῶν πράξεών του. Ἡθικότης ἔμφανίζεται ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει δυνατότης ἐκλογῆς, ἐκεῖ ὅπου ἡ πρᾶξις ἔιναι προσωπικός διθλος, ἐκεῖ ὅπου τὸ ἀτομον ἀποδεικνύει τὴν ἀτομικότητά του. Ἡθικότης ὑπάρχει ὅπου ὑπάρχει ἐλευθέρα βούλησις. ‘Ἀλλ’ εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο, μολονότι τόσον ὄφθαλμονανές, δὲν ὑπῆρχεν ὁμοφωνία.

Ἐτέθη πράγματι τὸ ἔξῆς ἐρώτημα·

Εἶναι ὁ ἄνθρωπος ἐλεύθερος νὰ πράττῃ οὕτως ἢ ἄλλως ἢ μήπως ἐσωτερικὰ καὶ ἔξωτερικὰ κωλύματα τὸν ἀναγκάζουν νὰ ἐνεργῇ καθ’ ὥρισμένον τρόπον; ‘Υπάρχει λοιπὸν ἐλευθερία ἐκλογῆς ἢ ὑπάρχει καταναγκασμὸς καὶ δέσμευσις; ‘Απὸ τὴν ἀπάντησιν ἔξαρτῶνται πολλά. Διότι, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὅπωσδήποτε ἐλεύθερος, θὰ εἶναι καὶ ὑπεύθυνος διὰ τὰς πράξεις του καὶ τιμωρητέος διὰ τὰς παραβάσεις τῶν θείων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων. ‘Αν ὅμως δὲν εἶναι ἐλεύθερος περὶ τὴν ἐκλογήν, ὅχι μόνον εὐθύνην δὲν ἔχει ὁ ἔγκληματῶν, ἀλλὰ πρέπει καὶ νὰ τύχῃ ἀμέσου περιθάλψεως. Δύο κυρίως εἶναι αἱ θεωρίαι, μὲ τὰς ὅποιας ἡ φιλοσοφικὴ Ἡθική

προσπαθεῖ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τὸ ἐρώτημα· ἡ θεωρία τοῦ αὐτεξουσίου καὶ ἡ θεωρία τῆς ἀναγκαιότητος. Ἡ πρώτη ὄνομάζεται καὶ θεωρία τῆς ἐλευθερίας ἡ αὐταρχία τῆς βουλήσεως, ἡ δευτέρα καὶ θεωρία τοῦ καθορισμοῦ ἡ ἑτεραρχία. Κατὰ δὲ τὴν ἴσχύουσαν εἰς τὴν ἐπιστήμην ὁρολογίαν, αἱ θεωρίαι αὗται καλοῦνται ντετερμινισμός, ἦτοι ἀποψις τοῦ καθορισμοῦ ἡ τῆς αἵτιοκρατίας, καὶ ἵντετερμινισμός, δηλαδὴ θεωρία τῆς ἀπουσίας καταναγκασμοῦ, ἦτοι τῆς ἐλευθερίας.⁷ Αμφότεροι οἱ ὄροι ἐπλάσθησαν ἀπὸ τὴν λέξιν terminus, ποὺ σημαίνει ὄρος, καθορισμός. Ποία τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἀρχῆς τοῦ αὐτεξουσίου;

1. 'Ἡ καθολικὴ συνείδησις περὶ τῆς ἐλευθερίας. Κάθε ἄνθρωπος αἰσθάνεται καλῶς ὅτι δὲν είναι ἀπλοῦς θεατής τῶν πράξεων ἡ τῶν σκέψεών του, τῆς ὅλης βουλητικῆς του ἐνεργείας· ὅτι ἡμπορεῖ νὰ πράττῃ οὕτως, ἀλλ' ἡμπορεῖ νὰ ἐνεργῇ καὶ ἀλλως· ὅτι ἡμπορεῖ νὰ ἀποφύγῃ μίαν ὄχληρὰν ἐπιθυμίαν, νὰ ἀντισταθῇ εἰς μίαν ἐσωτερικήν ἡ ἔξωτερικήν πίεσιν. Καὶ ὅχι μόνον ἀτομα, ἀλλὰ καὶ κοινωνικαὶ ὅμιδες καὶ κοινωνίαι ἔχουν τὴν συναίσθησιν ὅτι ἐπραξαν ὅπως ἔπειπε νὰ πράξουν ἡ ὅτι ἐνήργησαν κακῶς.

2. 'Ἡ περὶ τὴν ἀπόφασιν ἀμφιβολίᾳ. Τῆς λήψεως μιᾶς ἀξιολόγου ἀποφάσεως προηγεῖται πάλη μεταξὺ τῶν διαφόρων δυνατῶν ἐνεργειῶν ὅπου ἐλατήρια διάφορα προσπαθοῦν νὰ φέρουν τὸ ἄτομον πρὸς τὴν ἀποψίν των. 'Ἡ πάλη αὐτή, ἡ ἐνίοτε τόσον ὀδυνηρὰ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀποδεικνύει τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως του. 'Αλλοι ἄνθρωποι ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας καὶ τὰ αὐτὰ κίνητρα εὑρισκόμενοι λαμβάνουν διάφορον ἀπόφασιν.

3. 'Ἡ μεταμέλεια. Είναι τὸ ἔντονον ἐκεῖνο συναίσθημα ποὺ ἀκολουθεῖ μίαν ὅχι ὄρθην ἥθικῶς ἐνέργειαν. 'Αν ὁ ἄνθρωπος δὲν ἡδύνατο νὰ ἐνεργήσῃ, εἰμὴ δπτως ἐνήργησε, τί νόμα τὰ εἶχεν ἡ μεταμέλειά του, ποὺ δύναται ἐν τούτοις νὰ φθάσῃ μέχρι πλήρους συντριβῆς καὶ μέχρι τελείας ἀπογνώσεως; Τὸ ἴδιον ἀποδεικνύει καὶ ἡ ίκανοποίησις ποὺ δοκιμάζει, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἐνήργησε καλῶς. Χωρὶς πολλάκις νὰ ἔχῃ ἀποκομίσει κανὲν κέρδος, αἰσθάνεται ἀφατον ἀγαλλίασιν ἐκ τῆς πράξεώς του.

Κατὰ τοὺς ὄπαδοὺς τώρα τῆς ἀναγκαιότητος, ἡ μὲν συνείδησις τῆς ἐλευθερίας είναι αὐταπάτη, ίκανὴ νὰ θεραπεύσῃ μόνον τὴν ἀνθρωπίνην μασταιοδοξίαν. 'Ἡ δὲ ἀμφιβολία πρὸ τῆς ἀποφάσεως καὶ ἡ

μεταξύ τῶν ἐλατηρίων πάλη ἀποδεικνύει ἀκριβῶς ἀναγκαιότητα καὶ αἰτιοκρατίαν. "Οταν ἐν ἑκ τῶν αἰτίων ὑπερισχύσῃ, ὁ μεταξύ των ἀνταγωνισμὸς σταματᾷ, ή πλάστιγξ τῆς βουλήσεως κλίνει πρὸς αὐτό. Τὸ ἄτομον εἶναι ἀπλοῦς θεατὴς τῆς πάλης. "Οσον διὸ τὴν μεταμέλειαν, αὕτη ἀποκλειστικὴν αἰτίαν ἔχει τὸν φόβον τῆς τιμωρίας· Ἀλλὰ τὸ κύριον ἐπιχείρημα τῆς θεωρίας τῆς ἀναγκαιότητος εἶναι ὁ ἐν τῇ φύσει ἰσχύων νόμος τῆς αἰτιοκρατίας. Τὰ πάντα εἰς τὴν φύσιν λειτουργοῦν κατὰ τὸ σχῆμα αἰτίου – ἀποτέλεσμα. Τὰ φαινόμενα τῆς βουλήσεως δὲν ἡμποροῦν νὰ ξεφύγουν ἀπὸ αὐτὸν τὸν νόμον. "Εχουν τὴν αἰτίαν των καὶ ή αἰτία αὐτὴ εἶναι ή καθορίζουσα τὰς πράξεις. Ελευθερία δὲν ὑπάρχει.

'Η ἀναίρεσις τῶν ἀπόψεων αὐτῶν εἶναι καὶ δυνατὴ καὶ ἀναγκαία.

'Η ἀρχὴ τῆς αἰτιοκρατίας δὲν ἔχει ἐφαρμογὴν ἐπὶ τῶν ἐμψύχων ὅντων. Βεβαίως ὁ ἀνθρώπος δὲν ἀποβάλλει τὸν χαρακτῆρά του ὡς φυσικοῦ ὅντος, ὑπόκειται εἰς τοὺς νόμους π.χ. τῆς βαρύτητος ή τῆς ἀδρανείας. 'Αλλ' ὁ ἀνθρώπος εἶναι τι ἐπέκεινα ὅχι μόνον τῆς ἀνοργάνου φύσεως, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ζωντανῶν ὅργανισμῶν. 'Ωπλισμένος μὲν πνευματικὴν δύναμιν ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον νὰ θέτῃ εἰς ἑαυτὸν σκοπούς. Δι' αὐτὸν ἔχει καὶ ἴδιον τρόπον ἐνεργείας, διάφορον ἀπὸ τὸν μηχανικὸν τῆς ἀνοργάνου φύσεως καὶ τὸν ἐνστικτώδη τῶν κατωτέρων ζώων. Εἰς τὴν ἀνόργανον φύσιν τὰ αὐτὰ αἴτια ἄγουν εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτέλεσματα. Εἰς τὰ φαινόμενα ὅμως τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς, ἐνῷ τὰ αἴτια μένουν ἐνίοτε τὰ αὐτά, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι διάφορον. Διότι ὑπεισέρχεται νέος παράγων, ή προσωπικότης. Οὕτω αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἡ ὁμάδος ἀνθρώπων, μολονότι ἐπηρεάζονται καὶ ἀπὸ ἔξωτερικούς ὄρους καὶ προϋποθέσεις καὶ ἀπὸ ἔσωτερικὰς ὄρμάς, εἶναι ὅμως κατὰ πρώτιστον λόγον ἀποτέλεσμα τῆς διαθέσεως καὶ ἐκλογῆς ἐνὸς ἀνθρώπου η ὁμάδος ἀνθρώπων. Αἱ αὐταὶ λοιπὸν αἴτιαι δὲν ὁδηγοῦν εἰς τὰς αὐτὰς συνεπείας. 'Η φυσικὴ αἰτιοκρατία καὶ ή σιδηρᾶ νομοτέλειά της δὲν ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ τὰς παντὸς εἰδους ἐκδηλώσεις αὐτοῦ. Τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν τὰ ρυθίζουν σταθεροί, ἄτεγκτοι φυσικοὶ νόμοι.

Καὶ εἰς αὐτὰς ἀκόμη τὰς ἐπιστήμας διεσαλεύθη τὸ οἰκοδόμημα τῆς αἰτιοκρατίας. Μὲ τὴν λεγομένην Κραντομηχανικὴν ἐπεκράτησεν

ή ἀρχὴ τοῦ ἀπροσδιορίστου. Κατ' αὐτὴν κανὲν δεδομένον μέγεθος δὲν ἡμπορεῖ νὰ μετρηθῇ μὲν ἀπόλυτον ἀσφαλειαν. "Οθεν κανὲν φυσικὸν γεγονός δὲν ἡμπορεῖ νὰ προσδιορισθῇ μὲν ἀπόλυτον ἀκρίβειαν βάσει τῶν δεδομένων καὶ γνωστῶν. Ἀπὸ τὰ αὐτὰ λοιπὸν δεδομένα δὲν ἀγόμεθα εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα. Ή ἀρχὴ αὕτη ἴσχυει κυρίως ὡς πρὸς τὴν Μικροφυσικήν. Τὸ ρῆγμα ὅμως εἰς τὸν ναὸν τῆς αἰτιοκρατίας εἰναι δύσκολον νὰ κλεισθῇ πλέον. Εἰναι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο χαρακτηριστικὴ ἢ διακήρυξις ἐνὸς μεγάλου συγχρόνου φυσικοῦ ὅτι ἡ σημερινὴ φυσικὴ ἐσάρωσε τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ ἀντέτασσον ἔως τώρα ἐναντίον τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

'Αλλὰ καὶ σύμπασσα ἡ φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τὸν ὅποιον ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν ἤνοιξεν ἡ μεγάλη διάνοια τοῦ Μπέργκσον (H. Bergson), ἐστράφη ἀνηλεής κατὰ τοῦ ὑλισμοῦ καὶ τῆς μηχανοκρατίας τοῦ 19ου αἰῶνος. 'Η φιλοσοφία τοῦ 20οῦ αἰῶνος εἴναι σαφῶς πνευμοκρατική. 'Αρνεῖται νὰ δεχθῇ τὸν ἄνθρωπον ὡς μηχανήν. Εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ εἰς ὅσα φαινόμενα ὑπεισέρχεται οὔτες, βιολογικὰ καὶ ψυχολογικά, ιστορικά καὶ ἡθικά, κοντά εἰς τὴν αἰτιότητα καὶ ἐπάνω ἀπὸ αὐτὴν λειτουργεῖ ἡ σκοπιμότης. Τὰ ἄτομα καὶ ἡ ὁμάς θέτουν, ὡς ἐλέχθη, σκοπούς καὶ καλοῦν τὴν ὑλὴν συνεργόν, διὰ νὰ τοὺς πραγματοποιήσουν. Δὲν διευθύνονται ἀπὸ τὴν ὑλὴν καὶ τὴν μηχανήν, ἀλλὰ τὰς διευθύνουν. 'Ο ἄνθρωπος εἴναι ίκανὸς ν' ἀποφασίζῃ περὶ τῆς τύχης του. 'Αρκεῖ νὰ ἔχῃ πίστιν εἰς ἑαυτὸν καὶ πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ποὺ τὸν ἐπλασσεν οἶος είναι, πνευματικὸν καὶ ἐλεύθερον.

2. Μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐλευθερίας.

Τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως δέχονται σοφοί, ὅπως ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Κάντιος. 'Αλλὰ καὶ δλόκληρος ἡ ὑγιής φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων ἀκολουθεῖ τὰ ἐλληνικὰ διδάγματα περὶ μιᾶς ἄλλοτε ἀπολύτου καὶ ἄλλοτε μετριωτέρας ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως.

Τὴν διάχυτον περὶ ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως πεποίθησιν ἐπιβεβαιώνει ἡ θεία ἀποκάλυψις.

Τὸ αὐτεξούσιον ὁ Χριστιανισμὸς ἀνεπιφυλάκτως ἀποδέχεται καὶ διακηρύσσει ὡς ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς.

Διότι, όπου ή προσάρεσις δὲν είναι ἀγαθή καὶ ἐλευθέρα, ποῖος λόγος ἡμπορεῖ νὰ γίνῃ περὶ ἡθικότητος καὶ βίου Χριστιανικοῦ; Είναι δὲ αὐτεξούσιον κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν, ἡ ἐνυπάρχουσα εἰς τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ἵκανότης, ὅπως κάμνῃ ἐπιλογὴν μεταξὺ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ.

Δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν τὰς ἀκολούθους μαρτυρίας περὶ αὐτοῦ.

1. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἡ ἐντολὴ ποὺ δίδεται ἀπὸ τὸν Θεὸν πρὸς τὸν λαὸν τοῦ Ἰσραὴλ (Δευτ. λ', 19) είναι ἀνεπίδεκτος παρερμηνείας ὡς πρὸς τὴν δυνατότητα ἐκλογῆς, μὲ τὴν ὅποιαν ὁ Θεὸς ἐπροίκισε τὸν ἄνθρωπον: «Διαμαρτύρομαι ἴμιν σήμερον τὸν τε οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον δέδωκα πρὸ προσώπου ἴμων, τὴν εὐλογίαν καὶ τὴν κατάραν· ἔκλεξαι τὴν ζωὴν σύ, ἵνα ζήσῃς σὺ καὶ τὸ σπέρμα σου».

2. Ἀπὸ τοῦ στόματος δὲ τοῦ Ἰησοῦ ἡκούσθη ἡ σωτήρια ἑκείνη πρόσκλησις, ἡ ὅποια τόσον βαρείας συνεπάγεται ὑποχρεώσεις, ἀλλ᾽ ἡ ὅποια διὰ κανένα δὲν είναι ὑποχρεωτική. Ἰσχύει μόνον δι' ἑκείνους ποὺ δέλουν. «Εἴ τις θέλει ὁ πίσω μονοῦ ἔρχεσθαι, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν ἀντοῦ καβ' ἡμέραν καὶ ἀκολουθείτω μοι. "Ος γὰρ ἄνθρωπος τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπωλέσει αὐτὴν"» (Λουκ. θ', 23 - 24).

3. Ἐρχόμεθα εἰς τὴν Ἱερὰν Παράδοσιν. «Οἱ Ἱερὸι Δαμασκηνὸν λέγει ὅτι τὸ αὐτεξούσιον είναι ἀναγκαῖα συνέπεια τοῦ λογικοῦ, ὅπερ θεόθεν ἔλαβεν ὁ ἄνθρωπος». «Οθεν καὶ τὰ ἄλογα οὐκ εἰσὶν ἀντεξόνσια ἄγονται γὰρ μᾶλλον ὑπὸ τῆς φύσεως ἢ ἄγονται. Λιὸν οὐδὲ ἀντιλέγονται τῇ φυσικῇ ὁρέξει, ἀλλ᾽ ἀμαρτυρίᾳ τινος, ὁρμῶσι πρὸς τὴν πρᾶξιν. Οἱ δὲ ἄνθρωπος, λογικὸς ἄν, ἄγει τὴν φύσιν ἢ ἄγεται. Λιὸν καὶ ὁργόμενος, εἰπερ ἐθέλοι, ἔξουσίαν ἔχει ἀναχατίσαι τὴν ὁρέξιν ἢ ἀκολουθῆσαι αὐτῇ. "Οθεν τὰ μὲν ἄλογα οὐδὲ ἐπαινεῖται οὐδὲ φέγεται, οἱ δὲ ἄνθρωπος καὶ ἐπαινεῖται καὶ φέγεται». Εἰπέρ ἐθέλοι τονίζει ὁ Ἱερὸς πατάρη.

Ἐντὸς τοῦ σώματος τῆς Ἑκκλησίας τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως ἀρνοῦνται ὅσοι εἰδίασαν ἡ ἀπεδέχθησαν τὸν λεγόμενον ἀπόλυτον προορισμόν.

Καθὼς είναι γνωστόν, ὁ Πελάγιος ἐν πλάνῃ εύρισκόμενος ἐκήρυττεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἀμέτοχος τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος καὶ ὅτι ἀπὸ τὴν θέλησίν του καὶ μόνον ἔχαρτάται ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ, χωρὶς νὰ παρίσταται ἀνάγκη ἐπεμβάσεως τῆς θείας χάριτος. Κατ' αὐτοῦ ἀντεπεξῆλθεν ὁ Ἱερὸς Αὔγουστος

στῖνς διδάσκων τὴν ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον ἄποιν, ὅτι ἡ θέλησις τοῦ ἀνθρώπου καθ' ἑαυτὴν εἶναι δὲλως ἀνίσχυρος πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἔνεκα ἀκριβῶς τοῦ προπατορικοῦ ἀμαρτήματος. Βούλησις ἐλευθέρα δὲν ὑπάρχει, μόνον τῆς θείας χάριτος ἐπέμβασις δύναται νὰ φέρῃ τὴν σωτηρίαν.

Τὴν ἄποιν σύτην ἐδέχθησαν οἱ ἀρχηγοὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως, Ιδίᾳ δὲ Καλβῖνος καὶ ὁ Ζβίγγλιος. Ἐπειδὴ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀνθρώπου ἔθεώρουν ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν ἀπόλυτον ἐλευθερίαν τοῦ ὑψίστου ὄντος καὶ πειροισμὸν τῆς θείας βουλῆς, ἀπέδωσαν πᾶν τὸ τελούμενον εἰς τὴν ἀπόλυτον βουλὴν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἀπεφάνθησαν ὅτι οὐδεὶς δύναται νὰ θελήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ νὰ πράξῃ τι καλόν, ἐκτὸς ἂν εἴναι ἀνωθεν πρωρισμένος. Δι' αὐτὸ δὲ λίγοι μὲν εἴναι ἔξι ἀρχῆς πρωρισμένοι διὰ τὴν αἰώνιον ζωήν, οἱ δὲ λοιποὶ ἔχουν προγραφῇ διὰ τὴν αἰώνιον κόλασιν. Τὸ κυριώτερον χωρίον τῆς Γραφῆς πού συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποπλάνησιν αὐτῶν είναι τὸ θ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου. 'Αλλ' είναι φανερὸν ὅτι τὸ παρενόησαν. Ἐπειδὴ δηλαδὴ οἱ Ἰσραηλῖται, ὑπερήφανοι διὰ τὴν καταγωγὴν των ἀπὸ τὸν Ἀβραάμ, ἐνόμιζον ὅτι ὁ Θεὸς εἴναι τρόπον τινὰ ὑπόχρεως νὰ προτιμᾷ πάντοτε αὐτούς ἀνέχαρτήτως τῆς συμπεριφορᾶς των, ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἀντεπεξερχόμενος κατὰ τῆς ἀξίωσεώς των ἔξαιρει τὴν ἀπόλυτον ἀνέχαρτησίαν τοῦ Θεοῦ καὶ λέγει ὅτι ὁ Θεός δὲν δοφεῖται τίποτε καὶ εἰς κανένα, δὲν ἀναγκάζεται εἰς τίποτε καὶ ἀπὸ κανένα καὶ εἴναι εἰς τὴν ἔξουσίαν Του τὸν μὲν νὰ ἀποτυφλώνῃ ἢ νὰ τιμωρῇ, τὸν δὲ νὰ ἐλεητῇ καὶ νὰ προστατεύῃ, χωρὶς νὰ δίδῃ λόγον. Παραβάλλει δὲ τὸν Δημιουργὸν μὲ κεραμέα, πού είναι εἰς τὸ χέρι του νὰ κατασκευάσῃ ἄγγεια πρωρισμένα νὰ διαλυθοῦν καὶ ἀλλα διὰ νὰ μείνουν καὶ νὰ τὸν δοξάσουν (θ', 23).

'Απὸ τὰς περικοπὰς ὅμως αὐτὰς δὲν συνάγεται δὲν ἀπόλυτος προορισμός, ὅπως ἔξετεθή ἀνωτέρω. 'Η ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ ἀποδοκιμασία καὶ ἀποτύφλωσις μερικῶν ἀνθρώπων δὲν είναι παρὰ ἡ δικαία τιμωρία μιᾶς ἐκ τῶν προτέρων προβλεπομένης ἀντίθεσεώς των πρὸς τὰς ἐντολὰς Του.

Καὶ ὑπάρχει πλήθος ἀλλων χωρίων δλόκληρος ἡ Καινὴ Διαθήκη ποὺ ἐπιμαρτυροῦν περὶ τῆς ἀποτελεσματικότητος τῆς προσωπικῆς θελήσεως καὶ τῆς προσωπικῆς ἀρετῆς διὰ τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνθρώπου. 'Εκτὸς ἀπὸ ὅσα ἀλλαχοῦ ἐστημειώσαμεν καὶ ἀπὸ ὅσα παραλείπομεν, ὑπενθυμίζομεν τὴν διακήρυξιν τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου (Πράξ. 1' 35) «ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν—τὸν Θεόρ—καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἔστι». Πῶς τοῦτο συμβιβάζεται μὲ τὴν ἐκ τῶν προτέρων λύτρωσιν καὶ τὴν ἐκ τῶν προτέρων καταδίκην;

'Αντίθετος πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως είναι καὶ ἡ ἀντίληψις ὅτι τὰ πάντα ρυθμίζονται ἀπὸ τὴν τυφλὴν βούλησιν τῆς εἰμαρμένης, ἥτοι τὴν μοιραίαν τηρεῖν ἡ φαταλισμὸν — fatalismus. 'Η μοιρολατρεία συναντᾶται εἴτε ἐντὸς εἴτε ἐκτὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Κατ' αὐτὴν ὅτι είναι καθωρισμένον νὰ γίνῃ, θὰ γίνῃ ὅπωσδήποτε. Καμμία ἀντενέργεια ἐκ μέρους μου δὲν είναι δυνατή, διὰ νὰ ἀλλάξῃ ὁ ροῦς τῶν γεγονότων. "Ολα ἀκολουθοῦν τὸν μοιραίον

δρόμων των. 'Ο Θεός γνωρίζει καὶ προβλέπει τὸ πᾶν· ἄρα γνωρίζει καὶ τὰς ἴδικάς μου πράξεις. 'Εποιμένως εἶναι προσδιωρισμένον κατὰ ποιὸν τρόπον θὰ ἐνεργήσω, διότι ἀλλως ὑπάρχει φόβος νὰ διαφεύσω τὴν θείαν πρόγνωσιν. Δὲν δύναμαι λοιπὸν νὰ πράξω τίποτε ἀλλο ἀπὸ ἔκεινο ποὺ δὲ Θεός ἔχει καθορίσει νὰ πράξω. Οὐδεμία πρωτοβουλία ἀφίνεται εἰς ἐμέ.

"Αν ὅμως τοιαῦται ἀντιλήψεις ἐγίνοντο δεκτοὶ ὡς ὁρθαί, δὲ ἀνθρωπος θὰ κατεδικάζετο εἰς πλήρη ἀδράνειαν, ἀπὸ τὴν ὅποιαν τίποτε τὸ καλὸν δὲν δύναται νὰ προέλθῃ. 'Η ἀργία εἶναι μήτηρ τῆς κακίας. 'Αλλὰ καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ εἶναι ἀδύνατος χωρὶς τὴν ἀτομικὴν δραστηριότητα. 'Ο Θεός εἶναι βεβαίως παντογνώστης, ἀλλὰ δι' αὐτὸς ἀκριβῶς δὲν ἀγνοεῖ καὶ τὰς ἐλευθέρως γινομένας πράξεις, ἀφοῦ γνωρίζει ὅτι ἔπλασεν ἐλευθέρους τούς ἀνθρώπους. 'Η παγγυνωσία τοῦ Θεοῦ δὲν ἀναιρεῖ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. 'Η μοιρολατρεία ἀποτελεῖ οἰκτρὰν παρανόσιν τῆς παντοδύναμίας τοῦ Θεοῦ. Εἶναι μία ἐπικίνδυνος κακοδοξία, τὴν ὅποιαν πρέπει νὰ πολεμήσωμεν μὲ σῆλας τὰς δυνάμεις, εἴτε ἐντὸς ἡμῶν ἐμφωλεύει εἴτε εἰς ἄλλους τὴν διαπιστώνομεν.

«Τῶν πράξεων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τοῦ τελούς κύριοι ἐσμεν». — «ἔφ' ἡμῖν δὴ καὶ ἡ ἀρετὴ, ὁμοίως δὲ κακία» ('Ἄριστος. 'Ηθ. Νικ. Γ', 7). — «πράξεων ὁ ἀνθρωπός ἔστιν ἀρχὴ καὶ κύριος» ('Ἄριστος. 'Ηθ. Εὐδ. 2, 6). — «Nichil tam in nostra potestate, quam ipsa voluntas est = οὐδὲν εἶναι εἰς τὴν ἔξανσίαν μας τόσον, ὃσον ἡ ίδια ἡ βούλησις» (Αὔγουστίνος).

*

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΑΜΑΡΤΙΑ ΚΑΙ ΛΥΤΡΩΣΙΣ

1. 'Η ἐκτίμησις τῶν πράξεων.

'Ελέχθη ἡδη ὅτι πρωταρχικὸν στοιχεῖον τῆς ἡθικῆς πράξεως εἶναι ἡ συμφωνία της μὲ τὸν ἡθικὸν νόμον καὶ ὅτι ὁδηγὸς εἰς τὴν ἐκτίμησιν αὐτὴν εἶναι ἡ συνείδησις ἐκάστου. 'Ελέχθη ἀκόμη ὅτι ἡ πρᾶξις λογαριάζεται μόνον ἂν ἀπόρρει ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν βού-

λησίν μας καὶ ὅτι μόνη ἡ ἀγαθὴ τοῦ πράττοντος προαιρεσις δίδει ἀξίαν εἰς τὴν πρᾶξιν ἀποκλειομένου κάθε ὄλλου ταπεινοῦ ἐλατηρίου.

"Ολα τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν στοιχεῖα ἀπαραίτητα διὰ τὴν ἡθικὴν ἔκτιμησιν τῶν πράξεών μας. Οἱ ἔξωτερικοὶ παράγοντες, ὑφ' οὓς τελεῖται μία πρᾶξις, μικρὰν ἔχουν σημασίαν. Τὸ ποσὸν π.χ. ποὺ κατεθέσαμεν εἰς ἐνεργηθέντα ἔρανον δὲν ἔχει εἰμὴ μόνον σχετικὴν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον δηλαδὴ κρίνεται ἐν συσχετισμῷ μὲ τὴν οἰκονομικὴν μας δυνατότητα καὶ τὴν ἐνδόμυχον διάθεσίν μας καὶ τὸν σκοπὸν εἰς τὸν ὅποιον, δίδοντες κάτι, ἀποβλέπουμεν. Δι' αὐτὸ εἰδόμεν ποίας ὑποδοχῆς ἔτυχεν ἀπὸ τὸν Κύριον τὸ δίλεπτον τῆς χήρας. Δι' αὐτὸ ὁ « ἀποδεκατῶν » εἰς ἐλεημοσύνας τὰ ὑπάρχοντά του Φαρισαῖος οὐδεμιᾶς ἤξιώθη ἀπὸ τὸν Σωτῆρα ἀναγνωρίσεως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἀμαρτωλόν, ἀλλὰ συναισθανόμενον τὴν θέσιν του τελώνην. Καὶ πάλιν μέγα ποσὸν ἀποστελλόμενον πρὸς ἀποφυγὴν ἐνοχλήσεως εἶναι ἀξίας μικροτέρας παρὰ εὔτελέστερον χρηματικὸν ποσόν, προσφερόμενον μὲν εἰλικρινῆ συμπάθειαν, καὶ λόγος παραμυθητικός, ἔερχόμενος ἀπὸ τὴν καρδίαν μας, εἶναι κάποτε ἰσάξιος πρὸς πολλὰς γενναιοτέρας παροχάς. 'Η προαίρεσις λοιπὸν καὶ ὁ σκοπὸς εἶναι στοιχεῖα σοβαρὰ διὰ τὴν βαθμολόγησιν τῆς ἡθικότητος.

'Αλλ' ἔρα γε ἀγαθὸς σκοπὸς παρέχει τὸ δικαίωμα χρήσεως οἰωνδήποτε μέσων ; "Αν ἀποβλέπωμεν εἰς κάτι κατὰ τὴν ἀντίληψιν μας ὑψηλὸν καὶ μέγα, δικαιούμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς αὐτὸ μὲ κάθε τρόπον καὶ μὲ κάθε μέθοδον παραμερίζοντες ἐν ἀνάγκῃ δίαιώματα τῇ καταπατοῦντες ἄλλα ;

Καταφατικὴ ἀπάντησις εἰς τὸ ἔρωτημα τοῦτο περιέχεται εἰς τὸ γνωστὸν ἀπόφθεγμα « ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα », ποὺ ἀποδίδεται συνήθως εἰς τοὺς Ἰησουίτας μοναχούς.

Τὴν ἄποψιν ὅμως αὐτὴν διαρρήδην ἀποκρούει ἡ Ἡθικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ. "Οχι, ὁ σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ μέσα. "Οχι, ὁ σκοπός, ὅσον καὶ ἀν εἶναι ὑψηλός, δὲν μοῦ δίδει τὸ δικαίωμα νὰ χρησιμοποιοῶ ἄνομα καὶ δόλια μέσα. Κάθε πρᾶξις πρέπει νὰ εἶναι ἡθικὴ καθ' ἔαυτήν, εἴτε σκοπὸς εἶναι τελικὸς εἴτε μέσον, διὰ τοῦ ὅποιον θὰ φθάσωμεν εἰς τὸν σκοπὸν μας. 'Ο φόνος π.χ. πρᾶξις ἡθικῶς ἀπαράδεκτος, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξαγνισθῇ ἐκ τοῦ λόγου ὅτι ἀποβλέπει εἰς κάτι ἄλλο, οὔτε ἡ κακοποίησις ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρωπον οὔτε ἡ ὑπεξαιρεσις τῶν ἀγαθῶν του, ἐπειδὴ λ.χ. διὰ τῶν ἀφαιρεθέντων ἐπρόκειτο

νὰ ἀνακουφισθῇ πάσχουσα ὑπαρξίς. Ἀντίθετος ἐκδοχὴ θὰ μᾶς ὥδήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡμποροῦμεν νὰ διαπράξωμεν σειράν ἀδικιῶν καὶ παρανομιῶν μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ἀποβλέπομεν εἰς ἡθικὸν σκοπὸν καὶ θὰ μᾶς διηκόλυνεν εἰς τὴν ἀπόκτησιν πιστοποιητικοῦ καλῆς διαγωγῆς διὰ τὰς μᾶλλον ἀνηθίκους πράξεις. Πλὴν τούτου οὔτε ὁ σκοπός μας πρόκειται νὰ ὑπηρετηθῇ, διότι ἀπὸ κακὴν καὶ ἀνήθικον πρᾶξιν οὐδὲν ἀγαθὸν δύναται νὰ προέλθῃ, ἐκ τοῦ κακοῦ κακὸν μόνον πρόκειται νὰ προκύψῃ. Ὁ σκοπὸς μάλιστα πολὺ συχνὰ λησμονεῖται καὶ παραμένει μόνον ἡ ἔξις τοῦ πράττειν τὸ κακόν.

“Ωστε καὶ ἀγαθοὺς ἔχοντες σκοποὺς δὲν ἡμποροῦμεν νὰ πράττωμεν τὸ κακόν, ὅπως δὲν πρέπει ἀντιθέτως νὰ θεωρῶμεν ἀγαθὴν τὴν πρᾶξιν μας, ὅταν ἡ διάθεσίς μας εἶναι ἀμαρτωλή καὶ πονηρά. Τὸ πρῶτον ἀποκρούεται ρητῶς ὑπὸ τοῦ Παύλου ὡς συκοφαντία διὰ τὸν χριστιανόν : « καθὼς βλασφημούμεθα καὶ καθὼς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακά, ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθὰ » (Ρωμ. γ', 8). Τὸ δεύτερον ἀναιρεῖται μὲ τὸ κατὰ τοῦ φαρισαϊσμοῦ ἀνηλεές μαστίγωμα καὶ τὴν ὅλην χριστιανικὴν διδασκαλίαν.

Πότε ἡ πρᾶξις εἶναι ἡθική, προσδιωρίσθη δι' ὅσων ἀνωτέρω εἴπομεν. Ποιαὶ ὅμως ἀπὸ τὰς πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ὑπόκεινται εἰς ἡθικὴν ἐκτίμησιν, τούτῳ πρέπει τώρα νὰ ἔξετασθῇ. Εἶναι πᾶσα εἰς ἡθικὴν ἐκτίμησιν, τούτῳ πρέπει τώρα νὰ ἔξετασθῇ. Εἶναι πᾶσα πρᾶξις ἀντικείμενον ἡθικῆς ἐκτιμήσεως ἢ μερικαὶ μόνον ἀπὸ αὐτάς ; Αἱ πράξεις π.χ. τοῦ ἐμπόρου καὶ αἱ πρὸς τοὺς ἑταίρους αὐτοῦ ἢ πρὸς τοὺς πελάτας του ληψοδοσίαι εἶναι πράξεις δυνάμεναι ἡθικῶς νὰ ἀξιολογηθοῦν ἢ εἶναι πράξεις ἀπλῶς οἰκονομικαὶ ; Τὰ πολιτικὰ προγράμματα τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν ἢ τῶν κυβερνώντων, αἱ διδασκαλίαι τῶν παιδαγωγῶν ἢ τῶν καλλιτεχνῶν τὰ ἔργα εἶναι θέματα δυνάμενα νὰ τεθοῦν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἡθικῆς ἢ εἶναι μόνον πράξεις πολιτικαὶ, παιδευτικαὶ, καλλιτεχνικαὶ ;

‘Η ἀπάντησις δὲν εἶναι βεβαίως τόσον εὔκολος καὶ ἐνθυμίζει τὰς δυσκολίας εἰς τὴν κατάταξιν τῶν ἡθικῶν ἀξιῶν. “Οπως δηλαδὴ αἱ ἡθικαὶ ἀξίαι δυσκόλως δύνανται νὰ περιορισθοῦν εἰς ίδιαιτέραν τάξιν ἢ περιοχὴν μέσα εἰς τὸ βασίλειον τῶν ἀξιῶν, οὕτω καὶ πᾶσα πρᾶξις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν κοινωνικῶν ὄμάδων εἶναι ἀγαθὴ ἢ κακή, ἡ ἡθικὴ ἢ η ἡθική. Πᾶσα πρᾶξις ὑπάγεται εἰς τὸν ἡθικὸν νόμον. ‘Ἡθικῶς ἀδιάφοροι πράξεις δὲν ὑπάρχουν. ‘Ἐφ’ ὅσον πᾶσα πρᾶξις

ύππο ἡθικήν ἔποψιν ἔξεταζομένη ἢ θὰ συμφωνῇ πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον ἢ δὲν θὰ συμφωνῇ, οὐδεμία δύναται νὰ μείνῃ ἔξω ἀπὸ ἡθικὴν ἐκτίμησιν. Αἱ πράξεις ἔχουν βεβαίως καὶ τὸν ἴδιαίτερον αὐτῶν χαρακτῆρα ὡς πράξεις οἰκονομικαί, καλλιτεχνικαί, παιδευτικαί, πνευματικαί, θρησκευτικαί, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως καὶ πράξεις ἡθικαί, ἥτοι πράξεις δυνάμεναι ἡθικῶς νὰ ἔπαινεθοῦν ἢ νὰ ἔπικριθοῦν. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν ὑπὸ ἡθικὴν ἐκτίμησιν πράξεων ὁ Ἀπόστολος (Α' Κορ. 1', 31) περιλαμβάνει καὶ αὐτὸ τὸ ἑσθίειν καὶ πίνειν, ποὺ εἶναι βέβαια αἱ ὀλιγώτερον στενὴν σχέσιν ἔχουσαι μὲ τὴν ἡθικήν : «Εἴτε οὖν ἑσθίετε εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε».

Οὕτω χαρακτηρίζεται, ἡθικῶς, μία πρᾶξις, αὐτὴν τὴν σημασίαν ἔχει δ σκοπός, αὐτὴ εἶναι ἡ χριστιανικὴ ἀποψις ἐπὶ τῶν δῆθεν ἀδιαφόρων ἡθικῶν πράξεων.

“Οτι δὲ καὶ ἡ βοιόθεια τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ θεία χάρις μεγάλην ἔχει ροπὴν εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθόν, τοῦτο ἐτονίσθη ἥδη.

2. Περὶ ἀρετῆς.

Διὰ νὰ φθάσωμεν δῆμος εἰς τὴν ὄριστικὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ εἰς τὴν ἀνωτέραν τῆς ἡθικῆς τελειότητος βαθμίδα, ἀπομένει ἐν ἀκόμη βῆμα. Δὲν ἀρκοῦν μερικαὶ ἡθικαὶ πράξεις ἢ μερικαὶ ἡθικαὶ ἐνέργειαι καὶ τώρα μὲν προθυμία περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων, ὕστερον δὲ ἀδιαφορία καὶ νωχέλεια, σήμερον ἔντονος φιλανθρωπία καὶ αὔριον ἔλλειψις καὶ αὐτῆς τῆς στοιχειώδους πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνοχῆς. Ἀπὸ τὴν ἡθικὴν αὐτὴν ζωὴν λείπει ἡ διάρκεια ἑκείνη καὶ ἡ στοσθερότης, ποὺ εἶναι ἡ ἐγγύησις ἀληθῶς ἐναρέτου βίου. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, τὴν σταθερὰν ἔξιν τοῦ βούλεσθαι καὶ πράττειν τὸ ἀγαθὸν καλοῦμεν ἀρετὴν.

Βασικὴ σημασία τῆς λέξεως ἀρετὴ εἰς τοὺς ἀρχαίους εἶναι σωματικὴ ἱκανότης, ἔπειτα δὲ ἀνδρεία, ἥτοι ἀνδρικὸν φρόνημα καὶ γενναιότης. Αὐτὸ ἀκριβῶς σημαίνει καὶ ἡ λατινικὴ λέξις *virtus*. Ἐπάνω εἰς αὐτὴν τὴν σημασίαν ἐστηρίχθη τὸ νοηματικὸν περιεχόμενον τῆς λέξεως. Δι' αὐτῆς δηλοῦται ἑκείνη ἡ περὶ τὰ ἡθη καὶ τὴν ἡθικὴν ζωὴν ὑπεροχή, ἡ ὅποια πέρα ἀπὸ τὴν γνῶσιν τῶν καθηκόντων καὶ τὴν ἀγνότητα τῆς προαιρέσεως ἀποδεικνύει σθένος ψυχῆς καὶ σταθερότητα εἰς τὸν ἀγῶνα πρὸς ἐπιτέλεσιν τῶν καθηκόντων καὶ

παραμερισμὸν τῶν ἔμποδίων ποὺ μεσολαβοῦν. "Οπου ἡ ἰκανότης αὐτὴ καὶ ἡ γενναιότης λείπει ἀπὸ τὴν ἡθικὴν ζωήν, οὔτε ἡ ὅρθη διάγνωσις τοῦ πρακτέου οὔτε ἡ ἀγνότης τοῦ φρονήματος ἔχουν Ισχύν, ἃν καὶ δὲν στεροῦνται ποιᾶς τινος ἀξίας. Καὶ ὁ Σωτήρ, μολονότι, καθὼς ἐλέχθη ἀλλαχοῦ, τόσην σημασίαν δίδει εἰς τὸ ἡθικὸν φρόνημα, ὅμως ἀπαιτεῖ ἔργα ἀνάλογα πρὸς τὴν διάθεσιν, θέλει τὴν ἀγάπην ἐνεργὸν καὶ τὴν πίστιν ἔμπρακτον: «'Ἄβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἔξι ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν νιὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον; Βλέπεις δτι... ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη» ('Ιακ. β', 21-22). Καὶ πόσῃ ἀλήθεια, γενναιότης ἔχρειάζετο, διὰ νὰ θυσιαστῇ κανεὶς τὸ τέκνον του !

"Η σχέσις τῆς ἀρετῆς μὲ τὸ καθῆκον καὶ μὲ τὴν ἀγαθὴν προαιρεσίν εἶναι σαφῆς, κατόπιν ὅσων ἐλέχθησαν. 'Η ἀγαθὴ διάθεσις ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς ἀρετῆς, ὅπως καὶ ἡ γνῶσις τοῦ καθήκοντος. Δυνατὸν ὅμως ἡ διάθεσις ν' ἀπομείνῃ ἀπλῆ διάθεσις καὶ τοῦ καθήκοντος ἡ γνῶσις ἀπλῆ γνῶσις, ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ ἐπιστέγασμα καὶ ἡ συμπλήρωσις τῶν. "Ἐπειτα, ἐνῷ τὸ καθῆκον εἶναι μία ὄφειλή, ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ ἀπότισις τῆς ὄφειλῆς, καὶ δὲν εἶναι ἐνάρετος πᾶς ὁ γνωρίζων τὰ καθήκοντά του, ἀλλὰ ὁ πρόθυμως ἐκτελῶν αὐτά.

"Απὸ τὴν ἀνωτέρω σύντομον ἔξέτασιν τοῦ νοήματος τῆς ἀρετῆς προκύπτουν σαφῶς αἱ ἴδιότητες ποὺ πρέπει αὗτῇ νὰ ἔχῃ. Διὰ νὰ εἶναι ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτῆς ἡ ἀρετή, πρέπει νὰ εἶναι :

1. Καθολική. 'Ο ἀληθῶς ἐνάρετος δὲν ἀσκεῖ τινὰ μόνον τῶν καθηκόντων παραλείπων ἄλλα. Δὲν ἡμπορεῖ π.χ. νὰ εἶναι εὐσεβῆς χριστιανός, ἀλλὰ κακὸς πολίτης ἢ πολίτης ἀγαθὸς καὶ εὐπειθής, ἀλλὰ κακὸς καὶ ἀστοργός πατήρ. Οὔτε πάλιν τὰ αὐτὰ καθήκοντα σήμερον νὰ ἐκτελῇ καὶ αὐριον νὰ παραλείπῃ, νῦν μὲν ἐλεητικὸς πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ φίλος, ὑστερὸν ξένος πρὸς τὴν δυστυχίαν καὶ τώρα μὲν πράττων τὰ δίκαια, ἔπειτα δέ, μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῆς πρώτης δυσχερείας, ἀδιαφορῶν διὰ τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. 'Ο ἀληθῶς ἐνάρετος ἀσκεῖ τὴν ἀρετὴν ἐν ὅψει ὁσωνδήποτε δυσκολιῶν. "Υπὸ τὴν δευτέραν ἔννοιαν τὴν ἀρετὴν ὀνομάζομεν καρτερικήν.

2. Ἐνεργός. 'Ελέχθη ἡδη ὅτι ἡ ἀρετὴ τῶν λόγων μικρὸν ἔχει ἀξίαν, ἡ ἀρετὴ τῶν ἔργων εἶναι ἡ μόνη ἔχουσα ἀδιάβλητον κύρος ἀρετή. Διότι πολὺ συχνότερον ἀκούονται καλοὶ λόγοι παρ' ὅσον τελοῦνται πράξεις ἀγαθαί. 'Ενίστε μάλιστα ὑπέρμετρα τῆς

άρετῆς ἐγκώμια ἡ πομπώδης ἐπίδειξις τῆς ἴδιας ἄρετῆς παρέχουν σοβαρὰν ύπόνοιαν ὅτι ἀπουσίαζει ἡ εἰλικρινής πρὸς τὴν ἄρετήν ἀγάπη. ‘Ο Ιησοῦς ἐτόνισε καθαρὰ τὴν μεταξὺ λόγων καὶ πράξεων ἀποφασιστικὴν διαφοράν : «Οὐ πᾶς δὲ λέγω μοι, Κύριε, Κύριε, εἰσελεύσεσθε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ’ ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς » (Ματθ.ζ', 21). Καὶ πάλιν : «οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ, ἀλλ’ οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται » (Ρωμ. β', 13).

3. Γ ν η σ ί α . ‘Η ἄρετή ἀσκεῖται ἀπὸ καθαρὰν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀγάπην. Εἰναι ἔξω ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἄρετῆς κάθε ἄλλο ἑλατήριον τῶν πράξεων, φόβος, δόξης ἐπιθυμία, προσδοκία ὠφελήματος, ἴδιοτέλεια καὶ ὑπολογισμός, ἀναμονὴ ἐπαίνου ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων. Τοιούτου εἴδους ἄρετή θὰ ἦτο ἀντιφατική πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῆς νόημα.

‘Η τελεία ἄρετή δὲν είναι εἰς τὴν πραγματικότητα κατορθωτή. ‘Ο ἀγαθὸς ἐάνθρωπος, ἥτοι δὲ ἀσκῶν τὴν ἄρετήν, δὲν είναι κάτι σύνηθες εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον. ’Αρκεῖ νῦν ἀναλογισθῆ κανεὶς τοὺς λόγους, τοὺς δόποίους εἰπεν αὐτὸς δὲ Ιησοῦς πρὸς ἑκεῖνον, ὅστις τὸν προσεφώνησε « διδάσκαλον ἀγαθὸν » καὶ τὸν ἡρώτησε πῶς θὰ κληρονομήσῃ τὴν αἰώνιον ζωήν : « τί μὲ λέγεις ἀγαθὸν ; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰμὶ εἰς δὲ Θεός » (Μάρκ. ι', 18). Πόσον δύσκολος είναι ἡ ἀσκησις τῆς τελείας ἄρετῆς ἑκείνης ποὺ μᾶς ἔχασφαλίζει τὴν αἰώνιον ζωήν, κατέδειξεν δὲ Σωτὴρ καὶ μὲ δόσα εἰπεν ἀλλαχοῦ (Ματθ. ζ', 13 - 14) : « πλατεῖα ἡ πύλη καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν... στενὴ ἡ πύλη καὶ τεθλιμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ ενδίσκοντες αὐτήν ».

‘Ο ἀνθρωπός ἐν τούτοις ἀν δὲν φθάνῃ, τείνει πάντοτε πρὸς τὴν τελείαν ἄρετήν, καὶ πρέπει νὰ τείνῃ μὲ τὴν συνεχῆ ἀσκησιν τοῦ ἀγαθοῦ, μὲ τὴν ἀναστροφὴν πρὸς ἐναρέτους ἄνδρας, μὲ τὴν μελέτην τῆς Γραφῆς. ‘Η ἄρσις τῶν ἐμποδίων, τὰ δόποῖα θὰ συναντήσῃ εἰς τὸν δύσκολον δρόμον τῆς ἄρετῆς, θὰ είναι ἀφορμὴ εὐδαιμονίας καὶ μακαριότητος. Διότι ὀλίγοι ἀνθρωποί θὰ ἡμπορέσουν εἰς κάποιον σταθμὸν τῆς ζωῆς των νὰ εἴπουν καθὼς δὲ Απόστολος (Β' Τιμ. δ', 7 - 8), « τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἡγώνυμα, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι δὲ τῆς δικαιοσύνης στέφανος,

δν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος... καὶ πᾶσι τοῖς ἡγατηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ».

‘Η ἀρέτη λοιπὸν εἶναι ἀγώνισμα καὶ ἄθλησις, εἶναι ἀγών, δόσις ἀνυψώνει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸν ἀνώτερον προορισμόν του.

καὶ οἱ μεγάλοι ἐκπρόσωποι τῆς κατὰ κόσμου, τῆς φιλοσοφικῆς Ήθικῆς, ἀποκαλοῦν τὴν ἀρετὴν ἀθλὸν καὶ πνευματικὸν κατόρθωμα. Ὁ ἄνθρωπος, λέγουν, εἶναι ὁν ὑπεύθυνον καὶ δημιουργικόν. Εὐρίσκει μέσα του τὴν δύναμιν νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἔξωτερικήν πίεσιν καὶ τὰ κωλύματα ποὺ παρεμβάλλονται. «Ψώνει τὸ ἀνάστημά του, τὰ ἀναστρέπει καὶ πιστοποιεῖ μὲ τὸ ὑπερήφανον πεῖσμά του τὴν ἐλευθερίαν του. Ἡ ἡθικὴ ζωὴ τοῦ ἄνθρωπου δὲν πρέπει, λέγουν, νὰ κρίνεται τόσον ἀπὸ τὰς συνήθεις τυπικὰς ἐκδηλώσεις της, ἀλλὰ ἀπὸ τὰς ὀλίγας μεγάλας στιγμάς, ὅπου ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκεται πρὸ τοῦ ἡθικοῦ προβλήματος καὶ εἶναι ἡναγκασμένος νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν ποὺ θὰ κρίνῃ δριστικῶς τὴν ἀνθρωπίνην του ἀξιοπρέπειαν. Ἀπὸ ἐν «ναι» ἢ ἐν «όχι» ἔχαρταται ὀλόκληρος ἡ ὑπόστασίς του εἰς ὅ,τι περιέχει ὥραιότερον καὶ ὑψηλότερον.

“Οτι δε και οι ἀρχαῖοι ἐθεώρουν δύσβατον τῆς ἀρετῆς τὸν δρόμον, φαίνεται ἀπὸ τὸν γνωστὸν μῦθον τοῦ Προδίκου περὶ τῶν δύο γυναικῶν, Ἀρετῆς καὶ Κακίας, αἱ ὅποιαι παρουσιάσθησαν ἐμπρὸς τὸν δρόμον τοῦ Ἡρακλέους. Καὶ ὁ Ἡσίοδος εἰδοποιεῖ ὅτι ἐμπροσθεν τῆς ἀρετῆς ὑπάρχει ὁ ἱδρώς, ἥτοι ἡ ἐπίμονος καὶ ἐπίπονος προσπάθεια, ἐνῷ τὴν κακίαν ἡμπορεῖς νὰ τὴν εὕρης καὶ νὰ τὴν πάρῃς μὲ τὸν σωρόν.

‘Ο δὲ Ἀριστοτέλης εἰς τὸν γνωστὸν ὑμνὸν του ἀποκαλεῖ τὴν ἀρετὴν «πολύμοχθον», ἥτοι προσιτὴν εἰς τὸν ἄνθρωπον κατόπιν μόχθων, καὶ «θήραμα», ἥτοι κάτι ποὺ μόνον κυνηγὸς ἀκούραστος ἔμπορει νὰ φθάσῃ.

Καὶ νεώτεροι σοφοί, ὅπως ὁ Ἀμερικανὸς πραγματιστής Ντιού (J. Dewey), ἐπαναλαμβάνουν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι κατάκτησις, ποὺ ἐπιτυγχάνεται μὲ διδιάλειπτον ἄγῶνα.

«Τὴν μέν τοι κακότητα καὶ ἡλαδόν ἐστιν ἔλεσθαι· τῆς δ' ἀρετῆς ἰδούτα θεοί προπλάσιοιν ἔθηκαν ἀβάντας» (*Ἡσιόδ.* "Ἐργα 287). — "Α δ' ἀρετὰ διὰ μόχθων βαίνειν" (*Ἐνδυπίδης*). — "Ἄρετὰ πολύμοχθε γένει βροτείψ, θήραμα κάλλιστον βίω" (*Ἀριστοτέλης*).

3. Μορφαι τῆς ἀρετῆς.

Καθώς τὸ καθῆκον εἶναι ἔν, ἡ συμμόρφωσις μὲ τὸν ἥθικὸν νόμον, οὕτω μία εἶναι καὶ ἡ ἀρετή. Ἀλλ' ὅμως, ἔνεκα τῆς ποικιλίας τῶν περιστάσεων τοῦ βίου, τὸ καθῆκον ἐμφανίζει τὴν γνῶστὴν πιολλαπλότητα, οὕτω καὶ ἡ ἀρετὴ προσπίπτει εἰς τὴν ἀντίληψίν μας μὲ πολλὰς ὅψεις, αἱ ὄποιαι καὶ ἀποτελοῦν τὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς. Ἐπειδὴ ὅμως κάθε μία ἔχει τὸ ἴδιον τῆς ὄνομα, ἀνέκαθεν ἔγεννήθη ἀμφι-σβήτησις ἃν ἡ ἀρετὴ εἶναι μία μὲ πολλὰ ὄνόματα ἢ ὑπάρχουν πολλαὶ μὲ ξεχωριστὴν δύναμιν ἔκαστη.

Τοῦτο ἔξήτασε μὲ προσοχὴν ὁ Πλάτων εἰς τὸν «Πρωταγόραν». «Ο Σωκράτης, θέλων νὰ ἔξακριβώσῃ ἃν εἶναι διδακτὸν πρᾶγμα ἡ ἀρετή, ἐπιχειρεῖ πρῶτον νὰ εύρῃ τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῆς. Ἀπὸ τὴν συζήτησιν μὲ τὸν ἀρχηγέτην τῆς Σοφιστικῆς ἀποδεικνύεται ὅτι ὅλαι αἱ ἐπὶ μέρους ἀρεταί, σοφία, ἦτοι πολυμάθεια, ἀνδρεία, ἦτοι ψυχικὴ ρώμη, σωφροσύνη, δηλαδὴ σεμνότης, διάφοροι ὅψεις τοῦ ἱδίου θεοσέρεια καὶ δικαιοσύνη, εἶναι διάφοροι ὅψεις τοῦ ίδιου πράγματος. Συνδετικὸς κρίκος μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ἡ σοφία τῆς ὄποιας μετέχουν ὅλαι αἱ λοιπαί. Οσιότης π.χ. εἶναι ἀκριβής γνῶσις τῶν περὶ τοὺς θεούς, ἀνδρεία ἡ ἐπιστήμη τῶν δεινῶν καὶ μὴ δεινῶν. Καὶ ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς ὄμοιώς.

Τὰς αὐτὰς περίπου μερικάς ἀρετὰς ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Πλάτων. «Ἐπειδὴ δι' αὐτὸν εἶναι τρία τὰ μέρη τῆς ψυχῆς, λογιστικόν, θυμοειδές, ἐπιθυμητικόν, τρεῖς εἶναι καὶ αἱ θεμελιώδεις ἀρεταὶ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς αὐτά, φρόνησις ἡ σοφία, ἀνδρεία, σωφροσύνη.» Όταν τὰ τρία μέρη τῆς ψυχῆς λειτουργοῦν καλῶς, τότε γεννᾶται ἐντὸς ἡμῶν ὡς τετάρτη μὲν κατ' ὄνομα, ἀλλὰ εἰς τὴν οὐσίαν συμπεριληψις τῶν τριῶν ἄλλων, ἡ ἀρετὴ τῆς δικαιοσύνης. «Η δικαιοσύνη συνεννόει εἰς ἀρμονίαν ὅλας τὰς ἐπὶ μέρους ἀρετάς.

Καὶ διὰ τοὺς Στωικούς μία εἶναι ἡ ἀρετή, ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ ὄποια κατὰ περιστάσεις ἐμφανίζεται ὡς δικαιοσύνη δι' ὅσα πρέπει νὰ ἀπονείμωμεν εἰς ἄλλους, ὡς σωφροσύνη δι' ὅσα πρέπει νὰ ἐκλέξωμεν δι' ἡμᾶς αὐτούς, ὡς ἀνδρεία δι' ὅσα πρέπει νὰ ὑπομείνωμεν.

Καὶ ἡ θεία ἀποκάλυψις δέχεται τὰς ἀνωτέρω ἀρετάς.

Εις τὴν Παλαιὰν Διαθήκην (Σοφ. Σολ. η', 7) αἱ τέσσαρες βασικαὶ ἀρεταὶ χαρακτηρίζονται ως τὸ χρησιμότερον διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸν βίον, ἀπὸ δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην ἔξαιρονται αἱ τρεῖς, σωφροσύνη, εὐσέβεια, δικαιοσύνη : « Ἐπεράνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ... παιδεύοντας ἡμᾶς, ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰώνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ » (Τίτ. β', 11 - 13). Εἰς τοὺς Μακαρισμοὺς (Ματθ. ε', 3 - 12) ίδιαιτέρως ἐπαινεῖται ἡ πραότης καὶ ἡ δικαιοσύνη. Ἀλλαχοῦ (Γαλ. ε', 22 - 23) ἀπαριθμοῦνται ως καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἀγάπη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια. 'Ο αὐτὸς Ἀπόστολος παραγγέλλει (Α' Τιμ. στ', 11) νὰ ἐπιδιώκωμεν δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονήν, πραότητα, δὲ ἔτερος τῶν κορυφαίων δεικνύει τὴν ἀλητεξάρτησιν μεταξὺ πίστεως, γνώσεως, ἐγκρατείας, ὑπομονῆς, εὐσεβείας, φιλαδελφίας καὶ ἀγάπης. 'Εν γένει δὲ ἡ Καινὴ Διαθήκη, μολονότι ἀποδέχεται τὰς βασικὰς ἀρετὰς τῶν παλαιῶν, παρεισάγει μερικὰς ἄλλας, αἱ δόποιαι ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ καὶ συμβαδίζουν μὲ τὰ καθήκοντα φιλανθρωπίας, εἰς τὰ δόποια δὲ Σωτῆρ τόσην ἀποδίδει σημασίαν, ἀφοῦ καὶ δὲ ίδιος διὰ τὴν ἀγάπην τοῦ ἀνθρώπου ἐσταυρώθη. Αἱ ἀρεταὶ αὗται, αἱ δόποιαι ὡνομάσθησαν καὶ θεολογικαὶ ἡ Χριστιανικαί, εἶναι κυρίως τρεῖς, πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη. « Νυνὶ δὲ μένει, λέγει δὲ Παῦλος (Α' Κορ. ιγ', 13), πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη ».

Αἱ τρεῖς χριστιανικαὶ ἡ ὑπερβατικαὶ ἀρεταὶ ἀπορρέουν κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν. Ἐκτὸς τῆς σημασίας ποὺ ἔχουν καθ' ἑαυτάς, συντελοῦν, ὥστε καὶ αἱ λοιπαί, ἀνθρώπιναι ἀρεταί, ν' ἀποκτοῦν βαθύτερον νόμημα καὶ τελικὸν σκοπόν. 'Ιδιως δὲ ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ ὑψίστη μεταξὺ αὐτῶν, ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσις καὶ ἡ συνισταμένη ὅλων τῶν ἄλλων. « Ἐνδύσασθε, παραγγέλλει δὲ Παῦλος (Κολ. γ', 12 - 15) ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἄγιοι καὶ ἡγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν... ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος. Καὶ ήτοι εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβεύετω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν ». Ἀληθῶς, ὅπου ἡ ἀγάπη βασιλεύει, εἰρήνη καὶ μακαριότης ἐπακολουθεῖ, ἐνῷ τὸ μῆσος

ἀφανίζει κάθε χαρὰν καὶ ὀδηγεῖ εἰς τὴν καταστροφήν. Πρότυπον ἀγάπης ἀληθοῦς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς, ὁ ὅποιος μολονότι « ἀμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ ενδέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ », ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν καὶ μᾶς ἀφῆκεν ὑπογραμμόν, διὰ νὰ βαδίζωμεν ἐπάνω εἰς τὰ ἵχνη του. Αὐτὸς « τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν ἀνήγειν » διὰ τὴν ἄπειρον πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην (Α' Πέτρ β', 22-24)

Ἡ ἔννοια τῆς ἀγάπης προσέλαβεν ὅλον αὐτῆς τὸ βάθος καὶ τὸ πλάτος διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Δὲν ταύτιζεται μὲ καμμίαν ἀπὸ τὰς συγγενεῖς ἔννοιας. Ἡ μὲν φιλία συναντᾶται εἰς πρόσωπα ἐμφανίζοντα συγγένειαν ἢ δυνατότητα ἀλληλουσμπληρώσεως τῶν χαρακτήρων καὶ στηρίζεται εἰς τὴν ἀμοιβαίστητα· ἡ στοργὴ εἶναι μία ἴδιαιτέρα εὔνοια πρὸς ὥρισμένα πρόσωπα, ὁ ἔρως μετέχει ποιας τινος ἴδιοτελείας, ὁ οἰκτος κάποιας συναισθήσεως ὑπεροχῆς ἔναντι τοῦ ἀντικειμένου τῆς συμπαθείας. Ἀλλ' ἡ ἀγάπη δὲν ἔχει καὶ δὲν θέλει τὰς ἀνωτέρω προϋποθέσεις. Ἡ ἀληθὴς ἀγάπη στρέφεται πρὸς πάντας, πρὸς τοὺς καλοὺς καὶ τοὺς κακοὺς, πρὸς τοὺς οἰκείους καὶ τοὺς ξένους, πρὸς φίλους καὶ ἔχθρους. Τὴν ἔννοιάν της θὰ συλλάβωμεν ἐν ὅλῳ της τῷ μεγαλείῳ, ἀν ἐνθυμηθῶμεν τὴν ἐπὶ τοῦ ὅρους ὅμιλίαν τοῦ Σωτῆρος, τὴν παραβολὴν τοῦ Σαμαρείτου καὶ τοὺς ὑπερόχους λόγους τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν εἰς τὸ ιγ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Κορινθίους Α' ἐπιστολῆς του. Ἐκεī θὰ δοθῆ δι' ὅλων τῶν ὀρνητικῶν καὶ θετικῶν ὄρισμῶν τὸ πλῆρες νόημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Ἀλλὰ περὶ τῶν τριῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν θὰ γίνη λόγος καὶ βραδύτερον.

4. Ἀμαρτία καὶ κακία.

“Οπως ὑπάρχουν πράξεις συμφωνοῦσαι μὲ τὸν ἡθικὸν νόμον, οὕτω ὑπάρχουν ἄλλαι ποὺ ἀντιβαίνουν πρὸς αὐτόν. Τότε λέγομεν ὅτι ὁ ἀνθρωπος κάμνει κακὴν πρᾶξιν ἢ ἀμαρτίαν ἢ ἀπλῶς πράττει τὸ κακόν. Ἡ σταθερὰ ἔξις τοῦ θέλειν καὶ πράττειν τὸ κακὸν λέγεται κακία καὶ οἱ σταθερῶς ρέποντες πρὸς τὸ κακὸν κακοὶ ἢ πονηροὶ ἢ φαῦλοι. Συνωνύμως πρὸς τὴν κακίαν χρησιμοποιεῖται πιολλάκις ἢ λέξις ἀμαρτία. Ὁρθὸν ὅμως εἶναι νὰ γίνεται διαστολὴ μεταξὺ τῶν δύο λέξεων. Ἀμαρτία εἶναι πᾶσα ἀντιβαίνουσα

εἰς τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ ἐκδήλωσις ἡμῶν διὰ λόγων ἢ ἔργων ἐνεργουμένη.

"Αν ἡ ἀρετὴ εἶναι ἄριστον ἐγκαλλώπισμα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ κακία εἶναι τὸ χείριστον αὐτοῦ κτῆμα. 'Ο ἀνθρωπὸς συρόμενος εἰς τὸ ἄρμα τῆς κακίας οὔτε ἡθικὸν νόμον ὑπολογίζει οὔτε φωνὴν τῆς συνειδήσεως ἀκούει οὔτε καθήκοντα πρὸς τοὺς ἄλλους παραδέχεται οὔτε τὰ δικαιώματα αὐτῶν ἀναγνωρίζει. 'Ωθεῖται μόνον ἀπὸ τὰς κατωτέρας του ὅρμάς, ἐλαύνεται ἀπὸ τὰς ἴδιας του ἐπιθυμίας. 'Εχει ξεφύγει ἀπὸ τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπισμόν.

Καθὼς ὅμως ἡ τελεία ἀρετὴ εἶναι σπανία, ὁμοίως καὶ ἡ ἀπόλυτος κακία δὲν εἶναι τι τὸ σύνηθες. 'Αλλ' ἡ ἀμαρτία, ἣτοι ἡ εἰς πλείστας περιπτώσεις παρατηρουμένη ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸν ἡθικὸν νόμον καὶ τὰς θείας ἐντολάς, ὅχι μόνον εἶναι συνήθης, ἀλλή εἶναι τρόπον τινὰ σύμφυτος μὲ τὸν ἀνθρωπὸν μετὰ τὴν πτῶσιν του. Δὲν ὑπάρχει θυητὸς μὴ ὑποκείμενος εἰς ἀμαρτίαν καὶ μὴ ὑποπίπτων εἰς ἀμάρτημα. Τοῦτο μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καθ' ὅλου. Οἱ "Ελληνες μολονότι περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλον λαὸν είδον τὴν χαρωπὴν ὅψιν τῆς ζωῆς, παρεδέχθησαν τὴν καθολικότητα τῆς ἀμαρτίας (ἄν καὶ δὲν ἔχει εἰς αὐτοὺς ἡ λέξις τὸ ἴδιον ἀκριβῶς νόημα). Τὸ διακηρύσσει διὰ στόματος τοῦ μάντεως ὁ Σοφοκλῆς. Τὸ ἐπιβεβαιοῦ δόθουν διὰ στόματος τοῦ καλοῦ κάγαθοῦ ἔκεινου Διοδότου, εἰς τὸν δόπιον δόφείλεται ἡ σωτηρία μερικῶν χιλιάδων ἀθώων ψυχῶν. Εύρισκει μάλιστα ὡς αἰτίαν τῶν παραβάσεων ὁ ἱστορικὸς τὴν ἔλλειψιν ἢ τὸν πλεονασμὸν δυνάμεως, πού δημιουργεῖ ἀντιστοίχως θράσος ἢ πλεονεξίαν, καὶ τὰς ἄλλας ὅρμὰς τῆς ψυχῆς καὶ τὰ ἐνστικτα, ὅπως ἡ φιλοτιμία, ἡ ἐλπίς, ὁ ἔρως. 'Ο Πλάτων πάλιν διὰ τοῦ Σωκράτους παραδέχεται ὅτι τὸ νὰ γίνῃ καὶ νὰ μείνῃ κανεὶς ἀγαθὸς εἶναι ἀδύνατον καὶ οὐχὶ ἀνθρωπινον.

'Αλλὰ καὶ ἡ 'Αγία Γραφὴ ὁμοίως ἀποφαίνεται. Εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἀναγινώσκομεν «οὐδεὶς καθαρὸς ἀπὸ ρύπου, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα ἢ δ βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς» ('Ιωβ 18', 5). Εἰς δὲ τὴν Καινὴν Διαθήκην, ἡ συχνότης τῆς ἀμαρτίας τονίζεται κατ' ἐπανάληψιν. "Οντως, πλαστεῖα ἡ πύλη ἡ ἀπάγουσα πρὸς τὴν ἀπώλειαν !

Ποία ὅμως ἡ αἰτία τοῦ κακοῦ ; Διὰ ποιὸν λόγον ὑπάρχει, καὶ μάλιστα τόσον διαδεδομένη ἡ ἀμαρτία ; Καὶ ποιὸς ἔδωσε τὸ κακόν ;

‘Η ἀρχὴ τοῦ κακοῦ εύρισκεται ἀποκλε στικῶς εἰς τὸ αὐτεξούσιον τῶν λογικῶν ὄντων καὶ δημιουργημάτων τοῦ Θεοῦ. ‘Ο Θεός κατ’ οὐδένα τρόπον ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὑπαίτιος τοῦ ἡθικοῦ κακοῦ. Τοῦτο θὰ ἀντέβαινεν τόσον εἰς τὴν πανσοφίαν, δσον καὶ εἰς τὴν ἀγαθότητα Αὔτοῦ. Οὕτε εἰναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἀποψις πολλῶν ἀπὸ τοὺς ἔθνικούς, ὅτι ἡ πρὸς τὸ κακὸν ροπὴ ἐδόθη ἀπὸ τὸν Θεόν, διὰ νὰ γίνεται σαφεστέρα ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ὅτι ἡτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἡθικὴν τέλειοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Πολλάκις, εἰναι ἀληθές, ἐκ τῆς πάλης πρὸς τὸ κακὸν ὁ χριστιανὸς ἀποδεικνύει λαμπρῶς τὴν ἀρετὴν του. ’Αλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ δικαιολογίαν, διὰ νὰ φορτωθῇ ὁ ἀνθρωπος μὲ ἐν τοιοῦτον νόσημα, καὶ μάλιστα ἀπὸ τὸν Δημιουργόν του. Μόνον λοιπὸν εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, μὲ τὴν ὅποιαν ὁ Θεός ἐπροίκισε τὸ διμιούργημά Του, δυνάμεθα νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ καὶ μόνον δι’ αὐτῆς καὶ δι’ αὐτὴν ὁ ἀνθρωπος καθίσταται προσωπικότης ὑπεύθυνος καὶ δημιουργική, ἀληθής κύριος τῆς μοίρας του. Καὶ καθὼς πράττει τὸ κακόν, δύναται ἀριστα νὰ πράξῃ τὸ ἀγαθόν. ’Αλλ’ ἡ διάστροφος ἐκείνη τάσις τῆς ψυχῆς, καθ’ ᾧ ὁ ἀνθρωπος ἐνδιαφέρεται μόνον δι’ ἑαυτὸν καὶ τὰ ἴδια καταφρονεῖ δὲ καὶ ὑποτιμᾶ πάντας τοὺς ἔκτὸς αὐτοῦ, μηδὲ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἔξαιρουμένου, εἴτε φιλαυτία καλεῖται αὐτῇ εἴτε ἔγωισμὸς εἴτε ἀλλο ἀλλοτε λαμβάνει ὄνομα, αὐτὴ ὁδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὰ πονηρὰ ἔργα, καθὼς ὡδήγησε καὶ τὴν πρώτην δυάδα τῶν ἀνθρώπων. Καθὼς δὲ καὶ δ Πλάτων εἶπεν, « ἡ σφρόδρα ἑαυτοῦ φιλία », ἦτοι ἡ φιλαυτία, τυφλώνει ἐντελῶς τὸν ἀνθρωπον εἰς τὴν κρίσιν του περὶ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ.

Αἱ συνέπειαι τῆς ἀμαρτίαι εἰναι πολλαὶ καὶ δυσάρεστοι.

‘Ἐν πρώτοις ὁ ἀμαρτάνων, ἀν δὲν ἔφθασεν εἰς τὴν κατάστασιν τῆς παντελοῦς ἀναλγησίας, ὑφίσταται τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως του, ἡ ὅποια δὲ γνωρίζει οἰκτον. ‘Ο κακὸς ἀνθρωπος βασανίζεται ὑπὸ τῆς ἴδιας του κακίας καὶ δὲν εύρισκει οὕτε στιγμῆς ἡσυχίαν καὶ γαλήνην. Καὶ ἀν πρὸς στιγμὴν διαφεύγῃ τὴν ποινὴν τῶν πολιτικῶν νόμων, ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως θὰ εἰναι πάντοτε παροῦσα, διὰ νὰ ἔρωτῇ καὶ καταμαρτυρῇ, διὰ νὰ καθιστῇ τὰς ἡμέρας του ἀτελευτήτους καὶ τὰς νύκτας ἐφιαλτικάς. Καὶ ἀπὸ τὸν Πλάτωνα εἶχε παρατηρηθῆ διὰ ό πονηρὸς εἰναι ἀξιοθήνητος ἐνῷ δ ἀγαθὸς εύδαιμων.

’Αφοῦ ἄπαξ εὗρε κανεὶς τὸν δρόμον τῆς ἀμαρτίας, εἶναι δύσκολον νὰ ἔξελθῃ ἀπὸ αὐτὸν καὶ ἀπὸ παραπτώματος εἰς παράπτωμα εἶναι δυνατὸν νὰ φθάσῃ εἰς τὰ ἔσχατα τῶν ἐγκλημάτων, τὰ ὅποια φέρουν ἀσφαλῶς εἰς τὸν ὅλεθρόν του. Μὲ τὸ νόημα τῆς ἀμαρτίας μόνον τὸν ὅλεθρόν σου ἡμπορεῖς ν' ἀγοράσῃς, λέγει ὁ Παῦλος (Ρωμ. μον', 23), ἐνῷ ὁ Θεὸς χαρίζει τὴν ζωήν : « τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἀμαρτίας θάνατος, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴν αἰώνιος ». Ἡ καταστροφὴ εἶναι ὀλοκληρωτική, σωματική καὶ ψυχική. “Ωστε ὁ κολασμὸς τῆς ἀμαρτίας θὰ ἔλθῃ κάποτε, ὅσον καὶ ἀν ἀργήσῃ. Ἡ ἀνομία θὰ τιμωρηθῇ. « Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ, εἴπεν ὁ προφήτης, πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβίστεται αὐτῷ » (Ἡσ. γ' .11).

’Αλλὰ καὶ ἀν ἡ ἀμαρτία δὲν ἐτιμωρήθη ἀρκετά εἰς τὴν ζωὴν αὐτήν, θὰ εὕρῃ κολασμὸν μετὰ θάνατον. Τοῦτο εἶναι ἀναγκαία συνέπεια τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς καταχρήσεως πού ἔκαμε ὁ ἀνθρωπός εἰς τὴν δωρηθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἐλευθερίαν. Κατὰ τὴν ρητὴν προειδοποίησιν τοῦ ’Ιησοῦ (Ματθ. κε', 46), οἱ τὰ φαῦλα πράξαντες « ἀπελεύσονται εἰς κολασιν αἰώνιον ».

« Ἀνθρώπουσι γὰρ τοῖς πᾶσι κοινόν ἐστι τοὺς ἀμαρτάνειν » (Σοφ. Ἀντιγ. 1023). « καὶ μανθάνω μὲν οἰα δρᾶν μέλλω κακά, θυμὸς δὲ κορείσσων τῶν ἐμῶν βούλευμάτων » (Ἐνδοι. Μηδ. 1076). « πεφύκασι τε ἀπαντες καὶ ιδίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἀμαρτάνειν καὶ οὐκ ἐστι νόμος ὅστις ἀπείρξει τούτου » (Θουκ. 3, 45), « γενόμενον δὲ διατείνειν... καὶ εἶναι ἄνδρα ἀγαθὸν ἀδύνατον καὶ οὐκ ἀνθρώπειον, ἀλλὰ θεός ἀν μόνος τοῦτ' ἔχοι γέρας » (Πλάτ. Πρωταγ. 334 β).

5. Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ κακοῦ.

’Απὸ τὰ ἀνωτέρω ἔγινε φανερὸν ὅτι ἡ ἀμαρτία πρέπει νὰ πολεμηθῇ μὲ κάθε τρόπον. Πῶς θὰ γίνῃ τοῦτο ;

’Εξηγήσαμεν προτιγουμένως ποῖον τὸ βαθύτερον αἰτίον τῆς ἀμαρτίας καὶ ποῖον τὸ ἐλατήριον ποὺ μᾶς ἕγει πρὸς αὐτήν. ‘Υπάρχουν ὅμως καὶ μερικαὶ συνθῆκαι ἡ προϋποθέσεις εὔμενεῖς διὰ τὴν καλλιέργειαν ἀμαρτωλῆς ζωῆς. “Οταν τὰς προσέξωμεν θὰ δυνηθῶμεν καλύτερον νὰ δργανώσωμεν τὴν ἀμυνάν μας κατὰ τοῦ κακοῦ.

1. Τὸ περιβάλλον, μέσα εἰς τὸ δόποιον θὰ γεννηθῇ καὶ θὰ περάσῃ τὰ πρῶτα ίδιας ἔτη τῆς ἡλικίας του ὁ ἀνθρωπός, εἶναι στοιχεῖον ποὺ συντελεῖ ὅσον κανέν αλλο εἰς τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ήθικοῦ

χαρακτήρος του. Κακή ἐκ μέρους τῶν γονέων ἀγωγὴ καὶ μάλιστα κακὸν παράδειγμα είναι δυνατὸν νὰ ἔχουν ἐπίδρασιν μόνιμον. Καὶ τὸ ἀντίθετον ἰσχύει. Ὁνομαστὶ ἀναφέρονται αἱ μητέρες ἔξοχων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, αἱ ὅποιαι συνετέλεσαν πολὺ εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῶν τέκνων των. Διότι καὶ φύσει είναι ὁ ἀνθρωπὸς μιμητικὸν ὃν καὶ διὰ τὴν ἔμφυτον πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπην τείνει νὰ ὁμοιάσῃ πρὸς αὐτούς. "Ωστε ὁ ἀνθρωπὸς ἔχει μεγάλην πιθανότητα νὰ γίνῃ τοιοῦτος, ὅποιον τὸν ἕθιζε τὸ περιβάλλον. Πρὸς τοῦτο οἱ γονεῖς ἡς λάβουν ἐγκαίρως τὰς ἀναγκαίας προφυλάξεις, τὸ σχολεῖον καὶ ἡ πολιτεία ἡς λάβουν τὰ κατάλληλα μέτρα. Δὲν πρέπει ἔξι ὑπαρχῆς νὰ πάρῃ ὁ ἀνθρωπὸς κατεύθυνσιν πρὸς τὸ κακόν, ἐνῷ ἡμπορεῖ νὰ ὁδηγηθῇ πρὸς τὴν ἀρετήν.

2. Συναφής πρὸς αὐτὸν δυσάρεστος ὄρος είναι αἱ ἀναστροφαὶ πρὸς φαύλους ἀνθρώπους. Καὶ ἐνῷ ἡ μίμησις ἔχει μεγάλην δύναμιν, διότι ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐκτίμησιν ἡ τὴν συμπάθειαν ἡ ἄλλον σύνδεσμον πρὸς ἀνθρώπους πονηρούς. Ἐπειδὴ τὸ κακὸν παρουσιάζεται ὡς προσιτώτερον καὶ εὐχερέστερον, ιδίως δὲ ὡς ὑπισχνούμενον ἄμεσον ἴκανοποίησιν, ἐνῷ ἡ ἀρετὴ ὁμοιάζει πρὸς γραμμάτιον ἔξοφλητέον ὑπὸ προθεσμίαν, ὁ ἀνθρωπὸς ρέπει πρὸς τὸ κακόν, ὅταν μάλιστα προσπίζεται ἀπὸ τὴν δικαιολογίαν ὅτι καὶ ἄλλοι τὰ ἴδια κάμνουν. Δι' αὐτὸν ἡ ἀναστροφὴ καὶ ἐπικοινωνία καὶ φιλία μὲ ἀνθρώπους ἐναρέτους συντελεῖ εἰς τὴν ἥθικοποίησίν μας τόσον, ὅσον ἡ ἀναστροφὴ μὲ τοὺς κακοὺς γίνεται πρόξενος ἥθικῆς καταπτώσεως καὶ καταστροφῆς. Τοῦτο διδάσκει καὶ ὁ θεῖος Παῦλος (Α' Κορ. 1ε', 33) ἐπικυρῶν τὴν ρῆσιν τοῦ ποιητοῦ Μενάνδρου « φθείρουσιν ἥθη χειρστὰ διμιλίαι κακά ».

3. Ἡ ἀπουσία ἥθικῆς καὶ θρησκευτικῆς διδασκαλίας ἡ ἡ διδασκαλία διεστραμμένων ἥθικοθρησκευτικῶν δογμάτων είναι ἀλλος παράγων ἐπιδράσεως τῆς ἀμαρτίας. Οἰκογένεια, σχολεῖον, Ἐκκλησία πρέπει διαρκῶς ν' ἀγρυπνοῦν διὰ τὴν ὀρθὴν διαπαιδαγώγησιν τῆς νεότητος. Διδασκαλίαι δὲ θρησκευτικαὶ ὑποβιβάζουσαι τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκείας εἰς σύνολον ἔξωτερικῶν τύπων καὶ διδαχαὶ λογοκρατικαὶ ἀδιαφοροῦσαι διὰ τὴν διαμόρφωσιν ὑγιοῦς θρησκευτικῆς ζωῆς είναι περιτταί, ὅταν δὲν είναι ἐπιβλαβεῖς. Τὴν ἥθικήν καὶ θρησκευτικήν διδασκαλίαν πρέπει νὰ συμπληρώνῃ ἥθικοθρησκευτικὴ ζωὴ μέσα εἰς μίαν κοινότητα, ὅπου τὰ περὶ φιλανθρωπίας καὶ δικαιοσύνης παραγ-

γέλματα γίνονται πράξεις καὶ ὅπου ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη δὲν εἶναι πλέον δίδαγμα, ἀλλὰ βίω μα. Ἰδίως ἡ μαθητικὴ κοινότης πρέπει καὶ δύναται νὰ γίνῃ φυτώριον καλλιεργείας ἡθικῆς ζωῆς. Διότι ὅχι ὅστις ἐνθυμεῖται ἢ γνωρίζει ἢ συναισθάνεται ἡ σέβεται ἡ πιστεύει τὰς θρησκευτικὰς ἀληθείας, ἀλλ’ ὅστις ζῇ τὰς θρησκευτικὰς ἀξίας, ἔκεινος μόνον καὶ εἶναι ἡθικὸς καὶ ἀκτινοβολεῖ περὶ αὐτὸν ἀγαθότητα.

‘Η πάλη κατὰ τοῦ κακοῦ διεξόγεται ἐπίστης μὲ τὴν ἄσκησιν τῆς βουλήσεως μας, ὥστε νὰ μὴ νικᾶται ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Τοῦτο ὑποδεικνύει καὶ ὁ Παῦλος μὲ ὅσα λέγει εἰς τὸ ιβ' κεφάλαιον τῆς πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολῆς του. ‘Η ἄσκησις τῆς βουλήσεως γίνεται μὲ πολλοὺς τρόπους, μὲ τὴν ἀνοχὴν καὶ τὴν ὑπομονὴν μας, μὲ τὴν συμμετοχὴν εἰς τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην τῶν ἀλλων μὲ τὴν ταπεινοφροσύνην καὶ τὴν ἀνεξικακίαν, μὲ τὸ νὰ δίδωμεν « τόπον τῇ ὄργῃ »· μὲ τὸ νὰ ψωμίζωμεν τὸν πεινῶντα καὶ νὰ ποτίζωμεν τὸν διψῶντα.

Τέλος ἡ πρὸς τὴν ἀμαρτίαν πάλη εύδοῦται μὲ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, τὴν ὅποιαν ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐπικαλῆται διὰ τῆς προσευχῆς εἴτε διὰ προλάβη – « γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμὸν » (Ματθ. κοτ', 41) – εἴτε διὰ νὰ καταστείλῃ καὶ ἀποτινάξῃ τὸ κακόν. ‘Ο Σωτὴρ εἶπε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους : ‘Εὰν μείνετε εἰς τὴν πρὸς ἐμὲ πίστιν, θὰ γνωρίσητε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια θὰ σᾶς ἐλευθερώσῃ. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐνόσσουν ἀπὸ ποιῶν ἐπρόκειτο νὰ ἐλευθερωθοῦν, προσέθεσεν : « δ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν δοῦλὸς ἔστι τῆς ἀμαρτίας... εἰὰν οὖν ὁ νίδιος ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὅντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε » (Ἰω. η', 31 - 36). Ἀλλὰ πρέπει ὁ χριστιανὸς νὰ καταφύγῃ μετὰ πίστεως εἰς τὸν Θεὸν καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειάν του : « Αἴτειτε καὶ δοθήσεται ὑμῖν » (Ματθ. ζ', 7). Μὲ τὴν βοήθειάν τοῦ Θεοῦ θὰ εὔρῃ τὴν ποθητὴν λύτρωσιν.

‘Η βοήθεια τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀναγκαῖα, διότι τὸ κακὸν ἐμφανίζεται μὲ ἀφάνταστον πολλαπλότητα. ‘Η ἀμαρτία ἔχει πολλὰς μορφάς. Ἰδού μερικαί :

‘Ἐν πρώτοις ειακρίνουν τὰ ἀμαρτήματα εἰς ἐκούσια καὶ ἀκούσια, ἐν ἐπιγυνώσει καὶ ἐν ἀγνοΐᾳ. Παντελῶς ἀκούσιον ἀμάρτημα εἶναι βεβαίως ὀδύνατον νὰ νοηθῇ. ‘Ως ἀκούσια θεωροῦνται ὅσα γίνονται εἰς κατάστασιν κάποιας ἐξασθενήσεως τοῦ βουλητικοῦ ἢ εἰς μίαν στιγμὴν ἐνθουσιασμοῦ ἢ συναρπαγῆς χωρὶς κακὴν προαίρεσιν καὶ διάστροφον γνώμην. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι τὰ ἀκούσια εἶναι ἐλαφροτέρας μορφῆς ἀπὸ τὰ ἐκούσια καὶ ἐν ἐπιγυνώσει. ‘Υπὸ ἀλλην ἐποψιν

ἔχομεν ἀμαρτήματα λόγου ἔργου καὶ διανοίας. Τὰ τελευταῖα, ἵτοι οἱ πονηροὶ ἢ μάταιοι διαλογισμοὶ εἶναι κατά κανόνα μᾶλλον συγγνωστά παρά αἱ πάσης φύσεως κακολογίαι ἢ αἱ παντὸς εἰδούς πανουργίαι ἢ κακουργήματα.

*Οτι δὲ θετικῶς μὲν ἀμαρτάνει δι πράττων τὸ κακόν, ἀρνητικῶς δὲ δι παραλείπων τὸ καθῆκον, εἶναι φανερόν.

Παλαιότερον, ἀπὸ τὰ λοιπὰ ἀμαρτήματα, τὰ συγγνωστά διπεχωρίζετο ἡ τάξις τῶν θανασίμων ἀμαρτημάτων, εἰς τὴν διποίαν δὲλλαι παραβάσεις κατετάσσοντο. Θανάσιμα ἐλογίζοντο ἀμαρτήματα ἀποδιώκοντα τὴν γνησίαν πίστιν καὶ συνεπαγόμενα τὸν αἰώνιον θάνατον καὶ ὡς τοιαῦτα διπηριθμούντο ἐπτά. 'Ἐν τούτοις κατὰ τὴν ρητὴν βεβαίωσιν τοῦ Ἰησοῦ (Μάρκ.γ', 29) ἐν μόνον ἀμάρτημα δὲν συνεπάγεται συγχώρησιν εἰς τὸν αἰώνα, ἢ βλασφημία εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἀγιον. *Όλα τὰ δὲλλα ὑπόκεινται εἰς ἀφεσιν.

'Απαριθμήσεις ἀμαρτιῶν καὶ κακιῶν εὐρίσκομεν πολλαχοῦ τῆς Ἀγίας Γραφῆς. 'Ο Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν στηλιτεύει (Ρωμ. α', 29 - 32) τὴν ἀδικίαν, πονηρίαν, πλεονεξίαν, κακίαν, φθόνον, δόλον, κακοήθειαν τοὺς ψιθυριστάς, καταλάλους, θεοστυγεῖς, ύβριστάς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεύσιν διπειθεῖς, ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελήμονας δλους ἑκείνους πού, μολονότι γνωρίζουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὅχι μόνον πράττουν δσα πράττουν, δὲλλὰ καὶ εὐχαριστοῦνται, δταν τὰ κάμνουν δὲλλοι. Δι' αὐτὸ τοὺς θεωρεῖ ἀξίους θανάτου. 'Αλλαχοῦ δὲ δὲλλας εὐρίσκομεν ἀπαριθμήσεις.

'Αλλ' ἐνῷ δυνάμεθα ν' ἀπαριθμήσωμεν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ταξινομήσωμεν τὰ ἀμαρτήματα καὶ τὰς κακίας. Διότι δηπισθεν ἑκάστου ἀμαρτήματος εὐρίσκεται δι ἄνθρωπος, τοῦ δποίου οὔτε τὴν διάθεσιν γνωρίζομεν οὔτε τοὺς σκοποὺς πάντοτε μαντεύομεν οὔτε τὰς συνθηκας ύφ' ἀς πράττει κάτι ἡμποροῦμεν ἀσφαλῶς νὰ κρίνωμεν. Δι' αὐτὸ ἑκάστη ἀμαρτία ἀποτελεῖ μίαν ίδιατέραν περίπτωσιν, καὶ θὰ ὑπῆρχαν τόσαι ἀμαρτίαι ὅσοι καὶ ἄνθρωποι, ἃν δι αὐτὸς ἄνθρωπος ἐνήργει πάντοτε δμοιομόρφως. 'Αλλ' οὔτε τοῦτο συμβαίνει. Δι' αὐτὸ δόηγδς ἀς εἰναι δι' ἡμᾶς πρὸς διάγνωσιν καὶ ἐκτίμησιν τῶν ίδιων ἀμαρτημάτων δ νόμος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως, ἀς καλῆται δὲ εἰς ἐνίσχυσιν ἡ θεία ἀντίληψις καὶ χάρις. 'Ο Ἀπόστολος Παῦλος δίδει ὡς πρὸς τὴν ἄμυναν κατὰ τοῦ κακοῦ πολυτίμους δδηγίας εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴν του (στ', 10 - 20). «Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἴσχύος αὐτοῦ. Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ... Ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆγαι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ... Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν δσφὴν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἐνδυσάμενοι τὴν θώρακα τῆς δικαιοσύνης... Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε καὶ

τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὅ ἔστι ρῆμα Θεοῦ, διὰ πάσης προσευ-
χῆς καὶ δεήσεως προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν Πνεύματι καὶ εἰς
αὐτὸ τοῦτο ἀγουστοῦντες . . . ».

Μὲ τὰς παραπτηρήσεις αὐτὰς καὶ αὐτὰς τὰς χρηστὰς ἐλπίδας
κλείομεν τὸ γενικὸν μέρος τῆς Ἡθικῆς. Μένει νὰ ἴδωμεν πῶς αἱ γενικαὶ
ἀρχαὶ τοῦ ἡθικοῦ βίου θὰ ἔχουν ἐφαρμογὴν εἰς τὰς ἐπὶ μέρους πρά-
ξεις μας.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ — ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

(ΚΑΘΗΚΟΝΤΟΛΟΓΙΑ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ

1. "Εννοια του καθήκοντος· διαιρεσις καθηκόντων.

Ο ήθικός νόμος δρίζει τὸ πρακτέον, ἡ συνείδησις μᾶς τὸ γνωρίζει καὶ μᾶς ἀγει πρὸς αὐτὸν ἡ μᾶς ἀποτρέπει ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ δὲν κρίνεται ως ήθικόν. Υπάρχει λοιπὸν μία σειρὰ ὑποχρεώσεων ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸν ήθικὸν νόμον καὶ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν συνείδησιν. Τὰς ὑποχρεώσεις αὐτὰς ὀνομάζομεν καθήκοντα. Καθῆκον λοιπὸν είναι ἡ ἐκ τοῦ ήθικοῦ νόμου ἀπορρέουσα ὑποχρέωσις τοῦ νὰ πράττωμεν τὸ ἀγαθὸν καὶ νὰ φεύγωμεν τὸ κακόν. Μὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος ἔχρησιμοποιήθησαν ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς αἱ λέξεις « δέον » καὶ « προσῆκον ».

Πρέπει π.χ. ἡ ὄφείλω νὰ σέβωμαι τοὺς γονεῖς μου. Τοῦτο δρίζεται ἀπὸ τὸν ήθικὸν νόμον τὸν ἀγραφὸν καὶ τὸν ἔξ ἀποκαλύψεως καὶ ἐγκρίνεται ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου. Τὸ τιμᾶν τοὺς γονεῖς ἀποτελεῖ καθῆκον. Οφείλω νὰ ἐλεῶ τοὺς ἐνδεεῖς. Τοῦτο καὶ ἡ συνείδησις ὑπαγορεύει καὶ εἰς τὸν γραπτὸν ήθικὸν νόμον ρητῶς ἀναφέρεται. Τὸ ἐλεεῖν τοὺς ἐνδεεῖς ἀποτελεῖ καθῆκον. Ημπορεῖ κανεὶς νὰ πολλαπλασιάσῃ τὰ παραδείγματα.

Πολλάκις ὅμως δ ἀνθρωπος εύρισκεται εἰς ἀπορίαν τί πρέπει νὰ πράξῃ, ποῖον μὲ ἄλλας λέξεις είναι τὸ καθῆκόν του. Άλλοτε πάλιν ὀθείται ἀπὸ ἐλατήρια ξένα πρὸς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ήθικότητος. Πολλοὺς ἀγει ἐπὶ τὴν πρᾶξιν ἡ ἐλπὶς ἀναμενομένου κέρδους, ἡ προσδοκία ὡφελείας. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ

είπη « ἔκαμα τὸ καθῆκόν μου ». "Άλλους ώθεῖ διὰ τὰ ἐπακόλουθα τῆς παραλείψεώς των, ἡ ἀπειλὴ τῆς ἐπικρεμαμένης τιμωρίας. Ούτε αὐτῶν ἡ πρᾶξις δύναται ἡθικῶς νὰ ὑπολογισθῇ. "Άλλοι κάμνουν ἡθικὰς πράξεις δι' ἐπίδειξιν. 'Η ματαιοδοξία καὶ ἡ ἐπιδίωξις ἐπαίνου δὲν εἶναι ἡθικὰ ἐλαστήρια τῶν πράξεων μας. Μοναδικὸν ἐλαστήριον διὰ τὴν ἐπιτέλεσιν ἀγαθῶν πράξεων καὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀγαθὴ διάθεσις τοῦ πράττοντος, τὸ ἡθικὸν αὐτοῦ φρόνημα. Πρᾶξις καθ' ἐαυτὴν ἐπαινετή, ἀλλὰ μὴ ἀπορρέουσα ἀπὸ τὴν ἀγαθὴν προσάρεσιν τοῦ πράττοντος, εἶναι ἀνευ ἀξίας, εἶναι ὡς σῶμα νεκρὸν χωρὶς ψυχήν. 'Αντιθέτως ἀγαθὴ διάθεσις καὶ ἂν δὲν κατορθώσῃ λόγῳ κωλυμάτων νὰ ἐκδηλωθῇ καὶ νὰ μετατραπῇ εἰς πρᾶξιν, ἔχει καθ' ἐαυτὴν τὴν σημασίαν της. Ψυχὴ λοιπὸν τῶν βουλημάτων καὶ τῶν ἐνεργημάτων μας εἶναι ἡ ἀγαθὴ προσάρεσις. Τυχαία καὶ συμπτωματικὴ ἡ ἔξ υπολογισμοῦ ἐκτέλεσις τοῦ καθῆκοντος εἶναι μικροτέρας σημασίας καὶ ἀπὸ αὐτὴν τὴν παραλειψιν πράξεως, διὰ τὴν ὅποιαν ὅμως δὲν ἔλειψεν ἡ ἀγαθὴ διάθεσις. Καὶ τὴν πλέον λαμπράν καὶ ἔξωτερικῶς ὀραίαν πρᾶξιν ἀμαυρώνει τὸ πονηρὸν φρόνημα τοῦ πράξαντος, καθὼς τὸ ἡθικὸν φρόνημα ἔξαγνίζει τὴν μᾶλλον ἄστοχον καὶ ἔξυψώνει τὴν μᾶλλον ἀσήμαντον ἐνέργειαν.

Δι' αὐτὰ τὰ « δύο λεπτὰ » τῆς χήρας (Μάρκ. ιβ' 42) διὰ τοῦ Χριστὸς θεωρεῖ πολυτιμότερα ἀπὸ τὰς πολὺ μεγαλυτέρας προσφορὰς ἄλλων, τὴν κακὴν ἐπιθυμίαν χαρακτηρίζει ὡς ἴσοδύναμον πρὸς τὴν κακὴν πρᾶξιν, τὴν ἐκ ματαιοδοξίας ἀγαθοεργίαν θεωρεῖ ὅλως ἀναξίαν ἐκτιμήσεως καὶ κατακρίνει τὴν ἐπίδειξιν ψευδοῦς θεοσεβείας (Ματθ. στ', 5 - 6). Καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Παλαιὰν Διαθήκην ἡ κακὴ ἐπιθυμία ἀπαγορεύεται, καθὼς ἀκριβῶς καὶ ἡ κακὴ πρᾶξις, ἀληθῆς δὲ εὔσεβεια θεωρεῖται ἡ ἔξ ὅλης τῆς ψυχῆς ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ πρόθυμος τήρησις τῶν ἐντολῶν του.

Κυρίως τὸ καθῆκον εἶναι ἔν, ἡ συμμόρφωσις πρὸς τὸν ἡθικὸν νόμον. Λαμβανομένων ὅμως ὅπ' ὄψιν τῶν ποικίλων περιστάσεων κατὰ τὰς ὅποιας ὁ ἀνθρωπὸς καλεῖται νὰ συμμορφωθῇ πρὸς τὴν διαταγὴν του, τὰ καθῆκοντα ἐμφανίζονται ὡς ἔν ἀπεριόριστον πλῆθος ὑποχρεώσεων. 'Ολόκληρος ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἔν διαρκὲς καθῆκον. Διὰ τὴν εὔκολίαν μας κατατάσσομεν αὐτὰ εἰς ὅμοιογενεῖς δομάδας, δημιουργούμενες δι' ἄλλα φαινόμενα καὶ γεγονότα. 'Υπὸ

τέσσαρας κυρίως ἐπόψεις ἡμποροῦμεν νὰ διαιρέσωμεν τὰ καθήκοντα.

‘Υπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἀντικειμένου, εἰς τὸ ὅποιον ἀφοροῦν, τὰ καθήκοντα εἶναι τριῶν εἰδῶν πρὸς τὸν Θεόν, τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἡμᾶς αὐτούς. Καὶ πάλιν, ἐφ’ ὅσον ἀφοροῦν εἰς ἄτομα, τὰ καθήκοντα καλοῦνται ἀτομικὰ καὶ συνιστοῦν τὴν ἀτομικὴν ἡθικὴν, ἐφ’ ὅσον δὲ ἀποβλέπουν εἰς κοινωνικὰς ὁμάδας, ὅπως ἡ οἰκογένεια ἢ ἡ Ἑκκλησία, ὁνομάζονται κοινωνικὰ καὶ συγκροτοῦν τὴν κοινωνικὴν ἡθικὴν.

‘Υπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ὑποκειμένου καὶ τῶν περιστάσεων, ὡφ’ ὃς ἐκτελοῦνται, τὰ καθήκοντα εἶναι γενικά, ἥτοι ὑποχρεοῦντα ὅλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ πάντοτε ἰσχύοντα, καὶ εἰδικά, ἥτοι ἐπιβαλλόμενα εἰς μερικοὺς ἀνθρώπους καὶ καθ’ ὥρισμένας περιστάσεις. Τὰ πρῶτα ὁνομάζονται καὶ ἀπόλυτα, τὰ δεύτερα καὶ σχετικά ἡ αὐστηρά. Τὸ καθῆκον τοῦ βοηθεῖν τοὺς πάσχοντας εἶναι γενικόν, ὁ ιερεὺς ὅμως, διὰ νὰ φέρωμεν ἐν παράδειγμα, ἔχει ως ἐκ τοῦ λειτουργῆματός του καὶ εἰδικὰ καθήκοντα.

‘Αναλόγως τῆς διατυπώσεως, ἥτοι τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ ἀντιστοίχου παραγγέλματος, τὰ καθήκοντα διακρίνονται εἰς θετικά, ὅταν καταφατικῶς ἐπιτάσσουν τὸ πρακτέον καὶ ἀρνητικά, ὅταν ἀποφατικῶς ὅρίζουν τί πρέπει ν’ ἀποφεύγωμεν. Παρετηρήθη ἡδη ὅτι ὅλαι αἱ ἐντολαὶ τοῦ Δεκαλόγου πλὴν μιᾶς, τῆς πέμπτης, ἔχουν ἀρνητικὴν μορφήν. ‘Ο γνωστὸς εἰς ἡμᾶς χρυσοῦς κανῶν διατυπωθεὶς ἀρνητικῶς ἐν τῇ Παλαιᾷ εὑρε τὴν θετικὴν του διατύπωσιν εἰς τὴν Καινὴν Διαθήκην. ‘Εσθμειώσαμεν ἀλλαχοῦ καὶ τὰς δύο διατυπώσεις του. Καὶ ἡ διπλῆ ἐντολὴ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν Θεόν καὶ τὸν πλησίον (Ματθ. κβ’, 37 - 39) « ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου... καὶ τὸν πλησίον σου ως σεαυτὸν », ἐπίσης διατυποῦται θετικῶς. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ θετικὴ διατύπωσις ὑπερτερεῖ γενικῶς τῆς ἀποφατικῆς.

‘Αλλὰ μεγαλυτέρας ἀξίας εἶναι ἡ διάκρισις τῶν καθηκόντων, ἀναλόγως τοῦ σκοποῦ εἰς τὸν ὅποιον ἀποβλέπουν, εἰς καθήκοντα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας.

Τῆς δικαιοσύνης τὰ καθήκοντα ἀπαιτοῦν νὰ μὴ βλάπτωμεν τοὺς ἄλλους καὶ νὰ μὴ γινώμεθα πρόξενοι ἀδικίας. Νὰ σεβώμεθα ἔπομένως τὴν ζωήν, τὴν τιμήν, τὰ ὑπάρχοντά των. ‘Αλλὰ ἡ φιλανθρωπία ἐπιβάλλει νὰ συμμεριζώμεθα τὴν ξένην δυστυχίαν καὶ τὸν

ξένον πόνον και νὰ τὸν ἀνακουφίζωμεν μὲ κάθε τρόπον. Τὰ πρῶτα ἐπιβάλλονται και ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς πολιτείας. Εἰς τὰ δεύτερα οὐδεὶς ἀνθρώπινος νόμος μᾶς ὑποχρεώνει, μᾶς ὑπαγορεύει ὅμως αὐτὰ ὁ θεῖος νόμος και ἡ φωνὴ τῆς συνειδήσεως.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀπὸ τὸν μὴ σεβόμενον κανένα νόμον ἀνεκτότερος εἶναι βεβαίως ὁ ἀσκῶν τὰ καθήκοντα δικαιοσύνης, ἔστω και ἂν ἔκ φόβου ἢ ὑπολογισμοῦ πράττῃ τὰ δίκαια. 'Αλλ' ὑπεράνω τοῦ ἀσκοῦντος τὴν δικαιοσύνην εύρισκεται ὁ ἀγαθοποιῶν ἐξ ἀγάπης και διαθέσεως φιλανθρώπου, ὁ ἐκτελῶν τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας. 'Ο ἀληθῆς χριστιανὸς πράττει τὸ ἀγαθὸν παντοῦ και πάντοτε, ἀδιαφορῶν, ἀν γραπτὴ διάταξις τῆς πολιτείας τὸ ἀπαιτη̄ ἢ ἂν οἱ ἀνθρωποι τὸν βλέπουν, διὰ νὰ τὸν ἀνταμείψουν. Πράττει τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ ἀγάπην, ἀπὸ μίαν αὐθόρμητον πρὸς αὐτὸν ροπήν, ἢ ὅποια εἰς τίποτε ἄλλο δὲν ἀποβλέπει εἰμὴ εἰς τὴν συμμόρφωσιν πρὸς τὸ θεῖον θέλημα.

Εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν διάκρισιν τῶν καθηκόντων θεμελιοῦται ἡ ἱστορικὴ διὰ τὸν κόσμον σημασία τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας και ἡ θικῆς, ἡ ὅποια ἐξήρθη μέχρι τῆς διατυπώσεως τοῦ ὑψηλοῦ, τοῦ ἀσυλλήπτου ὑπερόχου κηρύγματος «'Ἄγαπᾶτε τοὺς ἔχθροὺς ὑμῶν».

«Τὰ ὑπὸ τῶν τεχνῶν γινόμενα, τὸ εὐ ἔχει ἐν ἑαυτοῖς ἀρκεῖ οὐν ταῦτά πως ἔχοντα γενέσθαι τὰ δὲ κατὰ τάς ἀρετὰς γινόμενα, οὐκ ἐὰν αὐτά πως ἔχῃ, δικαίως ἢ σωφρόνως πράττεται, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὁ πράττων πως ἔχων πράττῃ, πρῶτον μὲν ἐὰν ἐιδὼς, ἔπειτα ἐὰν προαιρεούμενος, καὶ προαιρούμενος, δι' αὐτά» ('Αριστοτ. 'Ηθ. Νικ. Β', 4).

2. Σύγκρουσις καθηκόντων.

Πολλάκις ὁ ἀνθρωπος ἴσταται ἐνώπιον μιᾶς δυσκόλου περιπτώσεως, κατὰ τὴν ὅποιαν δύο — ἢ και περισσότερα — καθήκοντα εύρισκονται πρὸ αὐτοῦ. 'Η ἐκτέλεσις και τῶν δύο εἶναι ἀκατόρθωτος. Ποιὸν λοιπὸν ἀπὸ τὰ δύο πρέπει νὰ ἐκτελεσθῇ και ποῖον νὰ παραλειφθῇ; Τὴν κατάστασιν αὐτὴν ὀνομάζομεν σύγκρουσιν τῶν καθηκόντων.

'Απὸ τὴν καθημερινὴν πεῖραν γνωρίζομεν πολλὰς τοιαύτας περιπτώσεις. 'Αλλ' ίδιως ἡ παγκόσμιος ἱστορία και λογοτεχνία ἐμφα-

νίζει παραδείγματα, όπου ζωηρῶς εἰκονίζεται ἡ μεταξὺ δύο καθη-
κόντων σύγκρουσις. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν τὰ διάφορα ἄτομα
διαφόρως ἀντιδροῦν.

Μερικοὶ βαδίζουν εὐθέως πρὸς ἐκεῖνο τὸ ὅποιον θεωροῦν πρέπον,
ἄλλοι φθάνουν εἰς αὐτὸν μετὰ ἀπὸ ἀμφιταλάντευσιν πλήρη ἀγωνίας
καὶ ἄλλοι μένουν ἀναποφάσιστοι καὶ ἀδρανεῖς μεταξὺ δύο ἢ περισ-
στοτέρων.

‘Ο Σωκράτης εύρεθεὶς πρὸ τοῦ διπλοῦ καθῆκοντος σεβασμοῦ,
τῆς ἴδιας ζωῆς, τὴν ὅποιαν μάλιστα, ἀδίκως ἐστερεῖτο, καὶ εὐπει-
θείας πρὸς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος, οὐδόλως ἐδυσκολεύθη νὰ ἔκλεξῃ.
Οὔτε ὁ πρῶτος ὑπατος τῆς Ρώμης, ὁ Λεύκιος Ἰούνιος Βροῦτος,
ἔδιστασε προκειμένου νὰ φονεύσῃ τοὺς γίούς του, ὅταν μαζὶ μὲ
ἄλλους εὐγενεῖς νέους ἀπεδείχθησαν ἔνοχοι συνωμοσίας πρὸ ἀνα-
τροπὴν τοῦ νεοπαγοῦς καθεστῶτος. ‘Ο Βροῦτος, διηγεῖται ὁ ἰστο-
ρικός, « ἔξεδύθη τὸν πατέρα, διὰ νὰ ἀσκήσῃ τὸ χρέος του ὡς ἄρχων ».
Οὔτε ἡ Ἀντιγόνη ἐταλαντεύθη προκειμένου νὰ λάβῃ τὴν ἀπόφασιν
τῆς γαφῆς τοῦ ἀδελφοῦ παρὰ τὸ καθῆκον τῆς ὑποταγῆς εἰς τὸ πρόσ-
ταγμα τοῦ βασιλέως.

‘Αντιθέτως ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Ἰσμήνη ἴσταται ἐν ἀμφιβολίᾳ περὶ
τοῦ δρόμου, τὸν ὅποιον ὀφείλει ν΄ ἀκολουθήσῃ. ‘Ἐν ἀρχῇ ἀρνεῖται
διαρρήδην νὰ συμπράξῃ εἰς τὴν ταφὴν καὶ ἐλέγχει τὴν ἀδελφὴν ὡς
ἀπερίσκεπτον, ὕστερον διακηρύσσει τὴν συμφωνίαν καὶ συνενοχήν
της, ἀν καὶ ὑπῆρξεν ὅλως ἀμέτοχος τῆς πράξεως.

‘Ομοίαν εἰκόνα ἀντιθέσεως παρουσιάζει ὁ Σοφόκλειος « Ἡλέ-
κτρα ». ‘Η Χρυσόθεμις δὲν ἤμπορει νὰ φαντασθῇ πῶς εἶναι δυνατὸν
νὰ φονεύσουν τὴν μητέρα καὶ νὰ ἀσκήσουν βίαν κατὰ τοῦ ὑπερτάου
ἄρχοντος. ‘Η Ἡλέκτρα ὅμως δὲν διστάζει οὔτε στιγμήν. ‘Αρκεῖ ὅτι
θὰ ἐκδικήσῃ τὸν ἄδικον φόνον τοῦ πατρός. ‘Ο δὲ Ὁρέστης, διστάζων
νὰ λάβῃ μίαν τόσον σοβαρὰν ἀπόφασιν, ζητεῖ πρῶτον τὴν γνώμην
τοῦ μαντείου.

Εἰς τὴν Ἰφιγένειαν ἐν Αύλιδι ὁ Ἀγαμέμνων τώρα γράφει καὶ
μετ’ ὀλίγον καταστρέφει τὴν ἐπιστολήν, διὰ τῆς ὅποιας καλεῖ τὴν
θυγατέρα του εἰς τὴν Αύλιδα, διὰ νὰ τὴν θυσιάσῃ εἰς τὴν Ἀρτεμιν.
Καὶ δὲν εύρισκει ὑπνον εἰς τὴν σκηνήν του. Δὲν γνωρίζει, ἀν πρέπει
νὰ φανῇ πατήρ ἢ φύλαξ τῶν συμφερόντων τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς
τιμῆς τῆς πατρίδος. ‘Η δὲ Ἰφιγένεια, ἐνῷ κατὰ πρῶτον πίπτει κλαί-

ουσα εις τὰ γόνατα τοῦ πατρός, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὸν θάνατον, ὑστερὸν αἱρεται εἰς μέγα ἡθικὸν ύψος καὶ προσφέρει ἑαυτὴν διὰ τὴν δόξαν τῆς Ἐλλάδος.

Κλασσικὸν παράδειγμα ταλαντεύσεως ἐνώπιον δύο καθηκόντων είναι, ως γνωστόν, ὁ πρīγκιψ "Αμλετ εἰς τὸ δόμωνυμον ἔργον τοῦ Σαΐξπηρ. Ἐνώπιον τῆς ἐπιθυμίας καὶ ὑποχρεώσεως νὰ ἐκδικήσῃ τὴν ὀργίαν δολοφονίαν τοῦ πατρός του καὶ τῆς ἀνάγκης νὰ φθάσῃ εἰς τὸν Ἱερὸν αὐτὸν σκοπὸν μὲ ἐλεεινὰ μέσα, ἴσταται τόσον ἀμφιβολος, ώστε νὰ ἔλθῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ διερωτηθῇ ἀν πρέπη νὰ ζῇ καὶ οὔτε εἰς αὐτὸ τὸ πρόβλημα νὰ ἡμπορῇ νὰ δώσῃ λύσιν.

Εἰς τὸ λαμπρὸν διήγημα τοῦ Ἰδικοῦ μας Ἀ. Καρκαβίτσα «Ἡ θυσία» ὁ τραγικὸς πατίρι Γιάννης Γούναρης ἀποφασίζει, ὑστερα ἀπὸ μακρὰν καὶ ὀγωνιώδῃ ἀμφιταλάντευσιν, νὰ θυσιάσῃ τὴν οἰκογένειάν του, ποὺ εύρισκεται εἰς τὰ χέρια τοῦ Ὁμέρ Βρυώνη, καὶ ἀποκαλύπτει εἰς τοὺς Ἑλληνας τοῦ πολιορκημένου Μεσολογγίου τὸ σχέδον τῆς ἐπιθέσεως τῶν Τουρκαλβανῶν.

Ἄπὸ τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα καὶ ἀπὸ ὅλα δεδομένα φαίνεται πόσον είναι δύσκολος ἡ ἀπάντησις εἰς τὸ ἔφωτημα ποῖον καθῆκον είναι προτιμότερον. Τὸ νὰ εἴπωμεν ὅτι πρέπει νὰ προτιμᾶται τὸ σπουδαιότερον καθῆκον είναι ὡς νὰ μὴ λέγωμεν τίποτε, διότι αὐτὸ ἀκριβῶς ἔρωτᾶται, ποῖον καθῆκον είναι τὸ σπουδαιότερον. Κατ' ἀρχὴν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ σπουδαιότης του ἔξαρτᾶται ἐκ τοῦ προσώπου εἰς τὸ ὅποιον ἀναφέρεται. Τὸ καθῆκον π.χ. πρὸς τὸν Θεόν είναι σπουδαιότερον τοῦ καθήκοντος πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῆς πολιτείας ἢ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους. Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸ εὐαγγελικὸν «ὅ φι».ων πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν νιὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος» ('Ματθ. 1', 37).

Καὶ ἐκ τοῦ ἀντικειμένου εἰς τὸ ὅποιον ἀποβλέπουν ἔκτιμῶνται τὰ καθήκοντα. Τὸ πρὸς τὴν ζωὴν π.χ. καθῆκον είναι ἀνώτερον τοῦ πρὸς τὴν περιουσίαν. Καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσώπων εἰς τὰ ὅποια ἀφοροῦν. Ἡ σωτηρία π.χ. ἔθνους ὀλοκλήρου ἢ τῆς πατρίδος είναι προτιμότερα τῆς σωτηρίας μερικῶν ἀτόμων. Τὰ καθήκοντα τῆς φιλανθρωπίας είναι ὑπέρτερα ἀπὸ τὰ καθήκοντα τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ζωὴ είναι προτιμότερα ἀπὸ πᾶν ἐπίγειον ἀγαθόν, δλλὰ τῆς ἐπαισχύν-

του ζωῆς αίρετώτερος είναι ό μετά δόξης καὶ κοινῆς ἐλπίδος θάνατος.

’Αλλ’ αἱ τοιαῦται διακρίσεις οὔτε ἀπόλυτον κύρος ἔχουν οὔτε καλύπτουν ὅλας τὰς περιστάσεις, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ ἄτομον θὰ κληθῇ νὰ λάβῃ θέσιν. Βεβαίως δὲ ἀνθρωπος προσγόμενος καὶ τελειοποιούμενος ἡθικῶς γίνεται ὀλονέν τικανώτερος εἰς τὸ νὰ διακρίνῃ τὸ προσῆκον. Διὰ τοῦτο ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ διδασκαλία, θρησκευτικὴ καὶ ἡθικὴ, καλοῦνται νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ὑγιοῦς φρονήματος. Ὁ βίος καταλλήλως ρυθμιζόμενος δύναται νὰ βοηθήσῃ ὅχι μόνον εἰς ἐπιλογὴν τοῦ ἡθικῶς συμφέροντος, ἀλλά, ὅπερ σπουδαιότερον, εἰς τὴν πρόληψιν τῆς συγκρούσεως τῶν καθηκόντων. Ἡ μελέτη τῶν Ἱερῶν Γραφῶν καὶ τῶν ἕργων τῶν Πατέρων συντελεῖ ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν λύσιν τῶν ἡθικῶν προβλημάτων διὰ τῶν περιεχομένων εἰς αὐτὰς καὶ εἰς ἑκεῖνα ἀληθεῖῶν καὶ παραδειγμάτων. Ἐπάνω δὲ ἀπὸ ὅλα δὲ χριστιανὸς-ἄς ἐπικαλῆται εἰς πᾶσαν δύσκολον περίστασιν τὸν ἐκ Θεοῦ φωτισμὸν τῆς διανοίας, ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐκλέξῃ τὸ πρέπον. Κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ ἀδελφοθέου Ἰακώβου, «εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ.. καὶ δοθήσεται αὐτῷ» (α', 5). Ἀς μὴ λησμονῶμεν ὅτι εἰς τὴν δύσκολον στιγμὴν πρὸ τοῦ πάθους ὁ Ἰησοῦς, Θεὸς ὁν, προστηρυχήθη ἐκ βάθους ψυχῆς πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα, «ἐγένετο δὲ ὁ ἴδρως αὐτοῦ ὡσεὶ θῦμῳ αἷματος καταβαίνοντες εἰς τὴν γῆν» (Λουκ. κβ', 44). Πᾶς δὲ ἀμαρτωλὸς ἀνθρωπος φαντάζεται ὅτι δύναται μόνος καὶ ἀβοήθητος νὰ βαστάσῃ τὸν ἴδιον αὐτοῦ σταυρόν;

Υπὸ αὐστηροτέραν χριστιανικὴν ἔποιψιν σύγκρουσις καθηκόντων δὲν δύναται νὰ νοηθῇ. Αὐτὸ ποὺ ἐμφανίζεται ως σύγκρουσις είναι συνέπεια φυσικῆς ἀτελείας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνωμάλου ἡθικῆς ζωῆς. Καθὼς δηλαδὴ ὁ ἡθικὸς νόμος δὲν είναι δυνατὸν νὰ περιέχῃ διατάξεις ἀντιφατικάς πρὸς ἀλλήλας, οὕτω καὶ τὰ καθήκοντα, ἀπορρέοντα ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἀπὸ αὐτόν, δὲν ἡμποροῦν νὰ εύρισκωνται εἰς ἀντίφασιν οὔτε νὰ διαφωνοῦν. «Ἐν λοιπὸν εἰναι ἐκάστοτε τὸ καθῆκον, μιᾶς πράξεως ἢ ἐκτέλεσις είναι σύμφωνος μὲ τὸν ἡθικὸν νόμον. Δι’ αὐτὸ δὲ Ἀβραάμ δὲν ἐδυσκολεύθη ν’ ἀποφασίσῃ κατὰ τὴν θείαν ἐντολὴν τὴν θυσίαν τοῦ υἱοῦ του Ἰσαάκ. Καὶ δὲ Ἰησοῦς δὲν ἐδυσκολεύθη νὰ διαλύσῃ τὴν φαρισαϊκὴν πλεκτάνην ἐν σχέσει μὲ τὸ νόμισμα τοῦ κήνουσον διὰ τῆς ἀποστολωτικῆς ἀπαντήσεως «ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ» (Ματθ. κβ', 21). ’Αλλ’ δὲ ἀνθρωπος παρασυρόμενος ἀπὸ ποικίλας περιστάσεις, συμφέροντα, ἐλπίδας, πλάνας θεωρεῖ καθῆκον κάτι ποὺ δὲν είναι παρὰ μία ἐφήμερος ἀπαίτησις παραγόντων ξένων πρὸς τὸ θεῖον θέλημα. Πολλάκις μάλιστα ἡ λεγομένη σύγκρουσις είναι ὅλως φευδής,

ἀποτέλεσμα παρανοήσεως καὶ σοφιστείας. Τοῦτο π.χ. συνέβη μὲ τὴν ὑπόσχεσιν τοῦ Ἡρώδου πρὸς τὴν θυγατέρα τῆς Ἡρωδιάδος, συνεπείᾳ τῆς ὅποιας οὗτος εὑρέθη δῆθεν ὑποχρεωμένος νὰ προσκομίσῃ ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου.

3. Τὰ δικαιώματα καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑπερασπίσεώς των.

Εἰς ἄμεσον ἀντιστοιχίαν πρὸς τὰ καθήκοντα εύρισκονται τὰ δικαιώματα.

“Οπως δηλαδὴ ὁ ἡθικὸς νόμος ἀπαιτεῖ ἀπὸ ἐμὲ νὰ σέβωμαι τὴν ζωὴν ἥ τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων, δόμοις ἀπαιτεῖ τοῦτο ἀπὸ τούς ἄλλους ὡς πρὸς ἐμέ. Εἰς ἐμὲ δίδει τὴν ἔξουσίαν ν’ ἀπαιτῶ, ὅπως τυγχάνουν σεβασμοῦ ἐκ μέρους ὅλων ἥ ζωὴ μου εἴτε ἥ τιμὴ εἴτε ἄλλο ἀγαθόν. Τὴν τοιαύτην ἔξουσίαν ὁ ἡθικὸς νόμος παρέχει εἰς τὸν ἀνθρωπὸν, ὥστε ν’ ἀπαιτῇ τὴν τήρησιν τῶν καθηκόντων ἔναντι αὐτοῦ, ὀνομάζομεν δικαίωμα. Καὶ περὶ μὲν τῶν καθηκόντων λέγομεν ὅτι ἐκτελοῦμεν αὐτὰ ἥ ἐκπληροῦμεν, περὶ δὲ τῶν δικαιωμάτων ὅτι ἀναγνωρίζομεν ἥ σεβόμεθα. Λέγομεν ἐπίστης ὅτι τὸ ἀτομον ἀρκεῖ, ὑποστηρίζει ἥ προστατεύει τὰ δικαιώματά του.

‘Ο ὄρος δικαίωμα καὶ δίκαιον εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν νομικὴν γλῶσσαν. Οἱ νόμοι τῆς πολιτείας προστατεύουν τοῦ πολίτου τὰ δικαιώματα καὶ τιμωροῦν ἥ ἀνακαλοῦν εἰς τὴν τάξιν τοὺς καταπατοῦντας τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων. ‘Υπὸ νομικὴν ἔποψιν τὰ δικαιώματα εἶναι πρῶτον ἀτομικὰ ἥ προσωπικά, ὅσα τὸ Σύνταγμα ἔξασφαλίζει δι’ ὅλα τὰ ζῶντα εἰς τὴν πολιτείαν πρόσωπα. ‘Η αὐτοσυντηρησία καὶ ἡ ἄμυνα ἥ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως εἶναι τὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ τοιαῦτα δικαιώματα. Τὰ δὲ πολιτικὰ δικαιώματα ἐπιτρέπουν εἰς τὸ ἀτομον νὰ συμμετέχῃ εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας διὰ τῶν ἀντιπροσώπων του ἥ καὶ ἀμέσως. Τὰ δὲ ἀτομικὰ δικαιώματα ἀφοροῦν εἰς τὴν ἴκανότητα τοῦ ἀτόμου νὰ ἀγοράζῃ ἥ νὰ πωλῇ, νὰ δανείζεται ἥ νὰ δανείζῃ, νὰ μισθώνῃ ἥ νὰ ἐκμισθώνῃ. Καὶ πάλιν τὰ μὲν ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ προσώπου πρὸς τὰ πράγματα εἶναι τὰ ἐμπράγματα δικαιώματα, ἐνοχικὰ τὰ καθορίζοντα τὰς μεταξὺ προσώπων περιουσιακὰς σχέσεις, τὰ δὲ κληρονομικὰ δικαιώματα δημιουργοῦνται συνεπείᾳ θανάτου προσώπου κεκτημένου ἀτομικὴν περιουσίαν.

‘Υπὸ καθαρῶς ἡθικὴν ἔποψιν: Προσωπικὰ μὲν εἶναι τὰ

ἀφορῶντα εἰς τὸ πρόσωπον μας, καὶ δὴ εἰς τὴν ζωήν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν ἐλευθερίαν μας, ὡς ἀτόμων, πραγματικὰ δὲ τὰ ἀναφερόμενα εἰς πράγματα. Τοῦτο ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον εἰς τὸ διποτὸν ἀναφέρονται τὰ δικαιώματα.

Πρὸς τὴν διάκρισιν τῶν καθηκόντων εἰς γενικὰ καὶ εἰδικὰ ἀντιστοιχεῖ διάκρισις δικαιωμάτων εἰς ἀπόλυτα καὶ σχετικά. Τὰ πρῶτα εἰναι ἴσχυρὰ δι' ὅλους καὶ τρόπον τινα φυσικά, τὰ δεύτερα ἀπορρέουν ἀπὸ τὰς σχέσεις ποὺ οἰκειοθελῶς συνήψαμεν πρὸς ἄλλους. Τοιοῦτο π.χ. εἶναι τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὰ κέρδη ἐμπορικῆς ἐπιχειρήσεως. Τὸ δικαίωμα ὅμως τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀπόλυτον καὶ φυσικόν. 'Η διάκρισις αὕτη γίνεται ὡς πρὸς τὸ ὑποκείμενον.

'Υπὸ ἄλλην ἔποψιν τὰ δικαιώματα εἶναι αὐστηρὰ ἥ ωρισμένα, ὅταν δρίζωνται καὶ ἐπιβάλλωνται ἀπὸ τοὺς πολιτικοὺς νόμους, ἀριστα δὲ ἡ ἀσθενῆ, δσων ἡ τήρησις ἐπαφίεται εἰς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν καὶ τὴν συνείδησιν ἐκάστου. Τὰ πρῶτα ἀποσκοποῦν εἰς τὸ νὰ ἀπομακρύνουν ἀπὸ ἡμᾶς κάθε ἀναίτιον κακοποίησιν ἥ βλάβην, τὰ δεύτερα νὰ ἐλκύσουν τὴν βοήθειαν τῶν ἄλλων, ὅταν εύρισκώμεθα εἰς ἀνάγκην. Καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ καθήκοντα δικαιοσύνης, τὰ δεύτερα δὲ μὲ τὰ καθήκοντα φιλανθρωπίας. Περιττὸν νὰ προστεθῇ ὅτι, μολονότι ἀριστα καὶ ἀσθενῆ, δὲν πρέπει νὰ παραγγωρίζωνται ἀπὸ τοὺς ὑποχρεωμένους νὰ τὰ σεβασθοῦν. Κατ' ἀρχὴν βέβαια πρέπει νὰ σέβεται κανεὶς τὰ ωρισμένα δικαιώματα τῶν ἄλλων. 'Αλλὰ μόνον ἐφ' ὅσον ἔξ αὐτῶν προχωρεῖ πρὸς τὰ ἀριστα καὶ ἀσθενῆ, ἀποδεικνύει ἀνώτερον βαθμὸν ἥθικότητος. 'Αριστα ἔχει τὸ ὑπὸ τοῦ Περικλέους, λεγόμενον εἰς τὸν Ἐπιτάφιον (Θουκ. 2, 37). Δὲν παραβαίνομεν τοὺς νόμους, κυρίως ἀπὸ σέβας πρὸς αὐτοὺς. Πειθαρχοῦμεν εἰς τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς νόμους, τόσον ἕκείνους ποὺ ἔτεθησαν διὰ τὴν προστασίαν τῶν ἀδικουμένων, ὅσον καὶ ἕκείνους πού, μολονότι ἄγραφοι, φέρουν εἰς τοὺς παραβάτας ὁμοιογουμένην ἐντροπήν — « καὶ δσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνην ὁμοιογουμένην φέρουσιν » —. Εἰς τὴν ὑψηλὴν αὐτὴν ἀντίληψιν περὶ καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων, ἔφθασαν οἱ πρόγονοι μας εἰς ωρισμένας στιγμὰς τῆς ἱστορικῆς των ζωῆς καὶ οἱ λοιποὶ λαοὶ σπανίως ἥ οὐδέποτε. Διὰ τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν τοῦ μέλλοντος ἥ τοιαύτη διαγωγὴ καὶ βιοθεωρία πρέπει νὰ εἶναι κανὼν ζωῆς.

'Απὸ τὰ λεχθέντα προκύπτει ὅτι ὑφίσταται στενὴ σχέσις μεταξὺ

καθηκόντων καὶ δικαιωμάτων. Θεωρητικῶς ἡμπορεῖ νὰ λεχθῇ ὅτι εἰς ἔκαστον καθῆκον ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογον δικαίωμα· καθῆκον σεβασμοῦ πρὸς τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων καὶ δικαίωμα σεβασμοῦ τῆς Ἰδίας μου τιμῆς· καθῆκον σεβασμοῦ τῆς Ἰδιοκτησίας καὶ δικαίωμα ὑπερασπίσεως τῶν Ἰδίων κτημάτων· καθῆκον νὰ βοηθῶ τοὺς πάσχοντας καὶ δικαίωμα νὰ βοηθοῦμαι πάσχων — ἀν καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο, καθὼς ἐτονίσθη, δὲν εἶναι δικαίωμα ἀπαίτητὸν οὔτε ἐπιβαλλόμενον ἀπὸ νόμου ἄλλον πλὴν τοῦ ἥθικοῦ. 'Αλλ' ὑπάρχουν κατηγορίαι καθηκόντων, εἰς τὰ ὅποια δὲν ἀντιστοιχεῖ ἀνάλογον δικαίωμα. 'Οφείλων ν' ἀγαπῶ καὶ νὰ λατρεύω τὸν Θεόν, δὲν δικαιοῦμαι ὅμως ν' ἀπαίτήσω τι παρ' αὐτοῦ. 'Ο Θεὸς δὲν διφέρει τίποτε εἰς κανένα. Εἰς αὐτὸν ἀπεναντίας διφείλομεν τὰ πάντα καὶ αὐτὴν τὴν ὑπαρξίν μας. 'Υπὸ οὐσιαστικήν ἔποψιν θὰ ἥτο ἀνόρτον ν' ἀπαίτήσωμεν ἀπὸ τὸν Θεόν ἀγάπην, ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι ἀγάπη, συγκατάβασιν καὶ ἀγαθότητα, ἀφοῦ « οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς, ὁ Θεὸς », βοήθειαν καὶ προστασίαν, ἀφοῦ « τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους » (Ματθ.ε', 45).

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁ ἀνθρωπος διφείλει νὰ ὑπερασπίζῃ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ. Τοῦτο γίνεται ὑπό τινας περιορισμούς.

1. Τὸ πρῶτον μέσον, διὰ νὰ ἐπιβάλλωμεν τὰ δίκαια μας, εἶναι νὰ σεβώμεθα ἡμεῖς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων πράττοντες πάντοτε τὸ καθῆκον. Διότι ἐκεῖνο ποὺ συνήθως γίνεται εἶναι νὰ κραυγάζωμεν διαρκῶς ὅτι καταπατοῦν τὰ δίκαια μας, νὰ λησμονῶμεν δὲ τελείως ὅτι καὶ ἡμεῖς ἔχομεν καθήκοντα. "Οταν κανεὶς ἐκπληροῖ μὲ ἀκρίβειαν καὶ προθυμίαν τὰ καθήκοντά του, εἶναι περίπου βέβαιον ὅτι θὰ τυγχάνῃ τοιαύτης ἀναγνωρίσεως καὶ τιμῆς, ὥστε κανεὶς δὲν θὰ σκεφθῇ νὰ τὸν ἀδικήσῃ. "Αν ὅμως ὁ ὅλος αὐτοῦ βίος εἶναι σειρὰ πράξεων ποὺ προσβάλλουν τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἥθικήν, οἱ πάντες θὰ ἐπωφεληθοῦν, γνωρίζοντες ὅτι ἡ πρὸς ἄμυναν ἰκανότης τοῦ ἀνθρώπου τούτου εἶναι ἡλαττωμένη. Δὲν εἶναι βεβαίως χριστιανικόν, ἀλλ' εἶναι τόσον σύνηθες εἰς τὰς κοινωνίας τῶν ἀνθρώπων νὰ καταπατοῦνται τὰ δικαιώματα τῶν ἥθικῶς ἀσθενεστέρων.

2. 'Η προστασία τῶν δικαιωμάτων μας οὐδέποτε πρέπει νὰ γίνεται δι' αὐτοδικίας. 'Η ἔκφρασις « θὰ πάρω τὸ δίκιο μου μὲ τὸ χέρι μου » δὲν ἔχει θέσιν εἰς τὰ χείλη τοῦ χριστιανοῦ. 'Αλλὰ καὶ πρὶν

καταφύγωμεν εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰ δικαστήρια, πρέπει νὰ προηγηθῇ στάδιον διαιτησίας. Ἀδικούμενοι, ὃς ἐπικαλούμεθα τὴν κρίσιν τῶν πρεσβυτέρων καὶ φρονιμωτέρων, προτοῦ προβῶμεν εἰς περαιτέρω ἐνεργείας. Ὁ χριστιανὸς θεωρεῖ τὸ ἀνταδικεῖν ίσον πρὸς τὸ ἀδικεῖν.

3. Ἡ ἀπαίτησις τοῦ δικαιώματος πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἐπιείκειαν. Πρέπει δηλαδὴ νὰ λαμβάνωνται ὑπὲρ ὅψιν αἱ συνθῆκαι ὑπὸ τὰς ὁποίας εὑρέθη ὃ μὴ ἐκπληρώσας μίαν ὑποχρέωσίν του πρὸς ἡμᾶς. Δυνατὸν λόγοι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴν θέλησίν του νὰ συντελεσαν εἰς τοῦτο. Ὁ χριστιανὸς δὲν εἶναι ἀνάλγητος ἀπαιτητής, ώστὲ ἐκεῖνον ποὺ ὁ Σαίξπηρ ἀπεικόνισεν εἰς τὸν « ἔμπορον τῆς Βενετίας ». Οὔτε δομοίαζει πρὸς τὸν δοῦλον τοῦ Εὐαγγελίου ('Ματθ. Ιη', 28), ποὺ ὀλίγου δεῖν καὶ θὰ ἀπέπνιγε τὸν σύνδουλόν του διὰ τὰ ἐκατὸν δηνάρια. Γνωρίζει νὰ ὑπομένῃ καὶ νὰ ἀναμένῃ, ὅταν ἐνδείκνυται ὑπομονὴ, νὰ συγχωρῇ δέ, ὅταν ἐπιβάλλεται συγχώρησις. Ὁ χριστιανὸς ἐνθυμεῖται τὸ λόγιον ὅτι ἄκρα δικαιοσύνη καταντῷ ἄκρα ἀδικία—*summum jus summa injuria*.

4. Τοὺς ἀσεβοῦντας πρὸς τὰ δίκαια μας εἶναι δυνατὸν πολλάκις νὰ σωφρονίσωμεν καὶ νὰ ἔθισωμεν εἰς τὸν σεβασμὸν τῆς ἡθικῆς τάξεως ὅχι τιμωροῦντες, ἀλλ ἀγαθοποιοῦντες καὶ νικῶντες, καθὼς ὁ Παῦλος εἶπε, τὸ κακὸν διὰ τοῦ ἀγαθοῦ. Ὁ ἔχων τὴν δύναμιν νὰ μὴ παρασυρθῇ ἀπὸ ὄργὴν διὰ τὴν γενομένην ἀδικίαν καὶ ν' ὅπαντήσῃ διὰ τῆς ἡθικῆς αὐτοῦ ἀνωτερότητος, εἶναι δυνατὸν νὰ πείσῃ τὸν ἀδικοῦντα διὰ τὴν ἡθικὴν ποιότητα τῆς πράξεως του καὶ νὰ τὸν κάμῃ νὰ ἐπιστραφῇ καὶ ἀνανήψῃ.

« Ὅστις κατέστησεν ἑαυτὸν σκάληκα, δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ παραπονῆται ἐὰν οἱ ἄλλοι τὸν καταπατοῦν » (Κάντιος).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'
ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ
1. Τὸ ἀρραγὴς θεμέλιον τῆς πίστεως.

Τοῦ χριστιανοῦ καὶ παντὸς ἀνθρώπου μεγίστη ὁρετὴ καὶ πρώτιστον πρὸς τὸν Θεὸν καθῆκον εἶναι ἡ πίστις. Πίστις εἶναι ἡ κατακυριεύουσα τὴν ψυχὴν ἀκράδαντος πεποίθησις εἰς τὴν ὑπαρξιν, τὴν ἀγαθότητα καὶ παντοδυναμίον τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀνεπιφύλακτος ἀποδοχὴ ὅλων τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν εἶναι συνυφασμένη μὲν αὐτήν, καθὼς καὶ ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὴν μέλλουσαν ζωήν. Δέν εἶναι συνέπεια ἔηρᾶς διανοητικῆς ἀναζητήσεως ἡ πίστις, διότι εἶναι ἐπάνω ἀπὸ τὸν λόγον, ἀν καὶ διόλου δὲν τὸν ἀποκλείει. Δέν εἶναι τῆς βούλησεως ἐκδήλωσις, διότι κατευθύνει καὶ τὴν βούλησιν. Οὔτε συναίσθημα ἀπλοῦν εἶναι ἡ πίστις, διότι εἶναι ἡ πηγὴ πολλῶν μερικωτέρων αἰσθημάτων. Εἶναι πεποίθησις περὶ τῆς ἀντικειμενικῆς ὑπάρξεως προσώπων ἢ πραγμάτων, ποὺ ὑπερβαίνουν τὴν ἀνθρωπίνην ἐμπειρίαν καὶ ἀντίληψιν, καὶ παραλλήλως ἐμπιστοσύνη πλήρης ἐλπίδων εἰς αὐτά.

Δι' αὐτὸν ὁ Απόστολος προσδιορίζει αὐτὴν ('Εβρ. 1α', 1) ως ἔξῆς: «Πίστις ἐστὶν ἐλπιζομένων ὑπόστασις πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων», ἦτοι πεποιθησις ὅτι ὑπάρχει τι, εἰς δὲ μετ' ἐλπίδων ἀποβλέπομεν καὶ βεβαιότης περὶ μὴ αἰσθητῶν πραγμάτων.

‘Η γνησία λοιπὸν χριστιανική πίστις πρέπει νὰ νοῆται διττῶς. Δὲν εἶναι μόνον ἀπλῆ δοξασία, ἔργον καὶ γέννημα τοῦ ἑγκεφάλου, περὶ τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν ἡ μία βεβαιότης διὰ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν. Ἀν ἡ πίστις ἔμενεν ἕως ἐδῶ, δὲν θὰ ἦτο ἡ πίστις ἡ χριστιανική. Ἀλλ’ εἶναι, πέραν ἀπὸ αὐτό, ἡ πίστις μία ζῶσα τῆς ψυχῆς διάθεσις, ἣν αἰσθῆμα τῆς καρδίας ἐνεργόν, ποὺ διαποτίζει ὅλας τὰς ψυχικάς μας ἐκδηλώσεις. Ἰδίως ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα ὡς καθηδηγοῦσα τὴν βούλησιν καὶ τὰς πράξεις καὶ εἶναι δι’ αὐτὸν ὅρος ἀπαραίτητος τῆς χριστιανικῆς ζωῆς καὶ πολιτείας. Καὶ καθὼς εἶναι ξένη

πρὸς αὐτὴν κάθε ταλάντευσις καὶ κάθε δυσπιστία, διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν Ἱερότητα ἐκείνων ποὺ κανεὶς πιστεύει, μᾶς ἀνεβάζει ὑψηλὰ εἰς μίαν ἀτμοσφαῖραν θείας πνοῆς καὶ διαθέτει τὴν ψυχὴν μας οὕτως, ὥστε νὰ αἰσθάνεται τὰ νοητὰ καὶ ἀόρατα ὡς αἰσθητὰ καὶ ψηλαφητὰ καὶ νὰ παρακινῇ τὸν ἀνθρωπὸν εἰς ἔργα μεγάλα, ποὺ θὰ ἔφαινοντο ἀνθρωπίνως ἀδύνατα. Οὕτω καθίσταται μία δύναμις, ὅπως ἐκείνη, ἣτις ἐνεψύχωντες τοὺς ἥρωας καὶ μάρτυρας τῆς πίστεώς μας καὶ τοὺς προφήτας καὶ τοὺς Ἀποστόλους. Ἀπὸ μίαν τοιαύτην πίστιν ἐνεπνέοντο ὅλοι ἐκεῖνοι, οἵ δόποιοι κατὰ τὴν γνωστὴν πλήρη δυνάμεως περικοπὴν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου ('Ἐφρ. 1α', 33 - 39) «κατηγωνίσαντο βασιλεῖας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων, ἔσβεσαν δύναμιν πυρός, ἔφυγον στόματα μαχαίρας». Ἡ πίστις των ἥρωος τόση, ὥστε οὐδεμία ταλαιπωρία καὶ καρμία ἀπειλὴ οὔτε καὶ αὐτὸς ὁ θάνατος ἡδυνήθησαν νὰ τοὺς κλονίσουν. Ὁθεν «ἐτεμπανίσθησαν..., ἐμπαγμῶν καὶ μαστίγων πειραν ἔλαβον, ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς· ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόρῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἴγειοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακονυχόμενοι—ῶν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος—ἐν ἐρημάις πλανώμενοι καὶ δρεσοὶ καὶ σπηλαῖοις καὶ ταῖς διαισθήσεσιν τῆς γῆς».

Ἀντιθέτως ὁ μὴ πιστεύων εἰς προσωπικὸν Θεὸν καὶ ζωὴν ἐπέκεινα τοῦ τάφου καὶ κόσμου πνευματικὸν καὶ ὑπεραισθητόν, οὗτος ἀρνεῖται κάθε ἀνώτερον προορισμὸν καὶ θεωρεῖ ματαιοπονίαν ἢ καὶ μωρίαν κάθε φροντίδα περὶ ἡθικῆς τελειοποιήσεως ἑαυτοῦ καὶ τῆς κοινωνίας. Ἔνιοτε δεικνύεται ἐνάρετος, ἀλλὰ τοῦτο γίνεται κατὰ συνήθειαν ἢ ἀπορρέει ἀπὸ ἄλλα ἐλαστήρια μὴ ἔχοντα σχέσιν μὲ τὴν ἀρετὴν. Ἀρετὴ ἀνευ πίστεως πρὸς ζῶντα Θεὸν καὶ πρὸς τὸ κῦρος τοῦ ἡθικοῦ νόμου φαίνεται ὡς ἀπομίμησις ἀρετῆς καὶ ἀρκεῖ ἡ πρώτη ἀντίξοος περίστασις, διὰ νὰ τὴν παρασύρῃ. Ἡ πίστις ὅμως εἰς τὸν Θεὸν ἐμπνέει θάρρος εἰς τὴν πάλην κατὰ τοῦ κακοῦ, ἐνισχύει καὶ ἐνδυναμώνει τὴν ψυχὴν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἐμποδίων καὶ τὴν ἀσκησιν τῆς ἀρετῆς.

Ἡ ἀληθὴς καὶ δημιουργικὴ πίστις πρέπει νὰ ἔχῃ τὰς ἔξῆς ἴδιότητας: Νὰ είναι σταθερά, χωρὶς νὰ ταλαντεύεται καὶ νὰ ἐκπίπτῃ ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν δυσκολιῶν. Νὰ είναι

καθολική, ήτοι νὰ συμπεριλαμβάνη ὅλον τὸν κύκλον τῶν χριστιανικῶν δογμάτων καὶ ἀληθεῖῶν καὶ ὅχι ἄλλας νὰ δέχεται καὶ ἄλλας νὰ ἀπορρίπτῃ. "Αν κανεὶς δέχεται μὲν Θεὸν προσωπικὸν καὶ ζῶντα, ἀρνεῖται ὅμως τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς ἢ δέχεται τὴν ἀθανασίαν ὅρνεῖται ὅμως τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ δὲν ἐλπίζει εἰς τὴν θείαν ἀγαθότητα, ἢ πίστις αὐτοῦ δὲν εἶναι τελεία. "Εν μόνον ρῆγμα εἰς τὴν οἰκοδομὴν τῆς πίστεως εἶναι δυνατὸν ν' ἀποβῇ χάσμα ἀγεφύρωτον καὶ νὰ παρασύρῃ εἰς ὀλεθρίαν πλάνην καὶ καταστροφήν. "Ἐπειτα ἢ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἐν εργάσι καὶ ζῶσα δι' οὓς λόγους καὶ ἀνωτέρω ἀνεπτύξαμεν. Πίστις χωρὶς ἔργα δὲν ὡφελεῖ. Τὰ ἔργα τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς ἀγάπης καταξιώνουν τὴν πίστιν: «ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τις ἴσχύει οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργούμενη » (Γαλ. ε', 6). Τέλος ἢ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἐλλογένερογονμένη » (Γαλ. ε', 6). Τέλος ἢ πίστις πρέπει νὰ εἶναι ἐλλογένερογονμένη προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Οἱ δεισιδαίμονες πιστεύουν εἰς ὅλως τυχαῖα γεγονότα ἢ φαινόμενα φυσικά ὡς ἐνδεικτικά θείας ὄργης ἢ καταφεύγουν εἰς μαγικὰς προσευχὰς καὶ μυστικοὺς ἔξορκισμοὺς πρὸς ἀποτροπήν της. Ἀποτέλεσμα ἀμαθείας ἢ διδαχῆς διεστραμμένης ἢ δεισιδαιμονίας, μολύνει τὴν πίστιν, διαστρέφει τὸ ἥθος καὶ πληροῖ τὴν ζωὴν ἀνοήτων φόβων. Βεβαίως αἱ πρῶται περὶ τοῦ θείου ἀντιλήψεις είχον κάτι τὸ χονδροειδές. Οἱ ἀνθρώποι ὅμως μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ προχωροῦν διαρκῶς εἰς διαγεστέραν καὶ περισσότερον πνευματικὴν περὶ Αὐτοῦ ἀντίληψιν.

Τὴν πίστιν μας προσβαλλομένην πρέπει νὰ ὑπερασπιζώμεθα μὲ σθένος. Δὲν ἀρκεῖ νὰ πιστεύωμεν ἡμεῖς, πρέπει καὶ εἰς τοὺς ἄλλους νὰ δεικνύωμεν τὴν ὁδὸν τῆς πίστεως καὶ νὰ τοὺς φέρωμεν εἰς αὐτήν. 'Ο δεικνύωμεν τὴν διάστασιν τῆς πίστεως του. 'Ἄλλ' ὁ ζῆλος του ὑπὲρ τῆς πίστεως, ὁ πάντοτε εἰλικρινής, συνοδεύεται ἀπὸ πραότητα καὶ ἀνεξικακίαν καὶ ὡς μέγιστον ὅπλον ἔχει τὴν πειθώ. Δὲν αἰσθάνεται περιφρόνησιν ἢ μῆσος πρὸς τοὺς ἀντιφρονοῦντας. "Ἐχει καὶ εἰς τοῦτο πρότυπον τὸν Σωτῆρα, ὁ ὅποιος ἡγωνίσθη μὲν καὶ ὑπέμεινε πολλὰ διὰ τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἀληθοῦς πίστεως, ἀλλὰ δὲν ἐλησμόνησε νὰ φανῇ ἀνεξικακοῦ ἀληθοῦς πίστεως, ἀλλὰ δὲν ἐλησμόνησε νὰ φανῇ ἀνεξικακοῦ σταυροῦ καὶ κατὰ τὴν φρικτὴν ὥραν πού εύρισκετο ἐπὶ τοῦ σταυροῦ: «πάτερ ἄφες αὐτοῖς, ἔλεγεν, οὐ γὰρ οἴδαπι τὶ ποιοῦσι » (Λουκ. κυ', 34).

Πολλαὶ αἰτίαι εἰναι δυνατὸν νὰ μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὸν ἀληθινὸν Θεόν. Πολλάκις κακὸν παράδειγμα ἄλλων θεωρουμένων σοφωτέρων ἀπὸ ἡμᾶς, ἄλλοτε ἐπιπολαία μελέτη ἢ παρανόσις φιλοσοφικῶν διδαγμάτων μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ αὐτήν. Κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους χρόνους τὸ πνεῦμα τῆς ἀρνήσεως ἢ τοῦ στεγνοῦ ἐπιστημονισμοῦ καὶ ἢ ἀντίληψις ὅτι ὅλα τὰ προβλήματα λύονται μὲ τὴν «κοινὴν λογικὴν» ἔκαμε ν' ἀδυνατίσουν ἢ καὶ νὰ στειρεύσουν αἱ πηγαὶ τῆς πίστεως. Αἱ θεωρίαι ποὺ κατεβίβασαν τὸν ἀνθρωπὸν εἰς τὸ ἐπίπεδον μηχανῆς ἔκαμαν ὥστε νὰ νεκρωθῇ ἢ πίστις πρὸς ἓνα ἀνώτερον προορισμόν ἔχοντα τὴν ἀρχήν του εἰς τὸ ὑπέρτατον "Ον.

'Αλλ' ὅταν πλέον δὲ ἀνθρωπὸς ἔγινε πάνσοφος μὲ δῆλας αὐτὰς τὰς παντοειδεῖς γνῶσεις καὶ ἀνακαλύψεις, εἶδεν ὅτι ἔφυγε κάθε οὐσιαστικὸν περιεχόμενον ἀπὸ τὴν ψυχὴν του καὶ ἀντεμετώπισεν ἔντρομος μέσα εἰς αὐτὴν ἐν δυναστπλήρωτον χάσος. 'Ο ἀνθρωπὸς εἶχεν ὁνειρευθῆ ὅτι μὲ τὰ κτυπήματα τῆς ἐπιστήμης του ἔθανάτωσε τὸν Θεόν. "Οταν δῆμος ἔξυπνησεν ἀπὸ τὸ ὄνειρόν του, ἔνοιωσεν ὅτι τὰ κτυπήματα ποὺ ἐνόμισεν ὅτι κατέφερε κατ' Αὐτοῦ ἤσαν πλήγματα ἐναντίον τοῦ ἑαυτοῦ του. 'Ο ύλισμὸς καὶ αἱ συγγενεῖς κοσμοθεωρίαι ἐπροκάλεσαν ἐν αἰσθημα παγετοῦ εἰς τὴν ψυχήν. 'Ο ἀνθρωπὸς ἔχει τὸ συναίσθημα ναυαγοῦ, τὸν ὅποιον τὰ κύματα ἔξεβρασαν εἰς μίαν ἔρημον καὶ ἀξενον ἀκτήν. Τὴν φρικτὴν κατάστασιν τῆς ἀπιστίας ζωγραφίζει ὑπερόχως ἡ θεία ἀποκάλυψις μὲ τὴν ὀλιγόλογον ἐκείνην ἐπίκλησιν (Ματθ. θ', 24) «Κύριε, βοήθει μοι τῇ ἀποστολῇ».

'Η ἀπιστία παραλύει, ἢ πίστις ισχυροποιεῖ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου.

«Θεοῖς εἴχουν, θεοῖς ἔπι κοάτος οὐδὲ τι ἄτερ θεῶν γίνεται ἀνθρώποις οὐτ' ἀγάθῳ οὔτε κακῷ» (Θεόγρ. 171 - 172). «Μή φοβηθῆς αὐτὸν ποὺ στήριξε στὴν πίστιν ἐπάνω τὴν ἐλπίδα» (Πολέμης). «Ἄγια Πίστι τῶν πατέρων μου, ἔλα καὶ γέμισέ μου τὴν καρδιὰν» (Παλομᾶς).

2. Ἐλπὶς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν.

'Απόρροια τῆς πίστεως εἰναι ἡ ἐλπὶς πρὸς τὸν Θεόν.

"Ηδη εἰς τὸν ἀποστολικὸν δρισμὸν τῆς πίστεως, τὸν ὅποιον εἰδομεν, ἐμπεριέχεται ἡ ἔννοια τῆς ἐλπίδος, ἀφοῦ ἢ πίστις εἰναι

« ὑπόστασις ἐλπίζομένων ». Ό χριστιανὸς λοιπὸν δὲν πιστεύει μόνον εἰς τὸν Θεόν, ἀλλὰ ἐλπίζει μετὰ θετικότητος καὶ ἀναμένει μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὁ Θεὸς ὡς φιλόστοργος πατὴρ θὰ εἶναι παραστάτης αὐτοῦ εἰς κάθε δύσκολον περίστασιν καὶ ὅτι θὰ ἀνταμείψῃ αὐτὸν κατὰ τὰς πράξεις του εἰς τὴν μέλλουσαν ζωήν. Αὐτὴν εἶναι ή ἔννοια τῆς χριστιανικῆς ἐλπίδος. Διότι ή ἐλπὶς τοῦ χριστιανοῦ δὲν εἶναι μία ἀπλῇ ψυχική κλίσις, ἀλλὰ κατευθύνεται ἀπὸ τὴν ἀκράδαντον εἰς τὸν Θεὸν πίστιν καὶ τὰς θείας ἀληθείας καὶ τροφοδοτεῖται ἀπὸ τὴν υἱικήν πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπην μας.

Καθὼς ὄφείλομεν νὰ πιστεύωμεν, οὕτω πρέπει καὶ νὰ ἐλπίζωμεν εἰς τὸν Θεόν. Θὰ ἥτο ἀκατανόητον νὰ δεχθῶμεν μαζὶ μὲ τοὺς διπαδοὺς τοῦ Διισμοῦ (Deismus) ὅτι ὁ Θεός, ἀφοῦ ἐδημιούργησε τὸν ἀνθρώπον, τὸν ἀφῆκεν εἰς τὴν τύχην του, χωρὶς νὰ προνοῇ περὶ αὐτοῦ καὶ χωρὶς νὰ παρακολουθῇ τὰ βήματά του. Θὰ ὠμοίαζε πρὸς πατέρα, ὁ ὅποιος οὐδέποτε ἐνδιεφέρθη νὰ μάθῃ, ποῦ εἶναι καὶ τί κάμνει διπλά σου. Μόνον ὁ ἀπιστος δὲν ἐλπίζει εἰς Θεὸν καὶ μέλλουσαν ζωήν.

Καθὼς ή πίστις, πρέπει καὶ ή ἐλπὶς νὰ εἶναι σταθερὰ καὶ νὰ μὴ μᾶς ἐγκαταλείψῃ εἰς τὰς δυσχερεῖς στιγμὰς καὶ λογική, ἥτοι νὰ μὴ προσδοκῶμεν ἀπὸ τὸν Θεὸν πράγματα παράλογα ή ἀπρεπῆ. Εἰς τὰς ἀλογίστους ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας μας δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν συμπαράστασιν τοῦ Θεοῦ. Ἀπὸ τὸν Θεὸν θὰ προσδοκῶμεν ἑκεῖνα μόνον τὰ ἀγαθά, δόσα εἶναι σύμφωνα μὲ τὰς θείας ἐντολὰς καὶ δὲν ἀντιβαίνουν πρὸς τὸ ἄγιον Αὐτοῦ θέλημα. Ἀχαλίνωτος φιλοπλούσιας καὶ φιλοδοξίας ἀμετρος καὶ φιλοζωία ἐγωιστική δὲν εἶναι τάσεις δυνάμεναι νὰ τύχουν ἐνισχύσεως ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ.

Κατὰ τὰ λοιπὰ ὄφείλομεν νὰ διατηρῶμεν ἐντὸς ἡμῶν καίουσαν πάντοτε τὴν δᾶδα τῆς ἐλπίδος. Πάντοτε, ἀλλ’ ίδιως εἰς τὰς περιπτετείας τοῦ βίου καὶ τὰς συμφορὰς ή ἐλπὶς εἶναι ἑκείνη ητίς ἀνακουφίζει τὴν ψυχήν μας καὶ χύνει βάλσαμον εἰς τὴν καρδίαν μας.

‘Αντιθέτως οἱ μὴ ἐλπίζοντες εἰς τὸν Θεόν καὶ τὴν θείαν δικαιοσύνην καὶ ἀγαθότητα, ἐπειδὴ εἰς μερικὰς περιστάσεις οὐδαμοῦ εὔρισκουν στήριγμα, καταλαμβάνονται ἀπὸ ἀπελπισίαν. ‘Ἐνίστε ή ἀπελπισία καταντῷ εἶδος κοσμοθεωρίας καὶ λαμβάνει τὴν μορφὴν τῆς ἀπαισιοδοξίας. ‘Ο ἀπαισιοδοξός βλέπει τὴν σκοτεινὴν δψιν τῆς ζωῆς, πιστεύει ὅτι τίποτε δὲν είναι εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν καλόν. ‘Ο μέγας κήρυξ τῆς ἀπαισιοδοξίας κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι ὁ Γερμανὸς

φιλόσοφος Σοπενχάουερ (Ar. Schopenhauer). Κατ' αύτὸν μᾶς κυβερνᾷ ἡ τυφλή δρμή πρὸς τὴν ζωὴν. Δι' αὐτὸν ἡ ὑπαρξίς μας εἶναι πλήρης ἀγωνίας. 'Η δόδυνη εἶναι τὸ μόνον περιεχόμενόν της, ἡ χαρὰ εἶναι χίμαιρα. 'Η ζωὴ εἶναι πόνος. "Οσοι δὲν ἔχουν ἀγωνίζονται διὰ νὰ ξεφύγουν τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν στέρησιν, οἱ ἔχοντες διὰ νὰ νικήσουν τὴν πληξιν. "Ολοὶ εἶναι πεπισμένοι διὰ ἡ ζωὴ τῶν μίαν ήμέραν θὰ χαθῆ καὶ ἐν τούτοις ἔξακολουθοῦν νὰ κυλίουν τὸν λίθον τοῦ Σισύφου. 'Η ζωὴ εἶναι πρᾶγμα χωρὶς ἀξίαν.

Τὴν τραγικὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρχεως ἔξαίρει καὶ ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία τοῦ ὑπαρχισμοῦ (existentialismus). Θεμελιώτης αὐτοῦ θεωρεῖται ὁ Δανὸς φιλόσοφος Κίρκε γκα αρτ (S. Kierkegaard) καὶ εἰσηγηταὶ οἱ Γερμανοὶ Γιάσπερς (K. Jaspers) καὶ Χαΐντεγκερ (M. Heidegger). Άλλὰ ὡς εύρυτέρα καὶ λίαν θορυβώδης κίνησις ὁ ὑπαρχισμὸς ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Γαλλίαν μετὰ τὸν τελευταῖον πόλεμον μὲν ἡγέτην τὸν συγγραφέα καὶ φιλόσοφον Σάρτρ (J. P. Sartre). Σκοπὸς τῆς φιλοσοφίας διὰ τοὺς ὑπαρχικούς δὲν εἶναι ὁ κόσμος ἐν τῷ συνόλῳ, ἀλλὰ ὁ ἀνθρωπός καὶ ἡ σχέσις του μὲ τὸν ἔσωτόν του, ἡ ἀμεσος καὶ καθολικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀνθρώπου. Καμμία δώμας ἐπιστήμη, λέγουν, δὲν μᾶς δόδηγει εἰς τὴν γνῶσιν αὐτήν, ὑπάρχει δὲ ὁ ἀνθρωπός μόνον καὶ μόνον διὰ νὰ πίπτῃ διαρκῶς ἐπάνω εἰς ἀλυταὶ αἰνίγματα. Μοῖρα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ναυάγιον δλῶν τῶν προσπαθειῶν του. 'Η ζήτησις τῆς ἀληθείας εἶναι ματαία 'Ο κόσμος εἶναι ἀντίφασις καὶ παραλογισμός. Δι' αὐτὸν ὁ ἀπελπισμὸς καὶ ἡ ἀγωνία εἶναι αἰσθήματα ἐντελῶς δικαιολογημένα.

Πόσον αἱ τοιαῦται ἀντιλήψεις εἶναι ἀντίθετοι πρὸς τὴν ἀτομικὴν καὶ κοινωνικὴν πρόδοσν, εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερόν. Τοιαῦται θεωρίαι ἀποτελοῦν ἐμπόδιον ἀνυπέρβλητον εἰς τὴν ἡθικὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἀνθρώπου. Πῶς νὰ ἀποφασίσῃ κανεὶς νὰ διορθώσῃ ἑαυτὸν καὶ νὰ βοηθήσῃ τοὺς ἀλλούς, ὅταν εἶναι πεπεισμένος διὰ καμμία βελτίωσις δὲν εἶναι δυνατή καὶ καμμία σωτηρία; 'Ομως ὁ ἀληθής χριστιανὸς ἐλπίζει πάντοτε εἰς τὸν Θεόν. 'Ενοχος δὲν, ἀναγνωρίζει εἰς τὰς ταλαιπωρίας του τὴν τιμωρὸν χείρα τοῦ Θεοῦ. 'Αθῷος, ἀντιμετωπίζει μὲ καρτερίαν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῆς τύχης τὸν κατατρεγμόν. Γνωρίζει καλῶς διὰ ἡ ἀνθρωπίνη ἀδικία ἡμπορεῖται μόνον ἐπιπολαίων νὰ τὸν θίξῃ, δχι νὰ τὸν τραυματίσῃ θανασίμως. 'Οτι τὸν ἐνδότερον πυρῆνα τῆς ὑπάρχεως του, τὴν ἡθικὴν αὐτοῦ ὑπόστασιν, εἶναι ἀδύνατον νὰ βλάψῃ ὁ κακός. 'Ενθυμεῖται τοὺς λόγους τοῦ Χριστοῦ: « μή φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχήν μή διναμένων ἀποκτεῖται » (Ματθ. 1, 28).

Συνυφασμένη πρὸς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πίστιν εἶναι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πη.

Τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν ὡς πατέρα καὶ δημιουργόν, ὡς προνοοῦντα καὶ φροντίζοντα περὶ ἡμῶν, ἀλλὰ κυρίως ὡς χορηγὸν παντὸς ἀγάθου καὶ πηγὴν πάσης τελειότητος. 'Η πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ ὑπερβαίνῃ τὴν ἀγάπην μας πρὸς οἰδήποτε ἄλλο τοῦ κόσμου

τούτου πρόσωπον ή ἀγαθόν. Αὐτὴ είναι τή πρώτη καὶ μεγίστη ἔντολή. Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου, ἵτοι μὲ ὅλην σου τὴν ὑπόστασιν, ὅπωσδήποτε καὶ ἂν ἐκδηλοῦται καὶ ὁσαδήποτε ἂν ἔχῃ ὄνόματα. Μόνον μία τοιαύτη ἀνεπιφύλακτος καὶ ἀπειριότιστος ἀγάπη ἡμπορεῖ νὰ μᾶς ἐπιτρέψῃ νὰ κοινωνήσωμεν πρὸς τὸ ἀπειρον καὶ ὑψιστὸν ἀγαθὸν καὶ νὰ μᾶς χαρίσῃ τὴν τελείαν εύδαιμονίαν καὶ μακαριότητα. Διότι « ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῷ Θεῷ μένει καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ » (Α' Ἰω. 8', 16). « Οσον διὰ τὰ ἐπίγεια ἀγαθὰ ἔξηγήθη καὶ ἀλλαχοῦ, προσκαίρους μόνον ἡμποροῦν νὰ χαρίσουν ἀπολαύσεις.

Αὐτονόητον ὅτι ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ είναι καθαρά, ἵτοι ἀπηλλαγμένη ἀπὸ κάθε ἐπίδειξιν ἡ ὑπολογισμόν· νὰ είναι σταθερά, ἵτοι ἀδιάπτωτος εἰς εύτυχεῖς καὶ δυσμενεῖς περιστάσεις, καθὼς ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ, δόποιος ἔφθασε δι' αὐτὴν μέχρι τοῦ σταυροῦ, καθὼς ὑπῆρξεν ἡ ἀγάπη τῶν πιστῶν, διὰ τοὺς δόποιους εἶπεν ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. η', 35 - 39): « τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θεῖψις ἡ στενοχωρία ἡ διωγμὸς ἡ λιμὸς ἡ γυμνότης ἡ κίνδυνος ἡ μάχαιρα; . . . Οὔτε θάρατος οὔτε ἥψη ὡραία οὔτε ἀγγελοι οὔτε ἀρχαὶ οὔτε δυνάμεις οὔτε ἐνεστῶτα οὔτε μέλλοντα οὔτε ὕψωμα οὔτε βάθος οὔτε κτίσις ἐτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ ».

Πρέπει ἀκόμη ἡ ἀγάπη νὰ είναι ἐν εργάσι καὶ ζῶσα, ἵτοι νὰ φανερώνεται δι' ἔργων. « Μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ τῇ γλώσσῃ, ἀλλ' ἐν ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ » (Α' Ἰω. γ', 18).

‘Απὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἀγάπης ἀχώριστος είναι ἡ ἔννοια τῆς εύγνωμοσύνης διὰ τὰς εὐεργεσίας ποὺ ἡξιώθημεν παρὰ τοῦ Θεοῦ, τῆς πεποιθήσεως εἰς τὴν ἀγαθότητα καὶ παντοδυναμίαν Αὐτοῦ καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ τελειοτάτου “Οντος.

Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ καὶ τὰς τάσεις τῆς ψυχῆς μας φανερώνομεν καὶ μὲ τὴν προσευχήν.

3. Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ κοινὴ λατρεία.

Πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη ἀποτελοῦν ἐν ἀδιάσπαστον σύνολον, εἰς

τὸ δποῖον δίδομεν τὸ ὄνομα ε ὑ σ ἐ β ε ι α. ‘Η εὐσέβεια εἶναι ἔσω-
τερική διάθεσις τῆς ψυχῆς, ἡ δὲ ἔξωτερίκευσις τῆς ἔσωτερικῆς μας δια-
θέσεως ὀνομάζεται λατρεία. Κυριωτάτη τῆς λατρείας τοῦ Θεοῦ
ἔκδήλωσις εἶναι ἡ πρόσευχή.

Τρία τινὰ ἐπιζητοῦμεν διὰ τῆς προσευχῆς: νὰ διαδηλώσωμεν
τὴν εὔγνωμοσύνην μας πρὸς τὸν οὐράνιον Πατέρα δι’ ὅσα ἐν τῇ
ἀπείρῳ Του ἀγαθότητι μᾶς ἡξίωσε ν’ ἀπολαύσωμεν ἀγαθά· νὰ ἐπι-
καλεσθῶμεν τὴν θείαν ἀντίληψιν διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν κάτι, νὰ προστα-
τευθῶμεν ἀπὸ ἐπικρεμάμενον κίνδυνον ἢ ν’ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ δυσχε-
ρείας· τέλος εἶναι δυνατὸν ν’ ἀποβλέπωμεν ἀπλῶς εἰς τὴν ἔκδήλωσιν
τοῦ ἀπεριορίστου θαυμασμοῦ μας πρὸς τὴν θείαν πανσοφίαν καὶ
δύναμιν. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ προσευχὴ καλεῖται ε ὑ χ-
ριστία, εἰς τὴν δευτέραν δὲ η σις, εἰς τὴν τρίτην δοξολο-
γία. ‘Αλλ’ εἶναι αὐτονόητον ὅτι ποτὲ σχεδὸν τὰ τρία εἰδη τῆς
προσευχῆς δὲν ἀπαντῶνται διακεκριμένα. Ἀπεναντίας συνυπαρχουν
εἰς ἀδιάλυτον ἐνότητα. Σύνηθες π.χ. εἶναι δ εύχαριστῶν καὶ νὰ δοξο-
λογῇ τὸν Θεόν, δ ἐπικαλούμενος τὴν θείαν ἀρωγὴν νὰ εὔγνωμονῇ
δι’ ὅσα ἥδη ἔλαφε καὶ καθεξῆς. ‘Ἐχοντες πρὸ δοφθαλμῶν τὴν τριπλῆν
αὐτὴν ὅψιν τῆς προσευχῆς ἡμποροῦμεν νὰ τὴν ὁρίσωμεν ως μίαν
νοερὰν ἔντευξιν πρὸς τὸ ὑπέρτατον “Ον, κατὰ τὴν δποίαν ἐκχέο-
μεν ἐνώπιον αὐτοῦ τὰ πλημμυρίζοντα τὴν καρδίαν μας αἰσθή-
ματα εὐγνωμοσύνης καὶ τιμῆς καὶ ἔξαιτούμεθα τὴν ἀρωγὴν Του.

Εἶναι φανερὸν ὅτι δ Θεὸς οὐδεμίαν χρείαν ἔχει νὰ μάθῃ ἀπὸ
ἥμας ἐκεῖνα τῶν δποίων ἔχομεν ἀνάγκην· «οἰδε γὰρ ὁ πατὴρ ἡμῶν ὃν
χρείαν ἔχομεν πρὸ τοῦ ἡμᾶς αἰτῆσαι αὐτὸν» (‘Ματθ. ΣΤ’, 8). Οὕτε
τῶν ἐγκωμίων μας ἔχει ἀνάγκην δ Θεός, διότι εἶναι ἀθικτος ἀπὸ
πᾶσαν ἔλλειψιν ἢ ἀνάγκην. ‘Η προσευχὴ ὅμως εἶναι ἀναγκαία δι’
ἥμας τοὺς Ιδίους. Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί.

‘Η συνεχῆς ἐπικοινωνία μὲ τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς ζωογονεῖ
καὶ ἀνανεώνει τὴν εὐσέβειάν μας. Μᾶς ἀποσπᾷ ἀπὸ ματαίας ἀσχολίας
περὶ τὰ ταπεινὰ καὶ ἐφήμερα, καὶ μᾶς συγκρατεῖ εἰς τὸν δρόμον τοῦ
προορισμοῦ μας. ‘Η προσευχὴ δὲν ἔκδηλωνει μόνον, ἀλλὰ καὶ κρα-
τύνει καὶ ἴσχυροποιεῖ τὴν πίστιν. Εἶναι ἀληθές ὅτι ὑπαρξις τῆς προσευ-
χῆς δὲν ἀποδεικνύει πάντοτε καὶ τήρησιν τῶν θείων ἐντολῶν. ‘Αλλ’

ἀπουσία προσευχῆς εἰναι περίπου ἀσφαλής ἀπόδειξις τελείας κατα-
πτώσεως καὶ μαρασμοῦ τῆς ἡθικῆς ζωῆς.

Ἐπειτα δοτις προστρέχει δι' εἰλικρινοῦς προσευχῆς εἰς τὸν
Θεόν καὶ τὸν παρακαλεῖ μὲ τὴν καρδίαν του, αἰσθάνεται ἀνακού-
φισιν καὶ εὐρίσκει παραμυθίαν εἰς τὰς δυσκόλους περιστάσεις τῆς
ζωῆς του. Τὰ δεινὰ ποὺ τυχὸν θὰ τοῦ συμβοῦν τὰ ὑπομένει ἀγογγύ-
στως, ἐλπίζει δὲ πάντοτε ὅτι ὁ Θεός θὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἀπὸ αὐτά.
Τὸν διακρίνει ἐγκαρτέρησις, νηφαλιότης, ψυχικὴ γαλήνη.

Ἡ προσευχὴ τέλος ἐνδυναμώνει τὴν εὔσέβειαν τῶν περὶ ἡμᾶς.
“Οπως τὰ λοιπὰ συναισθήματα, οὕτω καὶ τὸ θρησκευτικόν, καθὼς
ἐκδηλώνεται μὲ τὴν προσευχήν, ἀκτινοβολεῖ εὐεργετικῶς ἐπὶ τῶν
ἄλλων ἀνθρώπων, οἱ δποῖοι παρακινοῦνται εἰς ἀνάλογον θεοσέ-
βειαν καὶ γενικώτερον εἰς ἡθικὴν ζωὴν, ὅταν μάλιστα ὁ προσευχό-
μενος εἰναι καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ τέλειος χριστιανός. “Υπὸ τὴν ἔποψιν
αὐτὴν λέγομεν ὅτι ἡ προσευχὴ ἔχει ἐποικοδομητικὸν ἢ παιδαγωγικὸν
χαρακτῆρα.

Τὴν δυνατότητα ψυχικοῦ καταρτισμοῦ, τὸν ἐποικοδομητικὸν
χαρακτῆρα, ἔχει κυρίως ἐν εἶδος προσευχῆς. Εἰναι ἡ προσευχὴ ἡ
όποια γίνεται ἀπὸ πολλούς μαζὶ τοὺς πιστούς καὶ μάλιστα καθ' ὥρι-
σμένον χρόνον καὶ εἰς ὡρισμένον τόπον. Πράγματι ἡ προσευχὴ δὲν
διακρίνεται μόνον ἀπὸ τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸν τόπον καὶ
τὸν τύπον. “Υπὸ τὰς ἐπόψεις αὐτὰς διακρίνομεν τὴν κατ' ἵδιαν
καὶ τὴν κοινὴν προσευχήν. Διότι ἡμπορεῖ καθεὶς νὰ προσεύ-
χεται εἴτε αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν εἴτε μαζὶ μὲ ἄλλους. Διὰ τὴν κατ' ἵδιαν
προσευχὴν κάθε τόπος καὶ κάθε περίστασις εἰναι κατάλληλος, ἀρκεῖ
νὰ ὑπάρχῃ ἡ πρέπουσα ψυχικὴ διάθεσις. Καὶ εἰναι φανερὸν ὅτι τὸ
εἶδος τοῦτο τῆς προσευχῆς εἰναι ἐσωτερικώτερον καὶ ἀληθινώτερον,
δ' ἀνθρωπος ἴσταται μόνος πρὸς μόνον τὸν Θεόν, ἡ μετ' αὐτοῦ κοι-
νωνία ἡμπορεῖ νὰ λάβῃ ἀπέραντον βάθος. ‘Ωρισμένοι μελετηταὶ τῶν
θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν ζητημάτων, καθὼς ὁ Ρώσσος συγγρα-
φεὺς Τολστόι, ἀρνοῦνται τὴν ἀξίαν τῆς δημοσίας προσευχῆς καὶ
ὑπενθυμίζουν τὴν ρητὴν παραγγεγλίαν τοῦ Σωτῆρος (Ματθ. 5, 6)
« σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἰσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου καὶ κλείσας τὴν θύ-
ραν σου πρόσενξαι τῷ πατρὶ σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ ὁ πατήρ σου
ὅ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ ».

’Αλλὰ παρὰ τὴν ἀξίαν ποὺ ἔχει ἡ κατ’ ίδίαν προσευχή, οἱ ἀνωτέρω λόγοι τοῦ Σωτῆρος δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωνται κατὰ κυριολεξίαν. ‘Ο Σωτὴρ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐπιτιμήσῃ τὴν ὑποκριτικὴν θεοσέβειαν ποὺ ἐκδηλώνεται μὲν ἐπιδεικτικὴν προσευχὴν. ’Εξ ἄλλου δὲ ίδιος δὲ Ιησοῦς οὕτε αὐτὸς ἀπέφευγε νὰ προσεύχεται ἐνώπιον ἄλλων, οὕτε ἀπεῖχεν ἀπὸ τὰς κοινὰς συγκεντρώσεις καὶ προσευχάς. Καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἡκολούθησαν τὸ παράδειγμά Του.

‘Ο χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ ζῇ καὶ νὰ συμπεριφέρεται ὡς μονάς, ἀλλ’ ὡς μέλος ὀργανικὸν τοῦ ζωντανοῦ σώματος ποὺ λέγεται ’Εκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Δι’ αὐτὸν ὁ τακτικὸς ἐκκλησιασμὸς εἶναι καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἡ ἐκτέλεσις ἄλλων θεαρέστων πράξεων δὲν τὸν ἀπαλλάσσει ἀπὸ αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν. ’Απέχων ἀπὸ τὰς κοινὰς συνάξεις θέτει ἐαυτὸν ἔξω τοῦ σώματος τῆς ’Εκκλησίας. ‘Ο χριστιανὸς λαμβάνει μέρος εἰς ὅλας τὰς πράξεις ποὺ συντελοῦν εἰς τὸν καταρτισμὸν τῶν πιστῶν, εἰς τὰς κοινὰς συναθροίσεις καὶ τὰς ἀναγνώσεις καὶ τὰς ιεροτελεστίας καὶ τὰς προσευχάς. ’Ο λαμπρὸς διάκοσμος τῶν ναῶν, αἱ σεμνοπρεπεῖς ιεροτελεστίαι καὶ αἱ κατανυκτικαὶ φαλμῷδιαι, αἱ εὐλαβεῖς ἀναγνώσεις τῶν περικοπῶν τῆς Γραφῆς, τὸ θεῖον κήρυγμα εἶναι μέσα συντελεστικά εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ θρησκευτικοῦ βιώματος. Τὸ δὲ παράδειγμα τοῦ εὐλαβῶς συμπροσευχομένου πλήθους ἔχει θαυμασίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς μας. Μᾶς δίδει τὴν ζωηρὰν ίκανοποίησιν ὅτι εἰμεθα ὅλοι κοινωνοὶ τῆς ίδιας σωτηρίου πίστεως καὶ τῶν αὐτῶν χρηστῶν ἐλπίδων. Εἰς στιγμὰς διωγμῶν καὶ ἡθικῆς καταπτώσεως ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν κοινὴν λατρείαν χρησιμεύει ὡς Ισχυρὸν ἔρεισμα κατὰ τῶν πάστης φύσεως πειρασμῶν.

’Αλλ’ εἴτε ἀτομικὴ εἴτε κοινὴ εἶναι ἡ προσευχή, εἴτε κατ’ οἰκου εἴτε εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου, εἴτε φωνητὴ εἴτε σιωπηρά, εἴτε αὐτοσχέδιος εἴτε καθωρισμένου τύπου, εἴτε εἶναι αὐτὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διατυπωθεῖσα Κυριακὴ προσευχὴ, πρέπει πάντοτε νὰ εἶναι ἐκδήλωσις ἐνδομύχου διασθέσεως καὶ καθαρᾶς καρδίας. ‘Ο προσευχόμενος πρέπει νὰ εἶναι ἀπερίσπαστος ἀπὸ βιοτικὰς μερίμνας, ταπεινὸς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐπιεικής πρὸς τὰ παραπτώματα τῶν ἄλλων. ’Εχει ἀκόμη γνώρισμά της ἡ γνησία προσευχὴ τὴν συγκέντρωσιν εἰς τὸ ἀντικείμενον εἰς ὃ ἀναφέρεται. Διὰ τοῦτο ἀποκλείεται ἀπὸ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα κάθε « βαττολογία », ἦτοι ἄσκοπος συσσώρευσις λέ-

ξεων χωρὶς νόημα. Τέλος πρέπει νὰ εἶναι ἀνεπίδεικτος καὶ νὰ μὴ ἔχῃ τίποτε τὸ φαρισαϊκόν.

Τὴν εὔσεβειάν μας ὅμως ἐκδηλοῦμεν καὶ δι' ἄλλων μέσων.

4. Ἀρνητικαὶ ἐκδηλώσεις.

Τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ Ἱερώτατον καὶ ἀγιώτατον μεταξὺ τῶν ὄνομάτων, πρέπει νὰ τὸ μεταχειρίζωμεθα μὲ τὴν μεγίστην προσοχὴν καὶ τὴν πρέπουσαν εὐλάβειαν. Τοῦτο δὲν γίνεται πάντοτε καὶ πολλάκις εἴτε εἰς παιδιάς καὶ ἀστεῖσμούς εἴτε εἰς ἔργα τέχνης εὐτράπελα εἴτε εἰς ὥρας εὐθυμίας ἢ ὄργης κάμνομεν ἀνάρμοστον χρῆσιν αὐτοῦ. Τοῦτο πρέπει νὰ ἀποφεύγεται ἀπὸ ἡμᾶς μὲ κάθε τρόπον καὶ παρατηρούμενον εἰς ἄλλους νὰ εύρισκῃ τὴν ἀποδοκιμασίαν μας. Κάκιστα ίδιως εἶναι ἔργα λογοτεχνικὰ καὶ θεατρικὰ διακωμαδοῦντα καὶ χλευάζοντα τὰς ἀγίας μορφάς καὶ τὰ Ἱερὰ ὄνόματα. Βεβαίως ἀπαγορευτικαὶ διατάξεις Ισχύουν πανταχοῦ ὡς πρὸς αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἔκαστος ἀπὸ τοὺς πιστοὺς δύναται καὶ ὀφείλει ν' ἀπαιτῇ τὸν σεβασμὸν τοῦ ὄνόματος τοῦ Κυρίου, καθὼς θὰ ἐθεώρει ὑποχρέωσίν του νὰ ὑπερασπίσῃ προσβαλλόμενον τὸ ὄνομα ἐνὸς ἐκ τῶν οἰκείων του. Ἄλλ' ὑπάρχουν ὡρισμέναι εἰδικαὶ ἐκδηλώσεις, ὅπου ἡ χρῆσις τοῦ ὄνόματος τοῦ Θεοῦ ὀφείλει νὰ ἔξετασθῇ ίδιαιτέρως. Τοιαῦται δὲ εἶναι αἱ κατάραι, αἱ βλασφημίαι καὶ οἱ ὄρκοι.

Κατάρα, ἦτοι προσφυγὴ εἰς τὸν Θεὸν διὰ νὰ ἐκδηλώσῃ τὴν ὄργήν Του ἐπάνω εἰς ἄλλον ἀνθρώπον, δὲν εἶναι πρᾶγμα νοητὸν διὰ τὴν θείαν ἀγαθότητα. Ὁ Θεός βδελύσσεται τὸ κακὸν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μᾶς εἰσακούσῃ. Ὁ Ἀπόστολος Ἰάκωβος (γ', 8) ὄνομάζει τὴν γλῶσσαν ἀκατέσχετον κακόν, μεστὴν Ἰοῦ θανατηφόρου ἐπειδὴ ἀπὸ αὐτὴν προέρχεται ὁμαῦ μὲ τὴν εὐλογίαν καὶ ἡ κατάρα. Καὶ ὅσον λογικὸν εἶναι νὰ ἀναμένωμεν ἀπὸ τὴν συκῆν ἐλαίας καὶ σῦκα ἀπὸ τὴν ἀμπελὸν, τόσον χριστιανικὸν εἶναι νὰ ἔξερχεται ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινον στόμα ἡ κατάρα. Ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ ἀνθρώπου αἷνοι μόνον πρέπει νὰ ἀναπέμπωνται πρὸς τὸν Θεὸν καὶ λόγοι καλοὶ νὰ ἀκούωνται διὰ τοὺς ἀνθρώπους.

Βλάσφημοι δὲ εἶναι οἱ ἀφόβως ὑβρίζοντες τὸ ἀγιον ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἢ ἄλλο Ἱερὸν πρόσωπον ἢ πρᾶγμα. Ἀπὸ αὐτοὺς ἔχει ἐκλείψει πᾶν ἵχνος εὔσεβείας καὶ εἰς τὰς περισσοτέρας περιστάσεις

ἡ ἡθικὴ τῶν ἔξαθλίωσις εἶναι ὀλοκληρωτική. Εἰς τὸ κοινωνικὸν σύνολον εἶναι πολὺ ἐπιβλαβεῖς ὡς ἀρνούμενοι νὰ σεβασθοῦν τὰς καθολικὰς πεποιθήσεις καὶ βάσεις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ὡς προσβάλλοντες τὰ ἱερώτατα αἰσθήματα τῶν συνανθρώπων. Δὲν παραβαίνουν μονον τὸ πρὸς τὸν Θεόν καθῆκον. Κάμνουν καὶ εἰς ἄλλους ἀνθρώπους κακόν, διότι ἀσεβοῦν πρὸς ὅ, τι ἔκεινο! θεωροῦν ὑπὲρ πᾶν ἄλλο τίμιον καὶ διότι μὲ τὴν βλασφημίαν ἐπιζητοῦν νὰ πτοήσουν αὐτούς καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ ὑποκύψουν εἰς τὰς παραλόγους ἐπιθυμίας ἥ διαταγάς των. Υπὸ ἔποψιν δὲ πολιτιστικήν, κοινωνίαί ἀναιδῶς βλασφημούντων ἀνθρώπων θεωροῦνται εύρισκόμεναι εἰς τὴν κατωτάτην στάθμην.

Ορκος τέλος εἶναι ἥ δι' ἐπικλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐπιβεβαίωσις τῆς ἀληθείας λόγων ἥ τῆς εἰλικρινείας ὑποσχέσεων. Τοῦ μέσου τούτου πρέπει νὰ γίνεται ὅσον τὸ δυνατὸν σωφρονεστέρα χρῆσις. Κατ' ἀρχὴν θὰ ἐλέγομεν ὅτι ὁ ὄρκος παντελῶς ἀπαγορεύεται. Τοῦτο δηλοῦται καὶ διὰ στόματος τοῦ Κυρίου (Ματθ. ε', 33 - 37) : « « ἡκαίσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀνχαίοις, οὐκ ἐπιορκήσεις . . . Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσω ὅλως μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θύγορος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν ἀντοῦ . . . Ἐστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν ραι· ραι, οὐδὲ οὐ τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν ». Καὶ πατέρες δὲ τῆς Ἑκκλησίας, ὡς ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Ἱερὸς Χρυσόστομος ἐτόνισαν τοὺς κινδύνους πού ἐγκλείουν διὰ τὴν ἡθικὴν ζωὴν οἱ εὐκόλως διδόμενοι ὄρκοι ὑποσχέσεως. "Οντως ὁ ἀληθὴς χριστιανός, ἥ ὅλη χριστιανικὴ κοινωνία, πρέπει νὰ φθάσῃ εἰς ἐπίπεδον φιλαληθείας καὶ χρηστότητος τοιοῦτον, ὥστε οἱ λόγοι αὐτῶν νὰ εἶναι πιστευτοὶ καθ' ἔαυτούς, ἀνευ ὄρκωμοσίας καὶ αἱ ὑποσχέσεις τῶν νὰ ισχύουν ὡς ἄρθρα συμβολαίου. Καὶ τοιαῦτα ἄτομα, κόσμημα τῆς στενοτέρας ἥ εύρυτερας κοινωνίας εἰς τὴν ὄποιαν ζοῦν, εὔτυχῶς δὲν λείπουν ἐντελῶς. Δὲν ἔλειψαν οὔτε μεταξὺ τῶν ἔθνικῶν, ἀφοῦ Διογένης ὁ Λαέρτιος (4, 2, 4) διηγεῖται ὅτι ὁ φιλόσοφος Ξενοκράτης ἦτο τόσον ἀξιόπιστος, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι τοῦ ἐπέτρεπτον νὰ μαρτυρῇ εἰς τὸ δικαστήριον ἀνώμοτος. Μεταξὺ τῶν χριστιανῶν τὰ παραδείγματα εἶναι περισσότερα.

Ἐπειδὴ ὅμως ἥ χριστιανικὴ ζωὴ ἐν τῷ συνόλῳ της δὲν ἔφθασεν εἰς τὸ προσδοκώμενον ἐπίπεδον, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἔφαρμόζεται μετὰ λόγου ἥ γενικὴ ἔκεινη ἐντολὴ τοῦ Κυρίου. Εύρισκόμενοι λοιπὸν ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων εἰς ἀνάγκην νὰ ὄρκισθῶμεν, δις πράττω-

μεν αὐτὸ μὲ δὲ τὴν εὐλάβειαν ἥτις ἀρμόζει εἰς τὸ πρᾶγμα καὶ ἡς εἶναι αἱ βεβαιώσεις μας εἰλικρινεῖς καὶ σύμφωνοι μὲ τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως μας. Τοιοῦτον ὅρκον ἡ πολιτεία ἐπιβάλλει εἰς καθωρι- σμένας ὑπὸ τοῦ νόμου περιστάσεις καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐπιτρέπει. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι καὶ ὁ Κύριος, ὅτε ὁ ἀρχιερεὺς ἔξωρκισεν αὐτὸν (Ματθ. κ5, 63 - 64) νὰ ὁμολογήσῃ εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἀν εἶναι ὁ νίδιος τοῦ Θεοῦ, ἀπήντησε καταφατικῶς διὰ τῆς φράσεως «σὺ εἶπας», ἡ ὅποια ἀπετέλει εἶδος ὅρκου. Καὶ ὁ θεῖος Παῦλος εὐρέθη περισσοτέρας ἀπὸ μίαν φορὰν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ δρκισθῇ διὰ τῆς φράσεως «μάρτυς μου ὁ Θεός».

‘Ο ὅρκος διὰ τοῦ ὅποιου βεβαιοῦμεν ὅτι ἔγινεν ἡ δὲν ἔγινε κάτι καὶ ὅτι πιστεύομεν ἡ δὲν πιστεύομεν εἰς κάτι εἶναι ὁ ὅρκος ὁ μο- λογίας ἡ πίστεως. Παρ’ αὐτὸν ὑπάρχει ὁ ὅρκος ὁ ποσχέ- σεως. Βεβαιοῦντες πράγματα μὴ ἀληθῆ ὑποπίπτοντα εἰς τὸ παρά- πτωμα τῆς ψευδορκίας, παραβαίνοντες δὲ ἐνόρκους ὑποσχέ- σεις ἐπιορκοῦμεν. Ψευδορκεῖν καὶ ἐπιορκεῖν εἶναι ἀμαρτήματα βαρύτατα, διότι ἐκτὸς τοῦ κακοῦ ποὺ ἡμπορεῖ νὰ προέλθῃ ἀπὸ αὐτά, ἀποτελοῦν ἐμπαιγμὸν καὶ πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ Κυρίου, ἐν ὀνό- ματι τοῦ ὅποιου ἐβεβαιώσαμεν ἡ ὑπεσχέθημεν. Τούς ψευδορκοῦντας ἰδίως, ἀλλὰ καὶ τούς ἐπιορκοῦντας, ἀνθρώπινοι καὶ θεῖοι νόμοι κατα- δικάζουν. Δι’ αὐτὸ πρέπει καὶ οὐδόλως νὰ δρκιζώμεθα καὶ πιστῶς νὰ τηρῶμεν τοὺς ὅρκους ἡ δὲ εὐορκία αὗτη θὰ μᾶς ἔχασφαλίσῃ εὐαρέστησιν μὲν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐκτίμησιν δὲ σταθερὰν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων.

Αὐτονότον εἶναι ὅτι ὅρκοι ἀδίκου καὶ ἀνοσίου περιεχομένου εἶναι οἰκοθεν ἄκυροι καὶ δὲν δεσμεύουν τοὺς ὁμόσαντας. Τοιοῦτο π.χ. εἶναι ὁ ὅρκος τὸν ὅποιον ὕμοσαν μερικοὶ Ἰουδαῖοι νὰ μὴ δοκι- μάσουν φαγητὸν ἡ ποτόν, πρὶν ἐπιτύχουν τὴν θανάτωσιν τοῦ Παύλου (Πράξ. κγ', 12) ἡ ὁ οἰκτρός ἐκεῖνος ὅρκος τοῦ Ἡρώδου πρὸς τὴν Σαλώμην. ‘Ομοίαν ἀξίαν ἔχουν καὶ οἱ ὅρκοι πίστεως καὶ ἀφο- σιώσεως, οἱ διδόμενοι εἰς τὰς πολιτικὰς ἀρχὰς τῶν κατακτητῶν μιᾶς χώρας. Ἀπεναντίας ὅρκοι ἔγκυροι καὶ δικαίου περιεχομένου δυσκό- λως μᾶς ἀπαλλάσσουν ἀπὸ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τοὺς τηρήσωμεν εἰς περίπτωσιν σοβαρωτάτων ἐμποδίων. Μόνον ἀν ἡ ἀθέτησις δοθέντος ὅρκου γίνεται χάριν ὑψηλοτέρων σκοπῶν καὶ γενικωτέρων συμφε-

ρόντων, διύναται μετ' ἐπιφυλάξεως νὰ συγχωρηθῇ, ώς προτίμησις τοῦ μεταξὺ δύο κακῶν μικροτέρου κατὰ τὸ γνώριμον « δυοῖν κακοῖν προκειμένοιν βέλτιστον τὸ μὴ χιτῶν ». Ἡ προτίμησις αὗτη ὑπάγεται εἰδικώτερον εἰς τὸ περὶ συγκρούσεως καθηκόντων κεφάλαιον, ἀλλὰ καὶ πάλιν, τότε μόνον εἴναι ἡ ἀθέτησις τοῦ ὄρκου συγγνωστή, ὅταν τὰς συνεπείας δοθέντος ὄρκου ἦτο φύσει ἀδύνατον νὰ προβλέψῃ τις. Γενικῶς ὁ δοθεὶς ὄρκος ἀποτελεῖ δέσμευσιν, ἀπὸ τῆς διποίας δὲν εἶναι εὔκολον ν' ἀπαλλαγῇ καθείς. Τοῦτο μᾶς φέρει εἰς ἀναγνώρισιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ τοῦ μεγαλείου τῆς εὐαγγελικῆς ἐπιταγῆς « ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὅμοσαι ὅλως ».

Καθὼς ἐλέχθη καὶ ἀλλαχοῦ, ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι ἀνάλογος μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἑαυτόν μας. Ἡδωμεν ποία δοφείλει νὰ εἶναι ἡ τελευταία αὕτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ὁ σεβασμὸς τῆς ἴδιας ζωῆς.

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν συμπληρώνεται καὶ ἀποδεικνύεται μὲ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν πλησίον, ἀλλ᾽ ἐπίστης καὶ μὲ τὸν σεβασμὸν πρὸς τὸν ἑαυτόν μας. Καὶ ἡ Ἀγία Γραφή, διδάσκουσα ὅτι πρέπει νὰ ἀγαπῶμεν τὸν πλησίον μας ὡς τὸν ἑαυτόν μας, προϋποθέτει τὴν ἀγάπην αὐτήν.

Ποίαν ἀξίαν ἔχει ἡ ζωὴ καὶ ὅποιον μέγα δῶρον τῆς θείας ἀγαθότητος ἀποτελεῖ, εἶναι αὐτόδηλον. Κάθε λοιπὸν ἀλόγιστος ἡ ἐσκεμμένη ἐπιβούλη κατὰ τῆς ἴδιας ζωῆς εἶναι ἔγκλημα βαρύ. Πολλοὶ ἀνθρώποι διακυβεύουν ἐμμέσως τὸ ἀγαθὸν τοῦτον κατὰ διαφόρους τρόπους. Ἀλλοτε ἀπὸ παράλογον τόλμην καὶ ματαιοδοξίαν καὶ ἀλλοτε ἀπὸ φιλοχρηματίαν ἡ κουφότητα ἐκθέτουν εἰς φανερούς κινδύνους τὴν ζωὴν καὶ τὴν ὑγείαν των. Καὶ τοῦτο χωρὶς κανὲν Ἱερώτερον ἡ ὑψηλότερον καθῆκον νὰ τοὺς καλῇ, χωρὶς δι' αὐτοῦ τοῦ

τρόπου νὰ ἔξυπηρετοῦν τὴν εὔτυχίαν τοῦ συνόλου. Δὲν ἐπιτρέπεται λοιπὸν οἰαδήποτε κατὰ τῆς ἴδιας ζωῆς καὶ ὑγείας ἐπιβουλή, ἀπεναντίας κάθε νόμιμον μέσον διὰ τὴν προστασίαν των εἶναι ἐπιβεβλημένον νὰ χρησιμοποιῆται.

Είναι ἴδιας ἔγκλημα βαρύτατον ἡ ἑκουσία κατάλυσις τῆς ἴδιας ζωῆς, ἥτοι ἡ αὐτοκτονία. Δικαίως ἡ κοινωνία τὴν χαρακτηρίζει ὡς πρᾶξιν ἀποκρουστικήν, ἡ δὲ θρησκεία τόσον σταθερῶς τὴν καταδικάζει, ὥστε νὰ στερῇ τὸν αὐτόχειρα καὶ αὐτῶν τῶν ἐπικτηδίων εὐχῶν. Ἰδού διατί :

Πρῶτον ὁ αὐτοκτονῶν διαπράττει βαρεῖαν πρὸς τὸν Θεὸν ἀσέβειαν καὶ ἀχαριστίαν. Διότι οἱ αὐτόχειρες καταπατοῦντες τοὺς προσιωνίους νόμους τοῦ Θεοῦ καὶ ἀρνούμενοι νὰ ὑποταχθοῦν εἰς τὰς βουλάς Του ἀπορρίπτουν ἀνευλαβῶς τὴν θείαν δωρεὰν καὶ καταστρέφουν τὴν ζωὴν ποὺ Ἐκεῖνος τηύδοκησε νὰ μᾶς χαρίσῃ. Οὕτω τοποθετοῦν τὴν ἴδικήν των θέλησιν ὑπεράνω τῆς θελήσεως τοῦ Δημιουργοῦ. Ἐπειτα δὲν ἡμπορεῖ νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἡ αὐτοχειρία φανερώνει γενναιότητα. Ἡ προθυμία τοῦ αὐτόχειρος νὰ καταπινέῃ τὴν ἰσχυρὰν ὄρμὴν τῆς αὐτοσυντηρησίας εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀγονος καὶ στείρα. Συγκρινομένη δὲ μὲ τὸν ἡρωισμὸν ὅστις ἀποτεῖται διὰ νὰ ἀψήφησῃ κανεὶς τὴν γνώμην τῶν πολλῶν καὶ νὰ ὑπομείνῃ, ἵσως διὰ βίου, τὰ δεινὰ ποὺ τοῦ ἔτυχον, εἶναι καθαρὰ ἀνανδρία καὶ δειλία. Ὁντως τὸν ἀντιμετωπίσῃ κανεὶς σῶμα πρὸς σῶμα τὴν κακότητα καὶ τὴν κακοτυχίαν, τὸ νὰ ἀντισταθῇ δηλαδὴ εἰς τὰς προσβολὰς τῶν μοχθηρῶν ἢ τὸν κατατρεγμὸν τῆς τύχης, τὸ νὰ ὑπομείνῃ τὴν ἀποστέρησιν προσφιλῶν προσώπων ἢ πραγμάτων ἢ νοσήματα δύσυνηρά ἢ τὴν κακοπιστίαν καὶ ἀχαριστίαν τῶν ἀνθρώπων· ἀκόμη δὲ τὸ νὰ ἀναλαμβάνῃ προθύμως καὶ μὲ θάρρος νὰ ὑφίσταται τὰς συνεπείας τῶν ἀπερισκέπτων πράξεων του, αὐτὰ ἀποδεικνύουν γενναιότητα ὅχι τυχοῦσαν. Ἐκεῖνος, ὅστις, διὰ τὸν ἀποφύγη τὰς περαιτέρω συνεπείας ἢ τὰ δεινά, ἔξερχεται τῆς ζωῆς διὰ πλαγίας θύρας, δὲν ἔχει μεγαλυτέραν ἀπὸ ὅσην, ὁ κοινὸς δραπέτης γενναιότητα. Σπεύδει πρὸς τὸν θάνατον, ἀκριβῶς διότι φοβεῖται τὴν ζωήν. Ἡδη ὁ Ἀριστοτέλης παρετήρησεν ὅτι τὸν ἀποφύγη κανεὶς τὰ δυσάρεστα διὰ τῆς αὐτοκτονίας εἶναι οὐχὶ ἀνδρείου, ἀλλὰ μᾶλλον δειλοῦ ἀνθρώπου γνώρισμα ('Ἡθ. Νικ. γ', 7) καὶ ἐσημείωσεν ὅτι εἰς τὸ μέσον τούτο καταφεύγουν οἱ φαῦλοι.

”Οχι δὲ μόνον ἀνανδρίας, ἀλλὰ καὶ φιλαυτίας τεκμήριον εἶναι ἡ αὐτοκτονία. Ο αὐτόχειρ παρασυρόμενος ἀπὸ ὑπερευασθησίαν καὶ μικροφιλοτιμίαν, ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει θέτων τὸ ἄτομόν του εἰς τὸ κέντρον πάσης ἐκτιμήσεως καὶ ἀξιολογήσεως, διὰ νὰ ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τὰ δεινὰ ποὺ τὸν περιστοιχίζουν (πραγματικὴ καὶ κατὰ φαντασίαν), ἀποσπᾶ ἔαυτὸν ἀσπλάγχνως ἀπὸ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα ἔναντι τῶν ὅποιων εἶχεν ιεράς ύποχρεώσεις καὶ τὰ ὅποια πιθανῶς ὁ θάνατός του θέλει βυθίσει εἰς ἀπόγυνωσιν.

‘Υπάρχουν βεβαίως περιπτώσεις ὅπου ὁ βίος καθίσταται αὐτόχρημα ἀβίωτος, ὅπου νόσος ἀνίστατος ἡ γῆρας βαθὺ ἀπὸ ἐσχάτην πενίαν παρακολουθούμενον ἡ ὀλοκληρωτικὴ ὅλων τῶν ὀνείρων καὶ τῶν ἐλπίδων διάψευσις κάμνουν τὸν ἄνθρωπον νὰ θεωρῇ ἔαυτὸν ἄχρηστον, βάρος δι’ ἔαυτὸν καὶ διὰ τοὺς ἄλλους, ἄχθος ἀρούρης. ‘Αλλ’ οὔτε τότε ὁ ἀληθής χριστιανὸς δὲν διανοεῖται νὰ κόψῃ βιαίως τὸ νῆμα τῆς ζωῆς. ‘Εμφορούμενος ἀπὸ ζῶσαν πίστιν εἰς τὸν Θεόν, ἀνακουφιζόμενος μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούστης ζωῆς, παρηγορούμενος ἀπὸ ἀνάλογα παραδείγματα ἀνδρῶν τῆς ιερᾶς καὶ τῆς κοσμικῆς Ιστορίας ἐγκαρπτεῖ ἀναμένων τὴν στιγμὴν τῆς λυτρώσεως ἀπὸ τὴν βουλὴν τοῦ μεγάλου Θεοῦ μηδέποτε ἐκβιάζων αὐτὴν ἡ προτρέχων αὐτῆς. ‘Η ἐνόχλησις ποὺ δίδομεν ἐνίστε εἰς τοὺς οἰκείους δὲν ἀποτελεῖ λόγον προσφυγῆς εἰς τὰ ἔσχατα μέσα. Οἱ οἰκεῖοι ἔχουν καθῆκον ιερὸν νὰ παρασταθοῦν εἰς τὸ πάσχον μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ νὰ τὸ περιθάλψουν. Αἱ φροντίδες καὶ αἱ θυσίαι χόριν αὐτοῦ ἀποτελοῦν διὰ μίαν χριστιανικὴν οἰκογένειαν εὐχαριστησιν καὶ παρηγορίαν.

Μία μόνον περίπτωσις καταστροφῆς τῆς ζωῆς ἔξι ίδιας προαιρέσεως δύναται νὰ συζητηθῇ, ὅταν δι’ αὐτῆς ζήτειται νὰ προσληφθῇ προφανῆς καὶ βέβαιος κίνδυνος ἀθεραπεύτου προσβολῆς τῆς τιμῆς καὶ ὁ κίνδυνος τῆς ἀσφαλοῦς κατασχύντος. Γυναῖκες αἱ ὀποίαις ἐστερήθησαν τὴν ζωήν, διὰ νὰ μὴ πέσουν εἰς τὰς ἀνοσίους χείρας τῶν βιαστῶν κατὰ τοὺς διωγμούς καὶ στρατιώταις οἵτινες ἤρνηθησαν νὰ ὑποστοῦν τὴν ἀτίμωσιν τῆς αἰχμαλωσίας καὶ τὰς ἀναμενούντας κακώσεις ἐκ μέρους κοκούργων ἔξουσιαστῶν ἔναι τὰ τυπικὰ παραδείγματα τῆς περιπτώσεως ταύτης. ‘Αλλ’ οὔτε ἡ καταστοσία αὐτῆ, παρ’ ὅσην καὶ ἀν εύρισκη συγκαταθεσιν εἰς τὴν ψυχὴν μας παρέχει δικαίωμα, αὐτοκτονίας, ἀν κριθῆ ὑπὸ αὐστηρῶν χριστιανικήν ἐποψιν. Καθὼς εἴπεν ὁ ιερὸς Αύγουστῖνος ἔξετάζων τὴν περίπτωσιν τῶν χριστιανῶν γυναικῶν, ἡ ἀγνεία δὲν ἔδρεύει εἰς τὸ σῶμα, ἀλλὰ εἰς τὴν καρδίαν καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ τηρηθῇ ἀμίαντος ἡ-ψυχή, ὅσον καὶ ἀν καθυβρίσῃ κανεὶς τὴν σάρκα. ‘Αν δὲ ὡς προληπτικὸν μέσον ἡ τοιαύτη ἐνέργεια κατὰ τῆς ίδιας ζωῆς ἔχῃ κάποιο νόημα,

είναι έντελως ἀποκρουστέα, ως ἐπανορθωτικόν. 'Ο ἀδίκως ὑβρισθεὶς χριστιανὸς ὑπομένει μὲ καρτερίαν τὴν προσβολὴν ποὺ ὑπέστη καὶ ἀναμένει τὴν στιγμὴν ποὺ δὲ Θεὸς θὰ τὸν καλέσῃ πλησίον Του.

Τὸ κατὰ τῆς Ιδίας ζωῆς ἔγκλημα εἶναι καὶ κατὰ τοῦτο φοβερόν, ὅτι κλείει διὰ παντὸς τὴν θύραν τῆς μετανοίας. Καὶ ὅμως πολλοὶ ἀπὸ τοὺς αὐτοκτονοῦντας δὲν ἀνελογίσθησαν τὸ μέγεθος τοῦ ἀμαρτήματός των. 'Ενίστε προβαίνουν εἰς τὴν πρᾶξιν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν πρώτων ἐντυπώσεων. 'Υπερβάλλουν τὴν δεινότητα τῆς θέσεώς των καὶ θεωροῦν ἀνίστον μίαν κατάστασιν, ἡ ὅποια ἐν τούτοις εἶναι ἐπιδεκτικὴ μεταβολῆς. 'Ο χρόνος, Ιατρὸς ὅλων τῶν κακῶν εἶναι δυνατὸν νὰ καταστήσῃ πλέον ἀνεκτὴν τὴν συμφοράν των καὶ νὰ ἀμβλύνῃ τὸν πόνον των, ἀρκεῖ νὰ καταβάλουν τὴν ἀπαιτουμένην φροντίδα καὶ νὰ μὴ καταβληθοῦν ἀπὸ τὴν ἀπελπισίαν. 'Η φράσις «ὁ βίος μου ἔγινεν ἀβίωτος» εἶναι πολλάκις μία ὑπερβολὴ καὶ πρόσωπα διασωθέντα τὴν τελευταίαν στιγμὴν ἔζησαν ἔπειτα εὔτυχῇ καὶ ἥρεμον ζωήν. 'Ενίστε εἶναι δυνατὸν νὰ εὕρῃ κανεὶς διέξοδον καὶ εἰς τὰς πλέον δυσχερεῖς περιστάσεις καὶ πόρον εἰς τὴν μεγίστην ἀπορίαν. Εἶναι δυνατὸν ν' ἀντικρύσῃ ἐν γεγονός ὑπὸ ἐντελῶς νέαν ἀποψιν καὶ εἴτε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του εἴτε εἰς τὴν συμπαράστασιν ἄλλων προσώπων νὰ εὕρῃ τὴν δύναμιν ἢτις ἀπαιτεῖται διὰ νὰ ξεφύγῃ ἀπὸ τὸν ἀποπνικτικὸν κλοιόν, εἰς τὸν ὅποιον ἔχει πέσει. Ξεφύγῃ ἀπὸ τὸν ἀποπνικτικὸν κλοιόν, εἰς τὸν ὅποιον ἔχει πέσει. «Τῶν ἀμηχάνων», λέγει ὁ ποιητής, «πόρον εὗρε Θεός». Μὲ τοῦ «Τῶν ἀμηχάνων» τὴν βοήθειαν ὁ ἀνθρωπός ἥμπορει νὰ λυτρωθῇ ἀπὸ τὴν ἐσχάτην ἀμηχανίαν.

'Αλλὰ διὰ νὰ μὴ φθάσῃ ἀκριβῶς εἰς αὐτὴν ὁ ἀνθρωπός καὶ διὰ νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς τὸ σημεῖον νὰ διερωτηθῇ ἂν πρέπει ἡ δὲν πρέπει πλέον νὰ ζῇ, ὃς λάβῃ ἔγκαίρως ὅλα τὰ δυνατὰ μέτρα. 'Ακόλαστος καὶ ἀσωτος βίος ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν καὶ τὴν ἀπελπισίαν, προκαλεῖ τύψιν συνειδήσεως καὶ ἀηδίαν διὰ τὴν ζωήν. 'Ο χριστιανὸς προκαλεῖ τύψιν συνειδήσεως καὶ ἀηδίαν διὰ τὴν ζωήν. 'Ο χριστιανὸς μὲ σωφροσύνην καὶ ἔγκράτειαν, ἃς εἶναι μετριόφρων καὶ ὀλιγαρκῆς καὶ ἃς διάγη βίον γενικῶς ἐνάρετον. Εἰς κακὸν ἀποτέλεσμα ὁδηγεῖ ἐπίσης ἡ ἀπιστία καὶ ἀσέβεια πρὸς τὸν Θεόν, ἐνῷ, καθὼς ἐξηγήθη καὶ ἀλλαχοῦ, τὸ δένδρον τῆς πίστεως εἶναι βαθύρριζον, αἵ θύελλαι τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς ἀπογνώσεως δὲν εἶναι ἱκαναὶ νὰ τὸ παρασύρουν καὶ νὰ τὸ ἐκριζώσουν.

Διότι ὁ πιστεύων ἐλπίζει καὶ ὁ ἐλπίζων οὐδέποτε ὑποτιμᾷ τὴν ἀξίαν τῆς ζωῆς.

2. Τὸ νόημα τῆς αὐτοθυσίας.

Τὸ ζῆν εἶναι μέγα ἀγαθόν. Εἶναι ἡ πρωταρχικὴ θεία δωρεά· ἀκόμη ὅμως περισσότερον βαρύνει τὸ εῦ ζῆν. Εἶναι χρέος μας νὰ περιφρουροῦμεν καὶ νὰ ὑπερασπιζόμεθα τὴν ζωήν μας· εἶναι ὅμως μεγαλύτερον χρέος μας νὰ τὴν θυσιάζωμεν δι’ ἔνα ὑψηλότερον σκοπόν· ἡ ἀνανδρος φιλοζωία δὲν εἶναι ἀρετὴ ὑψίστη ἀντιθέτως ἀρετὴ εἶναι ὁ ἔντιμος θάνατος χάριν ἐνὸς ἰδανικοῦ.⁵ Η ἔξουσία αὐτὴ προσφορὰ τῆς ζωῆς χάριν ἐνὸς ὑψηλοτέρου σκοποῦ καλεῖται αὔτοθυσία. Τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, ὅπου ὑπάρχει, ἀποδεικνύει ἔξαρσιν καὶ προσδίδει ἀληθῆ αἰγλην εἰς τὰ ἄτομα καὶ τοὺς λαούς. Οἱ χριστιανοὶ μάρτυρες ἐλάμπρυναν τὸ χριστιανικὸν στερέωμα μὲ τὴν χάριν τῆς πίστεώς των. Φρικταὶ βάσανοι καὶ ἀλγεινότατα μαρτύρια τοὺς ἔχαρισαν τὸν φωτοστέφανον τῆς ἀιδίου δόξης. Ἀπὸ τὴν λίμνην τοῦ αἴματός των ἀνέθαλε τὸ ἀγλαόκαρπον δένδρον τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Πνεῦμα αὐτοθυσίας φανερώνει ἡ θαρραλέα ἀντίστασις τοῦ Μ. Βασιλείου ἐναντὶ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ αὐτοκράτορος Οὐάλεντος Μοδέστου, ὁ ὁποῖος τὸν ἡπείλησε μὲ ἔξορίαν καὶ μαρτυρικὸν θάνατον, καθὼς καὶ τοῦ Ἱεροῦ Χρυσοστόμου ἡ σθεναρὰ ἐναντὶ τῆς αὐτοκρατείρας Εύδοξίας καὶ τῆς συνησπισμένης αὐλοκολακείας συμπεριφορά, ἡ ὁποία καὶ τὸν ὀδηγησεν εἰς ἔξορίαν, διὰ νὰ ἀποθάνῃ ἀπὸ τὰς κακουχίας τῆς ὁδοιπορίας του πρὸς Πιτυοῦντα. Κορύφωμα τῆς αὐτοθυσίας καὶ αὐταπαρήσεως ἀποτελεῖ ὁ σταυρικὸς θάνατος τοῦ Ἰησοῦ, ὃστις ἔδωκε τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ὑπὲρ πολλῶν. Ἀπὸ δὲ τὴν ἔθνικὴν ιστορίαν ἀναλογιζόμεθα μὲ εὐγνωμοσύνην τὴν αἵματηράν θυσίαν τῶν γιγαντομάχων πατέρων μας ἐν τῇ προσπαθείᾳ τῶν νὰ μᾶς ἔξασφαλίσουν πατρίδα ἐλευθέραν.

“Υπάρχουν λοιπὸν περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ αὐτοθυσία ἐπιβάλλεται καὶ ἀποτελεῖ ὑπέρτατον καθῆκον. Ἰδού μερικαί:

1. “Οταν κινδυνεύῃ ἡ ὅλη ἡθικὴ ὑπόστασις καὶ ἡ ἀρετὴ μας καὶ ἔξαναγκαζόμεθα καὶ βιαζόμεθα νὰ πράξωμεν ἀθέμιτον καὶ ἀνόσιον πρᾶξιν.”

2. “Οταν ἀπειλῆται ἡ ζωὴ καὶ ἡ τιμὴ προσώπων προσφιλῶν

ἡ ἐμπεπιστευμένων εἰς τὴν φρούρησίν μας. Αὔτονότον ὅτι βαρύτερον εἶναι τὸ καθῆκον τῆς αὐτοθυσίας διὰ τοὺς κοσμικοὺς ἡ ἐκκλησιαστικοὺς ὄρχοντας. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος εἶπεν : « ὁ ποιμὴν δικαλός τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων » ('Ιω. 1', 11). Ἡ περίπτωσις τοῦ Κόδρου ὡς κοσμικοῦ ὄρχοντος, τοῦ Γρηγορίου Ε' ὡς ἐκκλησιαστικοῦ εἶναι ἀπὸ τὰ μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα αὐτοθυσίας αὐτοῦ τοῦ εἶδους.

3. "Οταν εύρισκεται εἰς κίνδυνον ἡ πατρίς καὶ ἡ σωτηρία της ἔξαρταται ἀπὸ τὴν θυσίαν τῆς ζωῆς μας. Διότι ἡ πατρίς, καθώς καὶ ἡ πίστις, εἶναι ἱερώτατα τοῦ ἀνθρώπου κτήματα καὶ ὁ ὑπὲρ αὐτῶν θάνατος ἔθεωρήθη πάντοτε καὶ θεωρεῖται ὡς καθῆκον ποὺ ἐπισπάται τὴν δίδιον εὐγνωμοσύνην τῶν ἐπιζώντων. Πόλεις καὶ χῶραι ἐπιδεικνύουν τὰ μνημεῖα τῆς λατρείας των πρὸς τοὺς πεσόντας ὑπὲρ πατρίδος. Ἀλλὰ τὸ κάλλιστον ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἀνδρῶν ἔγκώμιον συνέθεσε, διὰ νὰ μείνῃ εἰς τὴν αἰωνιότητα, ὁ πλέον βαθυγνώμων ἀπὸ τοὺς ἴστορικοὺς καὶ τὸ ἔθεσεν εἰς τὸ στόμα τοῦ πλέον μεγαλοπράγμονος πολιτικοῦ τῶν Ἀθηνῶν. Εἰς τὸν ἀσύγκριτον ἐπιτάφιον λόγον του δι Περικλῆς καὶ ἄλλα πολλὰ λέγει περὶ τῶν τιμωμένων νεκρῶν καὶ τὰ γνωστότατα ἔκεινα, ὅτι οἱ ὑπὲρ πατρίδος θυσιαζόμενοι ἀξιοῦνται ἀειμνήστου δόξης καὶ τάφος αὐτῶν εἶναι ὀλόκληρος ἡ γῆ.

3. Χριστιανικὴ εὐθανασία.

'Αφοβίαν καὶ γενναίατητα ἀποδεικνύει δικαλὸς χριστιανὸς καὶ ὅταν καταληφθῇ ἀπὸ νόσου βαρεῖαν ἡ αἰσθανθῆ προσεγγίζοντα τὸν θάνατον. Χωρὶς νὰ εἴναι μοιρολάτρης καὶ χωρὶς νὰ περιφρονῇ τῆς ἐπιστήμης τὰ φῶτα, δῆμος μὲ ἔγκαρτέρησιν ὑπομένει τοὺς πόνους, ἀνακουφίζεται μὲ τὴν σκέψιν διὰ « ὃν ἀγαπᾷς Κύριος παιδεύει », καὶ μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀντιμετωπίζῃ τὸ μοιραῖον τέλος μὲ φρίκην ἐμφρεῖται ὑπὸ χρηστῶν ἐλπίδων. Μαζὶ μὲ τὸν Σωκράτη, δι ποίος τὸν θάνατον ἐπιστευεν ὡς κάτι παρόμοιον μὲ ἐπιστροφὴν εἰς τὴν πατρίδα, θεωρεῖ καὶ δι χριστιανὸς τὸν θάνατον μετάβασιν ἀπὸ τὴν πρόσκαιρον καὶ πλήρη θλίψεων ζωὴν εἰς διλῆν καλυτέραν καὶ διαρκεστέραν, ἀπὸ τὴν ἐφήμερον εἰς τὴν μόνιμον κατοικίαν. 'Ως γνήσιος τοῦ Χριστοῦ μαθητής, δὲν καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸν θάνατον ἀπροόπτεως. Γνωρίζει διὲ δὲν ἐπρόκειτο νὰ παραμείνῃ ἐνταῦθα σιωνίως· «οὐ γὰρ ἔχομεν φύει μένονταν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλονταν ἐπιζητοῦμεν» ('Εβρ. 19'. 14) καὶ εἴναι πάντοτε προητοιμασμένος διὰ τὴν τοιαύτην ἀποδημίαν. Αὔτο τὸ ήρεμον καὶ γαλήνιον ἀντίκρυσμα τοῦ θανάτου ὄνομάζομεν εὐθανασίαν. Καὶ εἴναι ἡ εὐθανασία δλίγων μὲν ἐπίτευγμα, κοινὸς δὲ πόθος δλων τῶν ἀνθρώπων· «Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ήμαν»!

‘Η ψυχική κατάστασις τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν ἐσχάτην ὥραν είναι τεκμήριον καὶ τῆς ὅλης αὐτοῦ ζωῆς καὶ πολιτείας.

Διάφορος τῆς χριστιανικῆς είναι ἡ ἀναγκαστικὴ εύθανασία.

‘Απὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἔργανται καὶ γράφεται διτὶ κάποιος ἀνιάτως ἀσθενῶν ἔπεισεν ἔνα ἀπὸ τοὺς οἰκείους του νὰ τὸν βοηθήσῃ, ὥστε νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν βασανισμένην ζωὴν του, προμηθεύων εἰς αὐτὸν δηλητήριον ἢ σᾶλο φονικὸν μέσον. ‘Αλλοτε πάλιν ἀκούεται διτὶ μία μητέρα, βλέπουσα διτὶ τὸ παιδί της ὑποφέρει χωρὶς ἐλπίδα νὰ ιατρευθῇ, τὸ θεανάτωσεν ἡ Ιδία. ‘Η διτὶ κάποιος ιατρὸς ἀπεφάσισε νὰ λυτρώσῃ τὴν πάσχουσαν συζυγὸν του μὲ τὴν ἀνώδυνον ἔνεσιν κάποιου παρασκευάσματος. Εἰς τὴν βιαίαν αὐτὴν ἀποκοπὴν τοῦ νήματος τῆς ζωῆς πάσχοντος ἀνθρώπου ἐδόθη ἐπίσης τὸ δόνομα εὐθανασία. Θὰ ἴδωμεν, ἀν δητῶς δικαιοῦται νὰ τὸ λάβῃ.

Πρῶτον, τὸ ἀνίατον μιᾶς ἀσθενείας είναι ἔννοια σχετική. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κατάστασιν ποὺ εύρισκονται εἰς δεδομένην στιγμὴν αἱ γνώσεις μας διὰ μίαν νέσσεν. ‘Η κατάστασις ὅμως αὐτὴ είναι ἔντελον ρευστή. ‘Απὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν ἡ ιατρικὴ σημειώνει νέας προόδους καὶ ἀσθενεῖαι ἀλλοτε ἀνίατοι σήμερον δύνανται νὰ θεραπευθοῦν. Δὲν δικαιούμεθα νὰ ἐπιθέσωμεν τὴν ἔνδειξιν «& νία τον» εἰς κανέναν νόσημα. Ἐκτὸς τούτου δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ πιθανότης ἐσφαλμένης διαγνώσεως.

Δεύτερον, ὑπάρχουν ἀσθενεῖαι ἀνίατοι, ἀλλ’ οὐχὶ θανατηφόροι. ‘Ο ἀσθενὴς θὲ ζήσῃ μακρὰ ἔτη καὶ ίσως μὲ τὸν καιρόν, τὴν μελέτην ἡ τὴν ἀγάπην τῶν θικῶν του εὑρῇ κάποιαν ἀνακούφισιν. Πρέπει νὰ τὸν φονεύσωμεν μὲ τὸν ἔνα ἡ τὸν ἄλλον τρόπον;

Τρίτον, ὁ πόνος δὲν είναι ἀναγκαῖον παρακολούθημα τῆς ἐπιθανατίου ἀγωνίας, ὡστε ν’ ἀνησυχήσωμεν τόσον πολὺ διὰ λογαριασμὸν τοῦ ἀσθενοῦς καὶ νὰ τὸν θανατώσωμεν μὲ «φιλάνθρωπα» μέσα. ‘Ἄξιόπιστοι συγγραφεῖς καὶ ἡ πειρα βεβαιῶνται διτὶ εἰς τὰς περισσοτέρας περιπτώσεις δ ἀσθενὴς ἐφάνη νὰ σύβυῃ ἡσύχως, χωρὶς πόνον. ‘Αλλὰ καὶ γενικώτερον δ πόνος ἐξαρτᾶται πάρα πολὺ ἀπὸ τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τοῦ πάσχοντος. ‘Η ἀγάπη, ἡ ἐλπίς, ἡ θέλησις, ἡ πίστις πολλάκις νικοῦν τὸν φοβερώτερον πόνον. Τὸ δέος, ἡ ἀνησυχία, ἡ πικρία τῆς ἔγκαταλεψίως δυναμώνουν καὶ τὸν ἀσθενέστατον. Δὲν ήμποροῦμεν λοιπὸν νὰ ἐκτιμήσωμεν ἀντικειμενικῶς τὸν πόνον τῶν ἀλλων καὶ νὰ προσδιορίσωμεν τὰς περιπτώσεις ποὺ ἐπιβάλλεται ἡ φρικτὴ ἐπέμβασις.

Τέταρτον. ‘Αλλ’ ἔστω ὅτι δ ἀσθενὴς ζητεῖ ἐπιμόνως τὸν θάνατον. Δικαιούμεθα νὰ τὸν βοηθήσωμεν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπιθυμίας του; ‘Οχι, διότι τίποτε δὲν μᾶς βεβαιώνει διτὶ δ ἀσθενὴς ἔχει διαγυγῇ κρίσιν. ‘Εξαντλητικὴ καὶ μακρὰ νόσος μειώνει τὴν ίκανότητα κρίσεως τοῦ ἀρρώστου. ‘Αν πάλιν ἐκτιμᾷ δρθῶς, μήπως τοῦτο είναι συνέπεια τῆς ἀνηκούστου σκληρότητος τού είχομεν νὰ τοῦ διποκαλύψωμεν τὴν σοβαρότητα τῆς θέσεως του;

Πολλοί, ἀποπειραθέντες νὰ αὐτοκτονήσουν, ἐζήτησαν εὐθὺς ἀμέσως τὴν ἐλευσιν τοῦ ιατροῦ διὰ νὰ σωθοῦν. Ποτὲ δὲν γνωρίζομεν τί κρύπτει εἰς τὰ ἀδυτά της ἡ ψυχὴ ἐνὸς ἀσθενοῦς. Πάντοτε ἡ ἐλπίς παραστέκει εἰς μίαν σκοτεινὴν γωνίαν.

Ούτε δλλως τε γνωρίζομεν τάς ἀνεξερευνήτους βουλὰς τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν καὶ τὰ πλέον ἀπίθανα καὶ ἀπροσδόκητα δύνανται νὰ συντελεσθοῦν.

Ἡ ἀναγκαστικὴ λοιπὸν εὐθανασία εἶναι ἔγκλημα, ὅπως κάθε βιασία ἀφάρεσις ἔνεις ζωῆς. Ὁ χριστιανὸς δὲν ἔγκρινει οὔτε ἀνέχεται αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὴν « φιλανθρωπίαν ».

4. Προσωπικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ τιμὴ.

“Οτι ἡ τιμὴ εἶναι διὰ τὸν ἀνθρωπὸν ἀτίμητον κτῆμα, εἶναι κοινὴ πεποιθησις. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπόκτησις καλῆς ὑπολήψεως καὶ ἡ προστασία αὐτῆς ἔναντι ἀδίκου προσβολῆς εἶναι ὄχι μόνον δικαίωμα τοῦ χριστιανοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσις αὐτοῦ.

Ἡ φροντὶς πρὸς ἀπόκτησιν τιμῆς δὲν ἔχει τίποτε τὸ ἀξιοκατάκριτον. Καθεὶς δύναται καὶ πρέπει νὰ εἶναι φιλότιμος καὶ ἡ φιλοτιμία εἶναι ἀρετή, ἡ ὅποια συντελεῖ εἰς τὴν προσαγωγὴν τῶν κοινωνιῶν. Ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει ἀπὸ πνεῦμα κακῶς νοουμένης ταπεινοφροσύνης νὰ réπῃ πρὸς τὰ μικρὰ καὶ εὐτελῆ ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ μὴ προκαλέσῃ τὴν προσοχὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ ἀναλόγως πάντοτε πρὸς τὴν ἰκανότητα του ἀποβλέπει εἰς ἔργα γενναῖα, εἶναι πάντοτε πρόθυμος διὰ νέους ὀλονὲν ἀγῶνας καὶ κινδύνους χάριν εὐγενεστέρων σκοπῶν, ἀποφεύγει δὲ κάθε ἐκδήλωσιν μικροπραγμοσύνης καὶ μικροψυχίας. Ὁ φιλότιμος δὲν περιορίζεται εἰς ἓνα στενὸν κύκλον τυπικῶν καθηκόντων, ἀλλὰ κινεῖται ἔξω αὐτοῦ προσπαθῶν νὰ γίνῃ ἐπωφελέστερος εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀνθρώπων. Ὁ χριστιανὸς ἐπιδεικνύει βεβαίως σωφροσύνην, ἀλλ’ εἶναι πρὸς αὐτὸν ξένη κάθε ῥᾳθυμία καὶ νωθρότης, ποὺ εἶναι συμπτώματα ἐλλείψεως σθένους ψυχικοῦ καὶ ἀποτελοῦν παραποίησιν τῆς ἀληθοῦς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ χριστιανικὴ μεγαλοψυχία καὶ φιλοτιμία πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἀγνότητα διαθέσεως καὶ φρόνησιν. Χωρὶς αὐτὴν καταντᾶ μεγαλομανία, ἡ ὅποια ὄχι μόνον δὲν δηγεῖ εἰς τὴν ἀρετήν, ἀλλ’ ἀποτελεῖ ἀχαλίνωτον πάθος. Πράγματι, ἀπὸ τὴν εὐγενῆ φιλοτιμίαν πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν κακὴν καὶ παράλογον φιλοδοξίαν.

Ὁ φιλόδοξος ἀπαιτεῖ ἀπὸ τοὺς ἄλλους τιμὰς καὶ διακρίσεις τὰς ὅποιας δὲν ἀξίζει. Καὶ ὅταν δὲν ἀξιοῦται τῶν διακρίσεων αὐτῶν, δργίζεται κατὰ τῶν ἄλλων καὶ μισεῖ αὐτούς, χρησιμοποιεῖ δὲ καὶ τὴν δύναμιν τὴν ὅποιαν τυχὸν διαθέτει, διὰ νὰ τοὺς ἐκδικηθῇ,

χωρις νὰ διστάζῃ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν συκοφαντίαν ἢ τὸ ψεῦδος. Αὔτὸς καὶ οἱ ὅμιοι πρὸς αὐτὸν δὲν εἶναι φιλότιμοι μὲ τὸ νόημα ποὺ ἔδιδον εἰς τὴν λέξιν οἱ παλαιοὶ καὶ ποὺ καθωρίσαμεν ἀνωτέρω. Εἶναι ἀπλῶς ἐγωισταὶ καὶ ἀλαζόνες. ‘Ομοιάζουν μὲ τοὺς φαρισαίους, ποὺ ἡγάπων τὴν πρωτοκλισίαν εἰς τοὺς δείπνους καὶ τὴν πρωτοκαθεδρίαν εἰς τὰς συναγωγὰς καὶ τοὺς ἐπιδεικτικοὺς χαιρεισμοὺς εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ ἥθελον νὰ τοὺς φωνάζουν Κύριε, Κύριε. Καὶ ἐν τούτοις ἡ ὅλη δραστηριότης των, λέγει ὁ Ἰησοῦς, ἵτο νὰ κατεσθίουν τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν. Πράγματι, ὁ φιλόδοξος εἶναι οὐχὶ σπανίως καὶ ὑποκριτής καὶ μοχθηρός.

Μορφαὶ τῆς ἀχαλινώτου φιλοδοξίας εἶναι ἡ κενοδοξία ἢ ματαιόδοξία καὶ ἡ δοξομανία. ‘Ο ματαιόδοξος ὑπερηφανεύεται δι’ ἀνάξια λόγου πράγματα. Καυχᾶται διὰ τὰς στενὰς σχέσεις του πρὸς ὑψηλὰ πρόσωπα, διὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν εὐγενῆ καταγωγήν του, διὰ τὰς κατακτήσεις του εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. ‘Ο δοξομανὴς πάλιν κατέχεται ἀπὸ ἐν εἶδος ἀνοίγου φιλαρεσκείας. ‘Απεναντίας ὁ φιλότιμος δὲν ἐπιζητεῖ τὴν κολακείαν καὶ τὸν ἔπαινον. Σκοπός του εἶναι ἡ ἐπιτέλεσις τοῦ ἀγαθοῦ, ὅχι αὐτὴ καθ’ ἑαυτὴν ἡ ἐπιδοκιμασία. Καὶ χαίρει μέν, ὅταν αἱ ὑπηρεσίαι του τιμῶνται καὶ ἀναγνωρίζωνται, ἀλλὰ καὶ ὅταν τοῦτο δὲν ουμβαίνει, οὕτε ἀπογοητεύεται, οὕτε ἀγανακτεῖ, ἀλλὰ γνωρίζει νὰ ὑπομένῃ καὶ νὰ ἐπιμένῃ βέβαιος ὅτι μίαν ἡμέραν θὰ κριθῇ δικαιότερον.

Πρὸς τὴν ἔννοιαν τῆς εὐγενοῦς φιλοδοξίας, ἵτοι τῆς « φιλοτιμίας », δὲν ἀντιστρατεύονται τὰ γνωστὰ ἐκεῖνα χωρία τῆς Κ. Διαθήκης, ὅπου ὁ ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων ἔπαινος θεωρεῖται ἀνάξιος τοῦ καλοῦ χριστιανοῦ. “Οταν δὲ Σωτὴρ λέγει (Ματθ. ε', 11) «μακάριοι ἔστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι καὶ εἰπωσι πᾶν πονηρὸν ρῆμα καθ’ ὑμῶν ψειρόμενοι ἐρεκεν ἐμοῦ », «εἰ δὲ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γιγγώσκετε ὅτι ἐμὲ ποῦτον ὑμῶν μεμίσηκεν» καὶ τὰ ὅμοια πρὸς αὐτά, δὲν ἔννοει ὅτι δὲ χριστιανὸς πρέπει νὰ πράττῃ ἔργα ἐπισύροντα τὴν ἀγανάκτησιν καὶ τὴν ἀποστροφὴν τῶν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ πρῶτον μὲν ὅτι ἡ γνώμη ἀνθρώπων μὲ διεστραμμένην συνείδησιν ἢ τυφλωμένων ἀπὸ τὴν ἀπιστίαν δὲν ἔχει σπουδαιότητα καὶ δεύτερον ὅτι τῆς ἔξωτερικῆς πρέπει νὰ προτιμᾷ κανεὶς τὴν ἔσωτερικὴν ὑπόληψιν. ‘Εσωτερικὴ δὲ ὑπόληψις εἶναι ἡ ἀγαθὴ περὶ ἡμῶν γνώμη τῶν ἄλλων,

ἡ ἀναγνώρισις ἀξίας, τὴν ὅποιαν πράγματι ἔχομεν, καὶ ἡ ἀπονομὴ τοῦ ὄφειλέτου εἰς τὴν ἀρετήν μας σιωπηλοῦ σεβασμοῦ. Παρ' αὐτήν ὑπάρχει ἡ ἐκτίμησις ποὺ φανερώνεται μόνον δι' ἔξωτερικῶν μέσων. Ζητωκραυγαί, ἔορταστικαὶ συγκεντρώσεις, τιμητικὰ διπλώματα καὶ ψηφίσματα εἰναι μερικὰ ἀπὸ αὐτά. Μολονότι αἱ διακρίσεις αὐταὶ δὲν στεροῦνται σημασίας, ὅμως οἰκοδομοῦν ἐπὶ τῆς ἅμμου ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι, ἀμελοῦντες τὰ ούσιάδη, στηρίζονται εἰς αὐτά, τὰ ἔξωτερικὰ καὶ κατ' ἐπίφασιν. Αὐτοῦ τοῦ εἰδους ἡ ὑπόληψις καὶ δόξα συντόμως καταπίπτει. Εἰναι ὀνόματι καὶ πράγματι «δόξα», κατὰ τὴν παλαιὰν σημασίαν τῆς λέξεως. Δι' αὐτὸ δ χριστιανὸς κατ' ἀρχὴν παραπειτεῖται ἀπὸ τὰς πομπώδεις διακρίσεις καὶ προνομίας, ὅταν μάλιστα εἰναι καθαρῶς προσωπικαὶ καὶ δὲν ἀπονέμονται εἰς τὸ ἀξίωμα τὸ ὅποιον φέρει.

Πρὸς τὴν εὐγενὴ φιλοτιμίαν δὲν ἀντιφάσκει ἡ χριστιανικὴ ταπεινοφροσύνη, ἡ ἀρετὴ τὴν ὅποιαν λόγῳ καὶ ἔργῳ ἔδιδαξε καὶ ἤσκησεν ὁ Ἰησοῦς. 'Ο ταπεινόφρων τὰς μὲν ἴδιας ἀτελείας εἰλικρινῶς ἀνομολογεῖ, τὰ δὲ προτερήματα τῶν ἄλλων ἀναγνωρίζει. Παραβλέπων δὲ τὴν ἐνδεχομένην ὑπεροχήν του δεικνύει μεγαλόφρονα συγκατάθεσιν εἰς τὴν μετριότητα τῶν ἄλλων. 'Η ἀρετὴ αὕτη εἰναι τὸ ἀντίδοτον κατὰ τῆς ἐμφύτου εἰς τὸν ἀνθρωπὸν ἔγωιστικῆς φιλαυτίας καὶ μᾶς προφυλάσσει ἀπὸ κάθε ὑπερβολὴν κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἑαυτοῦ μας. 'Η ἀληθής ταπεινοφροσύνη δὲν εἰναι διασυρμὸς τῆς ἴδιας ἀξίας, ἀλλὰ διαπιστωσις τῆς σμικρότητος τῆς ἀνθρωπίνης δυναμέως καὶ σοφίας καὶ ἀναγνώρισις τοῦ γεγονότος ὅτι «πᾶσα δόσις ἀγαθὴ καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἀνωθέν ἐστι» ('Ιακ. α', 17).

"Ἐναντὶ τοῦ ταπεινόφρονος ὁ ὑπερήφανος διὰ μὲν τὴν ἰδικήν του ἀξίαν ἔχει ὑψηλὴν ἰδέαν, εἰς δὲ τοὺς ἄλλους τίποτε δὲν εύρισκει ἐπαινετόν. 'Ο τύφος, ἡ ὑπεροψία, ἡ ἐπαρσία εἰναι μερικαὶ μορφαὶ ὑπερηφανείας.

"Οσον ἀφορᾷ τώρα εἰς τὴν διασφάλισιν τῆς τιμῆς ἡμῶν, τὸ κυριώτερον μέσον εἰναι ἡ διὰ τῶν καλῶν ἔργων καὶ τῆς χριστιανικῆς διισγωγῆς μας διάψευσις τῶν διαβολῶν καὶ συκοφαντιῶν. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, λέγει ὁ Ἀπόστολος Πέτρος (Α', β', 15), εἰναι ἡ διὰ τῶν ἀγαθῶν πράξεών μας ἀποστόμωσις τῶν ἀνοήτων, τὸ «ἀγαθοποιοῦντας τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν». "Οταν

ὅμως ἡ κατὰ τῆς ὑπολήψεώς μας καταφορά τείνη νὰ λάβῃ διαστάσεις, δὲν πρέπει ν' ἀποφεύγεται ἡ δημοσία ἀπολογία καὶ ἀπόκρουσις τῶν κατηγοριῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἡ προσφυγὴ εἰς τὸ δικαστήριον. Ἡ σιγὴ δὲν εἶναι πάντοτε ὅπλον ἀποτελεσματικόν. Ἀρκεῖ εἰς τὰς ἐνεργείας μας πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς τιμῆς μας νὰ ἀποφεύγεται ἡ πουμπώδης περιαυτολογία καὶ νὰ ἐπιδεικνύεται μετριοπάθεια. Γενικώτερον δὲ ἂς ἔχωμεν ὑπ' ὄψει μας τὰ ἀκόλουθα: Αἱ πράξεις μας, καὶ ὅταν γίνωνται ἐν τῷ κρυπτῷ, πρέπει νὰ εἶναι τοιαῦται, ὥστε ἀφόβως νὰ ἡμποροῦν ν' ἀντικρύσουν τὸ φῶς. Διότι καὶ ἀν κανεὶς δὲν τὰς βλέπῃ, τὸ μάτι τοῦ Θεοῦ φθάνει παντοῦ. Μόνον πράξεις τὰς ὅποιας δὲν θὰ ἐδιστάζομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ἐνώπιον ὅλων, μόνον τοιαύτας πράξεις συγχωρεῖται νὰ πράττωμεν. Δι' αὐτὸ ὁ ἀνθρωπός πρέπει νὰ ἐντρέπεται καὶ νὰ ὑπολογίζῃ τὸν ἔσατόν του, ὅσον καὶ τοὺς ἄλλους.

5. Ἡ ἀγνότης τοῦ σώματος.

Τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπινον εἶναι κάτι ποὺ ἀξίζει τὸν σεβασμὸν μας, ἀφοῦ ἔξηλθεν ἀπὸ τὰς χεῖρας τοῦ Δημιουργοῦ. Προσιτὸν καθὼς εἶναι εἰς τὰς αἰσθήσεις, γίνεται τὸ σύμβολον τῆς ἀφανοῦς καλλονῆς τῆς ψυχῆς. Μολονότι αὐτὸ τὸ ἴδιον γίνινον καὶ φθαρτόν, εἶναι ναὸς τοῦ Θεοῦ, διότι μέσα εἰς αὐτὸ ἐνοικεῖ τὸ πνεῦμα ποὺ Ἐκεῖνος ἐδώρησεν εἰς τὰ πλάσματά του. Τὸ σῶμα εἶναι τὸ κατοικητήριον τῆς ψυχῆς. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν δικαίωμα νὰ τὸ καταστρέψωμεν ἢ νὰ τὸ βλάψωμεν, ἀντιθέτως ἔχομεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τὸ περιφρουρήσωμεν καὶ νὰ τὸ προστατεύσωμεν ἀπὸ κινδύνους καὶ νὸ τὸ διατηρήσωμεν ἐν εὔεξίᾳ. Οἰοσδήποτε καὶ ἀν ὄριζεται ἀπὸ τὴν θρησκείαν καὶ τοὺς φιλοσόφους τοῦ ἀνθρώπου δι προορισμός, τίποτε δὲν ἐπιτυγχάνεται χωρὶς σῶμα ὑγιές. Ὁ πλοῦτος, ἡ προγονικὴ δόξα, ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις δὲν ὠφελοῦν, ὅταν ἡ εὐεξία τοῦ σώματος ἀπολεσθῇ.

Ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις, ἡ βουλητικὴ ἐνέργεια ὑφίστανται ἀμεσον ἔξασθενησιν, ὅταν αἱ σωματικαὶ δυνάμεις ἀτονοῦν, καὶ ὑπάρχει ἀρκετὴ ἀλήθεια εἰς τὴν διακήρυξιν τῶν Ρωμαίων mens sana in corpore sano. Καὶ μολονότι οὔτε ὅλοι οἱ ἔχοντες ρωμαλέον σῶμα διακρίνονται διὸ τὴν πνευματικήν των δέξτητα ἡ τὴν ἀγεθήν των βιούλησιν, οὔτε ὅλοι οἱ ἀσθενικοί καὶ καχεκτικοί ὑστεροῦν πνευματικῶς ἡ ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν, ἐν τούτοις φαίνεται ὄρθον νὰ δεχθῶμεν

ὅτι ἄρμονία τῶν ὀργανικῶν λειτουργιῶν δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐν σταθερῶς εὐάρεστον συναίσθημα εὐεξίας καὶ εἰρήνης. Τοῦτο δημιουργεῖ κανονικῶς κλῖμα εύμενές δι' ἀγαθὰς πράξεις.

Καὶ πάλιν ὅς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ὑπάρχει καὶ ἡ ἀντίστροφος ἐπίδρασις ἐκ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα. ‘Η ἴδική μου γνώμη, λέγει ὁ Πλάτων (Πολ. 403 α), δὲν εἶναι ὅτι τὸ γερὸν σῶμα μὲ τὴν γερωσύνην του κάμνει καλὴν τὴν ψυχήν, ἀλλ’ ἀπεναντίας πιστεύω ὅτι ἡ καλὴ ψυχὴ μὲ τὴν ἴδικήν της ὑγείαν κάμνει τὸ σῶμα νὰ πάρῃ κάθε δυνατήν βελτίωσιν. ‘Ας μὴ λησμονῶμεν ἐπίσης ἔξοχους ἄνδρας οἱ ὅποιοι καίτοι είχον ἀσθενὲς σῶμα, διεκρίθησαν ἐν τούτοις καὶ ἐμεγαλούργησαν μὲ τὴν ψυχικήν των ρώμην καὶ ὑγείαν.

“Ο,τι λοιπὸν παραβλάπτει τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος ἔχομεν καθῆκον νὰ τὸ ἀποφεύγωμεν. ‘Η ὑγιεινὴ θὰ διδάξῃ ἀκριβέστερον τὸ κεφάλαιον τοῦτο. ‘Οπωσδήποτε κάθε ὑπερβολὴ εἰς τὴν ἰκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τοῦ σώματος εἶναι ἐπιβλαβής. Χρῆσις ποτῶν οἰνοπνευματῶδῶν καὶ ἄλλων δηλητηρίων, εἰσαγομένων διὰ τοῦ ἀναπνευστικοῦ ἢ τοῦ πεπτικοῦ συστήματος εἰς τὸν ὀργανισμόν, ὁδηγεῖ εἰς ἀποτελέσματα καταστρεπτικὰ διὰ τὴν ὑγείαν καὶ τὸ σῶμα. Γαστριμαργία ὡς πρὸς τὰ εἰσερχόμενα, ἀκολασία ὡς πρὸς τὰς παντὸς εἶδους ἀπολαύσεις καὶ τὸ σῶμα βλάπτουν καὶ τὸ πνεῦμα ἀποχαυνώνουν καὶ ἀκινητοποιοῦν. «Τὸ ὑπερεμπίμπλασθαι τὴν γυαστέρα καὶ καταβαρύνεσθαι ταῖς τροφαῖς κατάρας ἄξιον», εἶπεν ὁ Μ. Βασίλειος. Κοπιώδης ἐργασία ὑπερβαίνουσα τὰς δυνάμεις καὶ σφοδραὶ συγκινήσεις καὶ ταραχαὶ τῆς ψυχῆς ἔχουν ὀδυνηρὰν ἐπίδρασιν. ‘Ομοίως ἀνθυγιεινὴ κατοικία καὶ πολύωρος διαμονὴ εἰς κακῶς ἀεριζόμενους χώρους. ‘Αλλὰ καὶ ἀποχὴ ἀπὸ κάθε ἐργασίαν καὶ ἀσκησιν τῶν μυῶν καὶ ἀπὸ κάθε ἐνασχόλησιν τοῦ πνεύματος καὶ μαλθακότης καὶ τρυφηλὸς βίος εἰς ὅμοιον ἀποτέλεσμα φέρουν, διότι ἀδυνατίζουν τὸ σῶμα καὶ τὸ καταντοῦν εὐεπίφορον εἰς ἀσθενείας. ‘Η τήρησις ἔξ ἀλλου καθαριότητος τοῦ σώματος εἶναι καθῆκον δχι μόνον πρὸς τὸν ἑαυτόν μας, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐκείνους μετὰ τῶν ὅποιών συζῶμεν καὶ ἀναστρεφόμεθα.

Μὲ τὴν καθαριότητα καὶ ἀγνότητα τοῦ σώματος εἶναι συνδεδεμένη καὶ ἡ εὐπρέπεια τῆς περιβολῆς. Πρέπει ὅμως ν' ἀποφεύγεται κάθε περιττὸς καλλωπισμὸς καὶ κάθε περὶ τὴν ἀμφίσιν προκλητικότης καὶ τάσις πρὸς ἐπίδειξιν. ‘Η ἔξωτερική μας ἐμφάνισις ὑπό τινα

εποψιν προσδιορίζει καὶ τὸν ἐσωτερικὸν μας κόσμον, ἡ δὲ ἀπλῆ σεμνὴ καὶ ἀνάλογος πρὸς τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν θέσιν μας ἀμφίεσις εἶναι ἔνδειξις κοσμιότητος ὡς πρὸς τὰ ἡθη.

Πολὺ συντελεῖ εἰς τὴν εὐεξίαν τοῦ σώματος ἡ γυμναστική, αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις. Βεβαίως ἡ ἄνευ μέτρου ἀπασχόλησις μὲν ἀγωνίσματα ἀθλητικὰ καὶ ἐπιδόσεις καὶ παιδιάς εἶναι δυνατὸν καὶ τὸ σῶμα νὰ βλάψῃ καὶ τὴν πνευματικὴν καλλιέργειαν νὰ παρεμποδίσῃ. "Ομως ἡ ἐν μέτρῳ ἐνασχόλησις εἶναι εὐεργετική. Αἱ ἀσκήσεις συντελοῦν εἰς τὴν ταχυτέραν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος τὴν πληρεστέραν ἐναλλαγὴν τῆς υλῆς καὶ δι' αὐτὸν εἰς τελειοτέραν πέψιν καὶ ἀφομίωσιν. 'Αλλ' εἶναι σφάλμα νὰ νομίζεται ὅτι αἱ γυμναστικαὶ ἀσκήσεις καὶ ίδια αἱ ὁμαδικαὶ ἀθλοπαιδιαί, αἱ ρυθμιζόμεναι κατὸν νόμους, ὡφελοῦν μόνον τὸ σῶμα. 'Επινοητικότης καὶ ἐφευρετικότης, ἔτοιμότης καὶ θάρρος εἶναι ἀρεταὶ καλλιεργούμεναι δι' αὐτῶν. Μὲ αὐτὰς ὁ ἀνυπόμονος γίνεται πολλάκις καρτερικός, ὁ ἀπαιτητικὸς ἀνεκτικός, ὁ δξύθυμος εὐδιάλλακτος, ὁ ὑπερόπτης φιλόφρων. Μὲ αὐτὰς ὁ νέος μαθαίνει νὰ συμπεριφέρεται ὅρθως, εἴτε νικᾶ εἴτε ἡττᾶται. 'Ασκεῖται λοιπὸν κατὰ τρόπον ἔμπρακτον εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς ἐντιμότητος, τῆς γενναιότητος, τῆς αὐταπαρνησίας καὶ μαθαίνει νὰ σέβεται τὸ δίκαιον τῶν ἄλλων. Συνηθίζει τέλος νὰ δέχεται τὸ κῦρος τῶν νόμων καὶ νὰ ὑποτάσσεται ἐκουσίως εἰς αὐτούς.

'Ως ἄριστον μέσον διατηρήσεως τῆς ὑγείας τοῦ σώματος καὶ προαγωγῆς τῆς πνευματικῆς ὑγείας ἐκρίθη ἐκ παλαιοτάτων χρόνων ἡ ἐγκράτεια. 'Ο ἔγκρατής διατηρεῖ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς ἀκμαίας τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις καὶ ὀποβαίνει χρήσιμος εἰς ἑαυτὸν καὶ τὴν ὅλην κοινωνίαν. 'Αντιθέτως ὁ ἔκδοτος εἰς τὰς ἥδονάς θὰ ἴδῃ συντόμως τὸ σῶμά του νὰ μαραίνεται, τὸ πνεῦμα νὰ ἀτονῇ, θὰ αἰσθανθῇ ὅτι γηράσκει προώρως καὶ ὅτι εἶναι αὐτὸς ὑπαίτιος τῆς τοιαύτης παρακμῆς.

Τῆς ἔγκρατείας μορφὴ εἶναι ἡ νηστεία. 'Αλλ' αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς μία τυπική, περιοδικῶς ἐπιβαλλομένη ἀποχὴ ἀπὸ μίαν καθωρισμένην σειράν ἐδεσμάτων, οὕτε ὡς πρᾶξις καθ' ἔαυτὴν εὐάρεστος εἰς τὸν Θεόν ἀσχέτως πρὸς τὸν ὅλον βίον τοῦ νηστεύοντος. 'Η νηστεία πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται ὡς μέσον ἡθικῆς αὐτοπαιδαγωγίας καὶ ρυθμίσεως τῶν ὄρμῶν ὑπὸ τὴν καθοδήγησιν

τοῦ πνεύματος. Δι' αὐτὸ πρέπει νὰ συνοδεύεται ἀπὸ ἐγκράτεια καὶ μετριότητα ως πρὸς τὰς ἐν γένει ἀπολαύσεις καὶ ἐπιθυμίας. Ἀκόμη καὶ ως πρὸς τοὺς λόγους καὶ τὰς ἀκροάσεις ἐνδείκυνται κάποια μετριότης, διότι ἡ ἀλόγιστος παρακολούθησις καὶ χρῆσις συνεπάγεται τὸν κίνδυνον νὰ χάσωμεν τὴν ἐσωτερικήν μας ἐλευθερίαν καὶ αὐτοκυριαρχίαν. «Μὴ μέντοι ἐν τῇ ἀποχῇ μόνη τῶν βρωμάτων τὸ ἐκ τῆς μηστείας ἀγαθὸν ὄριζον. Μηστεία γὰρ ἀληθῆς ἡ τῶν κακῶν ἀλλοτρίωσις», λέγει ὁ Μ. Βασίλειος. Καὶ εἶναι φανερὸν ὅτι ὅλως ἀπαράδεκτος εἶναι ἡ μηστεία τῶν ἀπεχόντων μὲν ἀπὸ ὡρισμένας τροφάς, βεβηλούντων δὲ τὰ ὅσια καὶ τὰ ἱερὰ καὶ ἔκείνων οἱ ὄποιοι, ἐνῷ θέτουν φραγμὸν εἰς τὰ εἰσερχόμενα, παρουσιάζονται ἀκρατεῖς εἰς ὅ,τι λέγουν καὶ πράττουν. Ἀπὸ αὐτοὺς εἶναι τούλαχιστον σεμνότεροι ἔκείνοι οἱ ὄποιοι, ἐνῷ δὲν νηστεύουν, ἔχουν ὅμως συναίσθησιν τῆς ίδιας ἀναξιότητος.

«Υγιαίνειν μὲν ἄριστον ἀνδρὶ θητῷ» (Σιμωνίδου Ἀποσπ.). Συμπάσχει ἡ ψυχὴ τῷ σώματι νοσοῦντι καὶ τὸ σῶμα τῇ ψυχῇ» (Κλεάνθης ὁ Στωικός). «Κρατεῖν εἰδίζεο τῶνδε γαστρὸς μὲν πρώτιστα...» (Πυθαγόρου Χρυσᾶ «Ἐπη»). «Ἡ δ' ἐγκράτεια μόνη ποιοῦσα καρτερεῖν, μόνη καὶ ἥδεσθαι ποιεῖ ἀξίως μνήμης» (Ἔτοι εὐχαριστούμεθα περισσότερον μὲ ἔκεινα ποὺ είχομεν τὴν ὑπομονὴν νὰ στερηθῶμεν ἐπ' ἀρκετὸν) (Ξεν. Ἀπομν. Δ', 5, 9). «Σωκράτης ἢ φη ἀρίστην ἀρχὴν εἶναι τὸ ἑαυτοῦ ἄρχειν» (Στοιβαίου Ἀνθολ.).

6. Ἡ καθαρότης τοῦ πνεύματος.

«Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει», εἶπεν ὁ σοφός. Καὶ ἡ πεῖρα ἡ καθημερινὴ καὶ ἡ μακρὰ ιστορία τοῦ ἀνθρώπου βεβαιώνουν ὅτι οὕτος εἶναι ἕκ φύσεως ζητητικὸς τῆς ἀληθείας. Τὸ φιλέρευνον καὶ φιλομαθὲς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς λογικῆς του φύσεως. «Ἡ ἀνάπτυξις λοιπὸν τοῦ πνεύματος εἶναι κάτι ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν φύσιν μας ως λογικῶν ὄντων. Εἶναι δι'» αὐτὸ καθῆκον παντὸς ἀνθρώπου. «Ἡ συστηματικὴ ἔρευνα σειρᾶς ὁμοειδῶν ἀντικειμένων ἡ φαινομένων καὶ ἡ εὔρεσις τῶν σχέσεων τὰς ὄποιας ἔχουν καὶ τῶν νόμων οἱ ὄποιοι τὰ διέπουν καλεῖται, ως γνωστόν, ἐπὶ στήμη. Μαζὶ μὲ τὰς καλὰς τέχνας καὶ τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν πολιτειακὴν ὄργανωσιν καὶ τὴν ἡθικὴν ζωὴν καὶ τὴν θρησκείαν εἶναι μία ἀπὸ τὰς σπουδαιοτέρας ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτισμοῦ.

Μὲ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης ὁ ἄνθρωπος ἐπινοεῖ χρήσιμα διὰ τὴν ζωὴν μέσα καὶ καθίσταται ἐπωφελὴς εἰς ὅλοκλήρους κοινωνίας. Εὔρεγετικαὶ π.χ. ὑπῆρχαν αἱ ἐφευρέσεις τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων διὰ τὴν καταπολέμησιν φοβερῶν ἀσθενιῶν καὶ ἐπιδημιῶν. Καὶ δι' αὐτῶν ἐσώθη ἡ διησφαλίσθη ἡ ζωὴ μυριάδων ἀνθρώπων. Ἐλλ' ἐπὶ πλέον μὲ τὴν ἐπιστήμην ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται εἰς ἐπίγυνωσιν τῆς ἀληθοῦς φύσεώς του καὶ ἀναλόγως ρυθμίζει τὰ τοῦ βίου του. Εἶναι ἀληθές ὅτι δι' ἐπιστήμην, ἡ ὁποία παραγνωρίζει τὰς ἀνθρωπίνας δυνατότητας καὶ ἀποδίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἀνύπαρκτον παντοδυναμίαν, ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ ἡ χριστιανικὴ ἡθικὴ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἐκτίμησιν. Τὴν σοφίαν αὐτοῦ τοῦ εἰδους ὁ Ἀπόστολος τῶν ἔθνῶν ὠνόμασε «μωρίαν παῦλα τῷ Θεῷ» καὶ τὴν ζήτησιν αὐτῆς ἀπεκάλεσεν ὄνοματι μὲν φιλοσοφίαν, ὅντως δὲ «κενὴν ἀπάτην». Ἡ ἀληθής ὅμως παίδευσις καὶ μάλιστα ἡ Ἑλληνικὴ σοφία εὑρεν ἐντὸς τῆς Ἔκλησίας ἐνθέρμους ὑποστηρικτάς. ‘Υπὲρ αὐτῆς συνηγόρησαν ἄνδρες, ὡς ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς καὶ ὁ Μ. Βασίλειος.

Ἡ καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ ἡ πρόσκτησις ἐπιστήμης δὲν συνεπάγεται ἀναγκαίως ἡθικὴ χρηστὰ καὶ ἐνάρετον διαγωγήν. Ὁ πολλὰ γνωρίζων δὲν εἶναι πάντοτε ἡθικός. Ἐλλ' ἐπειδὴ ἡ μάθησις προάγει τὸν πολιτισμόν, συντελεῖ καὶ εἰς τὴν ἡμέρωσιν τῶν ἡθῶν καὶ προετοιμάζει τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἡθικότητα. ‘Υπὸ ἔποψιν ἀτομικήν, στρέφει τὴν ἐνεργητικότητα τοῦ ἄνθρωπου εἰς ὡφέλιμον ἔργον καὶ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ ἀσχολίας κατωτέρας ποιότητος. Καθὼς ὁ ἄνθρωπος προάγεται πνευματικῶς, καθίσταται ἱκανὸς δι' ἀνωτέρας καὶ εὐγενεστέρας ἀπολαύσεις. Ἡ χαρὰ ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀναζήτησιν καὶ τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας εἶναι ὑπέροχος. Δὲν δυοιάζει καθόλου μὲ τὴν ἐφήμερον καὶ πενιχράν ἱκανοποίησιν πιού φέρουν αἱ διασκεδάσεις, ἡ πρὸς κατωτέρας ἡδονὰς ροπή, ἡ ἀπόλαυσις ἐδεσμάτων καὶ ποτῶν. Τὰ πνευματικὰ συναισθήματα εἶναι συγκινήσεις ἱκανοποιοῦσαι τὰ βαθύτερα στρώματα τῆς ψυχῆς. Πλὴν δὲ τούτου ἡ χαρὰ αὕτη εἶναι δημιουργικὴ καὶ ὥθετι πρὸς νέας πνευματικὰς κατακτήσεις.

Διὰ ποίων τρόπων θὰ ἐπιτύχῃ κανεὶς τὴν πνευματικήν του καλλιέργειαν καὶ προαγωγήν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δρίσωμεν λε-

πτομερῶς. Ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς του ἰκανότητος καὶ τῶν συνθηκῶν ἐντὸς τῶν ὅποιων ζῆται ἐπιδιώξῃ ὁ καθεῖς τὴν πνευματικήν του κατάρτισιν. "Οσοι εἰχον τὴν ἀγαθὴν τύχην νὰ φοιτοῦν εἰς μέσα καὶ ἀνώτερα σχολεῖα, ἀς ἐπιληφθοῦν τῆς μοναδικῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ ἀναπτύξουν τὸ πνεῦμα των. Καὶ δι' αὐτοὺς καὶ διὰ πάντα ἄλλον ἡ παρακολούθησις διαλέξεων, ἡ φοίτησις εἰς Βιβλιοθήκας, ἡ προμήθεια ὥφελίμων βιβλίων εἶναι συντελεστική εἰς τὸν σκοπόν μας. Κανεὶς ἀς φροντίσῃ νὰ καταρτίσῃ τὴν μικρὰν βιβλιοθήκην του καὶ ἀς θεωρήσῃ τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἀξιονέαν διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὀλίγων οἰκονομιῶν ποὺ ἡμ̄ πορεῖ νὰ ἔχῃ. Ἀντὶ νὰ δαπανᾶ τὸν καιρὸν του εἰς πολιτικολογίαν ἢ ἄλλας μασταιότητας, ἀς διαθέτῃ τὰς ὥρας του εἰς τὴν μελέτην καλῶν βιβλίων. Ἡ ὥφελεια ποὺ θὰ ἀποκομίσῃ ἀπὸ αὐτὰ θὰ ἔχῃ χαρακτῆρα μονιμώτερον καὶ ἡ εὐχαρίστησις θὰ εἶναι βαθυτέρα. Οἱ νέοι ίδιας ἀς μάθουν ἐνωρὶς νὰ ἀγαποῦν τὰ καλὰ βιβλία.

'Ἐν τούτοις ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πνεύματος εἶναι ἀτελῆς καὶ μονομερῆς, ὃν δὲν συνοδεύεται ἀπὸ διάπλασιν τῆς βουλήσεως καὶ δὲν ἀποβλέπῃ εἰς τὴν μόρφωσιν ἡθικοῦ χαρακτῆρος. Ἡ ἐπιστήμη δὲν ὠφελεῖ χωρὶς τὴν ἀρετήν. «'Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, λέγει ὁ θεῖος Παῦλος ἐὰν εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι». Ἡ γνῶσις καὶ ἡ σοφία δὲν ἀξίζουν, ὅταν ὁ ἀνθρωπός δὲν ἔμαθε νὰ θέλῃ καὶ νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Κριτήριον τοῦ πολιτισμοῦ ἀτόμων καὶ λαῶν δὲν εἶναι τόσον τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων καὶ τὸ ἐπίπεδον τῆς τεχνικῆς των ἀναπτύξεως, ὃσον ὁ ἡθικός των χαρακτῆρ καὶ ἡ ἑτοιμότης διὰ πράξεις γενναίας καὶ εὔεργετικάς διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Πνευματική λοιπὸν καλλιέργεια καὶ ἡθικὴ τελειοποίησις, ίδου τὸ διπλοῦν καθῆκον ἔναντι τῆς λογικῆς μας φύσεως.

7. Ἡ ἐπίδρασις τῆς Τέχνης.

Εὔεργετική εἶναι διὰ τὸν ἀνθρωπὸν καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς τέχνης. Δι' αὐτὸ διάφοροι πρέπει νὰ ἐκτιμῷ τὸ αἰσθητικῶν ὀρατόν, ὅπως ἐμφανίζεται εἰς τὰ ἔργα τῆς τέχνης. 'Υπὸ τὸ δνομα τῆς τέχνης νοοῦμεν συνήθησαν ἀναπαράστασιν γεγονότων ἢ ἔκφρασιν ψυχικῶν καταστάσεων διὰ ποικίλων μέσων. 'Αλλὰ ἡ ἀληθῆς τέχνη δὲν εἶναι ἀπλῆ ἀναπαράστασις καὶ μίμησις, εἶναι πραγματικὴ δημιουργία.

‘Από τὰς χείρας τοῦ καλλιτέχνου ἔξέρχονται πολλάκις κόσμοι ὄλοκληροι, ἀγνωστοὶ μέχρι τῆς ώρας ἕκεινης καὶ ἀποκαλύπτονται νέαι πτυχαὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, τὰς ὅποιας ἡ φαντασία τῶν κοινῶν ἀνθρώπων δὲν ἤτο φυσικὸν νὰ ὑποπτευθῇ. “Οπως μία ἔξαιρετος ἡθικὴ πρᾶξις, οὕτως καὶ ἐν ἕξιον τοῦ ὀνόματος καλλιτέχνημα εἶναι ἐν ὑπέροχον πνευματικὸν κατόρθωμα. Διὰ τοῦτο ἡ ἀπόλαυσις λαμπρῶν ἔργων τέχνης εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐγείρῃ ἐντὸς ἡμῶν συναισθήματα ἀγαλλιάσεως ἢ ἐνθουσιασμοῦ ἢ συγκινήσεως, νὰ γεννήσῃ τὸν ἔρωτα πρὸς τὸ ὑψηλὸν, τὸ εὐγενὲς καὶ τὸ ὑπέροχον, νὰ ἐκθρέψῃ τὸν πόθον πρὸς τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τὴν δουλείαν καὶ τὴν ὄρμὴν πρὸς ἀπολύτρωσιν ἀπὸ τὰ πάθη. “Οταν οἱ καλλιτέχναι ἔγκοιλοπούνται τὸ ἀγαθὸν καὶ ζουν τὴν ἀρετήν, ἵστανται πλησιέστερον πρὸς τὸν Δημιουργόν. Γίνονται πηγὴ Ἱερῶν συγκινήσεων” θίγουν γονίμως τὰς λεπτοτέρας τῆς ψυχῆς χορδάς. ‘Ο προφητάνας Δαυὶδ ὑπῆρξε μέγας ποιητὴς καὶ οἱ θαυμαστοὶ ψαλμοὶ του ἀποτελοῦν πηγὴν ἔξυπρωσεως δι’ ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα’. Ἐπὶ δύο χιλιετρίδας γοητεύουν καὶ κατανύσσουν τὸν χριστιανικὸν κόσμον. Οἱ προφῆται εἶναι μεγαλόστομοι ποιηταὶ πλήρεις θελγάτρου καὶ δυνάμεως, δὲ Ρωμανὸς ὁ Μελωδός, ἡ Κασσιανὴ εὐφραίνουν καὶ τέρπουν ἐποικοδομητικῶς γενεὰς γενεῶν. Οἱ ἀγιογράφοι ἐπίστησ. ‘Η ἐπίδρασις τῶν καλῶν τεχνῶν εἶναι ἀνυπολόγιστος. Τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι κατέστησαν τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα πολυύμνητον. Καλλιτέχναι θαυμαστοὶ τοῦ λόγου ἥσαν καὶ οἱ τρεῖς μεγάλοι Ἱεράρχαι. Παρ’ ὅλα αὐτὰ ὑπάρχουν καὶ σοφοὶ ὅχι τυχαῖοι, οἱ ὅποιοι δὲν πιστεύουν εἰς τὴν συμβολὴν τῆς τέχνης διὰ τὴν ἡθικοποίησαν τῆς κοινωνίας. Αὐτὸς δὲ Πλάτων, ἀν καὶ ἐκτιμᾷ τὴν μουσικὴν, διότι ἐμβάλλει εἰς τὴν ψυχὴν τὴν αἰσθησιν τοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς ἀρμονίας, ἀποκλείει δῆμος ἀπὸ τὴν ἴδεωδη πολιτείαν του τὴν ποίησιν καὶ τοὺς ποιητάς. Κατ’ αὐτὸν δὲ πότε τῶν καλῶν τεχνῶν κίνδυνος εἶναι διὰ τὴν νεολαίαν μεγαλύτερος παρὰ ἡ ἔξ αὐτῶν ὡφέλεια. Είναι ἐπίσης ἀληθές διτὶ οὔτε δλα τὰ αἰσθητικῶς ἀρεστὰ εἶναι καὶ ἡθικῶς ἐπαινετά, οὔτε καὶ τὸ ἀντίστροφον συμβαίνει. Καὶ οὔτε ἡ Μήδεια σφάζουσα τὰ τέκνα της εἶναι παράδειγμα πρὸς μίμησιν, οὔτε ἡ ‘Ἐλένη ἐγκαταλείπουσα τὴν συζυγικὴν ἐστίαν, οὔτε δὲ Νέρων ἐντρυφῶν εἰς τὸ αἷμα καὶ τὰς φλόγας. Καὶ ὅμως τὰ θέματα ταῦτα εἰς τὰς χείρας μεγάλων καλλιτεχνῶν ἀπέβησαν ἀριστουργήματα.

Αἱ ἐνστάσεις αὗται δὲν εἶναι ἀκαταμάχητοι. ‘Η τέχνη δὲν ἡμπορεῖ βεβαίως νὰ ἔξιβελίσῃ τὸ κακόν, οὔτε καὶ νὰ τὸ ἀγνοήσῃ. Μὲ τὸ νὰ παριστᾶ δὲν σημαίνει οὔτε ὅτι τὸ ἔγκρινει, οὔτε ὅτι τὸ προβάλλει πρὸς μίμησιν. ’Απεναντίας καταδεικνύει πλαστικῶς τὴν ἀνθρωπίνην ἀτέλειαν, κάμνει νὸς ἀναζήσῃ ἐμπρός μας μία κακὴ στιγμὴ τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ παρακινεῖ πρὸς ἀποφυγήν. Καὶ στιγμὴ τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῆς ἀνθρωπότητος καὶ παρακινεῖ πρὸς ἀποφυγήν. Καὶ δέν εἶναι διὰ τοῦτο ἀπόβλητος, ἀντιθέτως εἶναι ἀναγκαῖα, διότι ἐνδυναμώνει καὶ ὀπλίζει μὲ ὡφέλιμον ἐμπειρίαν τὸν χριστιανὸν εἰς τὸν ἀγῶνα του κατὰ τὴν ἀμαρτίας. ‘Η τέχνη, καθὼς καὶ ἡ θρησκεία δὲν κλείει τοὺς ὀφθαλμούς ἐνώπιον τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ ἐμφανίζει οὐτὸ μὲ τὰ ἴδια της μέσα καὶ συντελεῖ εἰς τὴν καταπολέμησίν του.

‘Η τέχνη εἶναι εὐεργετικὴ διὰ τὴν ἡθικὴν ζωὴν πολιτιστικὴ ἐκδήλωσις, ἐκτὸς

ἀν δι' αἰσχρῶν παραστάσεων προσπαθῇ νὰ διεγείρῃ κατωτέρας ὄρμάς. 'Αλλὰ τότε δὲν ἀξίζει, μά την ἀλήθειαν, τὸ ὑψηλὸν ὅνυμα τῆς τέχνης.

«Πολὺμαθὴν νόον οὐδὲ διδάσκει» (Ἡράκλειτος). «Πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη ἀρετῆς πανουργίᾳ, οὐδὲ σοφία φαινεται» (Πλάτ. Μενεξ. 274α). «Ὄμοιον ἄνθρωπος ὅταν ἄνθρωπος ἡ» (Μένανδρος). «Ἄριθμωτος παιδεύεις μὲν ὁρθῆς τυχῶν θειότατον ἡμερώτατόν τε ζῆσιν γίγνεσθαι φιλεῖ» (Πλάτ. Νόμ. 6, 766 α.).

8. Ἐπιστήμη καὶ Θρησκεία.

'Ο Χριστιανισμὸς δὲν ἀρνεῖται καὶ δὲν ἀντιμάχεται τὴν ἐπιστήμην. Εἰς τὸ Κοράνιον ὑπάρχει διάταξις ἀπαγορεύουσα εἰς τοὺς πιστούς τὴν ἐνασχόλησιν μὲ τὴν ἐπιστήμην. 'Ο Χριστανισμὸς ὅπως δὲν φοβεῖται τὸν φωτισμὸν τοῦ νοοῦ. 'Αφοῦ ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μὲ τὴν εὑρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ μὲ τὰς βαθύτερας καὶ ἀπωτέρας αιτίας τῶν ὅντων καὶ φαινομένων, ἀφοῦ ζητεῖ νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια καὶ τὸ μεγαλεῖον τῆς δημιουργίας δὲν ἥμπορεῖ νὰ είναι διὰ τὸν χριστιανὸν ἀνεπιθύμητος. Εἴτε ὡς φυσικὴ ἀνερευνῶσα τὴν ἄπειρον ἔκτασιν τοῦ μακροκόσμου ἢ εἰσδύουσα εἰς τὸν ἀσύλληπτον μικρόκοσμον· εἴτε ὡς ἐπιστήμη τῶν ἀριθμῶν ἀναζητοῦσα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πυθαγόρου τὴν κανονικότητα καὶ τὴν ἀρμονίαν εἰς τὰς μεταξὺ τῶν μεγεθῶν καὶ τῶν σχημάτων σχέσεις· εἴτε πρὸ πάντων ὡς φιλοσοφία προσπαθοῦσα νὰ μορφώσῃ γενικήν περὶ τοῦ κόσμου θεωρίαν καὶ νὰ συλλάβῃ τὸ ὅρθὸν νόημα τῆς ζωῆς, ἡ ἐπιστήμη λοιπὸν ὑφ' ὅλας τὰς μορφάς της είναι φίλος τοῦ ἀληθινοῦ, τοῦ μετ' ἐπιγνώσεως χριστιανοῦ.

Είναι πλέον πολὺ πεπαλαιωμένη ἡ ἀντίληψις ὅτι πίστις χριστινικὴ καὶ ἐπιστήμη είναι πράγματα ἀσυμβίβαστα. Δὲν είναι ἀληθές ὅτι ἡ θρησκεία ἡ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ θέτει φραγμὸν εἰς τὴν πολιτιστικὴν πρόοδον. Τούναντίον τὴν εὔνοεῖ καθ' ὅλην τὴν γραμμήν. Διότι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία δὲν ἔχει τίποτε νὰ πάθῃ ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην. Δέν είναι ἀληθές ὅτι ἡ βαθεῖα μελέτη κάμνει τὸν ἀνθρωπον ἀπιστον καὶ ὅτι ὁ ἀληθής ἐπιστήμων είναι ἀδύνατον νὰ θρησκεύῃ. Τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς συμβαίνει. "Οσον βαθύτεραι γίνονται αἱ γνώσεις μας διὰ τὸν κόσμον ποὺ μᾶς περιβάλλει καὶ δι' ἐκείνον ποὺ περικλείεται ἐντός μας, τόσον ριζώνεται ἡ πεποίθησις εἰς τὴν ἀπέραντον ἀδυναμίαν μας νὰ γνωρίσωμεν κατὰ βάθος τὸ ἄπειρον μεγαλεῖον

τῆς δημιουργίας. Εἰς κάθε πρόβλημα ποὺ ἐπιλύομεν δεκάς ἄλλων ἀναπαντήτων προβλημάτων ἀναπηδᾷ. 'Ο σοφὸς εἶναι τόσον σοφώτερος, ὃσον περισσότερον ἔχει χωνεύσει ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἐμπρὸς εἰς τὸ ἄπειρον μυστήριον τοῦ κόσμου. Δικαίως ἔχαρακτηρίσθη ὡς « ἀνδρῶν ἀπάντων σοφότατος » δ Σωκράτης ἀφοῦ ἔλεγεν « ἐν οἴδα δτι οὐδὲν οἶδα ». Καὶ δὲν ἤτο τοῦτο μία Σωκρατικὴ εἰρωνεία, ἀλλὰ μία εἰλικρινής διακήρυξις. Καὶ δέ μέγας Νεύτων, διατυπώσας τούς νόμους τῆς οὐρανίου μηχανικῆς, τὸ ἴδιον ἐπαναλαμβάνει : « "Ο, τι γνωρίζομεν εἶναι σταγῶν ὑδατος, ἀν συγκριθῇ πρὸς τὸν ὥκεανὸν τῆς ἀγνοίας μας." » Ἀλλοῦ πάλιν παραβάλλει τὸν ἑαυτόν του μὲ παιδάκι ποὺ παίζει εἰς τὴν ἀκρογιαλιάν κοι μαζεύει μερικὰ πολύχρωμα κογχύλια, ἀλλ' ὁ ἀπέραντος ὥκεανὸς τῆς ἀληθείας παραμένει δι' αὐτὸ κρυμμένος. Καὶ ὅμως δ Νεύτων ἀπεκαλύπτετο κάθε φοράν ποὺ ἐπρόφερε τὸ ὅνομα τοῦ Θεοῦ.

Καθὼς δ ἄγευστος πάσης ἐπιστήμης χωρικὸς αἰσθάνεται πανταχοῦ παρόντα τὸν Θεόν του, οὕτω καὶ δ ἀληθής ἐπιστήμων καὶ δ γνήσιος ἀναγνωρίζει καὶ ἀποκαλύπτει παντοῦ τὴν χεῖρα ἐνὸς πανσόφου καὶ παντοδυνάμου δημιουργοῦ. Μόνον δ ὀλίγα καὶ ἀτελῆ γνωρίζων, ἥτοι δ ἐπικίνδυνος δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν κοινωνίαν ἡμιμαθῆς, ἐκεῖνος δὲν βλέπει καὶ δὲν ἡξεύρει τίποτε ἄλλο ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὸ ποὺ βλέπει, ἐπομένως δὲν ἡξεύρει καὶ δὲν βλέπει τίποτε. Εἶναι πραγματικῶς « τυφλὸς τά τ' ὥτα τόρ τε νοῦν τά τ' ὅμματα ». Δι' αὐτὸν εἴπεν δ Βάκων ὅτι ἡ μετρία γνῶσις τῆς ἐπιστήμης δύναται νὰ δηγήσῃ εἰς τὴν ἀπιστίαν. 'Αλλ' ἡ πλήρης γνῶσις, συνεπλήρωσεν δι' αὐτὸ σοφός, ἐπαναφέρει εἰς τὴν θρησκείαν.

Ἡ ἀλήθεια αὐτή, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀληθής ἐπιστήμη δὲν ἀντιτίθεται πρὸς τὴν θρησκείαν, ἀλλ' ἀντιθέτως συμβαδίζει μὲ αὐτὴν καὶ μάλιστα ἐνισχύει καὶ στερεώνει τὴν πίστιν, ἀποδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἔξετασιν τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῆς διαγωγῆς τῶν σοβαρωτέρων ἐκπροσώπων τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὸ παρελθόν καὶ τὸ παρόν. Οὔτε δι' αὐτοὺς τοὺς φυσικούς, τοὺς ὅποίους βαρύνει ὁ παλαιὸς καὶ πεπαλαιωμένος ἀφορισμὸς *tres physisci duo athēi* καὶ εἰς τοὺς ὅποίους εἰθισται νὰ ἀποδίδεται ἐξ ὑπαρχῆς ἡ ὠμοτέρα ἀθεῖα, δὲν ἔχει ἔξαιρεσιν δ κανών ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ ἐπιστήμη εἶναι ἔννοιαι συμβιβασταί.

Είναι άδύνατον νὰ κάμωμεν καὶ στοιχειώδη ἀπαρίθμησιν. Ἐπειδὴ τὸν πλανητῶν, εἰς ἓν ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα ἔργα του ἔχει ἀντὶ προσιμίου τὸν ψαλμὸν «οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ». Ὅτι οἱ μεγάλοι φυσικοὶ Μπόουλ, Βόλτα, Ἀμπέρ καὶ ἀκόμη ὁ Φραγκλῖνος, Μάξγουελ, Ἐρτζ, Ρέντγκεν, Μαρκόνι ἥσαν βαθεῖς καὶ θερμοὶ χριστιανοί. «Εἰς σοιφαρὸς φυσιοδίφης, παρετήρησε σοφὸς ἀστρονόμος, δὲν εἴναι δυνατὸν ν' ἀρνηθῆ τὸν Θεόν, διότι ἐκεῖνος ποὺ βυθίζει τὸ βλέμμα του τόσον βαθέως εἰς τὸ ἔργαστήριον τοῦ Θεοῦ καὶ ἔχει τὴν εὔκαιριαν νὰ θαυμάζῃ τὴν αἰωνίαν σοφίαν Του, εἴναι ὑποχρεωμένος νὰ κάμπτῃ ταπεινῶς τὰ γόνατά του ἐμπρὸς εἰς τὴν διακυβέρνησιν τοῦ ὑπερτάτου πνεύματος».

Καὶ δὲν ἀναφέρομεν τίποτε οὔτε διὰ τὸν πατέρα τῆς χημείας Λαβουαζιέ, δὸποῖος ἐκαρατομήθη, διότι ἔμεινε σταθερὸς εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν, οὔτε διὰ τὸν μέγαν χημικὸν Παστέρ, ποὺ διεκόπησεν ὅτι «ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐμελέτησα πολύ, ἔχω τὴν πίστιν τῶν χωρικῶν τῆς Βρεττάνης», οὔτε διὰ τὴν χορείαν τῶν νεωτέρων καὶ τῶν συγχρόνων μεγάλων μυστῶν τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας, ποὺ ἔμειναν προσκεκολλημένοι εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. «Υπενθυμίζομεν μόνον μίαν πρόσφατον διακήρυξιν ἐπιστημότων, τῶν θετικῶν κυρίως ἐπιστημῶν, τῆς ὅποιας τὰ κύρια σημεῖα ἔχουν ὡς ἔξης: «Οἱ ὑπογεγραμμένοι ἐκφράζομεν τὴν βαθεῖάν μας λύπην, διότι εἰς προσφάτους συζητήσεις παρετηρήθη τάσις νὰ παρουσιασθοῦν ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ θρησκεία ὡς ἀσυμβίβαστα καὶ ἀνταγωνιζόμενα πεδία τῆς σκέψεως. Εἰς τὴν πραγματικότητα θεραπεύουν χωριστὰς ἀνθρωπίνας ἀνάγκας καὶ συμπληρώνονται ἀμοιβαίως. Ο σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης είναι νὰ ἀναπτύξῃ τὴν γνῶσιν τῶν γεγονότων τῆς φύσεως. Ἡ ἀκόμη σπουδαιοτέρα ἀποστολὴ τῆς θρησκείας είναι νὰ ἔξυψώσῃ τὴν συνείδησιν καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ τῆς θρησκείας εἰναι νὰ ἔργωσῃ τὴν συνείδησιν καὶ τὰ ἰδεώδη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Καὶ αἱ δύο είναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν εὔτυχίαν τῆς ἀνθρωπότητος».

«Ημπορεῖ λοιπὸν νὰ εἴναι κανεὶς ἀπὸ τοὺς πλέον σοφοὺς θεράποντας τῆς ἐπιστήμης ἢ τοὺς πλέον ἐνεργητικοὺς παράγοντας τῆς πολιτείας καὶ τῆς δημοσίας ζωῆς καὶ συγχρόνως πιστὸν τέκνου τῆς

θρησκείας τοῦ Χριστοῦ. Πίστις καὶ ἐπιστήμη ἐναρμονίζονται. "Εξω ἀπὸ τὸν Θεὸν καὶ τὸ μᾶλλον φωτεινὸν καὶ πάνσοφον πνεῦμα δὲν εύρισκει ἡσυχίαν. Δι' αὐτὸ διερός Αὔγουστῖνος γράφει εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν περιφήμων « 'Ἐξομολογήσεών του »: « Κύριε, Σὺ μᾶς ἐδημονόργησες διὰ τὸν ἔαντόν Σου καὶ ἡ καρδία μας εἶναι ἀνήσυχος μέχρι τὴν ὥραν ποὺ θὰ εὑρῷ τὴν γαλήνην πλησίον Σου ». Ἡ ὁμολογία αὕτη φανερώνει τὴν θανάσιμον ἀγωνίαν ὅλων ἑκείνων, οἱ δόποιοι εὐρίσκοντο ἔξω ἀπὸ τὸν δρόμον τοῦ Θεοῦ, ὅσον καὶ ἂν εἴναι κατὰ τὰ λοιπὰ μεγάλοι, ὅσον καὶ ἂν εἴναι σοφοί.

9. Ἡ ύποχρέωσις τῆς ἐργασίας.

'Ἐργασία είναι ἡ διάθεσις σωματικῶν ἢ πνευματικῶν δυνάμεων πρὸς ἐπιτέλεσιν ἔργου. 'Ἡ ἐργασία είναι πρωταρχικὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον καθῆκον, ἀφοῦ είναι ὁ ὑπό' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐπιβληθεὶς εἰς τὸν ἄνθρωπον κλῆρος. « Καὶ ἔλαβεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, διὰ ἔπλισε, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν » (Γεν. β', 15). Καὶ μετ' ὀλίγον: « 'Ἐν ἰδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῇ τὸν ἄρτον σου », παρήγγειλεν ὁ Θεὸς εἰς τοὺς πρωτοπλάστους (Γεν. γ', 19).

'Απὸ δὲ τὴν Κ. Διαθήκην (Β' Θεσ. γ', 10) είναι γνωστὸς ὁ ἀφορισμὸς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου διὰ τὸν μὴ ἐργαζόμενον.

Είναι δὲ ὄντως μεγάλη καὶ πολλαπλῇ ἡ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἐργασίας.

'Ο ἄνθρωπος είναι κατ' ἀρχὴν ὃν σωματικὸν καὶ ὡς τοιοῦτο ἔχει ύλικὰς ἀνάγκας πολυειδεῖς. Τὸ μόνον θεμιτὸν μέσον διὰ νὰ τὰς καλύψῃ είναι ἡ ἐργασία καὶ ἡ ἔξ αὐτῆς ἔντιμος ἀμοιβή. 'Ἡ τροφή, ἡ ἀμφίσησις, ἡ στέγη, τὰ ύλικὰ ἐν γένει ἀγαθά ἔξασφαλίζονται ἐπαρκῶς διὰ τῆς ἐργασίας, καὶ κάθε ἄλλος τρόπος διὰ νὰ τ' ἀποκτήσῃ κανεὶς κρίνεται ἀπὸ τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους μὲ εὔλογον ἐπιφύλαξιν.

"Ἐπειτα ἡ ἐργασία ἀσκεῖ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου. 'Ως χειρωνακτική, ἴσχυροποιεῖ τὸ σῶμα καὶ ἀναπτύσσει τὰς διαφόρους δεξιότητας, ἀλλὰ δὲν ἀφήνει ἀνεπιρέαστον καὶ τὸ πνεῦμα. Διότι ἔθιζει αὐτὸ εἰς τὸ νὰ κινῆται καὶ νὰ ἐπινοῆται τὰ μέσα, διὰ τῶν δόποίων θὰ δώσῃ λύσιν εἰς τιθέμενα προβλήματα, καὶ δὲν τὸ ἀφήνει νὰ ἀδρανῆ. 'Ως πνευματική, προάγει τὴν διανοητικὴν κατάστασιν, μᾶς ἐφοδιάζει μὲ ὠφελίμους γνώσεις, μᾶς

καθιστά ίκανούς νὰ ἀντιμετωπίζωμεν τὰ μεγάλα ἔρωτήματα τῆς ζωῆς. Ή καλλιέργεια τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τοῦ πολιτισμοῦ, τεχνικοῦ καὶ πνευματικοῦ, προϋποθέτει τὴν ἀκάματον ἐργασίαν πολλῶν ἀνθρώπων καὶ πολλῶν γενεῶν.

Ἄλλ' ἡ ἐργασία ἔχει καὶ βαθυτέραν σημασίαν. Διὰ νὰ ἐπιτύχῃ ἐν ἔργον, ἀπαιτεῖται πίστις καὶ ἀφοσίωσις εἰς τὸν σκοπόν, βούλησις σταθερὰ διὰ νὰ παραμερισθοῦν τὰ ἐμπόδια, ἐπιμονὴ καὶ ὑπομονὴ ἐνώπιον τῶν δυσχερειῶν. Ἰδού διατὶ ἡ ἀδιάλειπτος ἐργασία μὲ τὴν ἐπίμονον σταθερότητα της ἰσχυροποιεί τὴν προσωπικότητα καὶ συντελεῖ εἰς τὴν δημιουργίαν χαρακτῆρος. Μὲ αὐτὴν ὁ ἀνθρωπός ἀντιλαμβάνεται ὅτι γίνεται δημιουργὸς νέων μορφῶν, κυρίαρχος τοῦ περιβάλλοντος, ἔξουσιαστὴς τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἔχων τὴν εὐχέρειαν νὰ δεσμεύῃ ἢ νὰ ἔξαπολύτεράστιον ἀπόθεμα φυσικῆς ἐνεργείας. Διὰ τῆς ἐργασίας τῶν χειρῶν καὶ τοῦ πνεύματος ὁ ἀνθρωπός ἀποβαίνει ἀληθῆς ἥρως. Καὶ ἡ συναίσθησις τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ἐφ' ὃσον τηρεῖται εἰς τὰ προσήκοντα ὄρια, τὸν πληροὶ αὐτοπεποιθήσεως καὶ διαθέσεως διὰ νέας κατακτήσεις.

*Ἀλλοι ἐτόνισαν τὴν καλλιτεχνικὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας. Καθὼς ὁ Ἰκτῖνος δημιουργεῖ μὲ τὸ καλλιτεχνικὸν του δαιμόνιον τὸν Παρθενῶνα καὶ ὁ Πραξιτέλης τὸν Ἐρμῆν καὶ διὰ τοῦ οὐρανοῦ τὸν Οὐρανοῦ, οὔτω καὶ ὁ ἀφανῆς καὶ συνήθως ἀνώνυμος χειροτέχνης δημιουργεῖ τὸ θαυμάσιον ἀγγεῖον μὲ τὸ ἀρμονικὸν διάγραμμα καὶ τὴν θαυμαστὴν ἐικονογράφησιν. Καλλιτέχνημα ἡπορεῖ νὸν εἰναι εἰς ὥραίος κῆπος, μία ἀπέριττος ἐπιτίλωσις, μία ισόγειος οἰκία μὲ σύμμετρον διάταξιν τῶν μερῶν. Ο διδάσκαλος ποὺ ἐκτυλίσει πρὸ τῶν μαθητῶν ἐν ἀποδεικτικὸν καὶ εὐχάριστον μάθημα, εἰσδύοντας τα βάθη τῆς ψυχῆς των, διογιστής ποὺ ἐμφανίζει εἰς ἐποπτικὴν εἰκόνα τὰς ζημίας κοι τὰ κέρδη τῆς ἐπιχειρήσεως, δικηγόρος, δόποιος ἀνευρίσκει καὶ παρουσιάζει μὲ δινετον πειστικότητα δῆλα τὰ δικαιοῦντα τὸν πελάτην του ἐπιχειρήματα, οὔτε δλιγώτερα, οὔτε περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀναγκαιοῦντα, δῆλοι οἱ ἀνωτέρω, εἰς τὸν κύκλον του ἔκαστος, ἡμποροῦν νὰ εἰναι ἀληθινοὶ καλλιτέχναι. Απὸ τὸν ἄμορφον σωρὸν οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ, λίθους καὶ πλίνθους καὶ ἔντα καὶ κεραμούς ἀτάκτως ἐρριμέναι, ιδού μετ' δλίγον προβάλλει μία ὑπέροχος οἰκοδομή, χάρμα διφθαλῶν. Μὲ δλίγα τινὰ κηπευτικὰ εἶδη καὶ ἀρτύματα ἡ «ὅτρηρά» οἰκοδέσποινα ιδού συνθέτει ἐν εύγεστον φαγητόν, πέριξ τοῦ δποίου ἡ οἰκογένεια συγκεντρώνεται πλήρης εύαρέστου ἀνυπομονησίας. Ο ἀγαθὸς οἰκοδόμος, ἡ καλὴ οἰκοκυρά εἰναι εἰς τὴν περιοχήν των καλλιτέχναι. Αἱ ἐργαστικαὶ χεῖρες ἡμποροῦν νὰ μετατρέψουν τὴν ἐρημίαν εἰς δασιν, τὴν ἀσχημίαν εἰς ὥραιότητα, τὴν κόλασιν εἰς παράδεισον.

Ἄλλα τὴν ἀξίαν τῆς ἐργασίας θὰ ἐκτιμήσῃ κανεὶς πληρέστερον,

ὅταν ἀναλογισθῇ τῆς ἀργίας τὰς συνεπείας. Ὁντως ή ἀργία εἶναι μήτηρ πάσης κακίας. Ὁ φιλάργυρος εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποβῆ μισάνθρωπος, ὁ φιλάρεσκος ἄσωτος, ὁ φίλαυτος ἀπαιτητικός· ἀλλ' ὁ μὴ ἔργαζόμενος εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃ ὅλα ὁμοῦ τὰ ἐλαττώματα. Ἐν ὁ χρόνος δὲν διατίθεται εἰς ὠφέλιμον ἔργασίαν, τὸ ἄτομον ρέπει εἰς παιγνιομανίαν καὶ οἰνοποσίαν καὶ φιληδονίαν καὶ παντὸς εἴδους ἄσωτίαν καὶ ἡμπορεῖ νὰ φθάσῃ μέχρι ἐγκλήματος, διὰ νὰ ίκανοποιήσῃ τὰς ἀνάγκας πού ἐδημιούργησε καὶ τὰ πάθη ὑπὸ τῶν ὅποιων κατεκυριεύθη. Ἐπειτα, ἐπειδὴ τίποτε δὲν προσφέρει εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ ἡ κοινωνία τὸν ἀμείβει μὲ τὴν περιφρόνησίν της, γίνεται δύσοθυμος, ὁξύχολος, σκληρός, ἀδιάφορος πρὸς τὰς ἀνάγκας καὶ τὸν πόνον τῶν περὶ αὐτόν. Τέλος εἰς τὸ κοινωνικὸν καὶ ἔθνικὸν σύνολον εἶναι ἐπιζήμιος. Δὲν συνεισφέρει τίποτε, δαπανᾷ μᾶλλον τὸν ὑπάρχοντα ἔθνικὸν πλοῦτον, ζῶν ἀπὸ τὴν ἔργασίαν τῶν ἄλλων. Γίνεται δι' ἀλλους κακὸν παράδειγμα. Ἡ πολιτεία λαμβάνει δυσμενῆ στάσιν ἀπέναντί του καὶ τοῦτο αὔξανει τὴν δυστυχίαν του ἢ τὸν παρασύρει εἰς σκέψεις καὶ ἐνεργείας ἀντικοινωνικάς, διὰ τὰς ὅποιας θᾶττον ἢ βράδιον μετανοεῖ πικρῶς.

Δὲν εἶναι καλυτέρα ἡ θέσις τῶν ἀνευ ἔργασίας εὔπόρων. Ἡ ἔλλειψις σταθερᾶς καὶ ἐπωφελοῦς ἀπασχολήσεως γεννᾷ τὴν πλῆξιν καὶ τὴν ἀνίαν. Πλὴν δὲ τούτου ὁ πλοῦτος εὐκόλως ἀποβάλλεται μὲ τὴν ἀνεργον καὶ ἀσωτὸν ζωήν. Πλούσιος ἀποζῶν ἀπὸ τὰ κεκτημένα, χωρὶς νὰ ἔργαζεται καὶ χωρὶς νὰ δαπανᾷ δι' ἔργα κοινῆς ὠφελείας, χαρακτηρίζεται ὡς κηφήν καὶ θεωρεῖται στοιχεῖον ἀρνητικὸν διὰ τὴν προσγωγὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Ἐννοεῖται ὅτι ἡ ἔργασία συνιστᾷ δικαίωμα ἀμοιβῆς. Ἐργασία μὴ ἐπιτυγχάνουσα νὰ καλύψῃ τὰς στοιχειώδεις ἀνάγκας τοῦ ἔργαζομένου εἶναι φορτίον δυσβάστακτον δι' αὐτόν. Ἡ πρὸς ἔργασίαν διάθεσις δλονὲν μειοῦται, ὅταν αὕτη δὲν πληρώνεται. Ὁ ἔργαζόμενος πληροῦται πικρίας καὶ ἀπογοητεύσεως, ἄλλοτε δὲ ἐνσταλάσσεται εἰς τὴν ψυχήν του τὸ μίσος διὰ τὴν κοινωνίαν ἐν μέσῳ τῆς ὄποιας ζῆς. Διὰ τοῦτο ἡ πολιτεία πρέπει νὰ μεριμνᾷ, ὥστε οἱ πολῖται νὰ εύρισκουν ἔργασίαν καὶ ἡ ἔξ αὐτῆς ἀμοιβὴ νὰ εἶναι δικαία καὶ νὰ παρέχῃ τὴν ίκανότητα, ὅπως ὁ ἔργαζόμενος βοηθῇ ἔαυτὸν εἰς περιπτώσιν ἀσθενείας ἢ ἄλλας περιστάσεις. Ἡ ἀνάγκη αὕτη ὡδήγησεν

εἰς διάφορα προστατευτικὰ τῆς ἐργασίας νομοθετήματα, ὅπως εἶναι τὸ ὀκτάρον, ἡ πρόνοια ὑπὲρ τῶν ἀνηλίκων, αἱ κοινωνικαὶ ἀσφαλίσεις καὶ ἄλλοι θεσμοί. Ἀλλὰ παραλλήλως πρέπει νὰ ληφθοῦν μέτρα διὰ τὴν ψυχαγωγίαν καὶ τὴν συμπληρωματικὴν μόρφωσιν τῶν ἐργαζομένων ιδίως εἰς τὰς ὁμαδικὰς ἐργασίας. Διότι ἀπὸ τὴν ἐργασίαν μέσα εἰς τὰ ἐργοστάσια ἔχει ἐκλείψει ἡ χαρὰ ἑκείνη, τὴν ὃποιαν ἡσθάνετο ἀλλοτε ὁ βιοτέχνης κατασκευάζων ἀπ’ ἀρχῆς μέχρι τέλους ἐν ἀντικείμενον ἢ σκεύος. Μὲ τὸν καταμερισμὸν τῆς ἐργασίας ἔκαστος ἐργάτης ἀσχολεῖται ἀπὸ πρωίας μέχρι ἐσπέρας καὶ ἐπὶ μῆνας καὶ ἔτη μὲν καὶ μόνον ἔξαρτημα ἢ μίαν «βίδαν», τὴν ὃποιαν ἀναπαράγει ἡ ἀνατοποθετεῖ μηχανικῶς, καὶ τοῦτο κάμνει τὴν ἐργασίαν του ἀνιαράν. Αὐτὸς οὗτος ὁ ἐργαζόμενος αἰσθάνεται ὅτι δὲν εἶναι εἰμὴ ἐν ἀσήμαντον ἔξαρτημα τῆς μηχανῆς, ἡ ὃποια ὑπηρετεῖται ἀπὸ πολλοὺς ἄλλους ὥστὲν αὐτὸν. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη καὶ κατὰ τὴν ἐργασίαν νὰ διατελῇ ὑπὸ ὅσον τὸ δυνατὸν καλυτέρους ὄρους καὶ μετ’ αὐτὴν νὰ εύρισκῃ τόπον καὶ τρόπον διὰ νὰ δεχθῇ νέας ἐντυπώσεις καὶ νὰ ἀποκτήσῃ νέα διαφέροντα.

Πρὸς τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐργασίας στενῶς συνάπτεται τὸ θέμα τοῦ ἐπαγγέλματος. Θὰ ἔχετασθαι ἐν συνεχείᾳ τὸ ἀντικείμενον τοῦτο, μολονότι τὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸ προβλήματα εἶναι κατὰ μέγα μέρος προβλήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ χριστιανοῦ.

«Τῶν πόνων πωλοῦσιν ἡμῖν πάντα τὰγάθ' οἱ θεοὶ» (Ἐπίχαρμος). «Τῶν ὅντων ἀγαθῶν οὐδὲν ἄνευ πόνου καὶ ἐπιμελείας θεοὶ διδόσασιν ἀνθρώποις» (Ξεν. Ἀπομν. β' 1, 28).

10. Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ.

Ἐπάγγελμα δὲν εἶναι ἀπλῶς ἡ τακτικὴ ἐργασία μὲ τὴν ὃποιαν καθεὶς ἀπασχολεῖται. Μέσα εἰς τὸν ὄρον «ἐπάγγελμα» ὑπάρχει ἡ ἔννοια μιᾶς ὑποσχέσεως, τὴν ὃποιαν ἔδωσαμεν εἰς τὴν κοινωνίαν, διὰ τὰς ἱκανότητας ποὺ πρόκειται νὰ διαθέσωμεν εἰς τὸν κοινὸν σκοπόν. «Ἐκαστος ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ταλάντων ποὺ ἔλαβεν σκοπόν. Ἑκαστος ἀναλόγως τῶν φυσικῶν κλίσεών του καὶ δυνατοτήτων, δοφείλει νὰ δράσῃ ἐπωφελῶς εἰς τὴν περιοχὴν ποὺ τοῦ διετέθη καὶ νὰ συντελέσῃ τὸ κατ’ αὐτὸν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῆς θείας βουλήσεως ὡς πρὸς τὴν ἔξελιξιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους.

*Ισως ό κύκλος τῆς ἐνεργείας του εἶναι μικρός, ή ἀποστολή ὅμως εἶναι μεγάλη καὶ τιμητική καὶ ὁ καθεὶς ἔχει τὴν εὔκαιρίαν νὰ φανῆ ἀντάξιος τῆς θείας κλήσεως. Δι' αὐτὸν ὅμως πρέπει νὰ ἀφοσιώνεται εἰς τὸ ἐπάγγελμά του, νὰ τὸ ἀγαπᾶ καὶ νὰ τὸ αἰσθάνεται ὡς καθῆκον ἔναντι ἑαυτοῦ καὶ τῆς κοινωνικῆς ὀλότητος, ἔναντι αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

Διὰ τοῦτο ἡ ἐκλογὴ τοῦ καταλλήλου ἐπαγγέλματος εἶναι πρόβλημα δύσκολον. 'Αλλ' ἀπὸ αὐτὴν ἔξαρταται ἡ ἀτομικὴ εὐδοκίμησις καὶ ἡ ὠφέλεια τοῦ συνόλου. Εἰς τὴν δυσκολίαν ἐκλογῆς συντελεῖ τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν ἐπαγγελμάτων. "Ενεκα τούτου καὶ ἡ κατάταξις αὐτῶν εἰς κατηγορίας γίνεται μὲ διαφόρους βάσεις. 'Ἐλευθερία ὄνομάζουν τὰ ἐπαγγέλματα τοῦ δικηγόρου, τοῦ ἰατροῦ, τοῦ καλλιτέχνου καὶ αὐτὰ τὰ ἵδια ὑπὸ ἄλλην ἔποψιν καλοῦνται πνευματικά. 'Υλικώτερον χαρακτῆρα ἔχουν τὰ γεωργικά, κτηνοτροφικά, ἀλιευτικά, βιοτεχνικά ἐπιτηδεύματα καὶ ὑπάρχουν ἀκόμη τὰ καθαρῶς χειρωνακτικά. 'Υπάρχουν ἐργοδόται καὶ ἐργάται, παραγωγοὶ καὶ μεταπωληταί, βιομήχανοι καὶ ἔμποροι, ἐμπνευσταὶ καὶ ἐκτελεσταὶ παντοειδῶν ἔργων. Μέσα ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτὸν ὁ νέος ὁφείλει νὰ ἐκλέξῃ ἓν. Δὲν εἶναι ὄρθιον ἡ ἐκλογὴ νὰ ἀφήνεται εἰς τὴν τύχην καὶ εἰς τὴν φορὰν τῶν περιστάσεων. "Ας ἔξετάξῃ καθεὶς τὰς κλίσεις του, τὴν προδιάθεσιν, τὸ ἐσωτερικόν του φρόνημα διὰ μίαν ἐργασίαν καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν σωματικήν του ἀντοχήν. "Ας ἐρευνήσῃ μήπως καθαρῶς ὑλικὰ ἐλατήρια, ἡ προσδοκία μεγάλου κέρδους καὶ ἐπιβολῆς, ἀσχεταὶ πρὸς κάθε ἄλλην σκέψιν, τὸν ὀθοῦν πρὸς αὐτό. "Ας ἀναλογισθῇ τὸ ποιὸν τοῦ ἐπαγγέλματος, διὰ νὰ μὴ εύρεθῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἔξαγοράσῃ τὴν ἀναμενομένην ὠφέλειαν μὲ τὴν ἡθικήν του ζημίαν. Προκειμένου δὲ δι' ὧρισμένην κλῆσιν, ὡς ἡ τοῦ ἱερέως, του ζημίαν. Προκειμένου δὲ δι' ἀποκτήσῃ τὸν ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο ὄπλισμόν. 'Ιδίως νέος, νὰ ἀποκτήσῃ τὸν ἀναγκαῖον πρὸς τοῦτο ὄπλισμόν. 'Ιδίως πρέπει νὰ ἔφοδιασθῇ μὲ γνώσεις ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας καὶ ἀκριβεστέρας καὶ μὲ ἀναλόγους δεξιότητας. "Αλλως θὰ δοκιμάσῃ ἀπὸ τὰ πρῶτα βήματα σκληρὰς ἀπογοητεύσεις, θὰ αἰσθανθῇ νὰ κατα-

"Οχι μόνον ἡ ἐκλογὴ εἶναι δύσκολος, ἀλλὰ καὶ ἡ προπαστευτική διὰ τὸ ἐκλεγέν ἐπάγγελμα πρέπει νὰ εἶναι ἐπίμονος καὶ προσεκτική. Πρέπει ὁ μέλλων νὰ ἀσκήσῃ ἓν ἐπάγγελμα, ἵδιως ὁ προσεκτική. Πρέπει μὲ γνώσεις ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας καὶ πρέπει νὰ ἔφοδιασθῇ μὲ γνώσεις ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας καὶ ἀκριβεστέρας καὶ μὲ ἀναλόγους δεξιότητας. "Αλλως θὰ δοκιμάσῃ ἀπὸ

κλύζεται ἀπὸ ἐν αἰσθημα μειονεκτικότητος καὶ δὲν θὰ ἔχῃ τὴν χαρὰν ὅτι προσφέρει πραγματικὴν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν κοινωνικήν δλότητα. Ἐπειδὴ δὲ τότε ἡ ἀναπλήρωσις τῶν κενῶν θὰ εἶναι δυσχερής, ἃς φροντίσῃ ἔγκαιρως, κατὰ τὸν χρόνον τῆς μαθητείας του καὶ τῆς σπουδῆς, ὅπως καταστῇ ἄξιος νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς μελλοντικὰς ἀνάγκας. Ὡς μαθητής καὶ σπουδαστής ἃς μὴ ἀποβλέπῃ εἰς τὴν ἀπόκτησιν ἑνὸς τυπικοῦ τίτλου σπουδῶν, ἀλλ’ εἰς τὴν σοβαρὰν καὶ πλήρη κατάρτισίν του.

Κατὰ δὲ τὴν ἀσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματος βάσις διὰ τὴν εὔδοκίμησιν καὶ τὴν προσαγωγὴν τοῦ ἀσκοῦντος αὐτὸς ἃς εἶναι ἡ ἐντιμότης. Ἡ εύσυνειδησία κατὰ τὰς διαφόρους σχέσεις καὶ ἡ εἰλικρίνεια εἰς τὰς συναλλαγὰς δημιουργεῖ ἀτμοσφαίραν ἐμπιστοσύνης, ἡ ὅποια πάλιν συντελεῖ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἐργασίας. Ὁ ἐντιμος ἐπαγγελματίας εἶναι εἰς ἀφανῆς ἐργάτης τῆς ἡθικῆς προσαγωγῆς τῆς ὅλης κοινωνίας, εἰς τὴν ὅποιαν ἐπιδρᾷ εὔρεγγετικῶς τὸ παράδειγμά του. Ὢχι δὲ μόνον δίκαιος, ἀλλὰ καὶ φιλόνθρωπος πρέπει νὰ εἶναι ὁ μετερχόμενος ἐν ἐπάγγελμα καὶ νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς πάσχοντας συνανθρώπους ἀντὶ μικρᾶς ἢ καὶ οὐδεμιᾶς ἐνίοτε ἀμοιβῆς.

Ἡ πρὸς τὸ ἐπάγγελμα ἀγάπη ὡθεῖ ἐνίοτε εἰς ἀτόπους ἐνεργείας. Ἔν τῇ φροντίδι του νὰ ἀνέλθῃ κανεὶς ὑψηλότερον, ὑπερβαίνει τὸ μέτρον καὶ καταπατεῖ τὰ δικαιώματα τῶν ὄμοτέχνων του προσπαθῶν νὰ ἀναβῇ διὰ μιᾶς εἰς τὴν κορυφήν. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὴν ἀπαιτουμένην ὡριμότητα, εἶναι ἀνεπαρκῆς διὰ τὰ νέα καθήκοντα καὶ εἰς τὸ σύνολον ἐπιβλαβής. Ἀς φροντίσῃ λοιπὸν πρῶτον νὰ διακριθῇ μεταξὺ τῶν ὄμοιών του καὶ ἡ προσαγωγή του εἰς ἀνωτέρας βαθμίδας θὰ ἔλθῃ ὡς κάτι φυσικὸν μὲ τὸν καιρόν, χωρὶς νὰ προκαλέσῃ οὕτε δυσαρεσκείας οὕτε βλάβην. Τὰ μέσα, διὰ τῶν ὅποιών θὰ ἀνέλθῃ εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῶν περὶ αὐτόν, ἃς εἶναι ἡ τιμιότης καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια. Ἐκδήλωσις ἀξιοπρεπείας εἶναι π.χ. τὸ νὰ μὴ ἀνακοινώῃ τὰ περιστατικά μυστικά, νὰ μὴ ρίπτῃ τὰς ιδίας εὐθύνας ἐπάνω εἰς ἐπαγγελματικά μυστικά, νὰ μὴ ἀλληλεγγύην. Τοῦτο δὲν συνεπάγεται βεβαίως προστασίαν τῆς παρονομίας, οὕτε συγκάλυψιν ξένων εὐθυνῶν.

11. Μερικά ἐπαγγελματικά προβλήματα.

“Υπάρχουν ἀνδρικά καὶ γυναικεῖα ἐπαγγέλματα; Ἡ ἀντίληψις ὅτι ἡ γυναικαί εἶναι δῆ κατώτερον τοῦ ἀνδρὸς εἴναι πλέον ἀσύστατος — ἀπὸ τὴν ἐποχὴν ἀκόμη πού ἡ κούσθη τὸ γνωστὸν κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν σωτὸν νὰ θεωρῆται φύσει ἀνίκανος δι’ ἐργασίας πού ἔγνωρίζομεν ως ἀνδρικάς. Ἐν τούτοις, δταν ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἀχώριστος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς γυναικός εἶναι ἡ ἔννοια τῆς μητρότητος, θὰ καταλάβωμεν ὅτι τὰ καθήκοντα τοῦ τεκνογονείν καὶ τεκνοτροφείν, πού ἀνέθετεν εἰς τὰς γυναικάς ὁ θεῖος Ἀπόστολος (Α' Τιμ. ε', 14), εἶναι εὐάρμοστα εἰς αὐτάς. Ἡ ἀποστολὴ τῆς γυναικός μέσα εἰς τὸ σπίτι εἶναι σπουδαιοτάτη. Ἀπὸ αὐτὴν ἀναμένουν δλοι οἱ ἐντὸς αὐτοῦ. Ἡ εύταξία ἡ ἑσωτερική καὶ ἡ καθαριότης, ἡ σώφρων διαχείρισις τῶν χρημάτων ποὺ διατίθενται διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς οἰκογενείας, ἡ σύντονος παρακολούθησις τῆς ἀγωγῆς τῶν τέκνων εἶναι μερικά ἀπὸ τὰ ὀρασίτερα καθήκοντα τῆς γυναικός καὶ κανεὶς δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ τὴν ἀναπληρώσῃ εἰς αὐτά. Κανεὶς ὡσαύτως δὲν εἶναι εἰς θέσιν περισσότερον τῆς γυναικός νὰ δημιουργήσῃ τάξιν εἰς τὴν οἰκίαν. Καὶ ἡ τάξις εἶναι ὅτι, τι ὠφαίστερον ἡμπορεῖ νὰ ἐπιθυμήσῃ κανείς.

Μὲ τὴν ἔμφυτον ἀγάπην της ἡ μητέρα εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀντιλαμβάνεται καὶ τὰς πλέον ἐνδομέχους ἐπιθυμίας τῶν παιδιῶν της, νὰ μαντεύῃ τὰς μᾶλλον ἀδήλους ἀνάγκας των, νὰ παρακολουθῇ τὰς διασθέσεις καὶ τὰς κλίσεις των, ὥστε νὰ ἐνισχύῃ τὰς ἔξ αὐτῶν ἡθικὰς καὶ νὰ περιορίζῃ τὰς ἀλλας, γενικῶς δὲ μὲ τὴν θαυματουργὸν ἐπενέργειαν τῆς ἀγάπης της νὰ ἐπιτυγχάνῃ διὰ τὴν ἡθικὴν προσαγωγὴν τῶν τέκνων ὅσα δὲν ἐπιτυγχάνουν ὅλα διοῦ τὰ παιδαγωγικά συστήματα καὶ δλοι οἱ κώδικες περὶ ποινῶν. “Οσον διὰ τὰ λοιπὰ ἐπαγγέλματα, πολλὰ μὲν προσιδιάζουν εἰς αὐτήν, ὅπως τὸ τῆς διδασκαλίσσης, τῆς πωλητρίας ὑφασμάτων, τῆς νοσοζουν εἰς αὐτήν, ὅπως τὸ παιδαγωγοῦ, τῆς παιδιάτρου. Διὰ δὲ τὰ λοιπὰ κάθε γυναικαὶ κάθε οἰκογένεια ἡ προσέξῃ, μήπως τὸ ἀσυμβίβαστον τοῦ ἐπαγγέλματος πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ οἴκου καὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδιῶν γίνη αἰτία ἡ ἀμελοῦς ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος ἡ βλάβης ἀνεπανορθώτου εἰς τὴν οἰκογένειαν.

‘Αλλ’ ἐνῷ ἡ χριστιανικὴ Ἡθικὴ ἀναγνωρίζει δτι ἡ ἐπιθυμία τῆς γυναικός νὰ δείξῃ τὰς Ικανότητάς της καὶ ἔξω τοῦ οἴκου δὲν ἔχει τι τὸ ἀντιχριστιανικόν· καὶ ἐνῷ παραδέχεται δτι ἐνίστε ἡ ἀνδρικὴ φιλαυτία ἔκαμε κατάχρησιν τῆς ἀνδρικῆς ὑπεροχῆς καὶ ὥθησε τὴν γυναικαί εἰς δουλικὴν ὑποτέλειαν — ὅμως δὲν υἱοθετεῖ ὅλας αὐτῆς τὰς ἀξιώσεις ὑπὸ τὴν μορφὴν πού ἐμφανίζονται εἰς τὴν νεωτέραν ἐποχὴν. Ἡ ἔξαλλος τάσις τῆς γυναικός νὰ ἀγνοήσῃ τὴν ζηλευτὴν ἀποστολὴν τῆς ἐντὸς τοῦ οἴκου καὶ νὰ ριφθῇ εἰς τὸν στρόβιλον τῆς δημοσίας ζωῆς καὶ εἰς τὴν δίνην τῶν πολιτικῶν ἀγώνων διαγωνιζομένη καὶ διαγκωνιζομένη πρὸς τὸν ἀνδρα καὶ διεκδικοῦσα τὰ ἀνήκοντα εἰς ἑκεῖνον ἐργα δὲν εύρισκει σύμφωνον τὴν χριστιανικὴν σκέψιν. Ἀπεναντίας θεωρεῖται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν Ἡθικὴν παρεκτροπή, ἡ δποία εἶναι ἔξ ἀλλου καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Δὲν βλέπομεν δὲ καὶ ποιὸν ὄφελος θὰ ἡδύνατο νὰ προκύψῃ ἀπὸ μίαν ἀνατροπὴν τῶν προσιωνών ὅρων. Ἡ λοιπὸν πρόδοσις τὸ πολὺ νὰ σημαίνῃ ἔξισωσιν τῶν δύο φύλων· δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ταύτιζεται πρὸς ἀντιστροφὴν τῶν ὅρων.

*Ενίστε ἀνακύπτει & ντίθεσις και & συμβίβαστον μεταξύ τοῦ ἐπαγγελματικοῦ καθήκοντος καὶ τοῦ καθήκοντος ποὺ ἔχει κανεῖς ὡς μέλος οἰκογένειας ἢ τῆς δῆλης κοινωνίας ἢ τῶν καθηκόντων πρὸς τὸν ἑαυτόν του. *Ἡ ἐργαζομένη μητέρα, ἡ ναγκασμένη νὰ κινήται μακράν τῶν τέκνων της, εύρισκεται εἰς πολὺ δυσάρεστον θέσιν. *Ο Δημιουργικὸς ἐπιστήμων, ὁ ἀφαιρῶν ὅρας ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον ἢ τὴν μελέτην, διὰ νὰ διδάσκῃ ἐπὶ μικρῷ ἀμοιβῇ στοιχειώδεις τινὰς γνώσεις, ὁ ζωγράφος πού, ἐνῷ εἶναι δόκιμος καλλιτέχνης, ὑποχρέωνται ἀπὸ τὴν ἀνάγκην νὰ κατασκευάζῃ κατά δωδεκάδας εἰκόνας ἐξ ἀντιγραφῆς, εἶναι περιπτώσεις ποὺ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ ἐπάγγελμα παρὰ τὴν μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὸν ἀνθρωπὸν ἔχει καὶ τὴν τραγικήν του δψιν. *Οχι ὀλίγοι βιάζονται νὰ ριφοῦν εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν βιοπάλην παρὰ τὰς κλίσεις καὶ τὰς προσδοκίας των, ὅλοι δὲ εἶναι καταδικασμένοι νὰ ἐργάζωνται κατὰ τρόπου ὅλως μονότονον καὶ μηχανικόν. Μερικοὶ ἀναγκάζονται νὰ ἐπιδοθοῦν εἰς ἐπαγγέλματα ούχι παραγωγικά. *Υπάρχουν πράγματι ἐπαγγέλματα πού ἀποκαλοῦνται, ὅχι χωρὶς δόσιν ἐπικρίσεως, « παρασιτικά ». Κακῶς. Διότι καὶ ὁ μεταπράτης εἶναι πολλάκις στοιχείον ἀπαραίτητον διὰ τὴν μετατόπισιν τῶν ἀγαθῶν καὶ ὑπάρχουν ἐντιμοὶ καὶ ὀλιγαρκεῖς μεταπράται, ὅπως ὑπάρχουν παραγωγοὶ καὶ Δημιουργοὶ ἀνάλυγοι τοι καὶ πτλεονέκται. Κατ' ἀρχὴν κανὲν ἐπάγγελμα δέν εἶναι, αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἀτιμωτικόν, ἔκτος ἂν εἶναι μεταξὺ ἑκείνων πού ἀποφεύγουν τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ ἀσκοῦνται μόνον εἰς τὴν προστατευτικὴν σκιὰν τῆς νυκτὸς ὑπὸ σκοτίων ἀνθρώπων, πρὸς τοὺς δροῦσις καὶ ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη ἔχει δοσοληψίας. Κατὰ τὰ λοιπὰ ισχύει πάντοτε τοῦ *Ἡσιόδου ἢ ρῆσις ὅτι οὐδεμία ἐργασία φέρει ἐντροπήν.

πάντοτε τοῦ Ἡσίδου ή ρησὶ στὶ οὐεριὰ εργασία φέρεται· πρότι·
Πολλάκις ἐν ἐπάγγελμα ὑψώνεται ἢ καταρρίπτεται ἀναλόγως ἔκεινων ποὺ
μετέρχονται αὐτὸ και είναι δυνατὸν τὰ ιερώτατα τῶν ἐπαγγελμάτων εἰς ἄκαταλ-
λήλους χείρας νὰ ὑποστοῦν ἀνεπανόρθωτον τριβήν.

'Εν συμπεράσματι, δταν ὁ μετέρχομενος ἐν ἐπάγγελμα συναίσθανται δτι οὗτως ἡ ἄλλως ἑκπληρώνει μίαν ἀποστολὴν καὶ εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς συντελεστὰς εἰς τὸν τεράστιον κοινωνικὸν δργανισμὸν καὶ τὴν λειτουργίαν του· καὶ δταν πιστεύῃ εἰς τὸν Θεόν, ὁ δποιος οὕτως ηὔδκησε νὰ οἰκονομήσῃ τὰ πράγματα, καὶ ἐλπίζῃ εἰς μίαν καλυτέραν αὔριον, ἡ δποια θὰ ἔλθῃ ἀφεύκτως δι' ἑκίνους ποὺ θὰ τὸ θελήσουν — τότε ἀμβλύνεται τὸ δυσάρεστον συναίσθημα καὶ δ κάμπτος καὶ ἡ πλῆξις ἀπὸ τὴν ἀνιαρὰν ἡ ἔξαντλητικὴν ἐργασίαν μετριάζεται. Τὸ ἐπάγγελμα ἔχει ἐνίστε τὴν τραγικὴν δψιν του· ἀλλὰ δ ἀνθρωπος δύναται νὰ τὸ καταστήσῃ πάντοτε μεν ἀνεκτόν, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ χαρούμενον καὶ ἐλκυστικόν.

« Ἐγον οὐδὲν ὄνειδος, ἀεργίη δὲ τ' ὄνειδος » (*Hes. Eog. 311*). « Τῇ μὲν γνωσκὶ κάλλιον ἔνδον μένειν ἡ θυραντεῖν, τῷ δὲ ἀνδρὶ αἰσχιον ἔνδον μένειν ἡ τῶν ἔξω ἐπιμελεῖσθαι» (*Ξεν. Οἰκον.* 7,30).

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ἡ ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς

Τὰς πρὸς τὸν πλησίον ὑποχρεώσεις ἐκπληρώνομεν σεβόμενοι τὰ δίκαιά των. Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι τὸ ὑπέρτατον ὅγαθὸν οὕτε ἔχει ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἀλλὰ ἐν συγκρίσει μὲ τὰ λοιπὰ ἐπίγεια καὶ ἀνθρώπινα ἀγαθὰ ἡ ζωὴ καὶ ἡ ὑγεία κατέχουν ἔξαιρετικὴν θέσιν, διότι ἀπὸ αὐτὰ ἔξαρτᾶται πολλῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἡ ἀπόκτησις. Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ ἀναγκαῖα προϋπόθεσις καὶ ἀφετηρία διὰ κάθε ἐκδήλωσιν τοῦ ἡθικοῦ βίου καὶ διὰ κάθε ἐνέργειαν πρὸς ἡθικὴν τελειοποίησιν τοῦ ἐαυτοῦ μας καὶ τῶν ἄλλων. Καὶ ἡ θρησκεία τοῦ Χριστοῦ, μολονότι αὐτὸς οὗτος ὁ Ἰησοῦς ἐδίδαξε καὶ ἔδειξεν ὅτι ἡμπορεῖ ἡ ζωὴ νὰ θυσιάζεται χάριν ὑψηλοτέρων σκοπῶν, ἐκτιμᾶς αὐτὴν ὡς μεγίστην παραχώρησιν καὶ δωρεὰν τῆς θείας ἀγαθότητος.

Ἐὰν λοιπὸν πράττωμεν κάθε τι ποὺ συντελεῖ εἰς τὴν διατήρησιν καὶ προσαγωγὴν τῆς ὑγείας καὶ τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων καὶ παραλλήλως ἀποφεύγωμεν κάθε τι ποὺ βλάπτει ἡ φέρει εἰς κίνδυνον αὐτήν, κάμνομεν ἔργον θεάρεστον. Μέγιστον ἀντιθέτως ἀμάρτημα καὶ φυσικῶς ἀνεπανόρθωτον εἶναι ἡ ἀφαίρεσις ἀλλοτρίας ζωῆς. Ἡ σκόπιμος μάλιστα καὶ προμελετημένη ἀφαίρεσις τῆς ζωῆς τοῦ ἄλλου, ἦτοι ὁ φόνος, εἶναι πρᾶξις βδελυρά, μέλλουσα νὰ ἐπισύρῃ τὴν ὄργην τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης δικαιοσύνης. Ὁ φονεύων ἀνθρωπὸν πρῶτον μὲν ἀποσπᾷ ἀπὸ τὸν φονευθέντα ἀνεκκλήτως τὸ θεμελιωδέστερον τῶν ἀγαθῶν του. Στερεῖ ἔπειτα τοὺς οἰκείους του φιλάτου προσώπου καὶ πιθανῶς μάναδικοῦ προστάτου. Ἀφανίζει ἐν μέλος τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας καὶ τὸ καθ' ἔαυτὸν καταστρέφει τὰς βάσεις τῆς κοινωνικῆς συμβιώσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς συνεργασίας. Ὁντως, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ φονευθέντος προσβάλλεται καὶ καθυβρίζεται δλόκληρος ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία. Ὁ ἕδιος τέλος ἔχαγοράζει δι'. ἔαυτὸν πολυχρόνιον κατατρεγμὸν ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπον κοινωνίαν καὶ τὴν πολιτείαν καὶ ίσοβίως τὸν ἀδυσώπητον ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως.

‘Ο ήθικός καταλογισμὸς δι’ ἀφαίρεσιν ξένης ζωῆς μετριάζεται εἰς διαφόρους περιπτώσεις. ‘Ο ἀναιρῶν π.χ. ἄνθρωπον ἀκουσίως ἡ ἔξ ἀμελείας ὑπέχει εὐθύνην μικροτέραν, ἐκτὸς ἂν ἡ ἀμέλειά του ὑπῆρξε βαρεῖα καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τοῦ συγχωρηθῇ. ’Ἐπίσης ἀνώμαλος ψυχικὴ κατάστασις κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς πράξεως συνεπείᾳ ὄργης, φόβου ἡ ἄλλης ἀψιθυμίας, ὡς καὶ ἡ λαττωμένη συνειδητότης λόγῳ μέθης, ὑποβολῆς ἡ ἄλλης αἰτίας δὲν ἀπαλλάσσει ἐντελῶς τὸν δράστην, ἐλαφρύνει ὅμως τὴν θέσιν του ὑπὸ ήθικήν, καθὼς καὶ ὑπὸ ποινικὴν ἔποψιν. Τέλος ὁ «ἐν ἀμύνῃ» φόνος ποινικῶς μὲν εἶναι ὡς νὰ μὴ ἔγινεν, ἡθικῶς δὲ κρίνεται ὡς συγχωρητέος. ‘Ο ἄνθρωπος δηλαδή, ἀν ἀπειλῆται κατὰ τρόπον ἀμεσον καὶ προφανῆ ἡ ἴδια αὐτοῦ ἀσφάλεια καὶ ζωὴ ἡ ἡ ζωὴ φιλτάτων προσώπων, δικαιοῦται νὰ φθάσῃ μέχρι βιαίας ἀφαιρέσεως τῆς ζωῆς τοῦ ἀποπειραθέντος τὴν προσβολήν.

‘Η ἀμυνα εἶναι δικαίωμα ἀσκούμενον ἐξ ἐνστίκτου. Κοντὰ εἰς τὸ καθῆκον νὰ σεβώμεθα τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων ἔχομεν καὶ πρὸς τὴν ἴδιαν ζωὴν ἀνάλογον καθῆκον. Κατὰ τὴν ἀσκησιν τοῦ δικαιώματος τῆς ἀμύνης ἀντιμετωπίζομεν ἐν μέγιστον πρόβλημα. ὑπάρχει κίνδυνος ὑπερασπιζόμενοι ἔαυτοὺς νὰ γίνωμεν ἡμεῖς φονεῖς. Δι’ αὐτὸν τὸν λόγον ὁφείλομεν νὰ συμπεριφερώμεθα πρὸς τοὺς ἄλλους μὲ χριστιανικὴν ἐγκαρτέρησιν καὶ ἀνεκτικότητα· πρέπει δὲ νὰ λαμβάνωμεν ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα, ὥστε νὰ ἀπομακρύνωμεν τὸν κίνδυνον ἡ τὴν πιθανότητα ἀδίκου ἐναντίον μας ἐπιθέσεως. ‘Η χριστιανικὴ πολιτεία, ἡ ταπεινοφροσύνη, ἡ ἡπιότης καὶ ἡ γλυκύτης ἀφοπλίζουν καὶ εἰς τὰς πλέον κακάς των διαθέσεις τοὺς συναιθρώπους μας. “Ἐν ἀνθρώπινον μειδίαμα καθίσταται ἐνίστε ἀκαταμάχητον ὄπλον· ὁ χριστιανικὸς λόγος ἀφοπλίζει καὶ τὴν πλέον κακούργον χείρα. ”Αν ὅμως εὔρεθῇ κανεὶς πρὸ πεπωρωμένων καὶ ἀναλγήτων κακούργων, ὁφείλει νὰ ἀμυνθῇ ἐνεργῶς. ‘Η νόμιμος τότε ἀποτελεῖ ἱερὸν καθῆκον. ‘Η ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας ἀναίρεσις, χωρὶς νὰ εἶναι ἐπαινετὴ καὶ εὔκταίσ, εἶναι συγγνωστή· ἐν τούτοις καὶ τότε ἀκόμη ἡ Ἐκκλησία ὑποβάλλει τὸν λόγῳ ἀμύνης ἀναίρεσαντα εἰς ἔξιλασμούς· ἀν δὲ εἶναι κληρικός, εἰς ἀργίαν ἀπὸ ἱεροπραξίας· ἃς εὔχώμεθα νὰ μᾶς προφυλάσσῃ ὁ Θεὸς ἀπὸ τοιαύτας δοκιμασίας.

Φόνος ἡ ἀπόπειρα φόνου εἶναι καὶ ἡ μονομαχία, ἀν καὶ ὡς θεσμὸς τείνει σήμερον νὰ ἔξαφανισθῇ. Τὸ κάκιστον τοῦτον ἔθιμον θέτει εἰς ἵσην μοῖραν τὸν ἀθῶν καὶ τὸν ἔνοχον, καθιερώνει τὴν

αύτοδικίαν ώς μέσον πρὸς ἐπίλυσιν διαφορῶν, ἀντὶ δὲ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης καλλιεργεῖ τὴν τάσιν πρὸς ἑκδίκησιν. Καὶ ἐνῷ ζητεῖ νὰ προστατεύσῃ τὴν τιμὴν τοῦ ἑτέρου τῶν ἀντιπάλων, δῆγει συχνὰ εἰς τὸν θάνατον ἀμφοτέρων. Εἰς μίαν εὐνομουμένην πολιτείαν ποτὲ δὲν συγχωρεῖται νὰ καταφεύγουν οἱ πολῖται εἰς τοιαῦτα ἔσχατα μέσα καὶ εἰς μίαν χριστιανικὴν κοινωνίαν μὲ κανὲν πρόσχημα δὲν ἐπιχειρεῖται ἡ ἀφαίρεσις ζένης ζωῆς.

Διάφορος εἶναι ἡ περίπτωσις τῶν διεθνῶν ἑκείνων μονομαχῶν ποὺ ὄνομά-ζονται πόλεις. Βεβαίως ἡ χριστιανικὴ Ἡθικὴ δὲ ἀποδέχεται ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι « πάντων πατήρ » ἢ ὅτι οἱ πόλεμοι εἰναι τὸ πεπρωμένον τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀπεναντίας θεωρεῖ αὐτοὺς ώς μίαν ἑκδήλωσιν βαρείας καὶ κρισίμου ἀσθενείας τῶν κοινωνιῶν. Εὑχεται μαζὶ μὲ τὸν Ὁμηρικὸν Ἀχιλλέα (Σ. 107) νὰ ἔχανετο ἀπὸ προσώπου τῆς γῆς ἡ διχοστασία καὶ μαζὶ μὲ τὸν Ὁμηρικὸν Νέστορα (163) θεωρεῖ κάθε ἐπιθυμητὴν τοῦ πολέμου, ἐμφυλίου εἴτε ἔξωτερικοῦ, ώς ἀθέμιτον καὶ ἀνέστιον, ἦτοι περίπου ὡς ἄγριον. Συμμερίζεται τὴν εὔχὴν πολλῶν γενεῶν πρὸς κατάπαυσιν τοῦ πολέμου καὶ ἀποκατάστασιν διαρκοῦς εἰρήνης καὶ ἐπικροτεῖ κάθε προσπάθειαν πρὸς καταρτισμὸν διεθνῶν συμφωνιῶν. Ἀποβλέπει μετὰ χρηστῶν ἐλπίδων εἰς τὴν ἡμέραν πού, κατὰ τὸν Προφήτην, οἱ λαοὶ « κατακόφωσι τὰς ρομφαίας αὐτῶν εἰς ἄροτρα καὶ τὰ δόρατα αὐτῶν εἰς δέρπαρα . . . καὶ οὐκέτι μὴ μάθωσι πολεμεῖν » (Μιχ. δ', 3).

Παρ' ὅλα ὅμως αὐτὰ δὲν εἶναι ὄρθη οὕτε δικαιολογημένη ἐκ τῶν προτέρων καταδίκη παντὸς πολέμου. Διότι ὅπως εἶστά τὰ ἀτομα, οὕτω καὶ εἰς τὰ ἔθνη συναντᾶται ἡ περίπτωσις τῆς ἀμύνης. Πόλεμος πρὸς ἀπόκρουσιν ἔχθροῦ, ὅστις ἀπειλεῖ τὴν ὑπόστασιν τῆς πολιτείας ἡ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ ἔθνικοῦ ἑδάφους, δὲν ἔχει τι τὸ ἀξιοκατάκριτον. Δίκαιος ἐπίστης καὶ θίκος, αὐτὸ τοῦτο ιερός, εἶναι ὁ πόλεμος πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν δικαιωμάτων πού κατεπατήθησαν. Οἱ ἀμυντικοὶ λοιπὸν καὶ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι δὲν δύνανται νὰ κατηγορηθοῦν. « Αδικοὶ οὖν ἀλλοὶ καὶ παράνομοι θωροῦνται οἱ πάστης φύσεως ἐπιθετικοὶ καὶ κατακτητικοὶ πόλεμοι, καθὼς καὶ κάθε πόλεμος ὅστις, παρὰ τὰ ἀγνὰ ἴσως ἐλατήρια τῶν ὄργανωτῶν του, διεξάγεται μὲ λυσσώδη ἀγριότητα καὶ ξένην πρὸς κάθε ἰδέαν ἀνθρωπισμοῦ θηριωδίαν. » Αλλ' οἰαδήποτε καὶ ἀν εἶναι ἡ ἀφορμὴ ἐκ τῆς ὅποιας ἐν ἔθνος ἐνεπλέχθη εἰς πόλεμον, ὁ χριστιανὸς πολίτης ἔχει καθῆκον νὰ συνεισφέρῃ ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις διὰ τὴν εύτυχη ἑκβασίν του.

Ἐν συμπεράσματι, ἡ ἀφαίρεσις ζωῆς εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης δὲν ἀποτελεῖ ἀδίκημα, εἶναι ἀντιθέτως πρᾶξις γενναιόν ἀνδρός. Ἀποκρούεται ὅμως ἀπολύτως ἡ κακοποίησις καὶ διαπόμπευσις ὑποκύψαντος ἀντιπάλου.

2. Η τιμή, ἡ περιουσία, ἡ ἐλευθερία τῶν ἄλλων.

Πολύτιμον τοῦ ἀνθρώπου κτῆμα εἶναι ἐπίστης καὶ ἡ τιμή. Ἀν καὶ δὲν λογαριάζεται ἀπὸ ὅλους ὁμοίως τὸ ἀγαθὸν τοῦτο, ἡ

σημασία του είναι τόσον μεγάλη, ώστε κάποτε ούτε ή ζωή ούτε ἡ πλοῦτος ούτε τὰ ἄλλα ἔγκοσμα ἀγαθά ἔχουν ἀξίαν χωρὶς αὐτὴν. Τοῦτο είναι φανερὸν ἀπὸ τὴν πεῖφαν τῆς καθημερινῆς ζωῆς, ὅπου παρατηρεῖται ὅτι ἀνθρώποι χωρὶς ὑπόληψιν δὲν ἀξιεύνται οὐδεμιᾶς ἀναγνωρίσεως, μολονότι αἱ γνώσεις τῶν ἡ ἄλλα προσόντα εἰναι: ἀρκετὰ διὰ νὰ τοὺς τοποθετήσουν ὑψηλότερον. Τὴν ἀξίαν τῆς τιμῆς κατενόησαν καὶ οἱ θεόπνευστοι ἀνδρες, τῶν ὅποιων τὰς παραινέσεις ἀναγινώσκομεν εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Τὸ καλὸν ὄνομα εἰναι προτιμότερον ἀπὸ σωροὺς χρυσίου «φρόντισον περὶ ὀνόματος· αὐτὸ γάρ σοι διαμένει ἡ χίλιοι μεγάλοι θησαυροὶ χρυσίον» (Σοφ. Σειρ. μα', 12). Καὶ πάλιν: «ἀίρετώτερον ὄνομα καλὸν ἡ πλοῦτος πολὺν» (Παροιμ. κβ', 1). Καὶ δὲν ὠφελεῖ μόνον τὸν ἔχοντα ἡ ἀγαθὴ ὑπόληψις, ἀλλὰ τὴν ὅλην κοινωνίαν. Διότι χωρὶς αὐτὴν δὲν ὑπάρχει ἡ ἀναγκαία ἐμπιστοσύνη καὶ χωρὶς ἐμπιστοσύνην ἡ συνεργασία τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας δυσχεραίνεται καὶ εἰναι ἀδύνατον νὰ πραγματοποιήσῃ κανεὶς τὰς ἀγαθάς του προθέσεις ὑπὲρ τοῦ συνόλου.

Πρέπει λοιπὸν νὰ σεβώμεθα τὴν τιμὴν τῶν ἄλλων. Τοῦτο γίνεται κατὰ δύο τρόπους, ἀρνητικῶς καὶ θετικῶς. Δὲν πρέπει δηλαδὴ πρῶτον νὰ προσβάλλωμεν αὐτὴν μὲ οίονδήποτε τρόπον, φανερὸν ἡ μυστικόν, ἀνοικτὰ ἡ συγκεκαλυμμένα. Θετικῶς δὲ μὲ τὸ νὰ προασπίζωμεν προσβαλλόμενον καὶ ἀδίκως διασυρόμενον τὸ καλὸν ὄνομα τῶν ἄλλων. Ἀντιθέτως, διαδίδοντες εἰς βάρος τῶν ἄλλων πάστις φύσεως ἀνελέγκτους πληροφορίας καὶ σπερμολογίας, ἀδίκως κατηγοροῦντες ἡ ἀπρεπῶς ὑβρίζοντες αὐτοὺς καὶ μάλιστα ἐνώπιν ἄλλων καὶ, τὸ χειρότερον, κατασυκφαντοῦντες αὐτοὺς ἐν ἀπουσίᾳ τῶν καὶ ἔμφανίζοντες αὐτοὺς ὡς δράστας τῶν αἰσχίστων πράξεων διαπράττομεν βαρὺ ἀδίκημα κατὰ τῆς τιμῆς τῶν. Ἄλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ διὰ λόγων ἡ σχημάτων ἡ καὶ τῆς σιωπῆς μας ἐκδήλωσις περιφρενήσεως πρὸς τοὺς ἄλλους εἰναι πρᾶξις καὶ στάσις προσβάλλουσα τὴν τιμὴν τῶν καὶ πρέπει νὰ ἀποφεύγεται.

Ίδιαζουσα μορφὴ προσβολῆς τῆς τιμῆς εἰναι καὶ ἡ εἰς βάρος τῶν ἄλλων εἰρωνεία. Μὲ τὴν ὑποκριτικὴν ἄγνοιάν μας ἡ τὸν ἐπίπλαστον θαυμασμόν μας, μὲ τὴν χρῆσιν ἀντιθέτων ὄνομασιῶν καὶ μὲ τὴν σκόπιμον ἔξογκωσιν τῶν ἐκτιμήσεων μας ἐπίδιωκομεν νὰ γελοιοποιήσωμεν καὶ νὰ ταπεινώσωμεν ἐν ἡ περισσότερα πρόσωπα, ἐλπίζοντες ἀνοήτως ὅτι οὕτω θὰ ἀνέλθωμεν ὑψηλότερον ἡμεῖς. Εἰρω-

νεῖαι εἶναι πολλῶν εἰδῶν καὶ κάποτε οὕτε χαιρέκακον διάθεσιν ὑποκρύπτουν οὕτε ζημίαν προξενοῦν καὶ εἶναι ἐν εἴδος ἀθέου σκώμματος.³ Άλλὰ συνήθως εἶναι τόσον πικράὶ καὶ δηκτικαὶ, ὅσον κανὲν ἄλλο μέσον ἐπιθέσεως διὰ τοῦ λόγου. Εἴδος εἰρωνείας εἶναι ὁ σαρκασμός, πικρὸν καὶ δξὺ σκῶμμα, χαιρέκακος εἰς βάρος προσώπου χλευασμός. Αὐτονότερον εἶναι ὅτι ἐπίστης ἀποκρούονται ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν Ἡθικὴν κάθε ἀνοίκειος καὶ ἀπρεπῆς περὶ προσώπων καὶ προγμάτων φλυαρία καὶ κάθε ἄτοπος γελοιοποίησις, πολὺ δὲ μᾶλλον κάθε αἰσχρολογία καὶ βωμολοχία. Τοῦτο παραγγέλλει καὶ ὁ Σωτήρ: «λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ὅῆμα ἀργόν, ὃ ἐὰν λαλώσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως» (Ματθ. 1β', 36).

Καὶ αὐτὴ ἡ καταλαλία, διὰ παράπτωμα ποὺ ἔγένετο πράγματι καὶ κατέστη γνωστόν, εἶναι πρᾶξις κακή. Οἱ διασυρόμενος ἀνθρωπος ἡμπορεῖ νὰ φθάσῃ εἰς τοιαύτην ἀπόγνωσιν, ὥστε νὰ μὴ διστάσῃ πρὸ τῶν ἐσχάτων ἀποφάσεων εἰς βάρος ἀλλων ἢ ἐαυτοῦ. Άλλὰ καὶ τοῦτο ἂν δὲν συμβῇ, τὸ ἔργον τῆς μετανοίας εἶναι πλέον δυσχερές δι'⁴ αὐτὸν καὶ ἡ ἐπιστροφή του εἰς τὸν καλὸν δρόμον περίπου ἀδύνατος. Οἱ καταλαλῶν γίνεται τότε συνένοχος τῆς Ἡθικῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου τούτου. Δι'⁵ αὐτὸν ὁ Κύριος παραγγέλλει ρητῶς «μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε» (Ματθ. 7', 1). Οἱ ρέπων εἰς καταλαλιάν εἶναι ἡ κοῦφος ἡ φθονερὸς ἡ ἀλόγιστος. Εἶναι βεβαίως περὶ πτώσεις κατὰ τὰς ὅποιας ὀφείλομεν νὰ ἐπιτιμήσωμεν συνανθρώπους μας διὰ φαυλότητα ἢ κακίας. Τοῦτο ὅμως πρέπει νὰ πράξωμεν μὲ σεμνότητα, μὲ πρόθεσιν ὠφελείας καὶ μὲ ἡπιότητα ὅχι μὲ σαρκασμὸν τὸν νουθετῶν δὲν πρέπει νὰ διασύρῃ καὶ νὰ τραυματίζῃ γνωρίζομεν τὸ νὰ πράττῃ πάντοτε τὸ κακόν.

Προσβολὴν τέλος τοῦ πλησίον ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψις κάθε ἐμπιστοσύνης πρὸς αὐτὸν καὶ ἡ ἀδιάλειπτος ἔναντι τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεών του καχυποψία. Αὕτη ἀποδεικνύει ὅτι θεωροῦμεν αὐτὸν πολὺ κατώτερόν μας καὶ ὡς μοναδικὴν ἰκανότητα τοῦ ἀναγνωρίζομεν τὸ νὰ πράττῃ πάντοτε τὸ κακόν.

Συναφής εἶναι ἡ ὑποχρέωσίς μας νὰ εὔγνωμον μεν διὰ τὸ καλὸν ποὺ μᾶς ἐπροξένησαν. Παραγνώρισις τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ μᾶς προσέφερε κάποιος ἀποτελεῖ δι'⁶ αὐτὸν προσβολὴν καὶ φέρει

βαρεῖσν ἀπογοήτευσιν καὶ ἀποθάρρυνσιν. Τὴν ἀχαριστίαν ἀπεχθάνονται οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ὁ Θεός δὲν συγχωρεῖ. Εἶναι γνωστή ἡ προειδοποίησις τοῦ ποιητοῦ, καθ' ἥν θεοὶ ἔξαποστέλλουν τὸν κεραυνὸν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς τῶν ἀχαρίστων.

Καὶ τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίον πρέπει νὰ σεβώμεθα ἐπίστης. Πᾶν ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος δικαίως καὶ νομίμως ἀπέκτησε καὶ κατέχει εἶναι ἀναφαίρετον αὐτοῦ κτῆμα. Καὶ δὲν εἶναι μὲν ἡ περιουσία καθ' ἔαυτὴν ὑψιστόν τι ἀγαθὸν διὰ τὸν ἄνθρωπον. 'Αλλὰ μαζὶ μὲ τὰ ἄλλα τοῦ βίου ἀγαθὰ συντελεῖ ὅχι μόνον εἰς τὴν ζωὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὸ τὸ εὖ ζῆν, ἥτοι εἰς τὸν ἔντιμον καὶ ἐνάρετον βίον. 'Αρκεῖ νὰ παρακολουθήται ἀπὸ φρόνησιν, ἀρκεῖ ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐνθυμῇ τὰ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἀξίαν. 'Ο πλοῦτος μᾶς διευκολύνει καὶ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων τῆς φιλανθρωπίας.

Τὸ καθῆκον τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀλλοτρίων οἰκονομικῶν ἀγαθῶν εἶναι ἡ βάσις τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς προόδου. "Οπου τὰ ἄτομα, ἀντὶ νὰ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀπόκτησιν ἀγαθῶν διὰ τῆς ἐργασίας των, ἀρπάζουν ἡ καταπατοῦν τὰ ἀγαθὰ τῶν ἄλλων, ἡ ἄνθρωπίνη κοινωνία ὀλίγον διαφέρει ἀπὸ φωλεάν σαρκοβόρων. 'Αντιθέτως, ὅταν ἡ ἀσφάλεια εἰς τὰς κτήσεις καὶ τὰς συναλλαγὰς εἶναι ἀπόλυτος, ὅλη ἡ δραστηριότης τῶν μελῶν διατίθεται διὰ νέας προσπαθείας καὶ ἡ κοινωνικὴ πρόοδος συντελεῖται μὲ μεγάλα βήματα. 'Ορθῶς λοιπὸν τὸ καθῆκον τοῦτο περιελήφθη ρητῶς εἰς τὸν Δεκάλογον ὡς ὄγδόν ἐντολή «οὐ κλέψεις».

Πράγματι ἡ κλοπή, καθὼς καὶ ἡ ληστεία εἶναι δύο μορφαὶ παραβάσεως τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν περιουσίαν τοῦ πλησίου.

'Η κλοπὴ εἶναι ὀφαίρεσις καὶ ἴδιοποίησις ἀλλοτρίου πράγματος ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ κυρίου αὐτοῦ, ἡ δὲ ληστεία ἡ ἀρπαγὴ εἶναι ὁ περισσότερον ὡμὸς καὶ βίαιος τρόπος οἰκειοποιήσεως ξένου πράγματος. 'Άλλος τρόπος σφετερισμοῦ ξένων ἀγαθῶν εἶναι ἡ ἀπάτη. Μὲ λόγους ψευδεῖς καὶ πράξεις ἀνειλικρινεῖς ἐπιτυγχάνομεν ὡφέλειαν διὰ τὸν ἔαυτόν μας ἐπὶ βλάβῃ τῶν συμφερόντων τοῦ πλησίου. 'Ο δι' ἀπάτης σφετερισμὸς εἶναι κλεπτή, ἡ ὅποια ἔχει τοῦτο ἐπιβαρυντικόν, ὅτι ἐπιτυγχάνεται ὕστερα ἀπὸ σειρὰν καταχεκνίων ἐνεργειῶν. Καὶ ἡ ὑπεξαίρεσις, ἥτοι κατακράτησις ἐμπεπιστευμένου εἰς ἡμᾶς πράγματος, εἶναι καὶ αὐτὴ κλοπὴ καὶ πρᾶξις

ήθικῶς κολάσιμος. Ἐπὸ δὲ αὐτὰς τὰς πράξεις ὁ χριστιανὸς ὄφείλει νὰ ἀπέχῃ. Καὶ διὰ νὰ μὴ εὔβεθῇ εἰς τὸν πειρασμὸν νὰ ἀφαιρέσῃ ἢ νὰ σφετεριοθῇ ἔνον πρᾶγμα, ἃς εἶναι φίλεργος, διὰ νὰ ἔχῃ πάντοτε τὰ μέσα τῆς ζωῆς καὶ ὀλιγαρκής, διὰ νὰ μὴ ρέπῃ πρὸς ἀνωφελεῖς καὶ ματαίας ἀπολαύσεις. Ἡ ὀκνηρία ἀντιθέτως καὶ ἡ σπατάλη ὀδηγοῦν κατ' εύθειαν εἰς τὴν πλεονεξίαν καὶ ἀπὸ ἐκεὶ εἰς τὴν κλοπὴν ὅλων τῶν ἀποχρώσεων. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐνθυμούμεθα πάντοτε τὸ τῆς Γραφῆς: «ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέω, μᾶλλον δὲ κοπιάτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι» (Ἐφ. 5', 28). Χρήσιμον εἶναι ἐξ ἄλλου νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν τὴν αὐστηρὰν μὲν ἀλλὰ δικαίαν ὑπόμνησιν τοῦ Παύλου: «εἰ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω» (Β' Θεσ. γ', 10).

Ο χριστιανὸς τέλος πρέπει νὰ σέβεται τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀλλων καὶ νὰ ἀποφεύγῃ κάθε είδους καταπίεσιν καὶ καταναγκασμόν. Ἡ χειροτέρα περίπτωσις καταπίεσεως τῆς ἐλευθερίας, ὁ κατάπτυστος θεσμὸς τῆς δουλείας, τείνει νὰ ἔξαφανισθῇ χάρις εἰς τὸ ἔντονον κήρυγμα τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι περιπτώσεις καταπατήσεως, τὰς ἐποίας ὁ χριστιανὸς πρέπει νὰ ἀποκρούῃ καὶ νὰ καταπολεμῇ.

3. Φιλαλήθεια καὶ παρρησία.

Απὸ τὴν συναίσθησιν ὅτι πρέπει νὰ εἰμεθα δίκαιοι πρὸς τοὺς ἀλλους ἀπορρέει καὶ ἡ ὑποχρέωσις νὰ λέγωμεν παντοῦ καὶ πάντοτε τὴν ἀλήθειαν, ἥτοι προκύπτει τὸ καθῆκον τῆς φιλαληθείας. Ἡ φιλαλήθεια εἶναι βεβαίως καὶ καθῆκον πρὸς τὸν ἔαυτόν μας, διότι συντηρεῖ καὶ δυναμώνει τὴν περὶ ἡμῶν ὑπόληψιν τῶν ἄλλων, ἥτοι περιφρουρεῖ τὴν τιμήν μας.

Ο φιλαλήθης λέγει πάντοτε καὶ πρὸς πάντας τὴν ἀλήθειαν. Παριστάνει τὰ πράγματα ἐπως τὰ βλέπει καὶ ὅπως τὰ γνωρίζει ἀποκρούων κάθε σκόπιμον ἀπόκρυψιν ἢ μελετημένην διαστροφὴν τῆς ἀληθείας. Δὲν ἀρνεῖται τὰς πράξεις του, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται νὰ ἐπισύρουν τὴν τιμωρίαν ἢ τὴν κατάκρισιν. Δὲν ἀποδίδει εἰς ἄλλους ἐνεργείας ἴδιας του, αἱ ὅποιαι ὀδήγησαν εἰς δυσάρεστον ἀποτέλεσμα. Εἶναι τηρητὴς τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ, ὅστις παραγγέλλει

νὰ λέγωμεν τὴν ἀλήθειαν ὅχι μόνον μὲ τὴν γνωστὴν ἐντολὴν τοῦ Δεκαλόγου, ἀλλὰ καὶ με τὴν ρήτραν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν ('Ἐφ. δ', 25): « διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος λαλεῖτε ἀλήθειαν ἔκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ » καὶ « μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους » (Κολ.γ', 9).

'Απὸ τὴν αὐτὴν ἀγαθὴν διάθεσιν κινεῖται μία παραλληλος πρὸς τὴν φιλαλήθειαν ἀρετὴν, ἡ εἰλικρίνεια σημαίνει κατ' ἄρχην καθαρότης καὶ διαύγεισ. "Ἐπειτα εἰλικρίνεια σημαίνει τὴν καθαρότητα τοῦ λογισμοῦ, τὸν ἀψευδῆ, ἀνυπόκριτον, εὔθυν καὶ τίμιον χαρακτῆρα. 'Ἐνῷ ὁ φιλαλήθης φαίνεται κυρίως εἰς τοὺς λόγους, ὁ εἰλικρινὴς ἐκδηλώνεται διὰ τῶν πράξεων καὶ τῆς ὥλης συμπεριφορᾶς του. Οὐδέποτε προσποιεῖται αἰσθήματα, τὰ ὅποια εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ἔχει, οὔτε ὑποστηρίζει γνώμας τὰς ὅποιας δὲν πιστεύει. Διακηρύσσει τὰς πεποιθήσεις του καὶ ζῆση συμφώνως πρὸς αὐτάς, χωρὶς νὰ παρασύρεται ἀπὸ τὸν συρμὸν ἡ ἀπὸ ἄλλα ἐλατήρια εἰς ἐνεργείας τὰς ὅποιας ἀποδοκιμάζει. Αἱ ἔξωτερικαὶ ἐν γένει ἐκδηλώσεις καὶ πράξεις του δὲν εἶναι παρὰ ἡ ἀνταύγεια τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου.

Καλύτερον ἡμποροῦμεν νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν εἰλικρινῆ ἄνθρωπον εἰς συγκεκριμένας περιπτώσεις. 'Ως δικηγόρος δίδει εἰς τὸν πελάτην του ἀκριβῆ νομικήν εἰκόνα τῆς ὑποθέσεώς του καὶ δὲν τὸν παρασύρει εἰς ἀσκοπον καταδαπάνησιν χρημάτων. 'Ως ιατρὸς ἐκτελεῖ τὸ ἔργον του εύσυνειδήτως, μήτε ὑπερβάλλων τὸν κίνδυνον ἐπὶ ἀσημάντου νοσήματος, διὰ νὰ ἀμειφῇ πλευσιώτερον, μήτε ὑποτιμῶν αὐτὸν εἰς σοβαρότητα, διὰ νὰ μὴ φανερώσῃ ἀνεπάρκειαν. 'Ως πολιτικός καὶ ρήτωρ δὲν κολακεύει τὰς ἀδυναμίας τοῦ πλήθους καὶ δὲν δίδει ὑποσχέσεις ἀπραγματοποιήτους. 'Ως συγγραφεὺς δὲν ἀποκρύπτει τὰς πηγάς του οὔτε παρουσιάζει ὡς ίδικά του, συμπεράσματα, εἰς τὰ ὅποια ἄλλοι πρὸ πολλοῦ κατέληξαν. Δὲν κιβδηλεύει καὶ δὲν παραχαράττει τὴν ἀλήθειαν καὶ δὲν συσκτίζει χάριν ἄλλων σκοπῶν τὰ πορίσματα τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνης.

'Η τολμηρὰ διακήρυξις τῆς ἀλήθειας καλεῖται παρρησία καὶ τὸ ὄμιλεῖν μετὰ παρρησίας εἶναι κάλλιστον προτέρημα. 'Ἄλλ' ὁ χριστιανὸς δὲν πρέπει νὰ νομίζῃ ὅτι ὄφειλει νὰ ἐμφανίζεται ἀπρόσκλητος ἔξαγγελος παντὸς ὅ, τι ἔμαθεν ἡ γνωρίζει, οὔτε βιαστικὸς ἐλεγκτής τῆς πλάνης τῶν ἄλλων. Διότι οὕτω ἀποβάίνει σκαίος καὶ φορτικὸς καὶ μὲ τὴν ἀγροτικὸν ἐλευθεροστομίαν του ἔρεθίζει μᾶλλον καὶ ἔξα-

γριώνει παρά διορθώνει τὸν πλησίον του. Δι' αὐτὸν πρέπει πάντοτε ἡ ἐντιμότης καὶ ἡ φιλαλήθεια νὰ συνδυάζωνται μὲ τὴν φρόνησιν καὶ τὴν ἀγάπην. Πρέπει δὲ κανεὶς νὰ κάμη διάκρισιν μεταξὺ διαστροφῆς τῆς ἀληθείας καὶ ἀποσιωπήσεως αὐτῆς, μεταξὺ ψεύδους καὶ ἔχεμυθίας.

‘Η ἀρετὴ τῆς φιλαλήθειας δὲν πρέπει νὰ ἐπισκιάζῃ τὸ καθῆκον τῆς ἀγάπης. ‘Ο ἴδιώτης ὅστις διατυμπανίζει τὰ συμβαίνοντα εἰς τὸ σπίτι του, δὲ ίστρος ποὺ διασαλπίζει τὰ πορίσματα τῶν ἰστρικῶν του ἐπισκέψεων, δὲ στρατιώτης ὁ ἀποκαλύπτων στρατιωτικὰ μυστικὰ φαίνονται μὲν ὡς ἄνθρωποι τηροῦντες τὴν ὑποχρέωσιν τῆς φιλαλήθειας, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως εἶναι παραβάται ἄλλων ἱερωτάτων καθηκόντων. ’Αν τοιαύτη παρρησία ἥτο κάτι τὸ δρθόν, θὰ ἔπρεπεν οἱ αἰσχιστοί τῶν προδοτῶν νὰ τιμῶνται ὡς ἄγιοι καὶ μάρτυρες τῆς ἀληθείας.

‘Αντίθετος πρὸς τὴν φιλαλήθειαν εἶναι ἡ ψευδολογία, πρὸς τὴν εἰλικρίνειαν ἡ ύποκρισία.

‘Ο ψευδόμενος ἀποβλέπει συνήθως εἰς ἀτομικὸν κέρδος, ἄλλοτε δὲ ἐλπίζει διὰ τοῦ ψεύδους νὰ ἀποφύγῃ τιμωρίαν ἢ ζημίαν. ’Αλλὰ τοῦ ψευδολόγου τὰ κέρδη εἶναι δλῶς ἐφήμερα. Συντόμως ἡ ἀλήθεια θὰ λάμψῃ καὶ μαζὶ μὲ τὴν ὠφέλειαν ποὺ προσδοκᾷ χάνει δριστικῶς καὶ τὴν ὑπόληψίν του. Κοινωνίαι ὅπου βασιλεύει τὸ ψεῦδος εἶναι καταδικασμέναι εἰς ἀπώλειαν, διότι λείπει ἀπὸ αὐτὰς καὶ ἀπὸ τὰ μέλη των τὸ στοιχεῖον τῆς ἐμπιστοσύνης. ’Οπου δὲ ἡ ἐμπιστοσύνη κλονίζεται, δὲ καθεὶς περιχαρακώνεται εἰς τὴν ἴδιαν του ἀτομικότητα καὶ ζῆ δι’ ἑαυτόν.

‘Ο δὲ ύποκριτὴς καὶ ἀνειλικρινὴς ἄλλα ἔχει εἰς τὸν νοῦν του καὶ ἄλλα εἰς τὴν γλῶσσαν, ἄλλα πιστεύει καὶ ἄλλως ἐνεργεῖ.

‘Η ύποκρισία καὶ ἡ ἀνειλικρίνεια ἡμπορεῖ νὰ ἐκδηλώνεται εἰς διαφόρους περιστάσεις μὲ τὴν ἐπίδειξιν πότε τῆς μιᾶς καὶ πότε τῆς ἄλλης ἀρετῆς. Κλασσικὸν παράδειγμα ύποκριτικῆς εὔσεβείας ἔδωκεν δὲ Μολιέρος εἰς τὸν «Ταρτοῦφον» του.

Μορφὴ ἀνειλικρινείας εἶναι καὶ ἡ κολακεία. ‘Ο κόλας μὲ λόγους ἐπαινετικούς καὶ χαμερπεῖς θωπείας καὶ προσαγορεύσεις δυσλοπρεπεῖς προσπαθεῖ ν' ἀποσπάσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ κολακευομένου. ’Η κολακεία εἶναι συμπεριφορὰ ἐπικίνδυνος μὲν διὰ τὸν δεχόμενον

αύτήν, εύτελιστική δὲ διὰ τὸν χρησιμοποιοῦντα. Εἰς τὸν Θεόφραστον ἡμποροῦν οἱ κόλακες ὅλων τῶν ἐποχῶν νὰ ἀναζητήσουν καὶ νὰ ἀποθαυμάσουν τὸ ἀψευδὲς αὐτῶν πρότυπον.

‘Υπάρχουν δρά γε περιπτώσεις κατὰ τὰς ὅποιας ἡμπορεῖ κανεὶς νὰ ψεύδεται; ‘Υπάρχει δηλονότι ἀναγκαῖον ψεῦδος; Δύο ἀντίθετοι ἀπόψεις προσπαθοῦν νὰ δώσουν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἔρωτημα.

Κατὰ τὴν πρώτην οὐδέποτε καὶ οὐδαμοῦ συγχωρεῖται κανεὶς νὰ ἀποκρύπτῃ ἢ νὰ διαστρεβλώνῃ τὴν ἀλήθειαν. Οὐδεὶς ἀπώτερς σκοπὸς ἡμπορεῖ νὰ μᾶς δικαιολογήσῃ διὰ τὴν καταπάτησιν τῆς ἀληθείας, ἀφοῦ κανεὶς σκοπὸς δὲν ἀγιάζει τὰ πονηρὰ μέσα. ‘Η ἀλήθεια εἶναι πνευματικὸν ἀγαθὸν ποὺ ἔχει καθ’ εαυτὸν ἀξίαν. Κάθε ὑποχώρησις εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο ὁδηγεῖ εἰς ἀσύστολον καταστρατήγησιν πάσης ὑποχρεώσεως καὶ πάσης ὑποσχέσεως. Κατ’ ἀκολουθίαν πρὸς τὸ νομικὸν δόγμα fiat justitia pereat mundus — ἢ δικαιοσύνη νὰ ἀσκήται καὶ ὁ κόσμος ὃς χαθῆ—παραδέχονται ὅτι πᾶσα διαστροφὴ τῆς ἀληθείας εἶναι ἀθέμιτος, ἀδιαφόρως πρὸς τὰς συνεπείας.

‘Αλλοι ἀντιθέτως ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ κανὼν οὗτος εἶναι ἀδύνατον νὰ τηρηθῇ. Διότι εἰς τὸν βίον παρουσιάζονται περιπτώσεις ὅπου αὐτηρὰ συμμόρφωσις πρὸς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἀληθεύειν γίνεται πρόξενος καταστροφῆς. ‘Ο δόμολογῶν π.χ. τὴν ἀλήθειαν πρὸς ἄνθρωπον κακοῦργον εἶναι δυνατὸν νὰ γίνη αἰτιος ἀδίκου κακοποίησεως ἢ φόνου. Πολλάκις τυπικὴ φιλαλήθεια μᾶς καθιστᾷ ἐνόχους ἀπιστίας ἢ προδοσίας. Πολιτικὰ πρόσωπα καὶ διπλωμάται ἔκθετοντα διὰ τῆς εἰλικρινοῦσαύτῶν γλώσσης κρατικὰ μυστικά τηροῦν μὲν τὴν ἀπαίτησιν τῆς φιλαληθείας, ἀλλὰ καταπροδίδουν τὰ ὑψηστα συμφέροντα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πολιτείας. Οὐδὲν τὸ μεμπτὸν ἔχει καὶ ἡ ἐν πολέμῳ φροντὶς τῆς ἡγεσίας νὰ ἀποκρύπτῃ τὰς κινήσεις τῶν στρατιωτικῶν τμημάτων.

‘Εναντὶ τῆς τοιαύτης διαμάχης ἢ ‘Ηθικὴ δὲν ἡμπορεῖ νὰ λάβῃ ἄκαμπτον καὶ μονόπλευρον στάσιν. Καὶ ὡς γενικὴν μὲν ἀρχὴν τηρεῖ ὅτι πρέπει νὰ λέγεται πάντοτε ἢ ἀλήθεια. ‘Ωστόσον δικαιολογεῖται ἀπόκλισις ἀπὸ αὐτὴν ὡς ὅπλον ἀμύνης κατὰ βιαίας ἐπιθέσεως, ἢ ὅποια ἀπειλεῖ τὴν ζωὴν ἢ τὴν τιμήν μας ἢ τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν

τιμὴν τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ ἑθνικοῦ συνόλου. Τὰ λοιπὰ ἐπαφίενται εἰς τὴν φρόνησιν ἐκάστου καὶ εἰς τὸν ἐκ Θεοῦ φωτισμόν, τὸν ὅποιον ὁ χριστιανὸς οὐδέποτε λησμονεῖ νὰ ἐπικαλῇται.

«'Ορθὸν ἀλήθει' ἀεὶ» (Σοφ. Ἀντιγ. 1195).

4. Δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη.

Τὰ πρὸς τὸν πλησίον καθήκοντα, ὅσα ἐσημειώσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα μαθήματα, εἶναι καθήκοντα δικαιοσύνης πρὸς αὐτόν. Ἄλλὰ ὑπεράνω τούτων κεῖται τὸ πελώριον καθῆκον τῆς ἀγάπης. Κατ' ἀκρίβειαν οὔτε δικαιοσύνη πρὸς τὸν πλησίον δύναται νὰ νοηθῇ χωρὶς ἀγάπην πρὸς αὐτόν, οὔτε ἀγάπη χωρὶς τὴν δικαιοσύνην. Καθαρὰ δικαιοσύνη χωρὶς τὴν δροσίζουσαν πνοήν τῆς ἀγάπης εἶναι ἀπλῆ νομιμότης. Καθαρὰ πάλιν ἀγάπη, χωρὶς νὰ ρυθμίζεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς δικαιοσύνης, δὲν ἐπιτυγχάνει πάντοτε νὰ ὠφελήσῃ τὸν πλησίον. Αἱ δύο ἀρεταὶ πρέπει νὰ λογίζωνται ὡς μία καὶ ἀδιαιρέτος, δεικνύουσα πότε τὸ ἐν καὶ πότε τὸ ἄλλο πρόσωπον αὐτῆς.

Ἐλέχθη ἀλλαχοῦ ὅτι ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν πρέπει νὰ εἶναι ἐνεργὸς καὶ νὰ παρακολουθῇται ἀπὸ ἀγάπην πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι δὲ ἀγάπη ἡ εὐμενὴς ἔκείνη τῆς καρδίας διάθεσις, τῆς ὅποιας καρπὸς εἶναι ἄλλοτε ἐκδηλώσεις μακροθυμίας καὶ πραότητος καὶ ἄλλοτε πράξεις ἀγαθοεργίας καὶ φιλαλληλίας.

Καὶ πρῶτον μὲν στάδιον τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης εἶναι νὰ χαίρωμεν εἰς τὴν χαράν του καὶ νὰ συμπάσχωμεν εἰς τὸν πόνον του, τὸ χαιρεῖν μετὰ χαιρόντων καὶ κλαιέιν μετὰ κλαιόντων, καθὼς ὥραια διώρισεν ὁ Ἀπόστολος (Ρωμ. 1β', 15). Ἡ ἀπαίτησις αὕτη φαίνεται εὔκολος, ἀλλ' εἶναι πολλὰ τὰ παραδείγματα ποὺ ἀποδεικνύουν τὸ ἀντίθετον. «Υπάρχουν ἀνθρώποι δεικνύοντες τελείαν ἀπάθειαν εἰς τὰς συμφορὰς τῶν ἄλλων καὶ πλήρη ἀναλγησίαν διὰ τὰ παθήματά των. Καὶ τὸ ἀκόμη χειρότερον, εἴτε φθονοῦν τοὺς ἄλλους διὰ τὰ ἀγαθὰ τῶν ὅποιων ἡξιώθησαν ἢ τὴν ὑπεροχὴν ποὺ διαθέτουν, εἴτε, πρᾶγμα φρικτὸν νὰ τὸ εἴπῃ κανείς, χαίρουν εἰς τὰς δυστυχίας τῶν ἄλλων καὶ γαυριοῦν εἰς τὴν σκέψιν ὅτι ἄλλοι κακοπαθοῦν, ἐνῷ αὐτοὶ εἶναι ἀθικτοὶ ἀπὸ τὴν δυστυχίαν. Πλὴν τῆς

χαιρεκακίας καὶ τοῦ φθόνου ἀρνητικαὶ τῆς ἀγάπης ἐκδηλώσεις εἶναι ἡ κακόνοια καὶ κακεντρέχεια. Ἐκδηλώνεται μὲν καχυποψίαν, κακολογίαν, κατάρας καὶ ἀναθεματισμούς, ἐνῷ ἡ εὐμένεια καὶ ἀγαθότης φανερώνονται μὲ τὴν εὐλογίαν ἢ τὸν ἔπαινον, μὲ τὴν ἐμπιστοσύνην μας καὶ μὲ τὴν προσφυγήν εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῆς προσευχῆς, ἵνα ἀξιώνῃ τὰ ἀγαπώμενα πρόσωπα τῆς ὁγίας δωρεᾶς. Ἀκρως δὲ ἀντίθετον τῆς ἀγάπης εἶναι τὸ μῖσος, φθόνος ὄμοιος καὶ χαιρεκακία. Οἱ μισῶν τὸν ἀδελφόν του κάμνει κάθε τι, διὰ νὰ ἐπαυξήσῃ τὴν ευστυχίαν του ἢ νὰ ἀμαυρώσῃ τὴν χαράν του.

Ἄλλ’ ἡ ἀγάπη κυρίως ἐκδηλώνεται ὡς εὔποιία καὶ εὐεργεσία πρὸς τοὺς ἔχοντας ἀνάγκην, ἥτοι ὡς φιλαληθία. Αὕτη δὲ πάλιν κυρίως μὲν ἔχει τὸ ὄνομα τῆς ἐλεημοσύνης, τὴν ὅποιαν δι χριστιανὸς ἀσκεῖ ἀπρεφασίστως. Τὸ φιλάνθρωπον τοῦ χριστιανοῦ καὶ ἐλεητικὸν εἶναι ἡ μεγίστη ἀρετὴ του. Οἱ χριστιανὸς δὲν διατυπανίζει τὴν φιλανθρωπίαν του, ἐνθυμούμενος καὶ ὡς πρὸς τοῦτο τὴν παραγγελίαν τοῦ Σωτῆρος: «Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἐμπροσθεν τῶν ἀτθρώπων ποδὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς . . . "Οταν οὖν ποιῆσις ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἐμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ἕποκοιταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ταῖς ὁμάδαις, διὰς δοξασθῶσιν ἵπδ τῶν ἀτθρώπων. . . Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου » (Ματθ. ε', 1 - 4).

Ἄλλὰ καὶ ἡ παραμυθία, ἥτοι λόγοι παρηγορίας πρὸς τοὺς θλιβομένους, καὶ ἡ συνηγορία, ἥτοι ἡ ἐνίσχυσις εἰς προστασίαν δικαιωμάτων ποὺ καταπατοῦνται, καὶ ἡ φιλοξενία, ἥτοι ἡ περιθάλψις προσώπων, τὰ ὅποια κάποια ἀνάγκη ἔφερεν ὑπὸ τὴν στέγην μας, εἶναι πράξεις ἀγάπης. Περιστάσεις κατὰ τὰς ὅποιας πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται ἡ χριστιανικὴ φιλαλληλία ἀπαριθμεῖ αὐτὸς ὁ Κύριος εἰς τὴν συναρπαστικὴν ἔκείνην περικστήν ἐπει τὸ λόγος διὰ τὴν πληρωμὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν κακῶν κατὰ τὴν μέλλουσαν κρίσιν. « ἐπείνασα γὰρ καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, ἐδίψησα καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με, ξένος ἦμην καὶ οὐ συνηγάγετε με, γηρυὸς καὶ οὐ περιεβάλετέ με, ἀσθενῆς καὶ ἐν φυλακῇ καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με » (Ματθ. κε' 42 - 44).

Καὶ ἀρνητικῶς δὲ ἐκδηλοῦται ἡ ἀγάπη ὡς ἐνέργεια ἀνασχετική

κακῶν ἔξεων ἡ παραλόγων ἐπιθυμιῶν. Ὁτε τούς ἀγαπᾶται πραγματικῶς καὶ βαθέως δὲν κολακεύει τὰς ἀδυναμίας τῶν προσώπων τὰ δόποια ἀναστρέφεται καὶ μὲ τὰ δόποια τὸν ἐνώνει κάποιος δεσμός. Ὡς φίλος, ὡς πατήρ ἡ ὡς διδάσκαλος δὲν προθυμοποιεῖται νὰ προσφέρῃ ἡ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὸ ἀγαπώμενον πρόσωπον προσκαίρους ἥδονάς καὶ ἐφήμερον τέρψιν, ἀλλ’ ἀποβλέπει εἰς τὴν διαρκεστέραν καὶ ἀληθεστέραν εύτυχίαν του, εἰς τὸ ἀπώτερον καὶ μονιμώτερον συμφέρον του. Ἡ ἐπέμβασίς του θεωρεῖται ἀπὸ ἑκείνους ύπερ τῶν δόποιών γίνεται ὡς δυσμένεια καὶ καταπίεσις, εἶναι ἔμως ἔκφρασις ἀληθοῦς ἀγάπης. Ἀντιθέτως, γονεῖς ἡ διδάσκαλοι υποχωροῦντες προθύμως εἰς τὰς παραλόγους ἀπαιτήσεις τῶν παιδιῶν των ἀποδεικύνονται ἔνοχοι μεγίστης ἀπερισκεψίας. Ἀρκεῖ μόνον ἡ ἐπέμβασίς εἰς ὅφελος τῶν ἀνωτέρω προσώπων νὰ μὴ ἔχῃ τὸν χαρακτῆρα βανύσου καταπιέσεως.

Ἡ χριστιανικὴ ἀγάπη ἔχει τὴν ἰδιότητα τῆς καθολικότητος. Δὲν ἀπευθύνεται μόνον εἰς τοὺς συγγενεῖς ἢ τοὺς φίλους, εἰς τοὺς ὁμοθρήσκους ἢ τοὺς ὁμοεθνεῖς, ἀλλὰ πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀφοῦ ὅλοι οἱ ἀνθρώποι εἶναι ἀδελφοί. Τοῦτο διδάσκεται σαφῶς μὲ τὴν παραφοιλὴν τοῦ Σαμαρείτου, ὁ ὅποιος τόσον προθύμως περιέθαλψε τὸν ἐμπεσόντα εἰς τεὺς ληστὰς Ἰουδαῖους, καὶ μὲ τὴν περίφημον διακήρυξιν τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἔθνῶν: «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἐλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ πάντες γὰρ ὑμεῖς εἰς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» (Γαλ. γ', 28). Ἡ ἀγάπη δὲν ἀφήνει ἔξω ἀπὸ τὴν ζωογόνον ἀκτινοβολίαν της οὔτε αὐτοὺς τοὺς ἔχθρούς μας.

Ἐξ ἀλλοῦ ἡ ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι εἰλικρινής καὶ καθαρᾶς, μὴ ἀφήνουσα θέσιν εἰς οἰνοδήποτε ύπολογισμόν, ἀπεκρούσα δὲ κάθε ἐπίδειξιν καὶ ἀνθρωπαφέσκειαν.

Πρέπει τέλος νὰ εἶναι ζῶσα, ἥτοι νὰ μὴ ἀρκῆται εἰς ἀπλᾶς προθέσεις καὶ λόγους κενούς ἐκεῖ ὅπου ἀρέσει εἶναι ἀναγκαῖαι.

Ποία εἶναι ἡ ἀξία τῆς ἀγάπης δὲν εἶναι εὔκολον νὰ παρασταθῇ διὰ τοῦ λόγου. Ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τῆς ἡθικῆς ζωῆς. Ἡ ἀγάπη, αὐτὴ καὶ μόνον, δίει ἀξίαν εἰς τὰς πράξεις μας καὶ καθηλαμπρύνει ὅλον μας τὸν βίον. Χωρὶς αὐτὴν ἔλων τῶν ἄλλων καθηκόντων ἡ ἐκπλήρωσις εἶναι περιττή. Τίποτε δὲν δίδει τόσην ἀξίαν

εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὃσον ἡ ἄδολος, ἡ βαθεῖα, ἡ εἰλικρινής πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἀγάπη. Πνευματικαὶ γνώσεις, ὑλικὸς πλοῦτος, ἄλλα χαρίσματα δὲν εἶναι τίποτε χωρὶς τὴν ἀγάπην. Ὁρθῶς ἐλέχθη ὅτι σταγῶν ἀγάπης εἶναι προτιμοτέρα ὥκεανοῦ γνώσεων. Ὁ θεῖος Παῦλος διέθεσεν ὅλην αὐτοῦ τὴν ἐκφραστικήν δεινότητα καὶ ὅλην τὴν θέρμην τῆς μεγάλης ψυχῆς του, διὰ νὰ παραστήσῃ τὴν δύναμιν τῆς χριστιανικῆς αὐτῆς ἀρετῆς καὶ ὡμίλησεν εἰς ὑψηλοὺς τόνους διὰ τὴν ἀγάπην. « :Ἐάρ, λέγει, ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἡχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον. Καὶ ἐάν ἔχω προφητείαν καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν καὶ ἐάν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὅη μεθιστάναι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι ». Ὁ ἀγαπῶν κατὰ τὸν Ἀπόστολον εἶναι μακρόθυμος καὶ ἀγαθοποιός, δὲν γνωρίζει τὸν φθόνον, τὴν αὐθάδειαν, τὴν ἔπαρσιν. Ἀποφεύγει κάθε αἰσχρὰν πρᾶξιν, οὐδέποτε εἶναι ἐγωιστής, δὲν ἔξαπτεται, δὲν βάζει εἰς τὸν νοῦν του κακόν, δὲν χαίρει εἰς τὴν ἀδικίαν, συγχαίρει εἰς τὴν ἀλήθειαν. Ἡ ἀγάπη, κατὰ τὸν Παῦλον, « πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει. Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει » (Α' Κορ. 1γ', 1 - 9).

Ἡ ἐνεργὸς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, ἡ ἐμπράγματος φιλανθρωπία καὶ φιλαλητλία εἶναι τὸ θεμελιῶδες καθῆκον τοῦ χριστιανοῦ. Αὔτὴ ὠραίζει τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, αὔτὴ ἀποδεικνύει τὸν ἄνθρωπον τέκνον τοῦ Θεοῦ, αὔτὴ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀνάτασιν τῆς ψυχῆς, αὔτὴ τέλος ἔξυψώνει καὶ «ἔξανθρωπίζει» τὸν ἄνθρωπον.

5. Ὁ θεσμὸς τῆς ἰδιοκτησίας.

Ο ἄνθρωπος τείνει πάντοτε εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσῃ ἰδικά του ἀγαθά. "Ο, τι ἀπέκτησε κανεὶς νομίμως καὶ κατέχει δυνάμενος νὰ τὸ διαθέσῃ κατὰ βούλησιν καλεῖται ἰδιοκτησία ἡ περιουσία. Αὕτη ἀποτελεῖ παμπάλαιον κοινωνικὸν θεσμόν.

Ως γνωστόν, τρεῖς εἶναι κατὰ τὴν Ψυχολογίαν αἱ θεμελιώδεις ὄρμαι εἰς τὸν ἄνθρωπον· ἡ πρὸς διατήρησιν τοῦ ἀτόμου, ἡ πρὸς διατήρησιν τοῦ εἰδούς καὶ ἡ πρὸς κοινωνίαν. Τῆς πρώτης πάλιν μερικώτεραι ἀπόψεις εἶναι ἡ ὄρμὴ πρὸς τροφήν, ἀμυναν καὶ κτῆσιν. "Ωστε ἡ τάσις πρὸς ἀπόκτησιν περιουσίας εἶναι ἐμφυτος εἰς

τὸν ἄνθρωπον καὶ δὲν ἔχει τίποτε τὸ παράλογον ἢ τὸ ψεκτόν, ὅταν δὲν ἐκτρέπεται ἀπὸ τὴν κανονικὴν ὁδόν. Εἰς τὴν ἀπόκτησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀγαθῶν ὡθεῖ τὸν ἄνθρωπον καὶ ἡ λογικὴ φύσις αὐτοῦ, ἥτοι ἡ συνείδησις ὅτι δὲν ἔχει ἀνάγκας μόνον τῆς στιγμῆς. Ἀρνησις ἐπομένως τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας θὰ ἀπετέλει ἄρνησιν τῆς ἐλευθερίας του. Ἡ ἐργασία θεωρεῖται εὐλόγως ὁ ἐντιμότερος τρόπος ἀποκτήσεως περιουσίας.

Πῶς τώρα κυβερνᾶται καὶ πῶς διαφυλάσσεται ἡ κτηθεῖσα περιουσία, εἶναι ἀντικείμενον ἐρεύνης ἄλλων ἐπιστημῶν. Καὶ ἡ περία ὅμως διδάσκει ὅτι, καθὼς ἄσωτος χρῆσις τῶν κεκτημένων ὁδηγεῖ εἰς καταστροφήν, οὕτω λελογισμένη διαχείρισις ἐπιτρέπει τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἐπαύξησιν τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ ἀσωτεία καὶ ἡ φιλαργυρία εἶναι τὰ δύο ἄκρα, τὰ ὅποια πρέπει κανεὶς νὰ ἀποφεύγῃ. Ὁ ἄσωτος σπαταλᾶ τὴν ἴδιαν περιουσίαν—κάποτε δὲ καὶ τὰ ξένα χρήματα—κατὰ τὰς ὀρέξεις καὶ ἐπιθυμίας τῆς στιγμῆς καὶ ἐνῷ σήμερον διαθέτει ἀφειδῶς, αὔριον στερεῖται καὶ τῶν ἀναγκαίων. Εἶναι ἀνωφελῆς εἰς τὴν κοινωνίαν, δόσακις δὲν εἶναι ἐπικίνδυνος εἰς αὐτήν, ἀφοῦ οὕτε τὰς ἴδιας του ἀνάγκας δὲν ἤμπορεῖ νὰ καλύψῃ. Εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον ἵσταται ἡ φιλαργυρία. Ὁ φιλάργυρος λατρεύει καὶ θεοποιεῖ τὸ χρῆμα. Εἶναι δυνατὸν νὰ στερηθῇ τὴν τροφήν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὴν στέγην, νὰ ἴδῃ τὰ τέκνα του γυμνητεύοντα ἢ ἀρρωστα, ἀρκεῖ νὰ αἰσθάνεται ὅτι οἱ θησαυροί του μένουν ἀνέπαφοι. Ἀπομιζᾶ ἀπὸ τὴν κοινωνίαν ὅσον περισσότερα ἤμπορει, ἀλλὰ δὲν ἀνταποδίδει τίποτε εἰς αὐτήν.

Εἰς τὸ μέσον τῶν δύο τύπων εύρισκεται ὁ οἰκονόμος. Γνωρίζει τὴν ἀληθῆ ἀξίαν τοῦ χρήματος, δι’ αὐτὸ οὕτε ἀτόπως τὸ σπαταλᾶ, οὕτε ζηλοτύπως τὸ φυλάττει, ἀλλὰ κάμνει ὁρθὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Γνωρίζει νὰ ἀποταμεύῃ, διότι θέλει νὰ εἶναι συνεπής εἰς τὰς αὐτοῦ. Γνωρίζει νὰ ἀποταμεύῃ, διότι θέλει νὰ εἶναι συνεπής εἰς τὰς αὐτοῦ. Γνωρίζει τὸ προλαμβάνη τὰς τροπὰς τῆς τύχης. Δὲν ὑποχρεώσεις του καὶ νὰ προλαμβάνῃ τὰς τροπὰς τῆς τύχης. Δὲν γμήν νὰ φανῇ ὠφέλιμος εἰς τοὺς ἄλλους καὶ εἰς τὸν ἑαυτόν του. Δὲν μεταχειρίζεται μέσα εὐτελῆ ἢ σκοτεινά, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ χρήματα, καθὼς ὁ φιλάργυρος. Ὁ φιλάργυρος εἶναι περισσότερον πτωχὸς ἀπὸ ἔκεινον περὶ δὲν ἔχει τίποτε· ὁ οἰκονόμος, καὶ πτωχὸς ὡν, οὐδενὸς στερεῖται.

‘Ως πρὸς δὲ τὸ ὑψος ἤμποροῦμεν νὰ διακρίνωμεν μικράν, μέσην

καὶ μεγάλην ἴδιοκτησίαν. Ἡ τελευταία λόγω τῶν μεγάλων δυνατοτήτων ποὺ περικλείει γίνεται πολλάκις πρόξενος βλάβης, ὁσάκις γίνεται κακὴ χρῆσις ἀπὸ τὸν ἔχοντα. Ὁχι διότι ὁ πλοῦτος εἶναι καθ' ἑαυτὸν κακόν, ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπειδὴ φυλασσόμενος μὲν εἰς τὰ θυλάκια ἀποστεφεῖ τὴν κοινωνίαν ἀπὸ τὰ μέσα συναλλαγῆς, δαπανώμενος δὲ ἀσκόπως γίνεται αἴτιος πικρίας, διατιθέμενος δὲ εἰς σκοποὺς ἀντικοινωνικούς προκαλεῖ καταστροφάς. ἐν τῷ Ιησοῦς ἀπηγγέλθηνεν εἰς τοὺς πλουσίους μερικὰς ἀπὸ τὰς δριμυτέρας ἐπιτιμήσεις του. Εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ὅρους ὅμιλίαν παραγγέλλει νὰ μὴ θησαυρίζωμεν «θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σῆς καὶ βρῶσις ἀφανίζει». Ἡ παραβολὴ τοῦ ἀφρονος πλουσίου κακίζει τὴν ματαιοδοξίαν τοῦ πλούτου, ἡ παραβολὴ τοῦ πλουσίου καὶ τοῦ Λαζάρου τὴν ἀναλγησίαν του. Ἡ σύστασις δὲ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν πλούσιον ἀρχοντα (Λουκ. ι', 22) νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὸν Χριστὸν πωλῶν τὰ ὑπάρχοντά του καὶ μοιράζων τὸ ἀντίτιμον εἰς τοὺς πτωχούς, ἐξ αἵτιας τῆς ὅποιας δὲ ἀνθρωπος ἐκεῖνος ἐγένετο «περίλυπτος», δεικνύει πόσον δυσκόλως συμβιβάζεται ἡ ὑλικὴ ὑπεροχὴ μὲ ἀγνὸν ἡθικὸν φρόνημα. Εἶναι γνωστὴ ἡ συνεπείᾳ τῆς ἀρνήσεως του ἀπόφανσις τοῦ Σωτῆρος «εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ἔφιδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν» (Μάρκ. ι', 25). Ὁντως, ὅταν κανεὶς δὲν σταματᾷ πρὸ οὐδενὸς θεμιτοῦ ἢ ἀθεμίτου μέσου, διὰ νὰ αὐξήσῃ τὴν περιουσίαν του ὅταν, ἀντὶ δὲ ἀνθρωπος νὰ ἄρχῃ τῶν χρημάτων, δυσλεύῃ ἀντιθέτως εἰς αὐτά καὶ γενικώτερον ὅταν ὁ πλοῦτος ἀποβαίνῃ τὸ μόνον κριτήριον τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας—τότε τὸ μέσον τοῦτο τῆς ζωῆς καταντᾶ μέγιστον κακὸν καὶ ἔγκλείει τοὺς μεγίστους ἡθικούς καὶ κοινωνικούς κινδύνους.

Ἡ χριστιανικὴ ἀποψις ὡς πρὸς τὸν συγκεντρωμένον πλοῦτον εἶναι ὅτι οἱ πολλὰ κατέχοντες δὲν εἶναι ἀνέλεγκτοι κύριοι τῶν κεκτημένων, ἀλλὰ προσωρινοὶ διαχειρισταὶ ἀγαθῶν ἐμπεπιστευμένων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Πρέπει λοιπὸν νὰ διαθέτουν ίκανὸν μέρος αὐτῶν εἰς κοινωνικὰς ἀνάγκας καὶ νὰ εἶναι γενναιόφρονες προκειμένου νὰ ὑπηρετήσουν φιλανθρωπικούς ἢ πολιτιστικούς σκοπούς. Οὕτω θὰ ἀποδώσουν εἰς τὴν κοινωνίαν ἐν μέρος ἐκείνων ποὺ ἐλαβον ἀπὸ αὐτὴν καὶ εἰς τὴν πολιτείαν θὰ καταβάλουν εἰσφορὰν ἀνάλογον πρὸς τὴν προστασίαν ποὺ παρέσχεν εἰς αὐτοὺς κατὰ τὴν ἀπόκτησιν καὶ διαφύλαξιν τῶν ἀγαθῶν των.

6. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα.

‘Αλλ’ αἱ ἀπόψεις αὗται δὲν εἰναι κατὰ δυστυχίαν ἀπὸ ὅλους ἀποδεκταῖ. Οἱ ἔχοντες νομίζουν δτὶ δικαιοῦνται νὰ διαθέτουν τὰ κεκτημένα κατὰ τὴν ἀνεξέλεγκτον διάθεσίν των. Οἱ μὴ ἔχοντες θεωροῦν τὸν συγκεντρωμένον πλοῦτον ὡς τὸ αἴτιον τῆς κακοδαιμονίας των. Αἱ ἀντιθέτεις αὗται εἶναι τόσον παλαιαι, δσον καὶ ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία, ἀλλὰ ἔφθασαν εἰς μεγίστην δύστητα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.

Εἰς τοῦτο συνετέλεσεν ἡ ραγδαία ἔξελιξις τῆς βιομηχανίας, ἀποτέλεσμα τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Εἰς τὰς πόλεις, ὅπου λειτουργοῦν αἱ παντὸς εἰδους βιομηχανίαι ἐπιχειρήσεις καὶ ἐκμεταλλεύσεις, συνέρρευσαν μεγάλαι μᾶζαι ἀνθρώπων. Αὕται ἀπετέλεσαν τὴν τάξιν τῶν προλεταρίων, ἔργατῶν δηλαδὴ μὲν μοναδικὴν περιουσίαν τὰ τέκνα των, ἥτοι ἀκτημόνων. ‘Η τελειοποίησις τῆς μηχανῆς καὶ ἡ βελτίωσις τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς ἐδημιούργησε μεταξὺ αὐτῶν ἀνεργίαν, ἡ δὲ μεγάλη προσφορὰ ἐργατικῶν χειρῶν ἐπέφερε πτῶσιν ἡμερομισθίων. ’Εὰν εἰς αὐτὰ προστεθοῦν οἱ ἀνθυγείνοι ὄροι ἐργασίας εἰς τὰ ἀνήλια διαμερίσματα τῶν ἐργοστασίων καὶ τὰς στοάς, τῶν ὀρυχείων, ἡ καταπόνησις τῶν ἀνήλικων, ἡ ἀπειλὴ διακοπῆς τῆς ἐργασίας λόγω συναγωνισμοῦ πρὸς ὅμοειδεῖς ἐπιχειρήσεις, μὲν μίαν λέξιν ἡ ἀφεβαῖταις διὰ τὴν αὔριον κοντά εἰς τὴν ἀθλιότητα τῆς σήμερον, ἡμπορεῖ νὰ ἔχῃ κανεὶς ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς δημιουργηθείσης δυσαρέστου καταστάσεως. Οὕτω προέκυψεν εἰς τὸ μέσον τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα τῆς ἐργασίας μεταξὺ ἀρχὴν ὑπῆρξε πρόβλημα σχέσεων μεταξὺ ἐργοδότου καὶ ἐργατῶν. Μὲ τὸν καιρὸν ὅμως καὶ αἱ λοιπαὶ κοινωνικαὶ τάξεις συνετάχθησαν μὲ τὴν μίαν τῇ μὲ τὴν δλλην μερίδα, ἀναλόγως τῶν συμφερόντων ἡ τῶν συμπαθειῶν διί’ ἄλλων μέσων ριζικήν λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. ’Εθεώρησε πηγὴν ὅλων τῶν κακῶν τὴν ιδιοκτησίαν. ’Ἐπρότεινε λοιπὸν τὴν κατάργησιν πάσης τοιαύτης εὐρύτητας, ὡστε νὰ ἀποβῇ ἐν μέγᾳ, πολύτων, καὶ δυσεπίλυτον πρόβλημα τοῦ νεωτέρου κοινωνικοῦ βίου τῶν λαῶν, καὶ τοιαύτην δύστητα, ὡστε νὰ ἀπαιτηθῇ σθεναρὰ ἀντιμετώπισις ἀπὸ τὰς κυβερνήσεις καὶ ἀπὸ τοὺς λοιποὺς παράγοντας τῆς δημοσίας ζωῆς.

’Απόπειραι λύσεως ἔγιναν πολλαῖ.

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰώνος δὲ Γερμανοεβραῖος οἰκονομολόγος καὶ φιλόσοφος Κάρ. Μάρκ (Marx) εἰσηγήθη διὰ τῶν συγγραμμάτων του καὶ τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. ’Εθεώρησε πηγὴν διί’ ἄλλων μέσων ριζικήν λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος. ’Ἐπρότεινε λοιπὸν τὴν κατάργησιν πάσης κοινωνικῶν τάξεων, διότι κατ’ αὐτὸν ἡ παρατηρουμένη κακοδαιμονία εἶναι ἀποκοινωνικῶν τάξεων, τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς. Παραλλήλως εἰσηγήθη τὴν κατάργησιν τῶν μεγάλων «μέσων τῆς παραγωγῆς». Παραλλήλως εἰσηγήθη τὴν κατάργησιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, διότι κατ’ αὐτὸν ἡ παρατηρουμένη κακοδαιμονία εἶναι ἀποκοινωνικῶν τάξεων, τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, κεφάλαιον, ἔγγειος κτῆσις, ἐργοστάσια, μηχανήματα καὶ τὰ παρόμοια, καθὼς καὶ αἱ μεγάλαι ἐπιχειρήσεις τίθενται εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ κράτους.

Τὸ σύστημα τοῦτο ὀνομάσθη αὐστηρὸς ἡ ἄκρατος κοινωνισμὸς καὶ μὲ τὴν διεθνῶς ἐπικρατήσασαν λέξιν κομμουνισμός, ἐκ τῆς λατινικῆς λέξεως communis, ἥτοι κοινός. Θὰ ἡδυνάμεθα νὰ τὸν μεταφράσωμεν ἀρχὴν ἡ σύστημα

κοινοκτημοσύνης. Ήδη μάρτυρες δέ σκραπτος ήταν οι επαναστατικοί κοινωνισμός, διότι και πρό του Μάρξ διοικούσαν άντιληψεις είχον έμφανισθη ίδιως ήν Γαλλία. Αύται πρὸς διάκρισιν έλαβον τὸ δόγμα τοῦ ούτοπιστικοῦ ή μετριωτέρου κοινωνισμοῦ. 'Αλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Μάρκων καὶ τῆς Εγκελδας (Fr. Hengels) παραλήλως πρὸς τὴν κίνησιν τῶν διπαδῶν τοῦ ἀκράτου κοινωνισμοῦ ἀνεπτύχθη καὶ ύφισταται μέχρι σήμερον μία μετριωτέρα κοινωνιστική θεωρία καὶ δρᾶσις, η δόποια καλεῖται ἀπλῶς σ' οσιαλισμός. 'Ο σοσιαλισμός, ἐνῷ εἰς τὴν ἀρχήν ἡ κοιλούθησε κοινὸν δρόμον μὲ τὸν θυμοειδῆ ἀδελφόν του, ὑστερον ἀπεσχίσθη ἀπ' αὐτοῦ καὶ σήμερον ἀκολουθεῖ ἐντελῶς ίδιαν τροχιάν. 'Ενῷ συμφωνοῦν μὲ αὐτὸν ἐν γενικαῖς γραμματῖς ὡς πρὸς τὰ αἰτία τῆς κακοδαιμονίας τῶν μαζῶν, διίστανται ριζικῶς ὡς πρὸς τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ. 'Αντὶ τῆς βιαίας ἀνατροπῆς τοῦ καθεστῶτος ὁ σοσιαλισμὸς εἰσηγεῖται τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ, η δόποια θὰ συντελεσθῇ κατὰ μικρὸν καὶ θὰ ἐπιβληθῇ ὅχι διὰ τῶν δηλών η διὰ τῆς ἀπειλῆς τῶν δηλών, ἀλλὰ διὰ τῆς ψήφου τοῦ λαοῦ, καταλλήλως διαφωτιζομένου. 'Ο σοσιαλισμὸς ἐπιθυμεῖ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὴν « ἐκμετάλλευσιν ἀνθρώπου ἀπὸ ἀνθρώπον » καὶ νὰ ἔχασφαλίσῃ ἵσα δικαιώματα μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας καὶ ἵσας προϋποθέσεις διὰ τὴν ζωήν. 'Αλλὰ δὲν φθάνει εἰς τὴν τελείαν ἀρνησιν τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας καὶ ζητεῖ νὰ θέσῃ ὑπὸ ἔλεγχον μόνον τὰ μεγάλα μέσα τῆς παραγωγῆς καὶ αὐτά κατὰ μικρὸν. Δὲν ἀρνεῖται τὴν προσωπικήν ἐλευθερίαν καὶ πιστεύει ὅτι πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ εἰς ἐπιτυχής συγκερασμὸς μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ κρατικοῦ καὶ κοινωνικοῦ συμφέροντος. Θὰ ἐπιχειρήσωμεν μίαν σύντομον κριτικὴν τοῦ συστήματος τῆς ἐπαναστατικῆς κοινοκτημοσύνης. 'Η βαθυτέρα ἀνάπτυξις τοῦ θέματος ἀνήκει εἰς τὴν Ἀγωγὴν τοῦ Πολίτου.

1. 'Ο ἐπαναστατικὸς σοσιαλισμὸς παραγνωρίζει τοὺς ὄρους ὑπὸ τοὺς ὄποιούς ἀναπτύσσεται ὁ ἀτομικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος. Οἱ ἀνθρώποι ἔκ φύσεως διαφέρουν κατὰ τὴν σωματικὴν ρώμην καὶ ἀντοχὴν, κατὰ τὴν νοητικὴν Ικανότητα καὶ εὐφύιαν καὶ κατὰ τὸ δυναμικὸν τῆς βουλήσεως. 'Η κοινωνικὴ ἀνισότης ἐν μέρει μὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνίσου κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων, ἀλλὰ κατὰ κύριον λόγον εἶναι προϊὸν τῆς φυσικῆς ἀνισότητος. Καὶ ἂν λοιπὸν διὰ τεχνητῶν καὶ βιαίων μέτρων καὶ μέσων ἐπιτευχθῇ η ἔξομάλυνσις, η ἀνισότης θὰ ἀνακύψῃ ἐκ νέου.

2. 'Ο κομμουνισμὸς παραλύει τὴν ἀμιλλαν, ποὺ εἶναι σπουδαιότατον ἐλατήριον ἀτομικῆς πρωτοβουλίας, περιστέλλει τὴν ὄρμὴν πρὸς ἐλευθερίαν καὶ πρὸς ἀβίαστον διάθεσιν τῶν καθ' ἡμᾶς καὶ γενικῶς ἀδυνατίζει τὴν εὐγενῆ πλευρὰν τῆς φιλαυτίας. 'Υγιής φιλαυτία ἀποτελεῖ σπουδαῖον κίνητρον πρὸς δημιουργίαν. Συνέπεια τῆς καταστάσεως αὐτῆς θὰ ἤτο ἐλάττωσις τῶν ἀγαθῶν καὶ πτῶσις τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ἀντὶ τῆς ἀναμενομένης βελτιώσεως αὐτοῦ.

3. 'Ο κομμουνισμὸς διεκήρυξε τὴν κατάργησιν τῶν συνόρων καὶ εἰσηγήθη ἀρχὰς κοσμοπολιτικάς εὐαγγελιζόμενος διαρκή εἰρήνην εἰς τὴν μίαν, παγκόσμιον, πανευτυχῆ πολιτείαν. 'Άλλ' δῆπον ἐπεκράτησεν, ἐφήρμοσεν αὐστηρὸν ἀπομονωτισμόν, ἐνεκλείσθη εἰς τὸ ίδιον αὐτοῦ κέλυφος, ἀπέφυγε κάθε στενήν ίδεολογίκήν ἐπαφήν μὲ τὸν ὑπόλοιπον κόσμον. Παρεσκεύασε δὲ καὶ παρασκευάζει ἐντατι-

κῶς τὴν νέαν ίσχυράν πολεμικήν μηχανήν, ἡ ὅποια θὰ ύπηρετήσῃ τὰς περαιτέρω ἐπιδιώξεις του.

4. 'Ο κομμουνισμὸς δὲν δύναται νὰ ἐπικρατήσῃ εἰμὴ μόνον διὰ τῆς βίας. 'Αλλ' ἡ βία δημιουργεῖ ἑκατόμβας θυμάτων καὶ τὸ ὄργιον αὐτὸ τοῦ αἰματος ἀποτελεῖ ἐπὶ πολλὰς δεκαετρίδας αἰτίαν ἀβεβαιότητος καὶ ύποψίας. Οἱ ζῶντες φοβοῦνται διαρκῶς μήπως ἔχουν τὴν τύχην τῶν ἐκλιπόντων, οἱ θῦται μήπως καταστοῦν θύματα, οἱ διθενεῖς μήπως ὑποκύψουν εἰς τοὺς ίσχυροτέρους, οἱ ίσχυροὶ μήπως θεωρηθοῦν ὑπάτιοι σφετερισμοῦ τῆς λαϊκῆς δυνάμεως καὶ κυριαρχίας. Δι' αὐτὸ ἐπὶ μακρὸν χρόνον μετὰ τὸν ἀρχικὸν τυφῶνα ἀκολουθοῦν ἀλλαὶ δχὶ δλιγχώτερον σφοδραὶ θεομηνίαι, αἱ ὅποιαι λαμβάνουν τὸ ἐπιεικὲς ὄνομα τῆς « ἑκαθαρίσεως », μετὰ τὸν ἀρχικὸν σεισμὸν συνεχίζονται κατὰ διαστήματα οἱ μετασεισμοί. Μερικοὶ ἀπὸ αὐτούς εἶναι πολύνεκροι δονήσεις τῆς νέας, ἀσταθοῦς καὶ τενητῆς κοινωνικῆς διαστρωματώσεως.

5. 'Ο κομμουνισμὸς ὑπίσχνειται δημοκρατίαν καὶ ισότητα, ἐφαρμόζει ὅμως πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν δλοκληρωτισμόν. 'Ονομάζεται δλοκληρωτικὸν κάθε σύστημα κατὰ τὸ δριποῖν ὅλαι αἱ ἔξουσίαι, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς δικαστικῆς, ἀπορρέουν ἀπὸ μίαν κεντρικήν, ἀνεξέλεγκτον θέλησιν. Συνέπεια τῶν δλοκληρωτικῶν ἀντιλήψεων εἶναι ἡ ἀγρυπνος ἀστυνομική παρακολούθησις, ἡ πλήρης υποδούλωσις τοῦ πνεύματος εἰς τοὺς κρατικούς καὶ κυβερνητικούς σκοπούς, τὰ στρατόπεδα καταναγκαστικῆς ἔργασίας, τὸ μονοκομματικὸν ψηφοδέλτιον, μὲ μίαν λέξιν ἡ συντριβὴ τῆς ἀτομικότητος καὶ τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας.

6. Τὸ θεωρητικὸν ὑπόβαθρον τῆς κομμουνιστικῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ οἰκονομικὴ ἀντιλήψις τῆς ιστορίας, ἥτοι ὁ λεγέμενος ἴστορικὸς ύλισμός. Εἰσηγητής τῆς θεωρίας εἶναι ὁ μηνυμονεύθεις ἀπότολος τοῦ ἄκρου κοινωνισμοῦ. Σύμπας ὁ ιστορικὸς βίος κατ' αὐτὸν διέπεται ἀπὸ τοὺς οἰκονομικούς παράγοντας. 'Η κοινωνικὴ καὶ ιστορικὴ ζωὴ ἀναπτύσσεται κατὰ φυσικὴν ἀναγκαιότητα. Οἱ οἰκονομικοὶ παράγοντες καθορίζουν τὸν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν βίον. Οἱ πολιτικοὶ θεσμοί, αἱ κοινωνικαὶ ἀντιλήψεις, αἱ φιλοσοφικαὶ ίδεαι, αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις εἶναι ὅλα ἐπιγεννήματα τοῦ οἰκονομικοῦ παράγοντος, συμπτώματα τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῶν λαῶν. Μόνον αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις ἡμποροῦν νὰ ἔρμηνεύσουν τὴν ιστορίαν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων.

'Η ἀντιλήψις ὅμως αὕτη εἶναι ἐντελῶς μονομερής. 'Η ιστορία, κατὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν σήμερον ἀντιληψιν, εἶναι ἀποτέλεσμα παραγόντων ἔξωτερικῶν καὶ ἔσωτερικῶν. 'Η οἰκονομία εἶναι εἰς ἀπὸ τοὺς ἔξωτερικούς παράγοντας τῆς ιστορικῆς ἔξελιξεως καὶ δὲν εἶναι οὔτε μοναδικὸς οὔτε θεμελιώδης. Διότι κοντὰ εἰς τὰς ἔξωτερικὰς αὐτὰς ἐπιδράσεις καὶ δυνάμεις ὑπάρχουν καὶ οἱ ἔξωτερικοὶ παράγοντες, ητοι ἡ ἀντιδραστικὴ πού ἐκπορεύεται ἀπὸ τὴν βούλησιν τῶν ἀτόμων καὶ τῶν κοινωνικῶν ὅμιλων. 'Ο ἀνθρωπός, ἀκριβῶς διότι εἶναι ἀνθρωπός καὶ διότι ἔχει τὴν κοινωνικῶν δημιουργεῖ τὴν θαυμαστήν ἀνθρωπίνην παραγόντων. 'Ο ἀνθρωπός, μετασχηματίζει καὶ χειραγωγεῖ τὴν δύναμιν τῶν ἔξωδύναμων νὰ θέτῃ σκοπούς, μετασχηματίζει καὶ χειραγωγεῖ τὴν δύναμιν τῶν ἔξωτερικῶν παραγόντων.

'Η προσπάθεια τοῦ Μάρξ νὰ ἔξαρτησῃ ὅλην τὴν θαυμαστήν ἀνθρωπίνην δραστηριότητα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῶν μέσων τῆς παραγωγῆς καὶ νὰ ἔρμηνεύσῃ κατὰ μηχανικὸν τρόπον τὰ ἐπιτεύγματα τῆς τεχνικῆς, τὰ πνευματικά κατορ-

θώματα, τὰ καλλιτεχνικά δημιουργήματα, τοὺς ἡθικούς ἀδθλους καὶ τὴν θρησκευτικὴν βίωσιν εἶναι καταδικασμένη.

‘Η προπάτραια τοῦ αὐστηροτέρου κοινωνισμοῦ πρὸς λύσιν τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ναυαγήσασσα. Αἱ βάσεις του εἶναι σφαλεραῖ. Ἐν τῇ μερίμνῃ του νὰ ρυθμίζῃ τὸν οἰκονομικὸν βίον, ἀναμοχλεύει ὅλον τὸ σκοτεινὸν ὑπόστρωμα τῆς ψυχῆς καὶ φέρει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὴν ἔξαλλον χορείαν τῶν ἐνστίκτων. Τὸ ἐπιθυμητικὸν τῆς ψυχῆς, πού οἱ σοφοὶ ὅλων τῶν αἰώνων καὶ ἡ ἀνθρωπίνη πεῖρα ἥβηλησαν νὰ χαλιναγωγήσουν μὲ τὰς ἡνίας τοῦ λογιστικοῦ, ἵδιον ἀνακύπτει καὶ πάλιν παντοδύναμον καὶ ἀπαιτεῖ νὰ ρυθμίζωμεν κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις του τὰς πράξεις μας. Ὁρίζουν συνήθως τὸν πολιτισμὸν ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ διμετώπου ἀγῶνος τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως κυριαρχήσῃ ἐπὶ τῶν ἔξωτερικῶν φυσικῶν δυνάμεων καὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἀδυναμιῶν καὶ ἐνστίκτων. Καὶ ἐνῷ ἡ ἀνθρωπότης ἔφθασεν εἰς κάποιο ἄξιόλογον ἀποτέλεσμα, ἵδιον τὸ ρηθὲν κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν σύστημα ἀνατρέπει πᾶν δι, τι ἐπετεύχθη καὶ θέτει τὸν ἀνθρωπὸν πρὸ τῶν ίδιων προβλημάτων πού εἶχεν ἀντιμετωπίσει εἰς τὰ πρῶτα βῆματα τῆς Ιστορίας του. Δι’ αὐτὸν ἐλέχθη, ὅρθως, ὅτι ὁ κομμουνισμὸς ἀποτελεῖ ἕρνησιν τοῦ πολιτισμοῦ. Εἶναι βεβαίως ἀληθὲς ὅτι οὕτος δὲν ἀποκρούει τὴν τεχνικὴν βελτίωσιν καὶ ἀνύψωσιν. Ἄλλ’ ἡ μονόπλευρος καλλιέργεια τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ ὅχι μόνον δὲν συντελεῖ εἰς ἀληθῆ ἡμέρωσιν, ἀλλ’ αὐτὸν τοῦτο ἔξαγριζει τὸν ἀνθρωπόγονο, εἰς τὸν δόποιον δίδει τὴν ψευδαίσθησιν ὅτι κατέστη παντοδύναμος.

7. Ἡ Χριστιανικὴ θέσις ὡς πρὸς τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα.

‘Ο σοσιαλισμὸς τῶν νεωτέρων χρόνων, μαρξικὸς ἢ ἄλλος, δὲν ἀποτελεῖ μοναδικὸν παράδειγμα ἀντιμετωπίσεως τῆς κοινωνικῆς ἀνισότητος καὶ μοναδικὴν ἀπόπειραν πρὸς ἀποκατάστασιν κοινωνικῆς δικαιοισύνης.

Αἱ πρῶται ἀπόπειραι λύσεως τοῦ κοινωνικοῦ προβλήματος εἶναι πταλαιαί. Τοῦ Λυκούργου ἡ νομοθεσία μὲ τὰ κοινὰ συσσίτια καὶ τοὺς ἰσous κλήρους, τοῦ Σόλωνος ἡ σεισάχθεια καὶ ὁ ἀναδασμὸς τῆς γῆς εἶναι μερικαὶ ἀπὸ τὰς παλαιοτέρας μελετημένας ἀποπείρας. Ἐξ ἄλλου εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πλάτων συνεκρότησε μίαν ἴδεωδη πολιτείαν, ὅπου ὅχι μόνον ἡ Ἱδιοκτησία, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ οἰκογενειακὸς βίος θεωροῦνται πράγματα ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀποστολὴν τῶν δύο ἀνωτέρων τάξεων τῆς νέας κοινωνίας, τῶν ἀρχόντων δηλαδὴ καὶ τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτῆς. Ἄλλ’ ὁ ἴδιος φιλόσοφος βραδύτερον εἰς τοὺς Νόμους του ἀνεγνώρισεν ὅτι τοιαύτη πολιτεία μόνον μεταξὺ θεῶν ἡμπορεῖ νὰ σταθῇ καὶ εἰσηγήθῃ ὅχι

τὴν κατάργησιν ιδιοκτησίας καὶ οἰκογενείας, ἀλλὰ τὴν ἄγρυπνον παρακολούθησιν ἐκ μέρους τῆς πολιτείας τῶν σχετικῶν μὲ τὴν κτῆσιν τῶν ἀγαθῶν καὶ τὴν ἀγωγὴν τῶν τέκνων. Αἱ ἀπόπειραι αὗται παρέμειναν εἰς τὴν σφαῖραν τῆς φιλοσοφίας.

Οὔτε λοιπὸν ὁ αὐστηρὸς κοινωνισμὸς ἔχει ἐλπίδα ἐπιτυχίας, οὔτε ὁ μετριώτερος παρέσχεν ἀποδείξεις περὶ τῆς ἱκανότητός του νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν κοινωνικὴν ἀνισότητα, οὔτε ὁ οἰκονομικὸς ἢ ν αρχισμός, πρεσβεύων τὴν ἀπόλυτον ἀσυνδοσίαν τῆς ἀτομικῆς δραστηριότητος, οὔτε ἄλλα οἰκονομικὰ καὶ κοινωνικὰ συστήματα, ποὺ συνέλαβον εἰς τὴν σκέψιν των μερικαὶ τολμηραὶ διάνοιαι, ἀπέτησαν καρποφόρα ἢ ἐφαρμόσιμα.

Ποία ἡ Χριστιανικὴ ἀποψις;

Ἐν πρώτοις ὁ χριστιανὸς οὐθετεῖ καὶ ἐπικρτεῖ κάθε προσπάθειαν βελτιώσεως τῶν ὅρων τῆς ζωῆς τῆς ἐργαστικῆς τάξεως. Ἀξιοπρεπῇ ἡμερομίσθια εἰς τοὺς ἐργαζομένους, καθωρισμέναι ἐκ τῶν πρότερων ὥραι καὶ ἡμέραι ἀναπαύσεως καὶ ἀδειαὶ μετ' ἀποδοχῶν, πρόνοια διὰ τοὺς ἀσθενεῦντας καὶ τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας των, συντάξεις καὶ ἀσφαλίσεις κοινωνικά, νοσοκομεῖα καὶ διαγνωστικά ἰνστιτοῦτα διὰ τοὺς μὴ δυναμένους νὰ πληρωσουν τεὺς ιατροὺς καὶ τὰ φάρμακα, ἀπαγόρευσις τῆς ἐργασίας ἀνηλίκων καὶ μέριμνα δι' ὑποχρεωτικὴν δωρεάν ἐκπαίδευσιν ὅλων τῶν παιδιῶν δι' ὠρισμένα ἔτη· φροντὶς διὰ τὸν χρόνον τῆς ἀναπαύσεως, ὥστε εῦτος νὰ γεμίζῃ μὲ εὐαρέστους καὶ ὠφελίμους ἐνασχολήσεις· εὐχέρεια, ὥστε ἔκαστς ἀναλόγως τῶν κλίσεών του νὰ ἐπιδίδεται εἰς μελέτην ἢ ἀθλοπαιδιάς, νὰ ἀπολαμβάνῃ μουσικὰς συνθέσεις ἢ νὰ μετέχῃ εἰς ἐκδρομὰς καὶ ἔορταστικὰς συγκεντρώσεις· ἐνίσχυσις συνεταιρισμῶν προμηθευτικῶν, καταναλωτικῶν, οἰκοδομικῶν καὶ σωματείων πνευματικῶν, καλλιτεχνικῶν, φιλανθρωπικῶν—ἴδοιον μερικὰ ἀπὸ τὰ μέτρα ποὺ συντελοῦν εἰς τὴν καλυτέραν δισβίωσιν τῶν ἐργαζομένων καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ κράτος δὲν εἰναι κράτος μιᾶς τάξεως, ἀλλὰ τῆς κοινωνίας δλοκλήρου. Καὶ παραλλήλως ἀπαγόρευσις τῶν γιγαντιαίων μονοπωλίων, μερικὰ τῶν ὅποιών τείνουν νὰ καταστοῦν ἴσχυρότερα ἀπὸ αὐτὸ τὸ κράτος, κτύπημα τῆς αἰσχροκερδείας, τῆς τοκογλυφίας καὶ πάσης μορφῆς καταπιέσεως τῶν πτωχοτέρων τάξεων, αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τῶν ἀγορανομικῶν καὶ τῶν ἄλλων προστατευτικῶν δια-τάξεων, περιορισμὸς τῶν ἐμμέσων φόρων, χαμηλὸν κόστος ζωῆς.

· Αλλὰ τὰ μνημονευθέντα μέτρα, μολονότι ὡφέλιμα καὶ ἐπαινετά, ἡ χριστιανικὴ Ἡθικὴ δὲν θεωρεῖ ὡς ἐπαρκῆ. · Ο Χριστιανισμὸς πι- στεύει ὅτι τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα θὰ ἀποβάλῃ ὅλην του τὴν ὁξύ- τητα, μόνον ὅταν αἱ ψυχαὶ γίνουν κατάλληλοι διὰ νὰ ὑποδεχθοῦν τὴν λύσιν του, ὅταν δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι λάβουν συνείδησιν τοῦ προορισμοῦ των. Μόνον, ἐπομένως, μὲ τὴν ἀνύψωσιν τῆς ἥθικῆς στάθμης τῆς κοινωνίας ὁ ἄνθρωπος θὰ εὕρῃ τὸν σωστὸν δρόμον του καὶ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ τὴν ποιητήν γαλήνην. "Ωστε εἰς τελευταίαν ἀνάλυσιν τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα είναι πρόβλημα ἥθικόν. Δι' αὐτὸν ἡ χριστιανικὴ Ἡθικὴ παραγγέλλει εἰς μὲν τὰς εὔπορωτέρας τάξεις συμπίεσιν τῆς φιλαυτίας εἰς ὄφελος τοῦ πνεύματος φιλαλληλίας, συγκατάβασιν καὶ συμπάθειαν πρὸς τὴν τύχην τῶν ἀσθενεστέρων μελῶν τῆς κοινωνίας, περιστολὴν τῆς ἐπιδεικτικῆς ματαιοδοξίας των καὶ τῶν προκλητικῶν ἐκδηλώσεων, εὔμαρείας καὶ χλιδῆς. Καὶ παραλ- λήλως ἀμιλλαν εἰς καθήκοντα δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας. Εἰς δὲ τὰς πτωχοτέρας τάξεις συνιστᾶ νὰ ἐπιδιώκουν μὲν σταθερῶς τὴν βελτίωσιν τῆς τύχης των, ἀλλὰ νὰ ἔχουν πάντοτε κατὰ νοῦν ὅτι ἡ ὡφέλεια τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου είναι σκοπὸς ἐπικρατέστερος ἀπὸ τὴν ἴδιαν ὡφέλειαν καὶ νὰ ἀπέχουν ἀπὸ ἐκδηλώσεις βίας, αἱ δποῖαι καὶ τοὺς ἴδιους πιθανῶς θὰ βλάψουν καὶ κοινωνικὴν ἰσορρόπησιν δὲν είναι προωρισμέναι νὰ ἐπιτύχουν. "Οταν δὲ ἡ ἀμοιβαιότης αὐτὴ ἐπι- κρατήσῃ καὶ στερεωθῇ, τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα θὰ ἔχῃ λυθῆ ἐφ' ἐ- αυτοῦ. Διὰ τοῦτο δὲν είναι ψιλὸν γράμμα οὔτε ματαία ἐλπὶς οὔτε κενὴ ὑπόσχεσις, ἀλλ' ἀπεναντίας μία πλήρης περιεχομένου καὶ ὑψη- λοῦ νοήματος ἐπαγγελία ἡ ἐντολὴ τοῦ Σωτῆρος «ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ καὶ ταῦτα πάντα – ἔτοι ἡ ἀπόλαυσις τῶν ἐγκοσμίων ἀγαθῶν – προστεθήσεται ὑμῖν» (Ματθ. 5', 33). · Εκεī ὅπου μοναδικὴ μέριμνα είναι τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτόν, χωρὶς νὰ ὑπάρχουν ἀνώτερα διαφέροντα, χωρὶς νὰ ἐκτρέ- φωνται ὑψηλότερα ἴδαινικά, ἡ κοινωνία δὲν ἥμπορει νὰ είναι τίποτε διαφορετικὸν ἀπὸ ἀγέλην λύκων, ἀλλὰ λύκων σ ο φῶν, ἵκανῶν νὰ εύρισκουν διαρκῶς νέας μεθόδους ἀφανισμοῦ τῶν δμοίων των.

Καιρὸς είναι ἡδη νὰ ἰδωμεν τὰ καθήκοντα τοῦ χριστιανοῦ μέσα εἰς συγκεκριμένας κοινωνικὰς ὅμάδος καὶ δργανισμούς, ὅπως ἡ οίκο- γένεια, ἡ πολιτεία, ἡ χριστιανικὴ κοινότης.

8. Οίκογενειακή ζωή· καθήκοντα τῶν μελῶν.

Θεμελιώδης κοινωνική μονάς, κύτταρον τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἡ οἰκογένεια α. Ἡ Ἱερότης καὶ παλαιότης τοῦ θεσμοῦ γίνεται ἀντιληπτή, ὅταν ἀναλογισθῶμεν τὰ τῆς δημιουργίας τοῦ πρώτου ἀνθρωπίνου ζεύγους, ὅπως ἐκτίθενται εἰς τὴν Γένεσιν. Διὰ πρώτην φορὰν τότε ηὐλογήθη ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου, διὰ δὲ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος εἰς τὸν ἐν Κανᾶ γάμον καθηγιάσθη ὁριστικῶς.

Ἡ οἰκογένεια εἶναι ἡ ὀλιγώτερον πολυμελής, ἀλλὰ καὶ ἡ περισσότερον στερεὰ κοινωνικὴ ὁμάς. Ἀποτελεῖ μικρογραφίαν τῶν μᾶλλον ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν. Διότι συγκροτεῖται εἰς ἐν σύνολον μὲν ἀπλῆν, ἀλλ᾽ ἔκτακτον ὄργανωσιν, συντηρεῖται δὲ μὲ τοὺς τεθειμένους ὑψηλοὺς σκοπούς. Εἶναι δὲ ὁ προορισμὸς τῆς οἰκογενείας, πέραν τῆς παιδοποίίας, τὸ νὰ ἀποβῇ φυτώριον, ὅπου θὰ καλλιεργηθοῦν καὶ θὰ βλαστήσουν τὰ εὐγενέστερα ἰδεώδη τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς, παιδευτήριον, ὅπου θὰ ἐπιδιωχθοῦν οἱ ὑψηλότεροι σκοποὶ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. Εἰς τὸ σχολεῖον τῆς οἰκογενείας, ὅπου τὸ φίλτρον, ἡ στοργή, ἡ ἀνιδιοτελής ἀγάπη καθορίζουν τὰς σχέσεις τῶν μελῶν, θὰ παρασκευασθοῦν διὰ τὰ μελλοντικὰ καθήκοντά των τὰ αὔριανὰ μέλη τῶν μεγαλυτέρων συμβιωτικῶν ἐνώσεων καὶ τῶν πολυμελῶν κοινωνικῶν ὁμάδων, οἱ αὔριανοὶ πολίται καὶ πατριῶται καὶ ὁμογενεῖς καὶ οἱ πολίται τοῦ αὔριανοῦ καλυτέρου κόσμου.

Ἐπιτυχῶς ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου τῶν ἐθνῶν ἡ οἰκογένεια ἔχαρακτηρίσθη ὡς «ἡ κατ' οἶκον ἐκκλησία» (Ρωμ. 15, 4 καὶ Φιλήμ. 2).

Διότι μέσα εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐκδηλοῦται καὶ ἐνισχύεται κατὰ μικρὸν ἡ μεταξὺ τῶν μελῶν πειθαρχία, ἡ κοινωνικότης, ἡ θρησκευτικότης. Εἶναι λοιπὸν θερμοκήπιον τῆς πολιτικῆς ζωῆς, φυτώριον τῆς ὅλης κοινωνικῆς ζωῆς καὶ ἀποτελεῖ μίαν διαρκῆ σχολὴν τῆς ἡθικότητος. Ἀπὸ τὴν ἑστίαν τῆς οἰκογενείας ἀκτινοβολεῖται καὶ ἡθικότητος. Ἀπὸ τὴν θερμοκήπιον φρόνημα εἰς τὴν νεότητα, τὸ πνεῦμα τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀξιῶν, τῆς ἀσκήσεως εἰς ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, τῆς θεοσεβείας.

Διὰ τοῦτο ὑποχρέωσις τῶν χριστιανῶν εἶναι, ὅταν ἡ ἡλικία ἐπιτρέπῃ καὶ οἱ λοιποὶ ὅροι κριθοῦν κατάλληλοι, νὰ ἔρχωνται μὲ τὴν συναίνεσιν καὶ τῶν γονέων εἰς γάμου κοινωνίαν, ὃν λόγοι ὑγείας

δέν τὸ ἐμποδίζουν. "Αλλως μόνον ἔκεινοι οἱ ὅποιοι ἔταξαν ἑαυτοὺς νὰ ὑπηρετήσουν σκοπούς ὁμολογημένως ὑψηλοτέρους, « οὶς δέδοται », κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Σωτῆρος, μόνον αὐτοὶ δικαιοῦνται νὰ ἀποκριούσουν τὸν γάμον. Μένοντες ὅμως ἄγαμοι ἐπιβάλλεται νὰ παραμείνουν ἄγνοὶ καὶ νὰ ἀφοσιωθοῦν εἰς τὴν ἴδιαιτέραν ἀποστολήν των. Εἶναι δὲ ἀπαραίτητον ὁ γάμος νὰ εὐλογηθῇ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας. « Πολιτικὸς » γάμος, ἦτοι δήλωσις συμβιώσεως ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν ἡ δημοτικῶν ἀρχῶν, σήμερον συνιστώμενος καὶ αὔριον διαλυόμενος, δέν ἀποδεικνύει τὴν σοβαράν καὶ σταθεράν ἀπόφασιν τῶν ἔρχομένων εἰς γάμον νὰ συμπήξουν χριστιανικήν οἰκογένειαν, ἵστημην νὰ ἀντιμετωπίσῃ μὲ μίαν ψυχήν κάθε καταδρομήν τῆς τύχης καὶ ἰκανήν νὰ ἐκπληρώσῃ τοὺς σκοπούς αὐτῆς. Διότι γάμος, κατὰ τὸν γνωστὸν κλασσικὸν ὄρισμὸν τοῦ Μοδεστίνου, εἶναι βεβαίως « ἐνώσις ἀνδρὸς καὶ γυναικός », ἀλλ’ εἶναι ἀκόμη « συγκλήψωσις τοῦ βίου παντός, θείου καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία ». Ἐνώπιον δὲ τόσον βαρείας ἀποστολῆς ὁ χριστιανὸς ἐπικαλεῖται τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰς εὐχὰς τῆς Ἐκκλησίας. Συνέπεια μάλιστα τῆς τοιαύτης συγκληρώσεως καὶ συνδέσεως εἶναι τὸ ἀδιάλυτον τοῦ γάμου καὶ ἡ ἱσοβιότης αὐτοῦ. Μόνον εἰς ὅλως ἔξαιρετικὰς περιστάσεις, τὰς ὅποιας θὰ ἐκτιμήσῃ μετὰ τῆς δικαστικῆς ἀρχῆς καὶ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπέλθῃ διάλυσις τοῦ ἀπαξικού συναφθέντος γάμου.

Τὰ ἀμοιβαῖα καθήκοντα τῶν μελῶν τῆς οἰκογενείας εἶναι ἐξ ὅσων ἐλέχθησαν εὐκολονότητα.

‘Η μεταξὺ τῶν συζύγων ἀγάπη πρέπει νὰ εἶναι σταθερά καὶ ἀνυπόκριτος.’ Ο ἀνὴρ ἀγαπᾷ τὴν γυναικά του καθὼς τὸν ἑαυτόν του καὶ τὴν θεωρεῖ ισότιμον πρὸς αὐτὸν καὶ συνοδοιπόρον τῆς ζωῆς του ἀχώριστον. ‘Η γυνὴ ἀναγνωρίζει εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τῆς πρωτοβουλίας ἐπὶ τῶν γενικωτέρων ὑποθέσεων τῆς οἰκογενείας. Παρακολουθεῖ ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ οἴκου, δίδει τὰς γνώμας καὶ τὰς συμβουλάς της εἰς τὸν ἄνδρα, ἀλλὰ δέν ζητεῖ νὰ τὸν ἔξουσιάσῃ. ’Εννοεῖται δτὶ καὶ ἐκεῖνος ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐρωτᾶ καὶ συμβουλεύεται τὴν γυναικά του, νὰ τὴν καθιστᾶ κοινωνὸν τῶν σκέψεων του καὶ νὰ μὴ δίδῃ τὴν ἐντύπωσιν ἔξουσιαστοῦ ἡ τυράννου. Τὴν ἐπιβολήν του δὲν στηρίζει εἰς τὴν ἀκαμψίαν καὶ σκληρότητα τῶν ἀποφάσεών του, ὅσον εἰς τὴν φιλόπονον δραστηριότητά του, τὴν

συνετήν διαχείρισιν τῶν γενικωτέρων ζητημάτων καὶ τὸ πνεῦμα τῆς αὐτοθυσίας, τὸ ὅποιον τὸν διακρίνει, προκειμένου νὰ ἔξασφαλίσῃ εἰς τὰ λοιπὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του ὅρους εύπρεποῦς ζωῆς. ‘Η σύζυγος πάλιν ἀπὸ τὸ μέρος τῆς δεικνύει συγκατάβασιν διὰ τὰ ἐνδεχόμενα ἐλαττώματα τοῦ ἄνδρος καὶ ἐνθυμεῖται πάντοτε τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου « ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε » (Γαλ. 5', 1). Τὸ παράγγελμα τοῦτο ισχύει βεβαίως καὶ διὰ τὸν ἄνδρα.

Καθῆκον δὲ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα εἶναι νὰ παρακολουθοῦν μὲ στοργὴν καὶ ἀγάπην τὰ παιδιά των καὶ νὰ μεριμνοῦν διὰ τὴν καλὴν ἀνατροφήν των. Ἀποφεύγονταν λόγους ἢ πράξεις ἀπρεπεῖς, ἐπαγρυπνοῦν ἐπὶ τῆς ἐναρέτου διαγωγῆς τῶν τέκνων των καὶ παρέχουν τοὺς ἑαυτούς των ὑπόδειγμα πρὸς μίμησιν. ‘Ο χαρακτὴρ τοῦ ἀνθρώπου, κατὰ τὴν Ψυχολογίαν τοῦ Παιδός, λαμβάνει συγκεκριμένην μορφὴν κατὰ τὰ πέντε πρῶτα ἔτη τῆς ἡλικίας του, δι’ αὐτὸν εἶναι εὔκταιον νὰ εύρισκεται μέσα εἰς περιβάλλον ἐμπνέον ἀγαθὰς διαθέσεις καὶ ἔργα. Μολονότι δὲν ἀδιαφοροῦν, οἱ γονεῖς, πρὸς καμμίαν ἐκδήλωσιν τῶν τέκνων των, ἀποφεύγονταν τὰς αὐστηρὰς καὶ ἀκαίρους τιμωρίας, συγκρατοῦνται εἰς κάθε παραφοράν, προφυλάσσονται ἀπὸ ἄδικον καὶ ἀνίσον μεταχείρισιν τῶν τέκνων των. ‘Η ἀπαίτησις τῶν γονέων νὰ τοὺς ὑπακούουν τὰ τέκνα των εἶναι λογική, ἀλλ’ ἡ ὑπακοὴ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται σκοπός, ἀφοῦ καὶ ἡ μικρὰ ἡλικία ἔχει ὅσον καὶ ἡ μεγαλυτέρα ἔμφυτον τὸ αἰσθημα τῆς ἐλευθερίας. Εἶναι ἡ ὑπακοὴ μέσον διὰ νὰ ὠθήσωμεν καὶ ἐθίσωμεν τὰ παιδιά εἰς ἐκτέλεσιν ἀγαθῶν πράξεων. ‘Οδηγὸν εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν καὶ εἰς κάθε ἄλλην ἃς ἔχουν οἱ γονεῖς τὸ συμφέρον τῶν παιδιῶν, ποτὲ τὸ ἴδιον συμφέρον ἢ τὴν προσωπικὴν ἱκανοποίησιν. Οἱ γονεῖς δὲν χρησιμοποιοῦν τὰ τέκνα των πρὸς ὡφέλειαν ἑαυτῶν, ἀπεναντίας αὐτοὶ ἀνάλισκονται εἰς τὴν ὡφέλειαν τῶν τέκνων των. Εἶναι ἀληθῶς σοφὸν τὸ ἀποστολικὸν ἐκεῖνο « οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ’ οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις » (Β' Κορ. 1β', 14).

Τῶν τέκνων πάλιν καθῆκον πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη. Τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐκδηλώνουν πρῶτον διὰ λόγων. ‘Ενίστε καλὸς λόγος πρὸς τοὺς γονεῖς ἀξίζει ὅσον καὶ αἱ στοργικότεραι πράξεις των, ἐπως βαρεῖα καὶ ἀτοπος φράσις ποτίζει τὴν καρδίαν τῶν γονέων μὲ πικρίαν δυσεξάλειπτον. ‘Αλλὰ καὶ πράξεις στοργῆς καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς αὐτοὺς εἶναι ἀπαραί-

τητον νὰ συνοδεύουν τοὺς καλοὺς λόγους πάντοτε βεβαίως, ίδιως ὅμως κατὰ τὸ γῆρας καὶ εἰς πᾶσαν περίστασιν ὅπου οἱ πρεσβύτεροι καὶ ἀσθενέστεροι ἔχουν ἀνάγκην τῶν νεωτέρων καὶ ὑγιεστέρων. Καὶ ὅταν ἀκόμη ἀποθάνουν οἱ γονεῖς, τὰ τέκνα σέβονται τὴν μνήμην τῶν καὶ δὲν κάμνουν τίποτε ποὺ νὰ συντελῇ εἰς τὴν δυσφήμησίν της. "Οσον διὰ τὴν ὑποταγὴν πρὸς τοὺς γονεῖς, πρέπει νὰ τὴν προσφέρουν ἀγογγύστως, ἔχοντες ὑπ' ὄψει ὅτι εἰς τὸν μετέπειτα βίον τῶν θὰ εύρεθοῦν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποταχθοῦν εἰς θελήσεις ὀλιγώτερον ἀγαθᾶς καὶ ἀνιδιοτελεῖς ἀπὸ τὴν θέλησιν τῶν γονέων καὶ ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι ἐν ἀδιάλειπτον καθῆκον. Οὕτω συμπεριφέρομενα τὰ τέκνα θὰ ἀποδείξουν τὸν σεβασμὸν τῶν πρὸς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ θὰ ἀσφαλίσουν δι' ἑαυτοὺς ὅλην τὴν ἐπιτρεπτομένην εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον εὐδαιμονίαν. Διότι χιλίας φορὰς τὴν ὥραν ἀποδεικνύεται ἐνώπιόν μας ἡ ἀλήθεια τῆς διαπιστώσεως ὅτι « εὐχαὶ γονέων στηρίζονσιν θεμέλια οἰκων ».

Καὶ οἱ ἀδελφοὶ ἔχουν ὑποχρέωσιν νὰ ἀγαποῦν ἀλλήλους, νὰ συγχωροῦν ἀμοιβαίως τὰς ἀδυναμίας τῶν καὶ νὰ συντελοῦν εἰς τὴν προκοπὴν ὁ εἰς τοῦ ἄλλου. "Ο μεταξὺ ἀδελφῶν δεσμὸς ἔλαβεν εἰς τὴν χριστιανικὴν οἰκογένειαν τὴν Ἱερωτέραν μορφὴν καὶ ἀπέβη ὁμοιογουμένως ἄρρητος. Τὴν ἀγάπην μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν ζωγραφίζουν μὲ κτυπητὰ χρώματα τὰ τραγούδια τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἀνάμεσα εἰς τὰ ὅποια ὑπάρχουν ἀληθινοὶ ὕμνοι εἰς τὴν ἀδελφικὴν ἀγάπην.

Τέλος, δσάκις μία χριστιανικὴ οἰκογένεια περιλαμβάνῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὑπηρέτας, πρέπει ὅλοι νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς μὲ προσήνειαν καὶ καλοκαγαθίαν, νὰ ἀποφεύγουν κάθε σκληρότητα καὶ νὰ φροντίζουν διὰ τὴν πνευματικὴν τῶν ἀνάπτυξιν. "Οταν δὲ πρόκειται περὶ κορασίδων, ἡ οἰκογένεια ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ μεριμνήσῃ διὰ τὴν ἀποκατάστασίν τῶν. Γενικῶς πρέπει νὰ ἀποφεύγουν κάθε λέξιν ποὺ ὑπενθυμίζει εἰς τὰ πλάσματα ταῦτα τὴν κατωτερότητα τῆς θέσεώς τῶν καὶ κάθε ἐνέργειαν εὐτελιστικὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἀξίας. "Η θέσις τοῦ ὑπηρέτου δὲν εἶναι βεβαίως ἐν λειτουργημα ἐπίζηλον. "Αλλὰ διόλου δὲν προσάπτει ὄνειδος εἰς τὸν ἀσκοῦντα αὐτό· ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὅλοι οἱ ἀνθρωποι εἶναι ίσοι. "Ἄσ μὴ λησμονῶμεν ὅτι τὸ χριστιανικὸν μαρτυρολόγιον βρίθει ἀπὸ κορασίδας ποὺ ἡσαν δοῦλαι καὶ ἔγιναν ἄγιαι καὶ μάρτυρες.

« Τρεῖς εἰσιν ἀρεταί, τὰς χρεών σε ἀσκεῖν, τέκνον· θεοὺς τιμᾶν, τούς τεθρέψαντας γονεῖς, νόμους τε κοινούς "Ελλάδος. Καὶ ταῦτα δοῶν κάλλιστον ἔξεις στέφανον εὐκλείας ἀεὶ » (Ἐνδριπ. Ἀπ. 219). « Παρὰ τοῖς ἀγθόποις τῇ φύσει δοῦλος οὐδεὶς » (Μ. Βασίλειος).

9. Πολιτική ζωή· πατρίς καὶ πολιτεία. Ἀνθρωπότης.

‘Ο ἄνθρωπος, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι φύσει ζῷον πολιτικόν, ἥτοι κοινωνικόν. Δὲν ἀρέσκεται εἰς τὸν μονήρη βίον, ἀλλὰ προσεγγίζει ἄλλους ἀνθρώπους, μὲ τοὺς ὅποιους ἔρχεται εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ συναλλαγήν. Δίδει ἡ λαμβάνει ἀγαθά, ὑπηρεσίας, ἰδέας, βοηθεῖ καὶ βοηθεῖται, κατακτᾷ τὸν ἔξωτερικόν κόσμον, ἀποκαλύπτει ἡ βελτιώνει τὸν ἔσωτερικόν. Ἀπὸ τὴν ροπὴν αὐτὴν πρὸς τὴν συμβίωσιν γεννῶνται διάφοροι κοινωνικαὶ ὅμαδες. Ἡ ἔχουσα τὴν μεγαλυτέραν βαρύτητα μεταξὺ αὐτῶν εἶναι τὸ ἔθνος.

Τὸ ἔθνος εἶναι μία μεγάλη οἰκογένεια. Τὰ ἀτομα ποὺ ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸν ἔθνος αἰσθάνονται καὶ ἀποδέχονται τὴν κοινὴν καταγωγήν των, ἔχουν τὰ αὐτὰ ἡθη, αἰσθάνονται ὑπερηφάνειαν διὰ τὸ κοινὸν ἱστορικὸν παρελθόν καὶ κατέχονται ἀπὸ τὰς αὐτὰς χρηστὰς ἐλπίδας διὰ τὸ μέλλον. Εἰς τὰ γνωρίσματα αὐτὰ δύνανται νὰ προστεθῇ ἡ κοινὴ γλῶσσα καὶ θρησκεία, τὰ ὅποια καθιστοῦν τὰ ἔθνη συμπαγεῖς καὶ ἀδιαλύτους κοινότητας. Ἄλλὰ τὰ δύο αὐτὰ γνωρίσματα εἶναι δυνατὸν ἐνίστε νὰ μὴ ὑπάρχουν.

Συνωνύμως πρὸς τὸ ἔθνος λέγομεν τὴν λέξιν πατρίς. Ἐνῶ ὅμως εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους δὲν ἔχουσαν καὶ ἡ πολιτικὴ ὀργάνωσις τῆς κοινωνίας εἰς κράτος, εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς πατρίδος συμπεριλαμβάνεται ὑπό τινα ἔποψιν καὶ ἡ πολιτειακὴ ἡ κρατικὴ συγκρότησις καὶ ἡ γεωγραφικὴ ἐνότης. Πατρίς εἶναι κατ' ἀρχὴν ὁ τόπος εἰς τὸν ὅποιον ἐγεννήθημεν καὶ εἰδομεν τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Ἐὰν ἐπεκτείνῃ κανεὶς τὴν ἔννοιαν τῆς γενεθλίου γῆς εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς χώρας, ὅπου ἐγεννήθησαν οἱ πατέρες, οἱ πρόγονοι, οἱ ὅμοεθνεῖς, οἱ ὅμογλωσσοι, οἱ ὅμοδοξοι, εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἐδάφους, ποὺ οἱ πατέρες μας ἔβρεξαν μὲ τὸν ἴδρωτά των ἡ ἔβαψαν μὲ τὸ αἷμά των, ίδού ἐν ὅλῳ της τῷ σεμνῷ μεγαλείῳ ἀνακύπτει ἡ πατρίς ἐν εὔρυτέρᾳ ἔννοιᾳ. Εἶναι λοιπὸν πατρίς ἡ κοινὴ τροφὸς μεγάλου πλήθους ἀτέμων, τῶν ὅποιων ἡ ζωὴ ἐνοῦται εἰς μίαν μόνην ζωὴν καὶ τὰ ὅποια

ἔχουν μίαν μόνην θέλησιν, τὴν θέλησιν νὰ βαδίσουν ἡνωμένα, εἴτε μέλει νὰ στρωθῇ ὁ δρόμος των μὲ ἄνθη εἴτε πρόκειται νὰ εύρεθῇ ἐσπαρμένος μὲ ἀκάνθας.

Διάφορος εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ κράτους ἡ πολιτείας.

Ἐνῷ ἔθνος εἶναι κυρίως σύνολον ἀνθρώπων καὶ πατρὶς εἶναι ίδιως ἡ γῆ ἡ ὅποια τοὺς ἔξειθρεψεν, ἡ πολιτεία εἶναι εἰς δργανισμός. Εἶναι δργανισμὸς προκύπτων ἀπὸ τὴν ἔνωσιν τῶν κατοίκων μιᾶς χώρας ὑπὸ κοινούς νόμους μὲ σκοπὸν τὴν προστασίαν τῶν κοινῶν δικαιωμάτων καὶ τὴν προαγωγὴν τῶν κοινῶν συμφερόντων.

Βεβαίως ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους εἶναι περισσότερον βαθεῖα καὶ περιεκτική, ἡ ἔννοια τῆς πατρίδος περισσότερον Ἱερὰ ἀπὸ ἐκείνην τῆς πολιτείας. 'Αλλ' εἶναι ἔξι ἄλλου ἀδύνατον ἐν ἔθνος νὰ πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοποὺς αὐτοῦ καὶ τοὺς πόθους χωρὶς πολιτικὴν ὁργάνωσιν, ἡ δὲ πατρίς, ὅταν δὲν περιβληθῇ κρατικήν ὑπόστασιν καὶ δὲν διαθέτῃ κρατικὴν δύναμιν, καταντῷ ἀφρακτος χῶρος, ὅπου καθεὶς ἔχει τὴν ἀδειαν νὰ ἐγκαθίσταται. Τὸ ἔθνος βέβαια τὸ 'Ελληνικὸν ὑφίστατο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ρωμαϊκῆς κατακτήσεως καὶ τῆς τουρκοκρατίας. 'Αλλ' ἥρχισε τότε μόνον νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψει, ὅταν ἀπετίναξε τὸν ζυγὸν καὶ ὡργανώθη εἰς ἀνεξάρτητον κράτος. Δι' αὐτὸν ἡ πολιτεία, ὅταν μάλιστα ἐκφράζῃ τὴν ἀβίαστον θέλησιν τῶν μελῶν της, εἶναι ἴσχυρὰ καὶ ἐπιβλητικὴ μορφὴ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἀξία νὰ τυγχάνῃ τοῦ ἀποιλύτου σεβασμοῦ τῶν ὑπηκόων της. Διότι μόνον ἡ πολιτεία εἶναι ἱκανὴ νὰ ἔχεισφαλίσῃ τὴν κοινωνικὴν συμβίωσιν καὶ νὰ προφυλάξῃ τὴν ἔθνότητα ἀπὸ βεβαίους κινδύνους καὶ μόνον δι' ἴσχυρᾶς πολιτείας δύναται νὰ νοηθῇ ἡ εὐημερία τῶν μελῶν καὶ ἡ ἀτομικὴ εὐδοκίμησις. "Οντως ἴσχυρὰ πολιτεία κάμνει εύτυχεῖς τοὺς πολίτας, ἐνῷ ἡ εὐεξία ὀλίγων ἀτόμων εἶναι ἀνωφελής ἀκόμη καὶ δι' αὐτὰ τὰ ἴδια, ὅταν ἡ πολιτεία κινδυνεύῃ νὰ καταρρεύσῃ.

'Η πρὸς τὴν ἴδιαν πατρίδα προσήλωσις τῶν πολιτῶν δὲν πρέπει νὰ ὀδηγῇ εἰς ἀκρότητας, αἱ ὅποιαι ἀντιβαίνουν εἰς τὴν ἴδιοτητα τοῦ μέλους τῆς εὐρυτέρας ἀνθρωπίνης κοινωνίας. Διότι παφὰ τὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πολιτείαν ὑπάρχει ἡ ἀνθρωπότης, τὸ ἀνθρώπινον σύνολον. "Ατομα καὶ πολιτεῖαι δὲν πρέπει νὰ κατευθύνωνται ὑπὸ ἔγωιστικῶν ἀπόψεων καὶ λησμονοῦσαι τὴν κοινὴν

φύσιν τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐκτρέπωνται εἰς πράξεις τὰς ὅποιας χαρακτηρίζει τυφλὸς φανατισμὸς καὶ μισαλλοδοξία. Παρακολυθοῦν ἄνευ φθόνου καὶ μὲν εὔμενὲς ἐνδιαφέρον τὰς προόδους ὁλῶν λαῶν καὶ χειροκροτοῦν κάθε ὥραῖον ἐπίτευγμα τῆς ἀνθρωπίνης εὐφυίας, δραστηριότητος ἢ ἀρετῆς, διπούδήποτε ἥθελεν ἔμφανισθη. Γνωρίζουν τὰ ἄτομα ὅτι, ἐπως τῆς πολιτείας ἡ εὐεξία ἔχει ἀμεσον ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἴδικῆς των τύχης, οὕτω ὅ,τι συμφέρει καὶ προάγει τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, συμφέρει ἐπίστης καὶ προάγει τὴν ἴδιαν πατρίδα καὶ ἀντανακλᾶ ἐπὶ τῆς εύτυχίας τῶν μελῶν της.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ὁ ὑγιὴς ἔθνισμὸς ἡ ἔθνικισμὸς δὲν εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀσυμβίβαστος πρὸς τὸν ὑγιᾶ διεθνισμόν. Γνωρίσματα τοῦ πρώτου εἶναι ἡ ἀγάπη πρὸς τὴν ἴδιαν ἔθνότητα, ἡ ἐπιδίωξις ἔθνικῆς αὐτοτελείας ἡ ἔθνικῆς ὀλοκληρώσεως, ὁ σεβασμὸς τῶν παραδόσεων, ἡθῶν, ἱστορικῶν μνημείων καὶ ἡ μετὰ τῶν ἀδελφῶν μελῶν ἀρραγὴς συνεργασία. Τοῦ δευτέρου εἶναι ἡ ὁγάπη πρὸς τὸν ἀνθρωπὸν, ἡ συμβολὴ εἰς τὴν ἔξασφάλισιν εἰρηνικῶν ἔξελιξεων, ἡ ἀναγνώρισις τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ λοιπῶν κατακτήσεων τοῦ πνεύματος, ὁ σεβασμὸς πρὸς τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου, ἡ συνεργασία καὶ ἀλληλεγγύη ἐπὶ διεθνοῦς πεδίου.

Ἡ συνύπαρξις τῶν δύο ἰδανικῶν εἶναι δυνατή, ἀρκεῖ ὁ μὲν ἔθνισμὸς νὰ μὴ ἐκτρέπεται εἰς σωβινισμὸν καὶ φυλετικὸν μῆσας, ὁ δὲ διεθνισμὸς νὰ μὴ καταντᾶ εἰς ἄρνησιν τῆς ἔθνικῆς ἴδιομοφθίας καὶ παραμερισμὸν τοῦ ἔθνικοῦ συμφέροντος πρὸς δῆμον ἄλλων.

Ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἡ τρίτη μεγάλη οἰκογένεια, μετὰ τὴν φυσικὴν οἰκογένειαν καὶ τὴν πατρίδα, καὶ ὁ χριστιανὸς δὲν λησμονεῖ ὅτι, ὅπως δῆμοι εἶναι χρήσιμον μέλος τῆς οἰκογενείας καὶ χρηστὸς πολίτης, οὕτω δῆμοι εἶναι ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν ἃ ν θ ρ ω π ο s.

10. Ἀμοιβαῖα καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων.

Καὶ οἱ μὲν ἃ ρ χ ο ν τ ε s τῆς πολιτείας ἔχουν καθῆκον νὰ προστατεύουν τὰ συμφέροντα καὶ τὰ δίκαια τῶν πολιτῶν καὶ τοῦ λαοῦ καὶ νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι δὲν ἐτάχθησαν εἰς τὴν θέσιν αὐτὴν διὰ νὰ προσπορισθοῦν ὀφελήματα ἀλλὰ διὰ νὰ ὑπηρετήσουν. Ἄς μιμηθοῦν καὶ εἰς αὐτὸν Σωτῆρα, ὁ δῆμος προσέφερεν ἐαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐλέγχων δὲν Ἱησοῦς τὴν ἀθώαν

φιλοπρωτίαν τῶν οὐδῶν τοῦ Ζεβεδαίου εἶπεν: « ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ἑμῖν, ἔσται ὑμῶν διάκονος, καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος » (Μάρκ. 1', 43). Δι' αὐτὸν μάλιστα ἐνδείκνυται, ἀντὶ τῆς ἀποτόμου, ἡ κατὰ στάδια ἄνοδος εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, διὰ νὰ ὑπάρχῃ ἡ πεῖρα τοῦ ὑπακούειν εἰς ἄλλους κατὰ τὸ ἀρχαῖον « ἀρχεσθαι μαθὼν ἀρχειν ἐπιστήσει ». Οἱ ἀρχοντες καὶ οἱ κυβερνήται εἰναι οἱ πρῶτοι ὑπηρέται τοῦ λαοῦ, ὑπὸ τοῦ ὅποιου ἐτάχθησαν νὰ τὸν κυβερνοῦν. Ὁνοεῖται ὅτι πρώτιστον καθῆκον αὐτῶν εἰναι ἡ ἀκριβοδικαία ἐφαρμογὴ τῶν νόμων, ἡ ἀποφυγὴ πάσης μεροληπτικῆς ἐνεργείας καὶ τὸ ίδιον παράδειγμα σεβασμοῦ τῶν διατάξεων τῆς πολιτείας.

Οἱ πολιτείαι ἔξι ἄλλου ἀναγνωρίζουν καὶ σέβονται τοὺς ἀρχοντας τῆς πολιτείας, οἵανδήποτε θέσιν τῆς κρατικῆς Ἱεραρχίας καὶ ἀν κατέχουν. Ὁιδιαιτέραν τιμὴν ἀπονέμουν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνωτάτου ἀρχοντος κατὰ τὸ ἀποστολικὸν « τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε, τὸν Θεόν φοβεῖσθε, τὸν βασιλέα τιμᾶτε » (Α' Πέτρ. β', 17). Δείκνυται δὲ δ σεβασμὸς πρὸς τοὺς ἀρχοντας ὅχι τόσον διὰ τῶν ἔξωτερικῶν τύπων, ὃσον διὰ τῆς προθύμου ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν.

Ἄρχοντες δὲ καὶ ἀρχόμενοι ὁφείλουν εἰλικρινῆ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν πολιτείαν καὶ ἀπεριόριστον σεβασμὸν πρὸς αὐτήν. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς τοὺς νόμους καὶ τὰς διατάξεις αὐτῆς, διὰ τῆς καταβολῆς τῶν καθωρισμένων εἰσφορῶν καὶ τῆς ἀποφυγῆς πάσης καταδολεύσεως τῶν κρατικῶν συμφερόντων, διὰ τῆς προθύμου ἐκπληρώσεως τῆς στρατιωτικῆς ὑποχρεώσεως καὶ γενικῶς διὰ τῆς ἐνεργοῦ συμμετοχῆς εἰς τὴν ἔθνικὴν ζωὴν. Ὁ καλὸς πολίτης, δ σεβόμενος ἔσωτὸν καὶ τὴν πατρίδα του, διατηρεῖ ὑπερφάνως τὰς ἔθνικὰς παραδόσεις καὶ τὴν πάτριον θρησκείαν, ἀποφεύγει πᾶν τὸ ἀντεθνικὸν ἢ ξενότροπον καὶ ξενόδουλον καὶ οὕτε δ ἴδιος χλευάζει οὕτε ἀνέχεται νὰ χλευάζωνται ὑπὸ ἄλλων τὰ σύμβολα τῆς ἔθνικῆς ἐνότητος καὶ κυριαρχίας. Τέλος προσφέρει, ἀν χρειασθῇ, ὑπὲρ τῆς πατρίδος καὶ τὴν ζωὴν του. Αὐτὰ βεβαίως δὲν συνεπάγονται τὸ ὅτι πρέπει νὰ μισῇ καὶ νὰ καταφρονῇ τοὺς ἄλλους λαούς καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη. Ἀπεναντίας ἀναγνωρίζει τὴν συμβολὴν ἑκάστου ἔξ αὐτῶν εἰς τὴν προσαγωγὴν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὴν ἡμέρωσιν τῶν ἥθῶν καὶ ἔχει συνείδησιν τῶν ίδίων σφαλμάτων ἢ ἐλαττωμάτων.

Όφείλει μὲς ἄλλας λέξεις ὁ χριστιανὸς νὰ εἰναι φιλογενής καὶ φιλόπατρις, χωρὶς νὰ διαπνέεται ἀπὸ σωβινισμὸν καὶ μισαλλοδοξίαν.

Θὰ κλείσωμεν τὸ περὶ πολιτείας θέμα, ἀφοῦ ἀπαντήσωμεν εἰς μίαν ἔνστασιν. Ἡ ἴδεα, λέγουν μερικοί, τῆς πατρίδος εἰναι πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον. Τὰ ὅρια τῆς πατρίδος εἰναι σινικὰ τείχη, τὰ ὅποια ἔκαστον ἔθνος ὑψώνει ὡσὰν διὰ νὰ καταργήσῃ την ἔννοιαν τῆς ἀδελφότητος τῶν ἀνθρώπων. Εἰναι ἀκόμη καὶ ἀπειλὴ διὰ τοὺς ἄλλους ἡ ἴδεα τῆς πατρίδος, διότι μέσα εἰς αὐτὴν γιγαντοῦνται τὸ μῖσος κατὰ τῶν ξένων λαῶν καὶ ἐκκολάπτεται ἡ κατάρα τοῦ πολέμου. Χωρὶς αὐτὴν ὁ ἔθνικὸς πλοῦτος δὲν θὰ κατηναλίσκετο εἰς πολεμικὰς δαπάνας καὶ ἡ νεολαία δὲν θὰ ἔχανε πολύτιμον χρόνον εἰς τοὺς στρατῶνας.

Εἰς τὰ τοιαῦτα ἐπιχειρήματα εὔκολος εἰναι ἡ ἀπάντησις.

1. Δὲν ἀποτελεῖ πρόσκομμα εἰς τὴν πρόοδον, ἄλλὰ συμβάλλει εἰς αὐτὴν ἡ ἴδεα τῆς πατρίδος. Ἀπὸ τὸν ζῆλον νὰ φανῇ καθεὶς ὠφέλιμος εἰς τὴν ἴδιαν ἔθνότητα, ἐπιτυγχάνει διαρκῶς νέας κατακτήσεις εἰς τὸ πεδίον τῆς ἐπιστήμης, τῆς τέχνης ἡ τῆς τεχνικῆς. "Υστερον αἱ ἀνακαλύψεις αὐταὶ γίνονται κτῆμα ὅλων τῶν ἀνθρώπων καὶ συντελοῦν εἰς τὴν κοινὴν εὐημερίαν. Ἡ δὲ αὕξησις τῶν πλουτοπαραγωγικῶν πηγῶν ἐντὸς τοῦ ἴδιου ἔθνους δόηγει εἰς τὴν ἔξαγωγὴν τῶν διαθεσίμων ἀγαθῶν καὶ δὲν ἐλαστάνει, ἄλλὰ πολλαπλασιάζει τὰς δυνατότητας ἐπαφῆς. Δὲν πταίει βεβαίως ἡ ἴδεα τῆς πατρίδος, διότι εἰς ὀρισμένας περιόδους ἡ ἀμοιβαία φιλυποφία ἔχει φθάσει εἰς σημεῖον ἐμποδίζον τὴν συνενόησιν.

2. Ἡ πατρὶς δὲν ἐκτρέφει τὸ μῖσος πρὸς τοὺς ξένους λαούς. Ἐπιζητῶν τὴν εὐτυχίαν τῆς πατρίδος του κανείς, δὲν ἐπιθυμεῖ κατ' ἀνάγκην καὶ τὸν ἀφανισμὸν τῶν ἄλλων ἔθνῶν, ἀλλ' ὁσάκις προκληθῆ, γνωρίζει νὰ ἀμύνεται. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἥτο βεβαίως ὁ πόλεμος νὰ ἐτίθετο ἐκτὸς νόμου καὶ ἀντὶ τῆς «ἐνόπλου» εἰρήνης νὰ εἴχομεν εἰρήνην ἀπλῶς, χωρὶς κανένα περιττὸν προσδιορισμόν. Ἄλλ' ἔως τότε δὲν εἰναι δυνατὸν νὰ ἐπιτρέψῃ κανεὶς εἰς ἑαυτὸν νὰ βασικαλίζεται ἀπὸ χιμαίρας, διότι ἄκαιρος φιλειρηνικότης εἰναι δυνατὸν νὰ δόηγήσῃ εἰς ἀνεπανόρθωτον καταστροφήν. Ἔν συμπεράσματι, ούδεν ἐμποδίζει νὰ εἰναι κανεὶς καλὸς πατριώτης καὶ θιασώτης τῆς εἰρήνης. Ὁχι μόνον θιασώτης, ἄλλὰ καὶ φρευρὸς αὐτῆς.

« Ἐγώ γὰρ ἡγοῦμαι πόλιν πλείω ξύμπασαν δρθουμένην ὥφελεῖν τοὺς ἴδιώτας
ἡ καβ' ἔκαστον τῶν πολιτῶν εὐπραγοῦσαν, ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην (Θουκυδ.β', 60).
« Θεοὺς φοβοῦ, γονεῖς τίμα, φίλους αἰσχύνον, νόμοις πείθουν » (Ισοκρ. Δημ. 16).
« Τοῖς νόμοις τῶν πολιτῶν ἐμμενόντων αἱ πόλεις ἵσχυρόταται γίγνονται » (Ξεν. Ἀπομν. Δ', 4, 16).

11. "Εννοια τῆς ποινῆς καὶ εἶδη αὐτῆς.

Ἐπειδὴ οὔτε πάντα τὰ ἄτομα οὔτε πάντοτε συμμορφώνονται πρὸς τὰς ἐπιταγὰς τῆς πολιτείας, ἢτοι πρὸς τὴν κοινὴν θέλησιν τῶν ἀνηκόντων εἰς αὐτήν, τὸ κράτος ὑποχρεοῦται νὰ καταφεύγῃ εἰς μέσα ἔξανσγκασμοῦ τῶν δυστροπούντων.

Ἡ πολιτεία λοιπὸν δύναται νὰ ἐπιβάλῃ ποινὰς εἰς τοὺς παραβάτας τοῦ δικαίου καὶ περιφροντητὰς τοῦ νόμους. Περὶ τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ οὐδεὶς διαφωνεῖ. Δὲν ὑπάρχει ὅμως δύμοφωνία ὡς πρὸς τὸ βαθύτερον νόημα τῆς ποινῆς καὶ τὸν σκοπὸν ποὺ ἔχει πρετεῖ.

Καὶ πρῶτον ὑπάρχει ἡ καλουμένη ἀπόλυτος θεωρία τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Κατ' αὐτήν ἡ τιμωρία ἔχει χαρακτῆρα ἀνταποδόσεως ἢ ἔξιλεώσεως διὰ τὸ γενόμενον ἀδίκημα. "Αν συντελῇ ἢ ὅχι ἡ ποινὴ εἰς τὴν βελτίωσιν τοῦ τιμωρουμένου ἢ τὴν συνέτισιν τῶν ἀλλων, δὲν τὸ ἔξετάζει ἡ θεωρία τοῦ ἀπολύτου. Ἀρκεῖ ὅτι μὲ τὴν ποινὴν ἐπιβάλλεται εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ παραβάτου τὸ δίκαιον ἐν ὅλῃ του τῆς δυνάμει.

Κατὰ τὴν σχετικὴν ὅμως θεωρίαν ποὺ ὑποστηρίζει ἡ Κοινωνιολογικὴ σχολή, διπαραβάτης τιμωρεῖται, κυρίως, διὰ νὰ μὴ ὑποπέσῃ πάλιν εἰς τὸ αὐτὸν ἢ ἀνάλογον παράπτωμα. Ἡ ἀνταπόδοσις δι' αὐτήν δὲν ἔχει νόημα, διότι τὸ κακὸν ποὺ ἔγινε δὲν εἰναι δυνατὸν νὰ παύσῃ ύφιστάμενον μὲ κανένα τρόπον. Ἡ ποινή, λέγουν, δὲν ἀναιρεῖ, ἀλλὰ διπλασιάζει τὸ κακὸν ποὺ ἔγινε.

Μία τρίτη ἀποψίς, πολλάκις συνυπάρχουσα μὲ τὴν προηγουμένην, εἰναι ὅτι ἡ ποινὴ ἐπιβάλλεται, διὰ νὰ προστατευθῇ ἡ κοινωνία. Αἱ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τοὺς κακοποιούς ποιναι ἐπέχουν θέσιν ψυχολογικῆς βίας καὶ ἐνεργοῦν ὡς φόβητρον ἐπὶ τῶν ἀτόμων ἔκείνων ποὺ ρέπουν πρὸς τὴν κακουργίαν καὶ ποὺ ἐνθαρρυνόμενα ἀπὸ τὴν ἀτιμωρησίαν τῶν παρανομούντων θὰ ἀπέβαινον πραγματικὴ μάστιξ

τῆς νομιμόφρονος κοινωνίας. 'Η ποινὴ λοιπὸν ἐπιβάλλεται χάριν προστασίας τῆς ἐν νόμου τάξις.

Εἰς τὰς δύο τελευταίας περὶ τῆς ἐννοίας τῆς ποινῆς ἀντιλήψεις ὑπάρχει βεβαίως ἀρκετὴ ἀλήθεια. Πολλάκις ἡ κατάλληλος καὶ εἰς κατάλληλον καιρὸν ἐπιβαλλομένη τιμωρία ἡμπορεῖ νὰ διορθώσῃ τὸν παρεκτρεπόμενον, ἡ δὲ ἀπειλὴ ἀμέσου τιμωρίας νὰ συγκρατήσῃ ἄλλους ἀπὸ ποικίλας παραβάσεις. 'Αλλὰ δὲν ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐντελῶς ὕγιης ἀντίληψις ἡ ἴδεα ὅτι πρέπει νὰ κάμη κανεὶς κακὸν εἰς κάποιον πρὸς τὸ συμφέρον ἄλλου, ἔστω καὶ ἂν ὁ ἄλλος εἴναι πλήθος ἀνθρώπων. Οὔτε εἴναι σωστὸν νὰ λέγεται ὅτι θὰ κάμωμεν τὸ κακόν, διὰ νὰ ἔλθῃ ἀργότερον τὸ ἀγαθόν. "Ωστε φρόνιμον εἴναι τὴν ποινὴν νὰ θεωρῶμεν ὡς ἐπιβαλλομένην διὰ τὴν ἰκανοποίησιν τοῦ ἐμφύτου εἰς τὸν ἄνθρωπον αἰσθήματος τῆς δικαιοσύνης, πρὸς τὴν ὅποιαν ὁ παραβάτης ἡσέβησεν. 'Αλλὰ καὶ κατὰ τὸν καθορισμὸν τῶν ποινῶν καὶ ἴδιᾳ κατὰ τὴν ἐπιβολὴν αὐτῶν ἡς φροντίζωμεν, ὥστε, ἐπιδεικνύοντες πνεῦμα ἐπιεικίας καὶ φιλανθρωπίας πρὸς τοὺς πταίσαντας, νὰ μετριάζωμεν τὴν αὐστηρότητα τοῦ δικαίου, ὥστε ἡ ἄκρα δικαιοσύνη νὰ μὴ καταντήσῃ ἄκρα ἀδικία καί, ἐφ' ὅσον εἴναι δυνατόν, νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ διόρθωσις τοῦ ἀδικήσαντος. Οὔτω θὰ γίνῃ συγκερασμὸς δικαιοσύνης καὶ φιλανθρωπίας. 'Ως πρὸς δὲ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς κοινωνίας, ἀντὶ νὰ τὰ ἐκφοβίζωμεν μὲ τὰς σκληρὸς καὶ παραδειγματικὸς τιμωρίας, ἡς μεριμνήσωμεν ὥστε, εἰ δυνατόν, νὰ μὴ φθάσουν μέχρι τῆς παρανόμου πράξεως. 'Η κοινωνικὴ ἀλληλεγγύη καὶ ἀλληλοβοήθεια καὶ ἡ κοινωνικὴ δικαιοσύνη εἴναι ἐν ἀρκετὰ ἀποτελεσματικὸν προληπτικὸν μέσον.

'Υπάρχουν ἔξ ἄλλου καὶ μερικοὶ περιορισμοὶ εἰς τὴν ἐπιβολὴν ποινῆς ἐκ μέρους τῆς πολιτείας καὶ τῶν τεταγμένων εἰς τοῦτο ἀρχῶν. Ποινὴ δι' ἀδίκημα μὴ προβλεπόμενον ὑπὸ τοῦ νόμου δὲν πρέπει νὰ ἐπιβάλλεται, διότι, ἄλλως, εἴναι πιθανὸν νὰ ζητηθοῦν ἀπὸ ἐν ἄτομον εὐθῦναι διὰ πρᾶξιν, τὴν ὅποιαν δὲν ἀντελαμβάνετο ὡς κολάσιμον. 'Ἐπειτα ἡ ποινὴ δὲν πρέπει νὰ ἐπεκτείνεται εἰς ἄτομα ξένα πρὸς τὸ διαπραχθὲν ἀδίκημα μὲ τὴν ἀπλῆν ὑπόνοιαν ὅτι συμμετέσχον εἰς αὐτὸν ἡ ὅτι ήσαν σύμφωνα μὲ τὴν διάπραξίν του.

'Η χριστιανικὴ 'Ηθικὴ δὲν ἐπιδοκιμάζει τὰ εἰδή ἐκεῖνα τῶν ποινῶν, τὰ ὅποια, μολονότι ἐπισήμως καταδικαζόμενα, ὅμως ἐνίστεται ἐφαρμό-

ζονται εις περιόδους έξαχρειώσεως τῶν ἡθῶν, χωρὶς νὰ εύρισκουν ἀμεσον κολασμόν. Μεταξύ αὐτῶν τῶν εἰδῶν εἶναι ή αἱματηρὰ ἀντεκδίκησις—ή vendetta, τὸ δίκαιον τῆς ταύτοπαθείας, ἥτοι τὸ τοῦ παλαιοῦ νόμου « ὁφθαλμὸν ἀντὶ ὁφθαλμοῦ καὶ ὁδόντα ἀντὶ ὁδόντος », καὶ ή διὰ βασανισμοῦ, ἀκρωτηριασμοῦ, διαπομπέωσεως τιμωρία τῶν ἐνόχων ἢ τῶν προσκειμένων εἰς αὐτούς.

Συνηθεστάτη ποινὴ κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀπέβη ἡ στέρησις τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἡ ὅποια ἀναλόγως τοῦ χρόνου καθ' ὃν ὁ καταδικασθεὶς ἔγκλειεται εἰς τὰς φυλακὰς ὀνομάζεται περιορισμός, φυλάκισις, κάθειρξις, πρόσκαιρα καὶ ισόβια δεσμά. ‘Υπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος αἱ φυλακαὶ ἐπαυσαν νὰ εἶναι τὰ πνιγηρὰ καὶ ἀνήλια καταγώγια τῶν παλαιοτέρων χρόνων, ἐλήφθησαν δὲ καὶ μέτρα, ὥστε νὰ χωρίζωνται οἱ κατάδικοι τῶν διαφόρων κατηγοριῶν, νὰ ἐπικοινωνοῦν μὲ τοὺς οἰκείους των εἰς τακτὰς ἡμέρας καὶ γενικῶς νὰ τυγχάνουν ἀνθρωπίνης μεταχειρίσεως. Πολλὰ δεσμωτήρια ἔχουν καταστῇ ἑργαστήρια χειροτεχνίας ἢ ἔχουν προσηρτημένα ἀγροκτήματα, καλλιεργούμενα ἀπὸ τοὺς ἐγκαθείρκτους. ’Εχει ληφθῆ πρόνοια διὰ τὴν συντόμευσιν τῆς διαρκείας τῆς ποινῆς εἰς περίπτωσιν ποὺ δικαίωσιν ποινὴν ἀπέπουσαν διαγωγήν.

‘Η δὲ θανατικὴ ποινή, ἀν καὶ εἶναι ἐν χρήσει ἀπὸ παλαιοτάτης ἐποχῆς, ἀπεδοκιμάσθη ἐντόνως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ὡς λείψανον βαρβαρότητος, καὶ εἰς πολλὰς χώρας κατηργήθη ἐντελῶς. Οἱ ἀντιτιθέμενοι εἰς τὴν θανατικὴν ποινὴν προβάλλουν πολλαπλᾶ ἐπιχειρήματα. ’Η θανατικὴ καταδίκη, λέγουν, εἶναι ἀντιποίησις ἔξουσίας ἀνηκούσης εἰς τὸν Θεόν, μόνον κύριον ζωῆς καὶ θανάτου. ’Αποκόπτει κάθε ἐλπίδα μετανοίας καὶ διορθώσεως τοῦ ἐνόχου. ’Αποκλείει τὴν ἐπανόρθωσιν εἰς περίπτωσιν δικαστικῆς πλάνης. Εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἔμφυτον συμπάθειαν πρὸς τοὺς πάσχοντας καὶ ἐπιείκειαν πρὸς τοὺς ἀμαρτάνοντας. ’Ως τελευταῖον ἐπιχείρημα προβάλλεται ή διαπίστωσις τῆς πείρας ὅτι ή θανατικὴ ποινὴ δὲν συνετέλεσεν ὥστε νὰ σταματήσῃ ἡ ἐγκληματικότης.

Τοιαῦται ἀντιλήψεις ἀνεφάνησαν ἀπὸ παλαιὸν καιρὸν. ’Ο καλὸς ἔκεινος Διόδοτος (Θουκδ. Γ', 45), διὰ νὰ ἀποτρέψῃ τὴν ὄμαδικὴν θανάτωσιν τῶν Μυτιληναίων, λέγει ὅτι οἱ ἀνθρώποι, ἐν τῇ προσπαθείᾳ των νὰ ἀνακαλύψουν ἐν εἶδος ποινῆς ἰκανὸν νὰ ἐμποδίσῃ τὸς παραβάσεις τοῦ δικαίου, ἔφθασαν βαθμηδὸν εἰς τὸν θάνατον ἀπὸ

διαφόρους δρόμους καὶ ἀφετηρίας. Ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχον νὰ σταματήσουν τὸ κακὸν καὶ δὲν θὰ τὸ ἐπιτύχουν, ἐφ' ὅσον τὰ ἔνστικτα καὶ τὰ πάθη κυβερνοῦν τοὺς ἀνθρώπους. Συνιστᾶ λοιπὸν ἐπιείκειαν.

Καὶ ἡ χριστιανικὴ Ἡθικὴ ἐπαινεῖ πᾶσαν φιλάνθρωπον περὶ ποινῆς ἀντίληψιν. Ἀλλὰ δὲν λησμονεῖ ὅτι καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῆς ἐπιεικίας ὀδηγεῖ ἐνίστε εἰς ἐγκατάλειψιν καὶ περιφρόνησιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς δικαιοσύνης, παραποιεῖ τὴν σημασίαν τῆς ποινῆς καὶ καθιστᾶ τὴν τιμωρίαν ἀδιάφορον καὶ ἀμελητέαν. Διὰ τοῦτο ἀποφάσεις, ὅπως ἡ περὶ καταργήσεως βαρειῶν ποινῶν, ἀν καὶ χριστιανικῶς εὐκταῖαι, πρέπει νὰ λαμβάνωνται μετὰ προσεκτικὴν ἔξέτασιν τῶν συνθηκῶν ἐφαρμογῆς των καὶ νὰ μὴ ἀποτελοῦν ἀπλοῦς πειραματισμούς, πού τὴν ποροῦν νὰ βλάψουν τὴν κοινωνικὴν εύταξίαν καὶ γαλήνην.

12. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ.

Ο ἀνθρωπος ἐπλάσθη ἀπὸ τὸν Δημιουργὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὄμοίωσιν Αὔτοῦ. Εἶναι λοιπόν, καθὼς Ἐκεῖνος, ὃν πνευματικόν, ἦτοι λογικὸν καὶ ἐλεύθερον, προορισμός του δὲ εἶναι — τοῦτο δηλοῖ τὸ καθ' ὅμοίωσιν — ἡ τελείωσίς του καὶ ἡ ἔξομοίωσις πρὸς τὸν Θεόν. Τελειούμειοι ἡθικῶς οἱ ἀνθρωποι θὰ ἔνωθοῦν μὲ τὸν Θεόν, διὰ νὰ ἀποτελέσουν μίαν ίδανικὴν κοινωνίαν, τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἡ βασιλεία τῶν Οὐρανῶν, ὅπου ἡ ἐπικράτησις τοῦ ἀγαθοῦ θὰ εἶναι πλέον δριστικὴ καὶ πλήρης.

Καὶ ναὶ μὲν ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι ἐν ίδανικὸν τοποθετούμενον πέραν τοῦ κόσμου τούτου, εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν, ἀλλά, καθὼς ἐδίδαξεν ὁ Ἰησοῦς, ἡμποροῦμεν καὶ ὀφείλομεν νὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν πραγματοποίησίν του εἰς αὐτὴν τὴν ζωὴν. « Ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, λέγει ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν » (Λουκ. ιζ', 21). Μὲ τὴν βοήθειαν λοιπὸν τῆς θείας χάριτος θὰ ἐπιδιώξωμεν τὴν ἡθικὴν ἔξυψωσιν καὶ βελτίωσίν μας.

Τὰ καθήκοντά μας εἶναι οἰα ἀνεπτύχθησαν εἰς τὰ προηγούμενα. Ἀγάπη πρὸς τὸν Θεόν, τὸν χορηγὸν παντὸς ἀγαθοῦ, καὶ τήρησις τῶν ἐντολῶν Του, ἀγάπη πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἀφοῦ εἶναι ἀδελφοὶ καὶ ἀφοῦ μὲ αὐτὴν θὰ ἀποδείξωμεν καὶ τὴν πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπην, σεβασμὸς τέλος πρὸς τὸν ίδιον τὸν ἔαυτόν μας καὶ

ἀποφυγὴ κάθε πράξεως ἥτις καταρρίπτει τὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὅντος πνευματικοῦ καὶ θείου δημιουργήματος. ‘Υπόδειγμα τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὸ καθῆκον ἀς εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ Σωτήρ, ὁ ὅποις ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων.

Πρὸς συνέχισιν τοῦ ἔργου καὶ διάδοσιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Σωτῆρος ἴδρυθη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι δὲ Ἐκκλησία χριστιανικὴ τὸ καθεστώς πού προκύπτει ἀπὸ τὴν ἔνωσιν τῶν πιστευόντων εἰς Χριστὸν καὶ ἀποσκοπούντων εἰς τὴν διὰ τῆς διδασκαλίας Του σωτηρίαν καὶ ἀγιασμὸν τοῦ ἀνθρώπου. Ἰδρυτὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὑπῆρξεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὅστις διατελεῖ, καθ' ἄ διακηρύγτει ὁ θεῖος Παῦλος (Ἐφεσ. ε', 23), κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας. Διαρκῶς διευρυνομένη καὶ δεχομένη νέους πιστούς ἡ Ἐκκλησία ἔφθασε σήμερον νὰ περιλαμβάνῃ εἰς τοὺς κόλπους της τὸ τρίτον περίπου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Μολονότι εἶχε νὰ παλαίσῃ κατὰ πολλῶν καὶ ποικιλωνύμων ἔχθρῶν, εἶναι σήμερον περισσότερον ἀπὸ κάθε ἄλλην φοράν ἰσχυρὰ καὶ προχωρεῖ σταθερῶς εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ προορισμοῦ της. Εἶναι γνωστὸν ὅτι κατὰ τὸν ια' αἰῶνα ἡ γαλήνη τῆς Ἐκκλησίας διεταράχθη ἐξ αἰτίας ἀσυμβιβάστων πρὸς τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς φιλοδοξιῶν καὶ ἐπῆλθε διάσπασις τῆς ἐνότητος. Ἀποχωρισθεῖσα ἔκτοτε, παρέμεινεν ὡς αὐτοτελής καὶ γνήσιος φορεὺς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ἡ Ἀνατολικὴ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία. Ἡ δὲ Αὐτοκέφαλος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος εἶναι δογματικῶς ἡνωμένη μὲ τὸ Πατριαρχεῖον Κωνσταντινουπόλεως, ἐνεργεῖ ὅμως ἀνεξαρτήτως τελοῦσα ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος. Ἡ Πολιτεία ἀσκεῖ ἐποπτείαν ἐπ' αὐτῆς διὰ τοῦ παρὰ τῇ Ἱερῷ Συνόδῳ κυβερνητικοῦ Ἐπιτρόπου.

‘Ως κοινωνία ἀνθρώπων ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἱδίαν δργάνωσιν καὶ περιλαμβάνει ἀφ' ἐνὸς μὲν τοὺς πιστούς, ἥτοι τὰ μέλη αὐτῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας, ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους. Οὕτοι ὀνομάζονται καὶ κληρικοί, διότι εἰς αὐτοὺς ἔλασχεν ὁ κλῆρος τῆς διακονίας εἰς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Ἱερᾶς ἀποστολῆς νὰ κηρύξουν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους.

Τὰ καθήκοντα τῶν κληρικῶν εἶναι βαρύτατα. Οὗτοι εἶναι οἱ πνευματικοὶ πατέρες καὶ οἱ πνευματικοὶ ποιμένες τοῦ λαοῦ. Ὁφεί-

λουν ώς πιστοί στρατιῶται νὰ ἐκπληροῦν τὰ ὑπὸ τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ τῆς Ιδίας συνειδήσεως καὶ τῶν ἀναγκῶν τοῦ ποιμνίου ἐπιβαλλόμενα καθήκοντα «Προσέχετε παντὶ τῷ ποιμνίῳ!» (Πράξ. κ', 28). Ἀναλυτικώτερον:

1. Κηρύσσουν ἀδιαλείπτως τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Τὸ καθῆκον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ παραμερίζεται χάριν ἀλλων ὑποχρεώσεων τυπικοῦ ἢ κοσμικοῦ χαρακτῆρος. Ὁ δὲ τεταγμένος εἰς τὸ ἔργον τοῦτο πρέπει νὰ εἴναι κατὰ τὴν συμβουλὴν τοῦ Παύλου «δυνατός», ὥστε νὰ προσελκύῃ εἰς τὴν ὑγιᾶ διδασκαλίαν καὶ νὰ ἐλέγχῃ τοὺς ἀντιλεγοντας. Πρέπει δι' αὐτὸν νὰ ἔχῃ φυσικὴν ίκανότητα, ἀλλὰ καὶ παίδευσιν ἀρτίαν. Προσφέρουν μεγάλην ὑπηρεσίαν ὅσοι συντελοῦν εἰς τὴν πνευματικὴν ἔξυψωσιν τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας, ἀνωτέρων καὶ κατωτέρων.

2. Δίδουν τὸ παράδειγμα ἀμέμπτου ἡθικοῦ καὶ χριστιανικοῦ βίου. Ὁ κληρικὸς ὁφείλει νὰ εἴναι τύπος καὶ ὑπογραμμὸς ἀγνότητος, εὔσεβείας, δικαιοσύνης καὶ φιλαλλήσιας. Δὲν πρέπει, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, νὰ εἴναι ποτὲ αὐθάδης, ὄργιλος, αἰσχροκερδής, πρέπει ἀντιθέτως νὰ εἴναι πάντοτε φιλόξενος, φιλάγαθος, σώφρων, δίκαιος, ἐγκρατῆς (Τίτ. α' 7). Νὰ εἴναι ἐπιεικής, ἄμαχος, ἀφιλάργυρος, μὲ μίαν λέξιν ἀνεπίληπτος. Ἐν δὲν εἴναι τοιοῦτος, ἡ διδασκαλία του θὰ εἴναι χωρὶς ἀποτέλεσμα καὶ πιθανῶς θὰ γίνη πρόξενος βλάβης μᾶλλον παρὰ ὥφελείας.

Γενικῶς οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἄρχοντες καὶ λειτουργοὶ πρέπει νὰ ἐνθυμοῦνται ὅτι εἴναι οἱ διάδοχοι τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος καὶ ώς ἐκ τούτου δικαιοῦνται νὰ ὀνομασθοῦν, καθὼς ἐκεῖνοι, ἀλας τῆς γῆς καὶ φῶς τοῦ κόσμου. Ἐάν τὸ ἀλας, «μωλωπῆ» δὲν μένει παρὰ νὺν ριφθῆ ἔξω, διὰ νὰ καταπατηθῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Ἐάν δὲ τὸ φῶς ἀποβῆ σκότος, προστιθέμενον εἰς τὸ ὑπάρχον, θὰ κατακαλύψῃ τὴν γῆν. Ἐάν δμως τὸ φῶς τοῦτο τεθῇ κάπου ὑψηλά, θὰ φωτίζῃ τοὺς πάντας. Καὶ τὸ φῶς τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας πρέπει νὰ λάμψῃ ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, διὰ νὰ ἴδουν τὰ καλὰ ἔργα καὶ νὰ δοξάσουν τὸν οὐράνιον Πατέρα.

Καὶ οἱ λαϊκοὶ δμως, ἥτοι τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας, οἱ πιστοί, ἐκτελοῦν ἔκαστος τὰ καθήκοντα τὰ ὅποια ἔχουν ἀνατεθῆ εἰς αὐτούς. Δεικνύουν πίστιν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ

Χριστοῦ, ζῆλον διὰ τὴν κραταίωσιν καὶ τὴν διάδοσιν τῆς ἀληθινῆς πίστεως, σεβασμὸν πρὸς τοὺς λειτουργούς αὐτῆς. «Πείθεσθε τοῖς ἡγονούμενοις ἡμῶν», λέγει δὲ Ἀπόστολος, «καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν ὡς λόγον ἀποδώσοντες» ('Εφρ. 1γ', 17). Τέλος δὲ χριστιανὸς ἀκροᾶται εὐλαβῶς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον καὶ τὴν ὅλην ἱεράν ἀκολουθίαν, μετέχει δὲ καὶ τῶν πάσης φύσεως θρησκευτικῶν τελετῶν.

Κληρικοὶ δμοῦ καὶ λαϊκοὶ ἐργάζονται μὲν ἔνθεον ζῆλον διὰ τὴν ἥθικήν ἔξυγίανσιν καὶ ἔξυψωσιν τῆς κοινωνίας καὶ τὴν δημιουργίαν ἐνὸς καλυτέρου κόσμου, ὅπου τὸ μῆσος θὰ ἔχῃ παραχωρήσει τὴν θέσιν του εἰς τὴν χριστιανικὴν Ἀγάπην καὶ εἰς τὴν θέσιν τῆς κακίας θὰ ἔχῃ στήσει τὸν θρόνον της ἡ χριστιανικὴ Ἀρετή. Κληρικοὶ δμοῦ καὶ λαϊκοί, ὅλον τὸ πλήρωμα τῆς Ἑκκλησίας, κατέχονται ἀπὸ τὴν πίστιν ὅτι θὰ θριαμβεύσῃ κάποτε ὄλοκληρωτικῶς ἡ Ἑκκλησία τοῦ Χριστοῦ καὶ ὅτι θὰ ἀληθεύσουν οἱ λόγοι τοῦ Σωτῆρος «καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἰς ποιμήν» ('Ιω. 1', 16).

Παρετηρήθη ὅτι ὅπου τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐκπληροῦνται ἀνελλιπῶς, ἡ Ἑκκλησία λαμπρύνεται, προσκτᾶται νέον κύρος καὶ καθίσταται διαρκῶς ἵκανωτέρα πρὸς ἐπιτέλεσιν τοῦ ὑψηλοῦ προσρισμοῦ της.

Ίδιαιτέρως οἱ δρθόδοξοι "Ελληνες ἔχομεν ἱερώτατα καθήκοντα ἀπέναντι τῆς μητρὸς Ἑκκλησίας· δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονῶμεν ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἑκκλησία ἀπέβη ἡ κιβωτὸς τῆς σωτηρίας εἰς τὸν κατακλυσμὸν τῆς τουρκικῆς κατοχῆς, ὅτι εἶναι χιλιάδες οἱ κληρικοὶ οἱ δποῖοι ἐμαρτύρησαν καὶ ἐθυσιάσθησαν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος καὶ ὅτι ἀκόμη καὶ χθὲς καὶ σήμερον ἡ Ἑκκλησία πρωταγωνιστεῖ εἰς πᾶσαν ἑθνικὴν ἐκδήλωσιν.

Ε Π Ι Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ι Σ

Τὰς ἐνότητας ἡ τμῆματα ἐνοπήτων, αἱ ὅποιαι ἔξετυπώθησαν διὰ στοιχείων μικροτέρων, τῶν 8 στιγμῶν, δύνχται ὁ διδάσκων ἡ δλως νὰ παραλείπη (ἄν δυθμὸς διδασκαλίας τῆς δλης πρέπη νὰ ἐπιτεχνθῇ) ἢ νὰ ἀναθέτῃ δι' ἐργασίαν κατ' οἰκον ἡ νὰ καθιστᾷ ἀντικείμενον ἐλευθέρας συζητήσεως μετὰ τῶν μαθητῶν.

ΠΙΝΑΞ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

*Αγαθόν, ἀγαθά σελίς 17 - 24, 31, ἀγάπη 36, 70, 71, 95 - 96, 141 - 144, αἰτιοκρατία 58, ἀμαρτία, ἀμαρτήματα 71 - 78, ἀμοιβὴ 125, ἄμυνα 132, ἀναγκαιότης 57, ἀνθρωπος 28, 29, ἀνθρωπότης 159, ἀξίαι, ἀξιολογία 7, 20 - 33, ἀπαισιδοξία 94, ἀπάτη 136, ἀποκαλύψεως νόμος 43, ἀπόλυτος προορισμός 60, ἀπροσδιορίστοις ἀφρή 59, ἀφρία 125, ἀφετή, ἀφεταὶ 28, 69 - 74, ἀρχολογία 14, ἀρχοντες, ἀρχόμενοι 159, 160, ἀσύνειδησία 54, ἀσωτεία 145, αὐτεξουσιον 57, αὐτοθυσία 107 - 108, αὐτοκτονία 104, αὐτονομία 25.

Βιβλία 118, βίωμα θρησκευτικὸν 76, βιαστημία 100, 101, βούλησις ἀγάθη 26.

Γάμος 154, γένεσις ἡθ. συνειδήσεως 24, γνώσεως θεωρία, 6, γυμναστ. ἀσκήσεις 115.

Δαιμόνιον 53, δεισιδαιμονία 92, δικαιοσύνη 69, 81, 141, δικαίωμα, δικαιώματα 86 - 89, δοξομανία 111, δυνάμεως ἡθική 21, 22.

*Ἐγκράτεια 115, έθιμον 9, ἔθνισμός 159, έθνος 157, έθος 9, εἰλικρίνεια 138, ελ-

ρωνεία 134, Ἐκκλησία 165 - 168, ἐλεημοσύνη 142, ἐλευθερία βουλήσεως 56, ἐλευθερία 137, ἐλπίς 93 - 95, ἐμπιστοσύνη 135, ἐνεργειοκρατία, ἐνεργητικότης 23, 24, ἐπάγγελμα, ἐπαγγελματικὰ προβλήματα 126 - 130, ἐπιορκία 102, ἐπιστήμη 116, 117, ἐπιστημονισμός 93, ἐργασία 123 - 126, ἐτερονομία 25, εὐγνωμοσύνη 135, εύδαιμονισμός ἀτομικός, κοινωνικός 19 - 21 εὐθανασία 108 - 110, εὐφρίκια 102, εύσεβια 97.

Ζωὴ καὶ ύγεια 103, 113, 131.

*Ηδονή, ἡδονοθηρία 18 - 21, ἡθικὰ προβλήματα 17 - 24, Ἡθική, φιλοσοφικὴ ἡθική 6 - 14, 17, — ἀτομικὴ 81, — ἐπιστημονικὴ 40, — Καντιανὴ 24 - 29, — κοινωνικὴ 81, — μορφῆς 30, — περιεχομένου 29, — Χριστιανικὴ 10 - 17, ἡθικὴ ἀναλγησία 42, — ἐκτιμήσις 63, — πάρερσις 52, ἡθικὸν ἰδεῶδες 22, — φρόνημα 87, ἡθικός νόμος 37 - 47, ἡθικότης 9, 33, 34, ηθος, ηθη 8 - 10.

Θανατικὴ ποινὴ 165, θεία γάρις 76, 165, θέλημα θεῖον 11, θρησκεία 120, θρησκευτικότης 34.

*Ιδιοκτησία 144, ιστορικὸς υλισμός 149.

Καθηκοντα 79-89, καθηκοντολογία 14, κακεντρέχεια 142, κακία 71, καταλαλιά 135, κατάρα 100, κατηγορική προσταγή 27, κατήχησις ιερά 12. 16. 17, κενοδοξία 111, κληρικοί 166, κλωπή 136, κολακεία 139, κορμουνισμός 147, κοινωνικόν πρόβλημα 147-152, κράτος 158.

Λατρεία 97, ληστεία 136.

Ματαιοδοξία 111, μεταμέλεια 25. 57, μῆσος 142, μοιρολατρεία 61, μονομάχία 132, Μωσαϊκός Νόμος 44.

Νηστεία 115, νόμος έμφυτος 37, — θετικός 44, — εύαγγελικός 45, ντετεριμισμός, ίντετεριμισμός 57.

Οἰκογένεια 153 - 157, οἰκονομία 145, όλοκληρωτισμός 149, δύντολογία 6, ὄρκος 101.

Παρρησία 138, πατρὶς 157, περιουσία 136, πίστις 33. 90 - 93, πλοῦτος 146, πνευματική καλλιέργεια 116 - 118, ποινή 162 - 165, πόλεμος 133, πολιτεία 157 -

159, πολιτισμός 150, πρακτική φιλοσοφία 6, προαίρεσις ἀγαθή 66, προσευχή 96 - 100, πώρωσις 52.

Σαρκασμός 135, σοσιαλισμός 148, συνείδησις 48 - 55, σῶμα 118.

Ταπεινοφροσύνη 112, τελειώσεως θεωρία 22. 23, τέγη 118 - 120, τιμὴ 110 - 113. 133, τύψις 24. 49.

Τύπαξισμός 95, ύπεξαλρεσις 136, ύπερφάνεια 112, ύποκρισία 139.

Φωνομενολογία 30, φιλαλήθεια 137-141, φιλαλητία 142, φιλανθρωπία 81. 141, φιλαργυρία 145, φιλοτιμία καὶ φιλοδοξία 110 - 113, φθόνος 142, φόνος 131.

Χαρεκακία 142, χρησιμοθηρία 19-21, χρέος 26. 28. 50, χρυσοῦς κανὼν 41.

Ψευδορκία 102, ψεῦδος 139, — ςναγκάτον 140.

Ωφελημοκρατία 19. 21.

Αρίστιππος 18. 19, Αριστοτέλης 8. 9. 23. 59. 62. 82. 104. 157. Αύγουστίνος 62. 68. 105. 123.

Βάκων 121, Βασίλειος Μ. 101, 107, 114. 116. 117. 157, Bentham 19, Bergson 59.

Γκαΐτε 23.

Δαμασκηνός 60, Dewey 68, Διογένης Λαέρτιος 18. 101.

Ἐγελος 25, Engels 148, Ἐπίκουρος Ἐπικούρειοι 18. 19. Ἐπίκτητος 54, Ἐπίχαρμος 126, Εύριπιδης 68. 74. 157.

Ἡράκλειτος 120, Ἡρόδοτος 42, Ἡσίοδος 68. 130, Hartmann 30, Heidegger 95, Husserl 30.

Θεόγνις 93, Θεόφραστος 140, Θουκυδίδης 72. 75. 87. 162.

Ισονομία 162.

Jaspers 95.

Kant 26. 59. 89, Καρκαβίτσας 84, Kierkegaard 95, Κικέρων 39. 40. 54, Κλεάνθης Στωικός 116, Κλήμης 117, Kont 25.

Marx 147, Μένανδρος 50. 75. 120, Mill 20.

Νεύτων 121, Nietzsche 21. 25, Ντοστογιέφσκι 54.

Ξενοφῶν 7. 8. 22. 40. 42. 53. 116. 126. 130. 162.

Ούγκω 54.

Παλαμᾶς 93, Paulsen 23, Πελάγιος 60, Χρυσόστομος 101. 107.

Πλάτων 8. 22. 23. 25. 59. 69. 72. 73. 74. 114. 119. 120. 150, Πλούτηρχος 41. 43. 50, Πολέμης 93, Πολύβιος 54, Πυθαγόρας, Πυθαγόρειοι 116, 120.

Ρουσσώ 54.

Σαιξιπηρ 54. 84. 89, Σάρτρ 95, Scheler 30, Schopenhauer 95, Σιλερ 38, Σιμωνίδης 116, Σοφισταί, 7, Σοφοκλῆς 39. 40. 73. 74. 83. 141, Spinoza 22. 25, Spranger 32, Στοβαῖος 116, Στωικοί 54. 69, Σωκράτης 7. 18. 22. 25. 38. 47. 69. 83. 108. 116. 121.

Τολστόι 98.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- Αποστολίδου Μ., Ἐγχειρίδιον Χριστ. Ἡθικῆς, 1849.
- Παλαμᾶ Γρηγ., Ὁρθόδοξος Χριστ. Ἡθική, 1877.
- Κυριακοῦ Δ., Χριστ. Ἡθική, 1900.
- Καθαρίου Α., Χριστ. Ἡθική, 1920 ⁴.
- Αντωνιάδου Β., Ἐγχειρίδιον κατὰ Χριστὸν Ἡθικῆς, τ. 1-2, 1927.
- Παπαδοπούλου Ἡλ., Χριστ. Ἡθική, Μέρος Α', 1953.
- Schmidt - Ὁλυμπίου, Ἡθικὴ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τ. 1-2, 1901.
- Thilly - Γρατσιάτου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἡθικήν, 1922.
- Ανδρούτσου Χ., Σύστημα Ἡθικῆς, 1925.
- » » Λεξικὸν τῆς φιλοσοφίας, 1929.
- Βορέα Θ., Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν ('Ἡθικὴ σ. 353-388), 1935.
- Παπανούτσου Ε., Ἡθική, 1949.
- Ισηγόνη Ἀντ., Μαθήματα φιλοσοφίας τ. 2 ('Ἡθικὴ - Αἰσθητική), 1950.
- Θεοδωρακοπούλου Ἡλ., Σύστημα Φ. Ἡθικῆς, 1952.
- Γεωργούλη Κ., Φιλοσοφικὴ Ἡθικὴ (Παραδόσεις - λιθόγραφον), 1953.
- Parodi Le Probleme moral (Τὸ ἡθικὸν πρόβλημα), 1910.
- Vidari G., Elementi di Etica (Στοιχεῖα ἡθικῆς), 1911 ⁵.
- Mackenzie J., A manual of Ethics ('Ἐγχειρίδιον ἡθικῆς), 1915 ⁵.
- Paulsen F., System der Ethik (Σύστημα ἡθικῆς), τ. 1-2, 1921 ¹².
- Wundt W., Ethik ('Ἡθική), τ. 1-3, 1924 ⁵.
- Hartmann N., Ethik, 1926.
- Scheler M., Der Formalismus in der Ethik und die Materiale Wertethik ('Ἡ Μορφολογικὴ Ἡθικὴ καὶ ἡ ἀξιολογοῦσσα Ἡθικὴ τοῦ περιεχομένου), 1927 ⁷.
- Port K., Das System der Werte (Τὸ σύστημα τῶν ἀξιῶν), 1929.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

	Σελ.
1. "Εννοια τῆς Ἡθικῆς καὶ ἀντικείμενον αὐτῆς.	5
2. Ἰστορικὴ ἀναδρομὴ	7
3. Ἡ ἔννοια τῆς ἡθικότητος	8
4. "Εννοια τῆς Χριστιαν. Ἡθικῆς. Πηγαὶ καὶ βοηθήματα	10
5. Σχέσις τῆς Χριστιαν. Ἡθικῆς πρὸς τὴν Φιλοσοφικήν. Διαιρέσις τῆς Χριστιανῆς Ἡθικῆς	12
6. Ἡ ἁζία τῆς Χριστιανικῆς Ἡθικῆς	14
7. Τὰ μεγάλα ἡθικὰ προβλήματα καὶ ἡ Φιλοσοφία. Ποῖον τὸ ὄψιστον ἀγαθὸν	17
8. "Αλλαὶ ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἡθικοῦ ἰδεώδους	22
9. Αὐτόνομα καὶ ἐτερόνομα φιλοσοφικὰ συστήματα. Καντιανὴ Ἡθικὴ	24
10. Κριτικὴ τῆς Ἡθικῆς τοῦ Καντίου	27
11. Ἡ κατὰ περιεχόμενον ἐκδοχὴ τῆς Ἡθικῆς. Κριτικὴ αὐτῆς	29
12. Ἡ πίστις θεμέλιον τῆς ἡθικότητος	33

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ — ΓΕΝΙΚΟΝ

('Αρχολογία)

Κεφαλαίον Α'

ΑΡΧΑΙ ΚΑΙ ΠΡΟ-ΤΗΠΟΘΕΣΕΙΣ ΤΗΣ ΗΘΙΚΟΤΗΤΟΣ. ΗΘΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ

1. Ο ἔμφυτος ἡθικὸς νόμος	37
2. Ἀρνηταὶ τοῦ ἡθικοῦ νόμου καὶ ἔλεγχος αὐτῶν	40
3. Ο ἐξ ἀποκαλύψεως ἡθικὸς νόμος	43
4. Τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἀγάπης	45

Κεφάλαιον Β'

Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΚΑΙ ΤΟ ΗΘΙΚΟΝ ΧΡΕΟΣ

1. "Εννοια τῆς συνειδήσεως	48
2. Ἰδιότητες τῆς συνειδήσεως	50
3. Μαρτυρίαι περὶ τῆς συνειδήσεως	53

Κεφάλαιον Γ'

Ο ΚΑΤΑΛΟΓΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ

1. Ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως· δύο ἀντίθετοι θεωρίαι	56
2. Μαρτυρίαι περὶ τῆς ἐλευθερίας	59

Κεφάλαιον Δ'

ΑΜΑΡΤΙΑ ΚΑΙ ΛΥΤΡΩΣΙΣ

1. Ἡ ἔκτιμησις τῶν πράξεων	62
2. Περὶ ἀρετῆς	65
3. Μορφαὶ τῆς ἀρετῆς	69
4. Ἀμαρτία καὶ κακία	71
5. Ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ κακοῦ	74

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ — ΠΡΑΚΤΙΚΟΝ

(Καθηκοντολογία)

Κεφάλαιον Α'

ΠΕΡΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΩΝ ΓΕΝΙΚΩΣ

1. "Εννοια τοῦ καθήκοντος· διαιρέσις καθηκόντων	79
2. Σύγκρουσις καθηκόντων	82
3. Τὰ δικαιώματα καὶ ὁ τρόπος τῆς ὑπερασπίσεώς των	86

Κεφάλαιον Β'

ΤΑ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΘΕΟΝ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

1. Τὸ ἀρραγές θεμέλιον τῆς πίστεως	90
--	----

2. Ἐλπὶς καὶ ἀγάπη πρὸς τὸν Θεὸν	93
3. Ἡ προσευχὴ καὶ ἡ κοινὴ λατρεία	96
4. Ἀφνητικὰ ἐκδηλώσεις	100

Κεφάλαιον Γ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ὁ σεβασμὸς τῆς ἴδιας ζωῆς	103
2. Τὸ νόημα τῆς αὐτοθύσίας	107
3. Χριστιανικὴ εὐθανασία	108
4. Προσωπικὴ ἀξιοπρέπεια καὶ τιμὴ	110
5. Ἡ ἀγνότης τοῦ σώματος	113
6. Ἡ καθαρότης τοῦ πνεύματος	116
7. Ἡ ἐπίδρασις τῆς τέχνης	118
8. Ἔπιστήμη καὶ Θρησκεία	120
9. Ἡ ὑποχρέωσις τῆς ἔργασίας	123
10. Τὸ ἐπάγγελμα καὶ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ	126
11. Μερικὰ ἐπαγγελματικὰ προβλήματα.	129

Κεφάλαιον Δ'

Η ΚΑΤΑ ΧΡΙΣΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΖΩΗ

1. Ἡ δραΐεσσις ἀλλοτρίας ζωῆς	131
2. Ἡ τιμὴ, ἡ περιουσία, ἡ ἐλευθερία τῶν ἄλλων	133
3. Φύλαλήθεια καὶ παρρησία	137
4. Δικαιοσύνη καὶ ἀγάπη	141
5. Ὁ θεσμὸς τῆς ἴδιοκτησίας	144
6. Τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα	147
7. Ἡ Χριστιανικὴ θέσις ὡς πρὸς τὸ κοινωνικὸν πρέβλημα	150
8. Οἰκογενειακὴ ζωὴ· καθήκοντα τῶν μελῶν	153
9. Πολιτικὴ ζωὴ· πατρὶς καὶ πολιτεία. Ἀνθρωπότης	157
10. Ἀμοιβαῖα καθήκοντα ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων	159
11. Ἔννοια τῆς ποινῆς καὶ εἰδὴ αὐτῆς	162
12. Ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ	165
[?] Ἐπισημείωσις	168
[?] Αλφαριθμὸς πίνακες πραγμάτων καὶ ὄνοματων	169

Τὰ ἀντίτυπα τοῦ βιβλίου φέρουν τὸ κάτωθι βιβλιόσημον, εἰς ἀπόδειξιν τῆς γνησιότητος αὐτῶν.

‘Αντίτυπον, στερούμενον τοῦ βιβλίουσήμου τούτου, θεωρεῖται χλεψύτυπον. ‘Ο διαθέτων, πωλῶν ἢ χρησιμοποιῶν αὐτὸ διώχεται κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ Κρήτου 7 τοῦ νόμου 1129 τῆς 15/21 Μαρτίου 1946 (’Εφ. Κυβ. 1946, Α' 108).

‘Εκδοσ. Σ.Τ., 1967 (V) - ANT/Π.Α. 20.000 - ΣΥΜΒ. 1478/4-3-67 — 1482/8-3-67
‘Εκτύπ. Π. ΓΑΛΛΙΑΣ & Σια Ε.Π.Ε. — Βιβλιοδ. ΙΩ. ΚΑΜΠΑΝΑΣ Ο.Ε.

0020556368

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΟΥΛΗΣ

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Ψηφιοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής